

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06589

DI GESHIKHTTE FUN IDISHEN
THEATER

B. Gorin

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אברהם בער גאטשאכער

שלמה עמינגער

אברהם גאלדפארען

ב. גארין

(י. גוידא)

די געשיכטע פון אידישען טהעאטער

(צוויי טויזענט יאָהר טהעאטער ביי אידען)

צווייטע פאַרגרעסערטע אויפלאַגע

אילוסטרירט

ערשטער באַנד

מאַקס נ. מייזעל

אידישער פּאַרלאַנג פאַר ליטעראַטור און וויסענשאַפֿט

424 גרענד סטריט, ניו יאָרק

1923

Copyright by B. Gorin
1918

Copyright by B. Gorin
1923

מיין ווייב און בעסמען חבר ליוזע א מתנה.

די געשיכטע פון אידישען טהעאטער איז דאס ערשטע און איינציגע ווערק פון דעם מיין און זען ליטעראטור, און ז'ס איז פערשפארט צו זאגען, אז אין אנדערע ליטעראטור טורען האט מען זעהר וועניג געשריבען וועגען דער אידישער ביהנע. דער אמת איז, אז די אידישע ביהנע איז נאך זעהר וועניג אויסגעפארשט געווארען און דאס וועניגע וואס איז אויף דעם פעלד געטהאן געווארען איז אפט גענומען אויף בארג. אין דעם דאזיגען ווערק האב איך זיך געשטעלט א כלל ניט צו פערלאזען זיך אויף ידיעות גענומען פון צווייטער האנד און ווי ווייט עס איז נאך מעגליך געווען האב איך אונטערזוכט די ערשטע קוואלען.

א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק האט זיך אין די לעצטע זיבען יאהר געדרוקט אין דער פארם פון בעזונדערע אבהאנדלונגען און ארטיקלען אין פערשיידענע פער יאדישע אויסגאבען. די ערשטע עטליכע קאפיטלאך פון דעם ערשטען טהייל האבען זיך אין א משך פון פיער יאהר געדרוקט אין דעם מאנאטליכען זשורנאל „צוקונפט“. עטליכע קאפיטלאך פון דעם צווייטען טהייל האבען זיך געדרוקט אין דער וועכענטליכער צייטונג „אמעריקאנער“ און בעזונדערע קאפיטלאך זיינען פערפענטליכט געווען אין פערשיידענע צייטשריפטען. די געשיכטע האט צוליעב דעם אנגענומען מעהר דעם אינטימען כאראקטער פון ארטיקלען, ווי דעם קאלטען טאן פון דעם שטרענגען היסטאריקער, און אזוי ווי מיין זשאנר און טעמפעראמענט זיינען ניט פון א שרייבער פון געשיכטע, האב איך דעם כאראקטער טער ניט געוואלט ענדערן.

אויך צוליעב דעם וואס א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק איז געווען געדרוקט אין פערשיידענע צייטשריפטען, איז דאס אויסגעגען ניט ארויסגעקומען אזוי יוניפארם ווי איך האב געוואונשען.

הגם אמעריקא איז געווארען די היים פון די סאמע וויכטיגע שעפער פון דער אידישער שער ביהנע, צייט דער גרונדשטיין פון אידישען טהעאטער איז געלעגט געווארען אין בר קארעסס, און איך בין מיט זיי אלעמען געווען פערזענליך בעקאנט און געקומען מיט זיי אין בעריהרונג, וואלט דאך די געשיכטע זעהר פיעל געליטען, ווען מען זאל מיין ניט קומען נון הילף מיט נויטיגע ידיעות און ערפאהרונגען. די גרעסטע הילף האט מיר געגעבען זכרחה זלמן פריידיס, דען קאפ פון דעם אידישען דעפארטמענט פון דער ניו יארקער פאבליק לייברערי און איך אייל זיך אויסצודריקען איהם מיין מיינע דאנקבארקייט. אויך זעהר פיעל פערפליכטעט בין איך לייזער צוקערמאן און ישראל ווייניק בלאט, ריידען זיינען פון די ערשטע שוישפיעלער און ביידע האבען מיר פיעל געהילפן פון צו אריינברענגען זיך אין דער פערפלאנטעטער תקופה פון דעם אידישען טהעאטער

איז בוקארעסט און די ערשטע יאהרען אין רוסלאנד, א תקופה, וואס האט שוין אָנגער
מען א לענדרארישען כאַראַקטער.

ע בעזונדערען דאנק קומט מאַרס היינע, יעקב קאַצמאַן, יצחק ליברעסקו, מאַס
ראַזינטהאַל, נחום ראַקאו, משה ריכטער, סעם אַדלער, בן עמי, לאַזאַר פּריעד, שלמה נאָר
דינגור, מאַרס מאַשאַוויטש און שלמה פּערלמוטער פאַר די נויטיגע אויסקינפּטע, וואָס
זיי האָבען מיר געגעבען.

איך ווייס ניט צי די רשימה פון אידישען רעפּערטואַר איז אַרויסגעקומען אַזוי
פאַלקאם ווי איך האָב געוואונשען, נאָר איך האָב ניט געשפּאַרט קיין מיה און צייט צו מאַ
כען א סדר אין דעם תּהו ובהו צעטעל פון די אידישע פּיעסען. ווי שווער די דאָזיגע אויפנאָבע
איז געווען, קען מען זיך אַנשטויסען דערפון, וואָס די פּערפאַסערס נופּא ווייסען ניט וואָס פאַר
א פּיעסען זיי האָבען אָנגעשריבען און וועגען כראַנאָלאָגיע איז אָבערערט. א סך שטיקער
זיינען אויפגעפיהרט געוואָרען אין פּערשיידענע ערטער און פּערשיידענע צייטען אונטער
פּערשיידענע נעמען. אַזוי למשל, איז לאַטיינער'ס אַפּערעטע, „נבריאַל“ בעקאַנט אין רוסי
לאַנד אונטער'ן נאָמען „חינקע און פינקע“, ריכטער'ס „הערצעלע מיוחס“ איז אין אַמעריקאַ
געשפּיעלט געוואָרען אונטער'ן נאָמען „טייבעלע“. אַפט ווערען ניט נאָר די נעמען פון די
שטיקער געענדערט, נאָר אויך די נעמען פון די פּערפאַסערס פּערביטען. אַזוי, למשל, איז
געדרוקט אין קראַקאַ א שטיק „שלמה נאַרנעל“ און דער נאָמען פון דעם פּערפאַסער איז
אָנגעגעבען לאַטיינער. דאָס שטיק איז אויפגעפיהרט געוואָרען אין אַמעריקאַ און האָט גע
הייסען „הדסה“ און דער פּערפאַסער איז נאָר הורוויטש.

איך בין ניט זיכער צי ביי מיין נאַנצער פאַרויכטיגקייט איז מיר געלונגען אויסצו
מיידען אַזעלכע טעותים, דאָס, דאָכט זיך, וואָלט אונטער אַזעלכע אומשטענדען נאָר געווען
אונגענליך. נאָר ביי מיר איז קיין ספק ניט, אז ניינציג פּראָצענט אין דער רשימה איז ריין
אַה גריינען.

לכתחילה האָב איך בדעה געהאַט אַנצוגעבען ווי ווייט מיר איז בעקאַנט די קוועלען,
פון וואָגען א סך פּיעסען זיינען גענומען געוואָרען, אָבער נאָר גיך האָב איך זיך אַרומגע
זעהן, אַז די אויפנאָבע איז א צו שווערע, און עס וועט זיין גענוג אויפגעקראַמט צו מאַכען.
אַז ניינציג פּראָצענט פון אידישען רעפּערטואַר זיינען איבערגעמאַכט פון פּרעמדע פּיעסען.

ד ע ר מ ח ב ר

אינהאלטס פערצייכנים.

- פארווארט** — זייט 5
- ערשטער קאפיטעל: — טהעאטער אין ירושלים.**
- די אידישע אריסטאקראטיע און העלעניום אין ירושלים. — הורדוס בויט טהעאטערס אין ארץ ישראל. — פערזוף צו מוידטען הורדוס אין טהעאטער. — די תנאים זיינען געגען טהעאטער. — קעניג אנריפא דער גרויסער און דער תנא שמעון. — פאר וואס דער ריינער אידישער נייסט איז געווען געגען אזא אונטער האלטונג. — בעוואוסטער אידישער אקטיאר אין די צייטען פון נירון קיסר. — די דראמע „יציא ממצרים“ פאר'ן הורבן. — זייט 7
- צווייטער קאפיטעל: — דער אנהויב פון פורים שפיעל.**
- דער אונטערנאנג פון טהעאטער ביי אלע פעלקער. — דער נייער סארט דראמע ביי אירען. — די ערשטע פארשטעלונגען פון פורים שפיעל דורכגעוויקט מיט אידישען בלוט אין 415. — ווי אזוי דאס פורים שפיעל האט זיך ענטוויקעלט. — דראמאטיזירונג פון מלכת אסתר אין ניימען יאהרהונדערט. — פאר וואס דאס פורים שפיעל האט זיך ניט געקענט ריהערן פון ארט. — פאר וואס פורים האט מעגליך געמאכט פארשטעלונגען. — אידישע דראמאטורגען אין שפאניען. — ערשטער פערזוף צו שאפען די העברעאישע דראמע. — משה חיים לוצאטא און זיינע דראמען. — יאזע דע סילווא אין פארטוגאל. — קאמף פון רבנים געגען אידישען טהעאטער אין אר טאליען אין אכטעהונטען יאהרהונדערט. — אידישע טהעאטערס אין זיר אמעריקא אין 18טען יאהרהונדערט. — זייט 19
- דריטער קאפיטעל: — די עלטסטע אידישע פורים שפיעלס.**
- פורים שפיעלס אין מאמע לשון. — שפיל פון טב יעקליין געשריבען אין 1598. — בעקאנטסטען פורים שפיעל און פאר וואס מען האט עס פערברענגט אין פראנקפורט אס מאין. — ערנסטערע פורים שפיעלס. — ווער עס האט אין זיי געשפיעלט. — דער איינפלוס פון די פאכאכע פורים שפיעלס. — זייט 41
- פיערער קאפיטעל: — די ערשטע מאָדערנע אידישע קאָמעדיע.**
- די שייכות פון השכלה צו טהעאטער. — די דריי יסודות פון א טהעאטער. — אהרן וואלפסאז און זיין קאמעדיע אין אידיש. — דער חרוש וואס פון דעם בערלינער חדר זאך געלענט ווערען דער גרונדשטיין פון אידישער דראמע. — דער טעות וואס שטייטשניידער האט געמאכט. — דער שליסעל צו דייטשער אידישען שפיעלעדיגע אידישע שטיקער. — זייט 64
- פינפטער קאפיטעל: — אירען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.**
- דער ערשטער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראמע. — די ערשטע דראמע פון א רוסישען אירען אויף דער רוסישער ביהנע. — ראשעל. — זייט 83
- זעקסטער קאפיטעל: — ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאַנד.**
- דר. שלמה עמינגער און זיין „סערקעלע“. — זיין איינפלוס אויף גאטלאבער. — ישראל אקענפעלד און זיינע דראמאטישע ווערק. — די קאמעדיע אלס מיטעל צו קעמפען געגען חסידיו. — „די ווייבערשע קניפלאך“. — „די מאקסע“ פון מענדעלע פוכר פרייס. — זייט 89

זיבעטער קאפיטעל: — די ערשטע טהעאטער פארשטעלונגען.

אין ווארשא זיינען געמאכט געווארען הכנות צו געבען פארשטעלונגען פון אידישע שטיקער אין 1887. פאר וואס דער דאזאר אין ארויסגעטראטען מיט א מסירה. — תלמידים פון ראבינער־שול גיבען אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו אין די פופציגער יאהרען. — אלערהעכסטער דאנק פון קיסר. — א נייער מין אונטערהאלטונג אין די פופציגער יאהרען. — די בראדער זינגער. — מיניאטורע פארשטעלונגען — 182

אכטער קאפיטעל: — דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

דער איינפלוס פון סערקעלע אויף אברהם נאלדפארדען און זיין ערשטע דראמאטישע ווערק. — גאלדאבער וועקט אין נאלדפארדען דעם פאעטישען געפיהל. פון א לעהרער ווערט נאלדפארדען א סוחר און ענדיגט מיט א באנקראט. — אין אויסלאנד נעהמט זיך נאלדפארדען צו א צייטונג. — קומט אין רוסעניען אין די אינטערעסען פון א צייטונג און בעגעגענט זיך מיט ישראל גראדנער. — די פיאסקא ביי זיין ערשטען ארויסטרעטען פאר א פובליקום אין יאסי. — ווי אזוי גראדנער קומט איהם צו הילף — 150

גינטער קאפיטעל: — דער ווינקעלשטיין געלענט.

נאלדפארדען מאכט גראדנער'ן א פארשלאג צו שפיעלען נאנצע שטיקער. — דאס ערשטע ווילדע שטיק. — נאלדפארדען מיט פוטשאלבען אקטיארען. — די בהלה און „די רעקרוטען“. — די נע ונד קאמפאניע לערנט זיך צו הויבען הקפות. — גאלד־פארדען אין בוקארעסט. — וואו ער האט אקטיארען געווינט. — מאגולעסקא און צו קערמאן טרעטען אריין אין זיין קאמפאניע. — ווי אזוי נאלדפארדען האט געשריבען „שמענדריק“. — דער געדרוקטער „שמענדריק“ פון 1875. — גראדנער טרעט ארויס און גרינדעט א בעזונדערע קאמפאניע אין יאסי. — יוסף לאטייער אין גראדנער'ס קאמפאניע. — די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. — משה הורוויטש גרינדעט א קאמפאניע. — די רוסישטערקישע מלחמה און דער גאלדע'נער מבול אין אידישען טהעאטער — 167

צעהנטער קאפיטעל: — טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

די קעלער זינגער אין אדעס. — די ערשטע פארשטעלונגען אין רעמסלעני קלוב. — נאלדפארדען קומט נאך דער מלחמה קיין אדעס און נעהמט מארינסקי טהעאטער. — כמעט אלע שפעטערדיגע שטערען זיינען שוין אויף דער ביהנע. — דער צעמיל פון שפיעלער וואקסט זעהר שנעל. — די צויבערקראפט פון דער ביהנע פאר די שפיעלער. — דער גרינלישער בעל הבית פון מארינסקי טהעאטער שמופס ארויס גאלד־פארדען'ען. — מאגולעסקא מיט זיין קאמפאניע אין אדעס. — די ערשטע אויפ־פיהרונג פון „שולמית“. — יוסף לערנער און ווי יער ענטפערט די פראגע וועגען בעסערע פיעסען. — רש"י קאצענעלענבויען, מ. ל. ליליענבלום הויבען אן צו שרייבען פאר'ן טהעאטער. — לינעצקי קומט מיט א פיעסע און האט חרטה. — לער־נער פּעראייניגט זיך מיט נחום מאיר שייקעוויטש (שמ"ד). — מענדעלע מוכר ספרים שרייבט דעם „פריזיוו“ פאר'ן אידישען טהעאטער. — דער אידישער טהעאטער ווערט פערבאטען אין רוסלאנד. — אידישע קאמפאניעס צווייעט און צו שפרייט. — די ערפאהרונגען פון א אידישער טרופע אין דייטשלאנד. — אבשאל־זונג פון נאלדפארדען — 204

ערשטער קאפיטעל.

טהעאטער אין ירושלים.

גאר די אלטע פארצייטיגע וועלט האָט פון קיין טהעאטער ניט געוואוסט, די דראמע איז איהר געווען אין גאנצען פרעמד. די גריכען זיינען געווען דאָס ערשטע פּאָלק וואָס האָט געשאפען די דראמע. אין גריכענלאַנד האָט זיך די דראמע אָנגעהויבען צו ענט-וויקלען מיט אַ יאָהר דריטהאַלבן טויזענד צוריק און דאַרטען האָט זי דערנרייכט צו דער העכסטער מדרגה פון באַקאַממענהייט.

פון גריכענלאַנד האָט זיך די קונסט פון טהעאטער גענומען פּערשפּרייטען סיי צווישען די פעלקער, וואָס עס האָט בעצוואונגען און סיי צווישען זיינע בעצוווינגער. אַלעקסאַנדער מוקדן האָט אַ האַלבע וועלט איינגענומען און איינגעפלאַנצט דאַרטען די גריכישע קולטור. די רוימער האָבען שפּעטער זייער יאָד אָנגעטהאָן די גריכען און האָבען פון זייערע בעזיענטע איבערגענומען זייער קולטור.

ארץ ישראל האָט אויך ניט געקאַנט ווידערשמעהן דעם צויבער פון העלעניזם, און די אידישע אַריסטאָקראַטיע איז געוואָרען דורכ-געדרונגען מיט'ן גריכישען גייסט. אין די לעצטע פּאַר הונדערט יאָהר פאַר'ן חורבן בית שני איז די אומגאַנגס-שפּראַך צווישען די אידישע אַריסטאָקראַטען געוואָרען גריכיש. יוסף, שמעון הצדיק'ס אייניקעל, האָט ברייט געעפענט די טהויערען פון ירושלים פאַר'ן גריכישען איינפלוס. די קינדער פון יהודה האָבען זיך אָבגעגעבען מיט אַלערליי אַלימפישע שפּיעלען און די אידישע העלעניסטען האָ-בען אפילו געפּיערט דעם יום טוב לכבוד דעם גריכישען וויין-גאַט דיאַניסיאַס, בעסער בעוואוסט אונטער דעם רוימישען נאַמען באַקכוס.

דער קעניג הוררוס האט געלאזט בויען טהעאטערס אין ירושלים און מען האט דארטען אויפגעפיהרט פרעמדע דראמען. אויף אזא אופן זעהען מיר, אז טהעאטער האט זיך געוויזען ביי אידען כמעט אין דער זעלב גער צייט וואס ביי אלע אנדערע פעלקער, א חוץ די גריכען. די טהעאטערס זיינען געשטיצט און אויסגעהאלטען געווארען פון דער מלוכה, ווי דער פאל איז געווען ביי אלע אנדערע פעלקער, און דאך איז טהעאטער געבליבען א פרעמדע אינסטיטוציאן ביי די פארצייטיגע אידען. א ז דער גאנצער אלטער אידישער ליטעראטור איז ניטא קיין סימן פון קיין דראמע.

אמת, געוויסע מאדערנע אידישע געלעהרטע האבען געפיהלט עפעס א מין נאציאנאלע בושע פאר דעם עם הספר, פאר וואס ער האט גאר ניט בייגעטראגען צום אוצר פון דער וועלט דראמע און זיי האבען זיך געקליגט צו דערווייזען, אז אויך אויף דעם פעלד האט ער זיך אויסגעצייכענט און האט דער וועלט געגעבען צוויי פון די גרעסטע דראמען: איוב און שיר השירים. עס איז אבער שווער אויסצופארשן, אז די דאזיגע צוויי גרויסע ווערק האבען א שייכות מיט דראמע.

די פרומע אידען האבען געקוקט מיט שרעק און צארן אויף די דאזיגע טעמפלען פון קונסט. און ווי ווייט זייער שנאה צום טהעאטער טער האט דערגרייכט קאן מען זעהן דערפון, וואס עטליכע קנאים האבען בעשלאסען צו טו דטען דעם קעניג הוררוס און מאכען א סוף פון דעם גריכישען איינפלוס. די קאנספיראציע איז געווען צו טוידן מען הוררוס'ן אין טהעאטער בשעת מען האט דארטען געשפיעלט. דער קעניג איז אבער ניט געקומען דעם טאג צו דער פארשטעלונג, און פון דער פערשווערונג איז גאר ניט געווארען. אויף עפעס אן אופן איז דאס פובליקום אין טהעאטער געוואר געווארען דערפון, און דער המון האט זיך ארו פגעווארפען מיט א ווילדען כעס אויף די קאנספיראטארס און האט איינעם פון זיי צוריסען אין שטיקער. און עס דארף גאר קיין חרוש ניט זיין, פאר וואס די פרומע אידען האבען אזוי ביטער געקעמפט קעגען טהעאטער. אין גריכענדיג לאנד איז טהעאטער געבארען געווארען פון דער עבודה לכבוד

דעם גריכישען גאט דיאניכאס, דעם גאט פון וויין. יעדע פארשטער לונג און טהעאטער איז געווען אן עבודה זרה. אין טהעאטער איז געשטאנען א סטאטוע פון דעם דאזיגען גאט און מען האט לכבוד איהם געשפיעלט, פאר איהם וויין געגאסען און געמאכט אלערליי געצענדינערשע צערעמאניעס. עס ווערט אין ערגעץ ניט דערמאנט, ווי מען האט זיך נוהג געווען אין די טהעאטערס, וואס הוררוס האט געבויט; נאר עס דארף ניט זיין קיין ספק, אז אין די טהעאטערס וואו מען האט געשפיעלט פאר אידישע בעזוכער און קיין סימן פון געצענדינעריי ניט געווען.

אבער אויב מיר ווייסען ניט זיכער וועגען דעם עצם טהעאטער אין ירושלים אין די צייטען פון דעם פערדארבענעם הוררוס, האָבען מיר מעהר אָדער וועניגער א קלאָרען בעגריף וועגען דעם סאָרט פארשטעלונגען איבער שפּעטער. אזוי, למשל, געפינען מיר, אז דער תנא שמעון, וועלכער האט געלעבט אין דער צייט פון אנריפא דעם גרויסען, האט געבראכט א קלאגע קעגען דעם קעניג, אז ער פיהרט זיך ניט אויף, ווי אז אמת'ער פרומער איד דארף זיך אויפ' פיהרען און מען טאָר איהם דאריבער ניט אריינלאָזען אין בית המקדש. ווי עס זעהט אויס, איז דער הויפט חטא פון אנריפא בע' שטאנען דערין, וואס ער האט בעזוכט טהעאטער.

אנריפא דער גרויסער איז געווען א מילדער מענש און ער האט ניט בעטראכט שמעון'ס קלאגע אלס א מרידה במלכות. און ווען זיין גענעראל האט איהם איבערגעגעבען, וואס שמעון האט וועגען איהם געזאגט, האט אנריפא געשיקט נאָך איהם, און אזוי ווי דער קעניג איז געווען אין טהעאטער בשעת יענער איז געקומען, האט ער געהייסען, אז מען זאל איהם אריינפיהרען צו איהם און האט איהם אנדערגעזעצט לעבען זיך און ווען די פארשטעלונג האט זיך געענדיגט, האט איהם אנריפא געפרעגט:

— וואס אזוינס ווערט דא אין טהעאטער געטהאן, אז דאס זאל זיין קעגען דער תורה?

שמעון האט אויף דעם גאר ניט געהאט צו ענטפערן און אנריפא האט איהם געגעבען א קליינע מתנה און אוועקגעשיקט איהם פון זיך.

דערפון איז גרינג צו זעהן, אז ניט נאָר איז ניט געווען קיין שמץ עבודה זרה אין טהעאטער, נאָר אפילו די פאַרשטעלונגען זיינען געווען אזוי אידיש אין גייסט, אז אפילו דער גרעסטער צדיק האָט אין זיי ניט געפונען, וואָס אויסצוברענען.

נאָר פון דער צווייטער זייט ווייסען מיר, אז דער זעלביגער אגריפא דער גרויסער האָט אויף געבויט אנדערע טהעאטערס, צוויי שעה וועלכע זיינען אויף געווען דער טהעאטער און דער אמפּי-טהעאטער אין בעריטוס, און ביים חנוכת הבית פון דעם אמפּי-טהעאטער האָט ער געלאָזט ברענגען אהין ניט וועניגער ווי פּיער-צעהן הונדערט פערברעכערס און מען האָט זיי אויסגעשטעלט אין צוויי שורות, צו זיכען הונדערט אין א שורה און זיי האָבען זיך איינע מיט די אנדערע געשלאָגען אזוי לאַנג, ביז אלע זיינען געפאַ-לען טויט אויף דער גרויסער ביהנע.

און הגם דער אמפּיטהעאטער האָט נאָר ניט צו טהאָן מיט טהעאטער, איז אבער שמענדיג געווען א גייסטיגע שייכות צווישען זיי, און ווען דער עולם האָט געפאָדערט אזא אונטערהאלטונג, וואָס אגר פא האָט פערשאפט ביים חנוכת הבית פון דעם אמפּיטהעא-טער, האָט די דראמע אין טהעאטער ניט געקענט שמעהן א סך הער-כער, און די פרומע אידען האָבען געקוקט מיט שרעק אויף אן אינס-טימוציאָן, וואָס פערשאפט אזא מין אונטערהאלטונג.

בכלל איז אידישקייט ניט געווען מסוגל פאר קיין דראמע און קיין טהעאטער. א דראמע קאָן ניט געמאָלט זיין אָהן א קאָליויאָן, און אין דער קלאסישער דראמע איז די קאָליויאָן געווען מיט'ן פאטום, מיט די געטער, און אידען האָבען קיין פאטום ניט געהאט, אין מזל לישראל. די גריכישע געטער זיינען געווען שטארק און מעכטיג, און קעגען זייער בעשלוס האָט דער מענש ניט געקאָנט געהן; אבער די געטער האָבען ווייט ניט געהאנדעלט מיט אמת און יושר, זיי זיינען געווען זינדיג און פאלש און פערדארבען, און דער מענש דוקא איז ארוסגעטראָמען פאר גערעכטיגקייט. דער מענש האָט פראָטעסטירט קעגען זייער שלעכטער האַנדלונג און געקעמפט קעגען זיי, און ווייל די געטער זיינען שטארקער, האָט דער מענש

געמוזט פאלען. און דאס איז געווען די טראגעדיע פון דעם מענ-שען.

און דאריבער האָט ניט נאָר טהעאטער נאָר אויך די דראמע אלס א צווייג פון ליטעראטור ניט געקאָנט זיך אָנגעהמען צווישען אידען. מיר האָבען געזעהן, ווי די אידישע פּאָעזי האָט פון דעם גריכישען איינפלוס זעהר פיעל געוואונען. שיר השירים איז געשא-פען געוואָרען, ווען דער העלעניזם האָט זיך גענומען פערשפרייטען אין ירושלים. נאָר די דראמע האָט קיין אידישען מאנטעל בשום אופן ניט געקאָנט אַנטהאַן און איז געבליבען פרעמד דעם אלטען אידישען גייסט. דער איר האָט לחלוטין ניט געקאָנט דערלאָזען דעם געדאנק, אז נאָט קאָן האַנדלען אונגערעכט און אז א בשר ודם זאָל קעמפען קעגען נאָט. דער אידישער נאָט איז שטענדיג און אומערדם גערעכט און זיין משפט איז גערעכט. און די פרומע אידען האָבען אויפ'ן טהעאטער ניט געקענט קוקען אנדערס, ווי אויף א שקץ תשקצנו.

ווען מען רעדט וועגען דער שנאה פון די פארצייטיגע אידען צום טהעאטער דארף מען נאָך האָבען אין זינען, אז אין דער צייט ווען די גריכישע קולטור האָט זיך אריינגעריסען אין ארץ ישראל איז שוין די גריכישע דראמע ניט געשטאַנען אויף יענער הויכקייט, אויף וועלכע עס האָבען איהר געשטעלט עסכילום, סאָפאָקלעס און יר-ריפידעס. באלד נאָך דעם טוידט פון די דאָזיגע דריי גרויסע גריכיש-שע דראמאטישע דיכטער, האָט די דראמע שטארק אָנגעהויבען צו זינקען, און ארום דער צייט וואָס טהעאטערס זיינען פערשפרייט געוואָרען אין ארץ ישראל האָט שוין רוים געבראכט די דראמע צו אזא מדרגה, אז די ביהנע האָט אָפט דערמאָנט א בית זנות. דער נאנצער אידישער גייסט האָט רעוואָלטירט קעגען אזא אונ-טערהאַלטונג און איין תנא נאָך דעם צווייטען, איין אמורא נאָכ'ן אנדערן האָבען געווארענט דעם עולם פון אזעלכע פערנגיגענס.

דער תלמוד איז מפרשים לאָזען ניט דורך קיין געלעגענהייט צו דערמאָנען דעם אידען. ער זאָל ווייבען פון טהעאטער און פון צירק. אמאָל אין דער פּאַרם פון אַן ערקלערונג, אמאָל אין דער

פארם פון א רוהיגער בעטראכטונג און א מאָל אין דער פּאַרם פון אַ בייזער קללה.

„פּערפּלובט זאָלען זיין יענע, וואָס בעזוכען טהעאטער אָדער צירקען און פּעראכטען אונזערע געזעצען“*

אין תלמוד ירושלמי** ווערט דערצעהלט, אז רבי נחוניא בן הקנה, א תנא וואָס האָט געלעבט אין דער צייט פון דעם חורבן בית שני פלעגט ביים ארויסגעהן פון בית המדרש מאכען א קורצע תפלה:

„מודה אני לפניך, ד' אלהי ואלהי אבותי, שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות, ולא נתת חלקי בבתי תרסיות ובבתי קרקסיות, שאני עמל והו עמלים, אני שוקד והו שוקדים — אני עמל לירש גן עדן והו עמלים לבאר שחת.“

(איד דאנק דיר, גאָט מיין גאָט און גאָט פון מיינע עלטערן. פאר וואָס דו האָסט מיין חלק געגעבען צווישען די וואָס זיצען אין בית המדרש און אין די שוהלען, און דו האָסט ניט געגעבען מיין חלק צווישען די, וואָס זיצען אין טהעאטערס און צירקען. איד בעד מיה זיד און זיי בעמיהען זיד, איד פאָדער זיד און זיי פאָדערן זיד — איד בעמיה זיד צו ירש'ענען דעם גן עדן, און זיי בעמיהען זיד פאר'ן גרוב פון פּערדארבונג).

עס וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאָגען, אז דער איינציגער טעם, פאר וואָס טהעאטער איז אזוי געווען פּערהאסט אין געווען צוליעב עבודה זרה און אויסגעלאסענהייט. עס איז אמת, אז די ליבעראלע פאַרשטעהער פון פאַלק האַבען נאָר געהאט קענען טהעאטער, ווייל ער איז געווען פּערמישט מיט עבודה זרה, און ווען א טהעאטער איז דערפון ריין האַבען זיי ניט געזעהן קיין שום אורזאך, פאר וואָס א איד זאָל זיך ניט מאַרען ערלויבען אזא פּער גניגען. אזא, למשל, איז געווען איינער פון די גרעסטע תנאים רבי

* עבודה זרה, י"ח, ב.

** (ברכות, כ"ג, ב.) עס איז מערקווירדיג, וואָס די זעלביגע תפלה ווערט איבערגעגעבען אין תלמוד בבלי (ברכות כ"ח) מיט אַן אַנדער נוסח. טהעאטער און צירק איז דאָרטען ארויסגעלאָזט.

מאיר. אבער אזעלכע ווי ער זיינען געווען וועניג. די אנדערע האָבען געהאט גאָר אן אנדער מיינונג. פאר זיי איז קיין אונטער-שייד געווען, צו טהעאטער איז פערבונדען מיט געצענדיענעריי צו ניט און זיי האָבען אונטער אלע אומשטענדען פערבאָטען טהעאטער צווישען אידען. דאָס זעהען מיר פון א פּלוגתא צווישען רבי מאיר און די חכמים :

„תנו רבנן : אין הולכים לטרטיות ולקרסיות מפני שמזבלין שם זיבול לעבודת כוכבים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים : מקום שמזבלין אסור, מפני חשד עבודת כוכבים ומקום שאין מזבלין שם אסור מפני מושב לצים.“

מען טאָר ניט געהן אין טהעאטערס און צירקען, ווייל מען איז דאָרטען מקריב צו די געצען, אזוי זאָגט רבי מאיר. און די חכמים זאָגען : דאָרטען וואו מען איז מקריב צו די געצען טאָר מען ניט צוליעב א חשד פון עבודה זרה, און דאָרטען וואו מען איז ניט מקריב צו די געצען טאָר מען ניט צוליעב מושב לצים.

עס איז ניט דוקא דער „מושב לצים“ וואָס האָט געמאכט די חכמים צו דענקען, אז די אונטערהאלטונג אין א טהעאטער איז ניט פאר אידען. ווען דער דאָזיגער פּסוק זאָל אין תהלים ניט זיין, וואָלט מען געפונען אן אנדער אויסדרוק אין די אלטע שריפטען צו אסר'ן דעם טהעאטער. און טאקי אין מדרש איכה רבתי געפינען מיר :

רבי אבא בר כהנא פתח : „לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז“, אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא : רבון העולמים, מימי לא נכנסתי בבתי טיאטראות ובתי קרקסאות של אומות העולם ושחקתי עמהם ואעלוז.

דאָס הייסט, רבי אבא בר כהנא האָט אָנגעהויבען : דער נביא ירמיהו האָט געזאָגט : „איד בין ניט געזעסען אין דעם קרייז פון לוסטיגע און געפרעהט זיך“, רופט זיך אב די כנסת ישראל צו גאָט ברוך הוא : בעשעפער פון די וועלטען, איד בין קיין מאָל ניט געגאנגען אין די טהעאטערס און צירקען פון די אומות העולם און געפרעהט זיך מיט זיי.

און מען דארף כלל וכלל ניט האָבען קיין פּסוקים, וואָס זאָלען

דערמאנען עפעס לענות אָדער לוסטיגקייט, אז מען זאָל אויף זיי אָנהענגען טהעאטער און צירק. אַט האָט זיך דאָך געקליגט יונתן בן עוזיאל צו פערטייטשען דעם פסוק: „ארור אתה בבואך“ אין זיין תרגום אזוי: ליטין אתון במעלכון לבתי תאטרוניכון וקורקסתכון למבטלא פתגמי אורייתא. דאָס הייסט פערפלוכט זאָלט איהר ווערען, ווען איהר געהט אין אייערע טהעאטערס און צירקען און זייט מבטל פון דער תורה.

נאָך אזעלכע וואַרונגען געגען טהעאטער זיינען צושפרייט איבער די אַלטע אידישע שריפטען פון דער צייט פון תלמוד און מדרש, און ווי דער מנהג איז געווען ביי די חכמים, איז דאָס שטענדיג אויסגע'דרש'ענט פון עפעס אַ פסוק, נאָך די פסוקים האָבען גאָר ניט צו טהאָן מיט'ן טהעאטער. דאָס האָט דער אידי'שער גייסט ניט געקאָנט דולדען קיין טהעאטער, דער זעלביגער גייסט וואָס האָט זיך אויסגעדריקט דורך די ליפען פון די חכמים, אז דער וואָס געהט אין וועג און זאָגט, „ווי שעהן איז דער בוים“, פערדיענט ער דערפאר דעם טוידט. די פאָדערונגען פון די אידען אונטער דעם שווערען יאָך פון די רוימער פאר און נאָכ'ן חורבן זיינען געווען קעגענגעזעצט צו די פאָדערונגען פון דעם פאָלק וואָס האָט זיי בער צוואונגען. דער רוימער האָט געפאָדערט „ברויט און ספעקטאקל“ און דער איד האָט געזוכט נאָר עולם הבא. דער רוימער האָט געוואָלט לעבען אַ גוטען טאָג, און דער איד האָט זיך אָבגעזאָגט פון יערער הנאה פון דער וועלט.

מען פערשפאָרט דאָריבער צו זוכען אידישע דראַמע אויפ'ן אידישען באַדען אין די אַלטע צייטען. דער טהעאטער איז געווען און געבליבען אין יענע צייטען אַ פרעמדע פלאַנץ צווישען אידען און האָט זיך ביי זיי ניט אָנגענומען.

אַבער דאָס הייסט בשום אופן ניט, אז אידען האָבען זיך לחלוטין אָבגעזאָגט פון דער דאָזיגער קונסט. די אידישע העלעניס'טען זיינען געווען פערקאָכט אין טהעאטער און עס דארף קיין שום צווייפעל ניט זיין, אז פיעל אידישע יונגע לייט, וועלכע זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט דער גריכישער אָדער רוימישער קולטור, האָבען אָבגעגעבען זייערע קרעפטען צום טהעאטער און צו דער

דראמע. אויפ'ן אידישען באדען האָבען זיי ניט געקאָנט שאַפּען, די אידישע אַטמאָספּערע האָט זיי געדריקט, האָבען זיי געארבייט אויף אַ פרעמדען באַדען. אַ יאָהר הונדערט און פּופּציג פאַר דער נייער צייטרעכנונג האָט אַ אידישער זעלעניסט, דער דיכטער עזעק עלאַס אָנגעשריבען אַ דראַמע „יציאַת מצרים“ אין גריכיש נאָך דעם מוס־טער פון יוריפידעס. וואַרשיינלִך, האָבען אויף אַנדערע אידישע דיכטער געשריבען אין יענע צייטען דראַמען אין גריכיש אָדער רוי־מיש, נאָר פון זיי איז גאָר ניט געבליבען. אויף אַזעלכע דראַמען איז ניט געווען קיין אַפּוטרופּס, וואָס זאָל זיי אַבהיטען דורך די לאַנגע, פינסטערע יאָהר הונדערטע פון דעם שווערען גלות. דאָס אידישע פּאָלק האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף ממזרים און האָט פון זיי ניט געוואָלט וויסען. עס איז דאָריבער אַ גרויסער חדוש, ווי אזוי צו אונז האָבען יאַ דערגרייכט עטלִכע פּראַגמענטען, פּיצלאַך פון אַזעלכע ווערק. און „יציאַת מצרים“ איז די איינציגע אידישע דראַמע פון יענער צייט אין גריכיש, פון וועלכער עס זיינען געבליבען עטליכע פּראַגמענטען.

די פּערזאָנען פון יציאת מצרים זיינען:

משה

צפורה

חום

ראַנועל

גאָט פון דעם סנח

שליח

קונדשאַפּטער.

אין דעם ערשטען פּראַגמענט דערצעהלט משה, ווי יעקב איז אַריין אין מצרים מיט זיבעציג נפשות און ווען די פרעהס האָבען דערזעהן ווי דער אידישער שטאַם ווערט פּערמעהרט אין אַ גרוי־סער צאָהל, האָט מען זיי געצוואונגען צו בויען גרויסע שטעט און טהורעמס פאַר די מצרים, און זייערע קינדער האָט מען גע־וואָרפען אין טייך. זיין מוטער האָט איהם דריי חדשים בעהאַלטען, נאָר דאָס איז ניט געבליבען קיין סוד און זי האָט איהם איינגע־וויקעלט אין קליידער און אוועקגעזעצט איהם ביים ברעג טייך.

מרים איז געשטאנען פון דער ווייטענס און ווען פרעה'ס טאכטער האָט דאָס קנד געפונען, האָט זי זיך ארויסגערופען צו ברענגען פאר איהם אן אמ. ער האָט זיך ערצויגען ביים קעניג אין פאלאץ און ווען ער איז איין טאָג ארויס און דערזעהן, ווי א מצרי האָט געשלאָגען א אידען האָט ער איהם דער/הרג'עט און פארשארט און צוליעב דעם האָט ער געמוזט אנטלויפען אין דער מדבר.

אין א צווייטען פראגמענט דערצעהלט משה האַנזעלן אַ חלום, וואָס ער האָט געזעהן.

מ ש ה *

אויף בערגעשפיצע זאָה איך איינעם האָהען טהראָן.
 דער ביו צום ה מעל רייכטע; אונד עס זאָס אויף איהם
 איין מאן, ענטשפראַסען וואָהל דעם עדעלסטען געשלעכט;
 איין דיאָדעם אויף זיינעם הויפט אונד אין דער האַנד,
 דער לינקען, דער געוואלטיגער סצעפטער, ווינקענד מיר
 מיט זיינער רעכטען; אונד איך שטאַנד איצט פאר דעם טהראָן.
 דא רייכט ער מיר דען סצעפטער דאר, אונד אויף דען טהראָן
 בעפאל ער מיר צו שטייגען, דען ער זעלבסט פערלום,
 מיר געבענד אויך זיין קעניגליכעם דיאָדעם.
 דארויף ערבליקטע איך דער ערדע רונדונג גאנץ,
 צוגלייך דער ערדע טיעפען און דעם הימעלס העה'ן,
 אונד פלעצליך פיעל דער שטערנע שאאר צו פוסען מיר.
 אונד אלע צעהלט איך זיא, אונד מיר אומגאב עס דא
 וויא פאן דען שטערבליכען איין קריעגעסלאַנער: דא
 ערוואכט איך אויס דעם שלאַף, די ברוסט פאן פורכט בעווענט.

ר א ג ו ע 5.

א, פרעמדלינג, הערליכעם האָט גאָט דיר אָנגעצייגט:
 א, מעכט איך לעבען נאָך, ווען זאלכעם לאַאָס דיד טרעפט!
 אומשטורצען נעמליך ווירסט דו איינען גראסען טהראָן,
 אונד בויט' אויסטהיילען, אונד דער פֿעלקער פיהרער זיין.

* איבערזעצט אין דייטש פון ל. מ. פּוּלפּסאָן, 1830.

דאָס דו געזעהן בעוואהנטער ערדע רונדונג נאנץ, וואס אונטער נאָמעס הימעל וויילט אונד איבער איהם:

דו ווירסט, וואָס איזט פאריבערנינג אונד נאהט, ערשוין. אין א דריטען פראגמענט איז דער דיאלאָג צווישען משה און גאָט, ווען ער דערזעהט דעם דאָרן. משה זאָגט זיך אָב צו געהן צו פרעה אונטער דעם אויסרייד, אז ער איז א כבד פה און גאָט ווייזט איהם דעם נס מיט'ן שטעקען און מיט דער האנד. גאָט זאָגט איהם פון דאָרן וועגען די עשרה מכות.

נאָך א קליינער פראגמענט איז די בשורה, וואָס א שליח ברענגט, אז די מצריים האָבען זיך דערטרונקען אין ים. אין די צייטען פון נירון קיסר האָט אין רוים גע'ש'מ'ט אן איר דישער אקטיאָר מיט'ן נאָמען אליטיראָס, וועלכער איז געווען דער לעבלינג ביים קעניג און קעניגין. דער היסטאָריקער יאזעפוס דערצעהלט, אז ווען ער איז אָנגעקומען א געפאָנגענער אין פעטראָלי, איז אליטיראָס געוואָרען זיין מליץ יושר, דורך איהם האָט ער זיין פרייהייט געקריגען און ער האָט איהם פאָרגעשטעלט פאר דער קע-ניגן פאָפּעא.

עזעקיעלאָס מיט זיין דראמע אין גריכיש און אליטיראָס מיט זיין שפיעלען אין ליטיניש וויזען דייטליך גענוג, אז אירישע קרעפטען האָבען זיך אָבעגעבען מיט טהעאטער און דראמע און האָבען זיך אויסגעצייכענט אין דער דאָזיגער קונסט, נאָר אזוי ווי אויפ'ן אירישען באָדען האָבען זיי קיין פלאץ ניט געהאט, האָבען זיי געמוזט זוכען פרעמדע פעלדער. און דערפון דארף מען אויף פערשטעהן, אז די ווארנונגען און אסורים און קללות פון די חכמים האָבען ניט געווירקט אויף אלע אידען. אין טהעאטער זיי גען גענאנגען ניט נאָר די אירישע העלעניסטען נאָר אויף אזעלכע וואָס האָבען פון דער גריכישער אָדער רוימישער קולטור נאָר ניט געוואוסט. מאָמען דערצעהלט, אז לכבוד די גרויסע רוימישע ימים טובים פלעגט יוליוס צעזאר לאָזען איבערזעצען ליטינישע און גריכישע דראמען אין אנדערע שפראכען פאר די פעלקער, וואָס זיינען געווען אונטער איהם, און עס איז מעהר ווי ווארשיינליך

אז מען האט זיי אויך איבערזעצט אין העברעאיש און געשפיעלט פאר יענע אידען וואס האבען ניט פערשטאנען די שפראך פון זיי. ערע אונטערדריקער, הגם די אומגאנגס שפראך צו יענער צייט אין ארץ ישראל איז שוין ניט געווען דער לשון פון די נביאים. בכלל אבער וועט ניט זיין געזינדיגט גענען דעם אמת צו זאגן גען, אז סיי אין דער צייט פון די נביאים און סיי אין דער צייט פון די תנאים האבען אידען קיין אייגענע דראמע ניט געהאט.

צווייטער קאפיטעל.

דער אנהויב פון פורים שפיעל.

מיט'ן חורבן ירושלים איז אונטערגעגאנגען דער טהעאטער, וואָס איז אויסגעהאלטען געוואָרען פון די אידישע מלכים מיט העלעניסטישע נייגונגען אין ארץ ישראל. דער פרעמדער פלאנץ איז אָבעשטארבען צוזאמען מיט די דאָזיגע מלכים, און דער ביי טערער גלות איז געוויס ניט געווען מסוגל פאר אזא אונטערהאלט-טונג ווי טהעאטער.

און אויב אין דער צייט וואָס אידען זיינען געווען אויף זיי-ער אייגענעם לאַנד איז טהעאטער געווען פערבאָטען צוליב א חשש פון עבירה וזה אָדער מושב לצים, איז ער נאָכ'ן חורבן ירושלים געוואָרען פּערהאכט ביי יעדען אידען, וואָס האָט געהאט נאָהענט צום הארצען דעם גורל פון זיין פּאָלק. דער דורכשניטליכער איד האָט ניט געקענט מאכען קיין אונטערשייד צווישען טהעאטער און אמפיטהעאטער. ביי איהם האָבען זיי ביידע געהאט איין פנים און עס האָט איהם געדארפט שוידערען פון דער עראינערונג וועגען דער גוואלדיגער גרויסער צאָהל אונגליקליכע ברידער זיינע, וואָס זיינען געפאלען אויף דער בלוט-פּערגאָסענער ביהנע פון דעם אמד פיטהעאטער, וואו די בעסטע קינדער פון דעם אידישען פּאָלק זיינען געצוואונגען געווען פון די רוימער ארויסצוטריעמען אלס גלאַיאַטאָרס און שניידען איינער דעם צווייטען דאָס האַלן.

נאָר ווען אפילו דער בעגריף וועגען טהעאטער און אמפי-טהעאטער האָט זיך ניט אויסגעמישט. האָבען די אידען איצט קיין גוט הארץ ניט געקענט האָבען צום טהעאטער, וועלכער איז אין די ערשטע הונדערטער יאהרען נאָכ'ן חורבן נאָך טיפּפער געזונקען. מען האָט אויף דער ביהנע געמאכט המצאות איבער אידען און גע-

שפאָט פון זיי. עטליכע ביישפיעלס פון דעם דאָזיגען שפאָט ווערען איבערגעגעבען אין דער גמרא. אזוי גיט איבער אבהו, וועלכער איז געווען וועלטליכער ווי די אנדערע אמוראים פון זיין צייט און האָט דאָריבער געוואוסט וואָס עס טהוט זיך אויף יענער זייט פון די ד' אמות של הלכה, ווי מען מאכט חוזק פון אידען און זייערע אינסטיטוציאָנען: מען פיהרט ארויף אויף דער ביהנע אין טהער אטער א קעמעל אין טרויער און עס הויבט זיך אָן אזא מין דיאלאָג:

— פאר וואָס איז דער קעמעל אין טרויער?

— ווייל די אידען היטען שמיטה און זיי קענען אפילו ניט קריגען קיין קרייטיכער צום עסען און זיי זיינען דאָריבער גער צוואונגען צו עסען שטעכערלאך. און דער קעמעל טרויערט, ווייל זיי נעהמען אוועק זיין שפייז.

אָדער עס קומט אריין מאָמוס (דער קאָמעדיאנט) מיט אן אבגעגאָלטען קאָפּ, א סימן כּון אבילות און עס קומט פאר אזא דיאלאָג:

— פאר וואָס איז מאָמוס אין טרויער?

— ווייל אויף איז טייער.

— און פאר וואָס איז אויף טייער?

— צוליב די אידען. זיי פערברויכען שבת אַלץ, וואָס זיי האָבען פערדיענט דורך דער וואָך. עס בלייבט זיי אפילו ניט קיין שפענדעל אַבצוקאָכען א מאָלצייט. און זיי מוזען דאָריבער פערברענען זייערע בעטען צו האָבען מיט וואָס צו קאָכען. און אַהן בעטען שלאָפען זיי אויף דער ערד און וואַלגענען זיך אין שמוץ. און כדי ניט צו זיין אונריין, ברויכען זיי א סך אויף, און דאָריבער איז אויף אזוי טייער.

איבריגענס, ארום דער צייט האָט שוין די דראַמע ביי די אומות העולם אנגעהויבען צו גוסס'ן, און ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכנונג איז די אלטע דראַמע, דאָס הייסט די גריכישע, וואָס איז איבערגעגאנגען צו די רוימער, געשטארבען מיט א נאַטירליכען טוידט. ביי די קריסטליכע נייסטליכע איז זי געווען גראַד אזוי טרפּה, ווי ביי די אידישע

חכמים, נאך איהר טוירט איז ניט געקומען פון זייערע הענד. זייער דע איסורים וואָלטען וועניג געהאַלפען, נאָר די קלאַסישע דראַמע אפילו אין איהר סאַמע געזונקענעם צושטאַנד האָט ניט געקענט אויסהאַלטען די קאָנקורענץ מיט'ן רוימישען אמפּיטהעאטער און היפּאָדראַם. אין רוים איז די קלאַסישע דראַמע געקומען צו קבורה, און הויך איז געווען דאָס בערגעל, וואָס מען האָט אויף איהר אויפגעשאַטען. צירקען זיינען נאָך פּערבליבען פּיעל לענגער, אבער טהעאטער איז אין גאַנצען אונטערגעגאַנגען. און אין דעם לאַנגען משך פון פינף הונדערט יאָהר, דאָס הייסט פון דעם פינפטען ביז'ן צעהנטען יאָרהונדערט איז אין קיין לאַנד ביי קיין פּאָלק ניט געבליבען ניט נאָר קיין שפור פון קיין דראַמע נאָר פון קיין שום סאַרט טהעאטראַלישע פּאַרשטעלונגען.

אז אויסנאַהם אין יענער צייט האָבען דוקא געמאַכט די איי דען. ארום דעם פינפטען יאָרהונדערט און אפשר נאָך פריהער האָט זיך גענומען ווייזען ביי אירען א נייע סאַרט דראַמע, וואָס דאַרף בעצייכענט ווערען מיט'ן נאָמען פורים שפּיעל.

דער אָנהויב פון דעם פורים שפּיעל איז א סך עלטער, ווי מען איז געוואוינט צו דענקען. בכלל האָט מען וועגען דער אידישער דראַמע וועניג געשריבען, און דער אָנהויב איז נאָך לחלוטין ניט אויסגעפאַרשט. די עטליכע אידישע געלעהרטע, וואָס האָבען גע- שענקט אויפּמערקזאַמקייט דער אידישער דראַמע ווייזען געוואוינט ליד, אז איהר געבורט איז פאַרגעקומען אין דעם ניינטען אָדער צעהנטען יאָרהונדערט. נאָך אנדערע זעהען ניט קיין שפור פון אידישער דראַמע ביז'ן רענעסאַנס. אבער דאָס איז ניט אין גאַנצען ריכטיג. דער אָנהויב פון א דראַמע איז ניט ווען פאַרטיגע שטיקער ווערען אויפגעפיהרט, נאָר ווען מען הויבט זיי אָן צו שאַ פּען. דער אָנהויב פון דער גריכישער דראַמע איז ניט ווען עסכילאָס, דער ערשטער פון די דריי גרעסטע גריכישע דראַמאטישע דיכטער האָט אָנגעהויבען צו שאַפּען זיינע טראַגעדיעס; אויף ניט ווען טהעספּיס, דער פּאַטער פון דער גריכ שער דראַמע האָט אָנגעהויב- בען אַרומצופאַהרען איבער'ן לאַנד מיט זיין וואַגען, וועלכער האָט איהם געדיענט אַלס א ביהנע און וואו ער האָט געגעבען זיינע

האמעטנע פארשטעלונגען. די גריכישע דראמע הויבט זיך אן בון דעם כאר, וואָס האָט געטאַנצט און געזונגען לכבוד דעם גאָט פון וויין ווען די גריכישע כהנים האָבען איהם קרבנות געבראכט און דערצהלט דעם עולם זיינע גרויסע שבחים, און פון די ווערט לאך און המצאות וואָס זיינען דערביי געמאכט געוואָרען פון דעם פּובל־קום. און ווען מיר בעטראכטען דעם נייען סאָרט דראמע פון דעם שטאַנדפונקט, מוזען מיר קומען צום שלום, אז דאָס פורים שפיעל איז כמעט אזוי אלט ווי דער גלות.

דאָס פורים שפיעל, א קינד פון גלות, געבאָרען אין בית המדרש אָדער אויפ'ן שוהל־הויף און געצערטעלט פון פרומע אידן דען, האָט שוין אין אנהויב פון דעם פינפטען יאהרהונדערט גע־צאהלט א שווערען פרייז און איז דורכגעווייקט געוואָרען מ'ט אידן די שעה בלומ. גע'רודפ'ט, געשטיקט, געוואָרען פון אלע זייטען. האָט דער גלות איד אנגענומען די כלי זין פון דעם שוואכען און האָט זיך אבערעכענט מיט זיינע שונאים דערמיט, וואָס ער האָט פון זיי הווק געמאכט אונטער די אויגען. די געלענענהייט דערצו האָט ער געהאט אין דעם איינציגען טאָג פון יאָהר, ווען ער האָט געפייערט זיין גרויסען נצחון איבער זיין גרעסטען שונא — המן. עמל'ק'ס אייניקעל איז געווען די פערקערפערונג פון אלע אידישע שונאים און אז מען האָט זיך מיט איהם גערעכענט, פון איהם הווק געמאכט, האָט מען געפיהלט, אז דאָס איז א נקמה און אלע שונאים.

די מגלה וואָס מען האָט געלייענט אין שוהל, האָט ניט גע־געבען קיין געלענענהייט פאר מאכען הווק. די מגלה אליין איז צו ערנסט, די שוהל צו הייליג דערפאר. האָט מען דעם טאָג פון פורים דעם שוהל־הויף פערוואנדעלט אין א טהעאטער און דאָרטען גע־מאכט א גולם פון המנ'ען און געשטעלט פאר איהם א תל'ה. די אידען האָבען זיך ארוםגעשטעלט ארום, און ווער עס האָט גע־קאָנט, האָט געמאכט א וויץ, געזאָגט א המצאה, ארויסגעשפרונגען מיט א קאטאָוועס, און ווען דער שפאס האָט זיך אויסגענומען, האָט מען דעם גולם פערברענט צוזאמען מיט דער תל'ה. צו דאָס איז געווען א צופאל, צו אן איינפאל פון א וויצלינג, דער גולם

מיט דער תליה האט אנגענומען די פארם פון א צלם, און דאס האט ארויסגערופען א שארפען פראטעסט פון די קריסטליכע שכנ'ס. זיי האבען זיך געקלאגט, אז אידען שפאטען פון זייער אמונה. אימ' פערטאטאר טהעאדאסיוס דער צווייטער האט ארויסגעגעבען א בער פעהל, אז אידען זאלען זיך ניט ערלויבען צו מאכען אזא פורים שפיעל און ערקלערט א שטראף פאר די וואס וועלען דערויף עובר זיין. אבער ניט דער בעפעהל און ניט די שטראף זיינען געווען בכת אבצושטעלען אזא שפעל. די אידען האבען זיך געמאכט ניט וויסענדיג, און דער כעס פון די קריסטליכע שכנים איז געוואקסן. אין דעם סירישען שטעדטל אימנעסטאר, ניט ווייט פון אנה טיאה, וואו די אידען האבען זיך לוסטיג געמאכט איבער א גולם פון המן אויף דער תליה, האבען די קריסטען געמאכט א בלבול, אז די אידען האבען אויפגעהאנגען א קריסטליכען בחור אין דער פארם פון א שתי וערב און פערשמיסען איהם אויף טויט. פיעל אידען זיינען שווער בעשטראפט געווארען דערפאר, און אין אנה טיאה האבען די קריסטען נקמה גענומען פון די אידען און פער-טריבען זיי פון די בתי מדרשים. דאס איז געווען אין דעם יאהר 415.

ווי פרימיטיוו, ווי האמעטנע אזא שפיעל איז ניט געווען, קען מען שוין אין דעם זעהן א נאנצע האנדלונג, א נאנצע פארשטעלונג, און מען דארף ניט קיין סך חקירות צו ציהען דעם שלום, אז דאס דאזיגע שפיעל איז פיעל געהענטער צו קאמעדיע, ווי די ערשטע וויצען און פזמונים לכבוד דעם גריכישען גאט דיאניסאס, וועלכע רעכענען זיך פאר'ן אנהויב פון דער אלטער גריכישער דראמע. מען קען זיך גרינג פארשטעלען, ווי אזוי דאס פורים שפיעל האט זיך גענומען ענטוויקלען. די וויצען און המצאות, וואס זיינען געמאכט געווארען ארום דער תליה, זיינען לכתחילה ארויסגעזאגט געווארען ניט געטראכטערהייר. יעדער האט געזאגט, וואס איהם איז איינגעפאלען. די געלונגענע וויצען, די בעסערע המצאות זיינען געבליבען אין זכרון און וואס א יאהר שפעטער זיינען זיי געוואר'ן רען אלץ מעהר בעקאנט און אלץ מעהר געוואקסען. אוו עס האט זיך אויסגעארבייט א געוויסער נוסח. דערביי איז שוין געווען גרינג

איינצופיהרען אן ארדענונג, אז איינער זאל דעם צווייטען ניט אריינפאלען אין די רייד. איינער האָט געזאָגט און דער אנדערער האָט געענטפערט און דאָס איז שוין אן אמת'ער דיאלאָג, וואָס ציהט זיין זאפט פון דעם פאָלקס הומאָר.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען שפיעל איז צו־געגאנגען זעהר, זעהר לאַנגזאָם, ווייל ווען מיר בעגעגענען אין דעם ניינטען יאהרהונדערט שוין א פארטיג פורים שפיעל, א פאָרם גענומען פון דער געשיכטע אחשוּרש, זעהען מיר ווידער, אז די הויפט פערזאָן איז א מאַנעקען פון המון, וועלכען מען פערברענט אויף א שייטערהויפען, און די פערזאָמעלטע טאנצען ארום איהם און זינגען און פּרעהען זיך מיט המנ'ס מפּלה.

אויף אזא אופן האָט דאָס פורים שפיעל אין א קיימא לין פון פיינע עטליכע הונדערט יאהר קיין גרויסען פאָרטשריט ניט גע־מאכט, און עס האָט זיך נאָר אויסגעארבייט אנשטאָט צופעליגע וויצען און המצאות א בעשטימטע פאָרם און א געוויסער נוסח. און קיין וואונדער ניט. ווי שוין אויבען דערמאָנט איז די צייט פון דעם פינפטען ביז דעם צעהנטען יאהרהונדערט ניט געווען מסוגל פאר דראַמע. און אידען זיינען אפשר געווען די איינציגע ביי וועמען דורך דער דאָזיגער נאנצער לאַנגער צייט האָט זיך געוויזען דאָס ערשטע קערנדעל פון א נייען סאָרט שפיעל, נאָכדעם ווי די אלטע קלאַסישע דראַמע האָט איהר רוח געפונען אין קבר. די אידען זיינען געווען די פיאַנערען אין דער מאָדערנער דראַמע און די דראַמאטי־זירונג פון מגלת אסתר, וואָס איז געמאכט געוואָרען אין דעם ניינ־טען אָדער צעהנטען יאהרהונדערט אין געווען אזא גרויסע אויפ־טהון, פון וועלכען די אייראָפּעאישע פעלקער האָבען דעמאָלט נאָך אפילו ניט גע'הלומ'ט. עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאָס וואָרט מאָדערנע ווערט דאָ געברויכט אין דעם סאמע ברייטסטען זין און דערמיט ווערט בעצייכענט די דראַמע וואָס האָט זיך אָנגע־הויבען צו ענטוויקלען נאָכ'ן טוידט פון דער קלאַסישער דראַמע. דער אָנהויב פון דער מאָדערנער דראַמע איז די מערב אייראָפּעאישע לענדער הויכט זיך אָן ערשט אין דעם צעהנטען יאהרהונדערט אין די קיכען, און דער ערשטער אויסדרוק פון א דראַמאטישען

עלעמענט אין געווען די לצנות'דיגע עבודה, וואס מען האט געפרא-
וועט פאר דעם אלטאר אין דעם יום טוב פון די שומים. אלע לצים
וואס האבען אין דעם געשפיעלט זיינען געווען אָנגעהאָן ווי קא-
מעדיאנטען און מען האט דערביי געזונגען צ נישע ליעדלאך און
געגעסען און געטרונקען און געמאכט זיך לוסטיג.

יערער אידישער אינגעל האט געהערט, אז פאר פסח בעהאל-
טען די גלחים א צלם מיט'ן געקרייצטען יעזוס אין א טרונע און
אין דער נאכט פון פסח געהען די גלחים ארום און זוכען איהם, און
ווען זיי קומען צו דער טרונע געפינען זיי זי אָפען און דאָרטען
לגען נאָר די קליידער, און עס ווערט א שמחה ביים עולם, אז
יעזוס אין צוריק לעבעדיג געוואָרען.

אין יענע צייטען האט מען עס געפראוועט מיט גרויס פא-
ראד. מען האט פאָרגעשטעלט, ווי די מוטער פון יעזוס וויינט איבער
דער טרונע און ווי מלאכים זינגען און דערביי זיינען פאָרגעקומען
דיאָלאָגען און דער עולם האט זיך געפרעהט און געזונגען און זיך
געהאלזט און געקושט.

אזעלכע זיינען געווען ביי די קריסטען די ערשטע פאָרשטע-
לונגען, פון וועלכע עס האט זיך ענטוויקעלט די מאָדערנע דראמע,
און ווען מען פערנגלייכט זיי מיט א דראמאטיזירונג פון דער
מגלה אסתר, וואס אידען האבען געשפיעלט אויפ'ן שוהל-הויף, עס
מאכט ניט אויס, ווי אומגעלומפערט, ווי האמעטנע זי איז ניט גע-
ווען, קען מען גרינג איינזעהן, אז דאס פורים שפ על האט שוין
דערנרייכט א געוויסע מדרגה פון ענטוויקלונג, ווען די מאָדערנע
דראמע האט זיך ביי די קריסטען ערשט גענומען אויסקאלופען
פון איי.

אבער דער נייער מין דראמע, געבאָרען אין בית המדרש, ער-
צוינגען פון ישיבה בחורים און געצערטעלט פון פירומע אידען, איז
שוין פון געבורט געווען פער'משפט אויב ניט אויף א פריהציטיגען
טוידט איז לכל הפחות אויף זעהר א געמאטערט לעבען. דאס פורים
שפיעל האט גלייך דערפיהלט די שטייפע פענטעס, וואס האבען
איהם ניט געלאָזט קיין ריהר טהאָן זיך און דערצו האט עס נאָר
בעגענעט אויפ'ן וועג גרויסע שטרויכלונגען, וואס עס האט ניט

געקענט בייקומען. שוין ביי דער ערשטער דראמאטיזירונג פון אהשורש האָט מען זיך אָנגעשטויסען אויף אן אייזערנע וואַנד. אין דער מגלָה פון אסתר קומען אריין אזעלכע פערזאָנען, ווי ושתִי, אסתר און זרש, און אויב אפילו מען קען אויסקומען אהן ושתִי און אהן זרש, קען מען זיך ניט בעגעהן אהן אסתר. און ווער זאָל שפיעלען די ראָל פון אסתר? א מיידעל? א ווייבעל? אפילו ביי די גריכען האָבען פרויען ניט געשפיעלט אויף דער ביהנע און אויך מיט פיעל הונדערטע יאָהרען שפעטער אין ענגלאַנד, אין שעקספירס צייטען, האָבען פרויען ניט געשפיעלט, און די ראָל פון דער וויבלִיכסטער דזשוליעט האָט געשפיעלט א יונגער בחור אפשר נאָך מיט קליינע וואַנסעלאַד. עם האָט דעמאָלט נאָר ניט געקענט זיין די פראַגע פון „קול באַשה ערוה“, אז עם איז א שאַנד צו הערען די שטים פון א פרוי, ווייל עם האָט נאָר קיין רייד ניט געקענט זיין וועגען א אירישער מיידעל אָרער ווייבעל צו מישען זיך צווישען מאַנסביל. עם פארשטעהט זיך, אז די ראָל פון אסתר וואָלט בעדארפט שפיעלען א זכר, און אין אזא פאל האָט מען זיך אָנגעשטויסען אויף א בפירוש'ען לאו פון דער תורה: „לא ילבש גבר שמלת אשה“, א מאַנסביל טאָר ניט אָנטהאָן קיין פרויער־קליידער. דער אלטער פערבאט פון טהעאטער צוליעב מושב לצים איז א חוזק געגען דעם דאָזיגען לאו, און דאָס אליין האָט גע־דארפט זיין גענוג צו טוידטען דאָס פורים שפיעל, נאָך איידער עם האָט געוויזען די ערשטע סימנים פון לעבען.

עם דארף דעריבער קיין חדוש ניט זיין, פאר וואָס די ענט־וויקלונג פון דעם פורים שפיעל איז צוגעגאנגען אזוי לאַנגזאָם. מיר דארפען זיך גיכער חדוש'ען, ווי אזוי עם איז נאָר געקומען צו א דראמאטיזירונג פון אהשורש. און טאקע ווען ניט דער ספעציעלער כאַראַקטער פון דעם יום טוב פורים וואָלט קיין מאָל דאָס פורים שפיעל ניט אויסגעהאָדעוועט זיך אויפ'ן שוים פון אידישקייט. פורים איז געווען דער אידישער קארנעוואַל, א יום טוב פון הוליען און טרינקען, ווען שכרות ווערט גערעכענט פאר א מצות. דאָס איז דער איינציגער יום טוב, ווען דער איד האָט זיך אין נאָר צען אויסגעהאָן פון זיין רוחניות וועלטעל און האָט זיך מיט

חשק אריינגעווארפען אין הבלי עולם הזה. דעם טאָג האָט געמאכט א מרידה דער אסקעט, דער נזיר, דער איינגעהאלטענער אין איהם און גענארט צו טהאָן עפעס אזוינס, וואָס איז געווען געגען זיין גאנצען ארט לעבען, געגען זיין גאנצער פילאָזאפיע. די פורים'דיגע סעודה, די עטליכע גלעזער וויין אדער גלעזלאך בראנפען ווישען ווי מיט דער האנד פון איהם אב זיין ערנסטקייט, אייביגען אומעט און ווייזען איהם די וועלט גאָר אין אנדער קאָליר. אין דעם טאָג ווערט עפעס ווי פערשוואונדען יעדע הייליגקייט, און אפילו דער פרומס-טער איד פערנינט זיך צו זאָגען אזעלכע הלצות, ביי וועלכע וויי-בער טאָרען ניט זיין דערביי. אין ישיבות, וואו בחורים און יונגע לייט זיינען א גאנץ יאָהר געזעסען על התורה ועל העבודה איז גע-ווען א מנהג אויסצוקלייבען אויף דעם טאָג פון פורים א לצנות-דיגען רב און ער האָט געזאָגט אזעלכע דרשות, פון וועלכע א איד פון א גאנץ יאָהר וואָלט רויט געוואָרען פאר בוששה. די דאָזיגע דרשות האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט גראָבען ציניזם, מיט מאוס'ן נבול פה, און וואָס געזאלצענער דער נבול פה איז געווען, אלץ מעהר האָט דער עולם אָנגעקוואַלען.

יונגע חברה לייט האָבען זיך אין דעם טאָג אָנגעטהאָן אין וויי-בערשע קליידער, זיינען ארומגעגאנגען אין די גאסען און געמאכט קאָמעדיאנטסקע שטיק, און די עלטערע מענשען, די פרומע אידען האָבען ניט גאָר גאָר ניט געהאט קענען דעם, גאָר געקליבען פון זיי פערניגען.

עס איז קיין שום ספק ניט, אז דער כאראקטער וואָס פורים האָט אָנגענומען האָט זיך ניט אויסגעארבייט אויפ'ן שוים פון אידישקייט און אז דער מנהג איז איבערגענומען געוואָרען פון די ארומיגע פעלקער. אין דעם מיטעלאַטער האָט מען אין פיעל מדינות אין אויראפא געפייערט דעם גארענפעסט. די לצנות אין דעם יום טוב האָט מען געטריבען אזוי ווייט, אז אויף דעם טאָג פלעגט מען אויסקלייבען א פאבסט, אריינזעצען איהם אין א טהראָן אין איינער פון די גרעסטע קירכען און אויף זיין בעפעהל פלעגט מען פראווען א חוכא וטלוא'דיגע עבודה. דער דאָזיגער יום טוב איז אויך ניט געווען קיין קריסטליכער, ער איז איבערגעגאנגען

צו די קריסטען פון די רוימישע געצענדריענער און איז געווען אן איבערבלייבסעל פון דער רוימישער סאטורנאליע.

דאס איז זעהר וויכטיג צו וויסען, כרי בעסער צו פערשטעהן דעם כאראקטער פון פורים אין די פריהערדיגע צייטען, און דאס וועט אונז העלפען צו בעגרייפען ניט נאָר ווי אזוי אַז מעגליך געוואָרען א פורים שפיעל ביי אידען, ווען אזעלכע שווערע שטיינער זיינען איהם געלעגען אין וועג, נאָר אויך פאר וואָס עס האָט אָנגענימען אזא גראבען, צינישען און אונגעלומפערטען פנים.

דאָס פעלד פון דראמע ביי אידען איז געווען קליין און בעשרענקט. א סאטירע, א וויציגער דיאלאָג, א קליינער פארס — דאָס איז געווען אלץ וואָס מען האָט געקאָנט שאפען אויף דעם פעלד. נאָר קיין אנדערע פעלדער זיינען אויך ניט געווען פאר דער דראמע. און דער דראמאטישער קערנדיק, וואָס האָט זיך בעוויזען ביי אידען איז געבליבען אין א פערגליווערטען מצב. און ערשט ווען אנדערע ברייטערע פעלדער האָבען זיך געעפּענט, האָבען זיך אידען גענומען מיט חשק און התמדה צו דער קונסט פון דראמע. די ערשטע אַריגינעלע דראמע אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור, „סעלעסטינא“, שרייבט מען צו א אידען, ראַדריגאָ דא קאַטאַ. די ערשטע עכט אידישע שטיק אין שפּאַניש „אסתר“ איז אָנגעדריבען געוואָרען אין דעם יאָהר 1567 פון סאַלאַמאן אוסק מיט דער הילף פון לאַזאַראַ גראַציאַנאָ, ביידע אַנוסיס. אנדערע שפּאַנישע אידען זיינען געגאַנגען אין זייערע טריט און הגם פּערטריבען פון שפּאַניען האָבען זיי ניט אויפּגעהערט צו שרייבען אין שפּאַניש און שאפען זייערע דראמאטישע ווערק נאָך שפּאַנישע מאָדעלען. זייער טהעטיגקייט אויפ'ן פעלד פון דראמע איז געווען אזוי פּרוכטבאַר, אז באלד האָט זיך בעוויזען א „אידישער קאַלדעראַן“, וועלכער האָט אָנגעשריבען איבער צוויי און צוואַנציג דראמען. ער האָט געהייסען אַנטאַניאָ ענריקעז דע נאַמעז (1600-1660), א מאַדראַנאָ וועלכער האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פון דער אינקוויזיציע און איז אַנטלאָפּען פון שפּאַניען. א צייט לאַנג זיינען פיעל פיערסען זיינע אָנגענומען געוואָרען פאר קאַלדעראַנס. מען דענקט אויך אז ער איז דער פּערפאַסער פון דעם שפּאַנישען פורים שפיעל

קאמערדיא פאמאזא דע אמאן אי מארדעכאי⁹.

שמחה לוצאטא (1590-1663) האט אין זיינע יונגע יאָהרען אָנגעשריבען אין איטאַליעניש א פאראבאלע, א מין אלעגאָריע אין א דראמאטישער פאָרם. דער אינהאלט איז אזא: אין דעלפי האט מען געגרינדעט אן אקאדעמיע מיט דעם צוועק אבצווונדערן די פסולת פון מענשליכען וויסען. „פערשטאנד“ האט גלייך דערלאנגט א פעט ציע פון געפענגניס, וואו זי איז א צייט לאנג געווען איינגע־שפארט דורך „ארטהאָדאָקסישען אויטאָריטעט“, און געפאָדערט מען זאָל איהם גלייך בעפרייען. און הגם פיפאגאָראס און אריסטאָטעל, די הויפט פאָרשטעהער פון וויסען, זיינען געווען גענען דעם און האָבען געוואָרענט, אז ווען „פערשטאנד“ וועט בעפרייט ווערען, וועט ער פערשפרייטען שרעקליכע פערגרייזטע מיינונגען, דאָך האט די אקאדעמיע ארויסגעלאָזט איהם פריי, ווייל נאָר מ'ז פער־שטאנד קאן וויסען זיך ענטוויקלען. נאָר די ערשט בעפרייעטע מוחות האָבען אָנגעמאכט א סך צרות, און די אקאדעמיקער האָבען ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן. סאקראטעס האָט זיך אויפגעהויבען און אין א לאנגער רעדע האָט ער ערקלערט, אז „פערשטאנד“ און „אויטאָריטעט“. ווען מען ערלויבט זיי צו געוועלטיגען אליוו, וועלען נאָר מאכען פעהלערען און צרות, נאָר ווען יעדער פון זיי ווערט בעשרענקט, פערשטאנד פון אמונה און אמונה פון פערשטאנד, און ווערען אויסגעמישט אין א ריכטיגער פראָפאָרציע, וועלען זיי שאפען א שעהנע האַרמאָניע, וואָס ניט דעם מענשען די וועלט און יענע וועלט.

דאָס קאן מען בשום אופן ניט רופען דראמע און האָט קיין שייכות ניט מיט דראמאטישער קונסט. נאָר די פאראבאלע ווייזט, אז די איטאַליענישע אידען האָבען זיך גענומען צו דער דראַ־מאטישער פאָרם. לעאָ מאָדענא (1571-1649), האָט אין דער זעל־ביגער צייט איבערזעצט אין איטאַליעניש אוסק'ס „אסתר“ פון שפּאַניש.

אין דעם זעלביגען יאהרהונדערט איז אויך געמאכט געוואָרען דער ערשטער פערזוך צו שאפען די העברעאישע דראמע. דער ערש־טער אויף דעם פעלד איז געווען משה זכות (זאקוט אָדער זאקוטאָ).

1630-1697) געבאָרען אין אמסטערדאָם און האָט געלערנט אין איין ישיבה מיט ברוך שפינאָזא. דאָס ווערק הייסט „יסוד עולם“ און די העלדען זיינען: נחור, מלכה, תרח, אברהם, הרן, שרה, לוט, אליעזר, נמרוד, עוג, אמרפל, ישמעאל, הגר, קטורת, יצחק, נמרוד'ס קנעכט און חכמים, אברהם'ס פאסטוכער און זייער אויפֿזעהער אחיטוב, לוט'ס פאסטוכער און זייער אויפֿזעהער אחירע, אמרפל'ס חברים.

הגם דער „יסוד עולם“ איז געווען די ערשטע געשריבענע דראמע אין העברעאיש איז אבער די ערשטע העברעאישע גע־דרוקטע דראמע געווען „אסירי התקוה“ פון יוסף פענאָז דע לאַ ווענא (1650-1703). די וויכטיגקייט פון ביידע דראמען בעשטעהט נאָר דערין, וואָס זיי זיינען געווען די ערשטע אין העברעאיש. דער אינהאַלט פון „אסירי התקוה“ איז אזא: א קעניג וואָס קוקט זעהר ערנסט אויף זיין פּעראַנטוואָרטליכקייט אַלס הערשער ווערט פּער־פיהרט, פריהער פון זיינע אייגענע אימפּולסען, וואָס ווערען פּער־סאַניפּיצירט אין יצר, דערנאָך פון א קאַקעטקע אין דער געשטאַלט פון אשה און דערנאָך פון דעם שטן. דריי אנדערע קרעפטען בע־מיהען זיך צו האַלטען איהם אויף דעם ריכטיגען וועג און זיי זיי־נען: שכל, השגחה און א מלאך. פענאָז האָט געהאַט די כּונה צו ווייזען די קנדער פון די אַנסים, וועלכע זיינען געווען געוואוינט צום פרייען און אויסגעלאסענעם לעבען פון שפּאַניען, אז די וועגען פון דעם יצר און אשה און שטן פיהרען ניט צו קיין גוטס, און אז דאָס אמת'ע גליק געפינט מען אין גוטע מדות.

מיט'ן אַנקומען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז די טהעטיגקייט אויפ'ן דראמאטישען פעלד צווישען אידען געוואָרען א פיעבערהאפטע. די פּאָדערונג אויף טהעאטער וואקסט אומערום און דראמאטישע ווערק ווייזען זיך אין אַלע לענדער, וואו אידען זיינען פּערשפּרייט. דאָס איז געווען די צייט, ווען דער נאַנצער בנין פון אידישקייט האָט אָנגעהויבען צו קראכען, די לאסט פון תּומרות, גדרים, סינים האָט זיך אָנגעזאַמעלט א צו שווערע, און דער איד האָט געוואָלט אויסגלייכען זיינע פלייצעס. דאָס איז געווען באַלד נאָך דעם, ווי שבת־צבי איז ווי א שטורם דורכגעגאַנגען אין אַלע

תפוצות ישראל און האָט הינטער זיך איבערגעלאָזט א ווילדע אויפֿ־
רעגונג, אן אונבעקאנטע בענקעניש נאָך א גרינגערען, פרייערען,
בעסערען לעבען. אין די גהעטאס, וואו די אויגען זיינען תמ ד גער
ווען פערריסען צום הימעל, האָט מען פלוצים דערזעהן די ערד
מיט אלע איהרע פערגניגענס. און הגם שבת־צבי אליין איז שוין
געווען טוירט און זיינע חסידים אויסגע'שמר'ט, האָט אבער נאָך
געלעבט דער שבת־צבי'נישער גייסט, דער קאמף געגען העם
שווערען יאָך פון תלמוד האָט אָנגעהאלטען, און דער מיסטישער
זוהר, ווי דונקעל ער איז ניט געווען, האָט פערשפראכען מיט'ן
אויטאָריטעט פון אמונה מקרב צו זיין דעם הימעל צו דער ערד.

אין דעם ערשטען פערטעל פון דעם אכטצעהנטען יאָהרהונ־
דערט האָט זיך אין איטאליען בעוויזען דער העברעאישער דראמא־
טישער דיכטער משה חיים לוצאטא (1707-1747). געבאָרען און ער־
צויגען אין איטאליען איז ער די ערשטע צייט געווען אונטער
דעם איינפלוס פון דער איטאליענישער דראמאטישער ליטערא־
טור און זיין ערשטער פערזוך אויפ'ן פעלך פון דראמע אין דער
האלב פערנסעענער שפראך פון די נביאים. „שמשון ופלשתים“
דערמאָנט שטארק דאָס בעוואוסטע איטאליענישע שעפער־שפיעל
„פאסטאר פידא“ (דער טרייער פאסטוד). די דאָזיגע דראמען האָט
ער אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1724, דאָס הייסט ווען ער איז
אלט געווען זיבעצעהן יאָהר.

ער איז געווען צו יונג, צו אונערפאהרען, צו נעבען א נא־
טירליכע פארב די ליידענשאפטען, וואָס ווערען געשילדערט אין
„שמשון ופלשתים“. די דאָזיגע ליידענשאפטען זיינען איהם געווען
אין גאנצען פרעמד און ער האָט זיי נאָר געקענט מאַלען מיט פאר־
בען פון דער פאנטאזיע. קיין לעבעדיגקייט, מענשען־קענטשאפט
האָט מען אין דער דראמע ניט צו זוכען, נאָר דערפאר איז זי
דורכגעדרונגען מיט א רייכער פאָעטישער פאנטאזיע.
זיין צווייטע ווערק אין א דראמאטישער פאָרם דער „מנדל
עוז“ ווייזט א וואונדערבארע האַרמאָניע פון קלאַנגען, וועלכע מען
האָט ניט געהערט צווישען אירען צייט די נביאים זיינען אנשווי־

גען געוואָרען. אָבער דאָ ווײַזט זיך אױך אַרױס אַן אױבגעקאַנט־שאַפּט מײַט דער װעלט.

א קינד פון רייכע עלטערן, ערצויגען אין רחבת, דערווייטערט פון יעדער דאגה, האָט ער די וועלט נאָר געקענט זעהן פון זיין צימער, וואו ער האָט זיך ארומגעטראגען מיט שבתי צבי־נישע חלומות. באַלד אבער האָט ער געמוזט ערוואכען פון זיינע חלומות און קומען אין צוזאמענשטויס מיט פערשיידענע מענשליכע ליי־דענשאפטען. דאָס רעדעל־ביי זיין פאטער האָט זיך איבערגע־דעהט, און דער איידעלער טרוימער און מיסטיקער א ז געבלי־בען אַהן מיטלען און האָט געדארפט אָנהויבען צו זאָרגען וועגען דער וואַכעדיגער חיונה. און איצט אז ער האָט פערלאָרען דעם שוץ פון דעם רייכען פאָטער, האָבען די איטאַליענער רבנים אָנגעהוּ בען צו רודפֿען איהם פאר זיינע ניי־גונגען צו דער קבלה און האָבען איהם אין חרם אריינגעוואָרפען. זיי־נע פריינד וואָס האָבען איהם שבחים געזונגען האָבען איהם איצט פערלאָזט און אבגעקעהרט זיך פון איהם. ער האָט א צט־דערזעהן מענשען ווי זיי זיינען. ער האָט געקענט אריינקוקען טיע־פער צו זיי אין האַרצען, און די ערפאהרונג וואָס איז איהם פרי־הער אבגעגאנגען, איז צו איהם יעצט געקומען אין דער פולער מאָס.

אָבער די דאָזיגע ביטערע ערפאהרונגען האָבען זיין פאָעטישען גייסט ניט ביטער געמאכט. אין זיין לעצטער אונשטערבליכער דראמע „לישרים תהלה“, ווייזט ער זיך ארויס אין זיין פולער קראפט. דאָס איז א גרויסע ווערק סיי אין דער פאָרם, סיי אין סטיל און סיי אין געדאנקען. מיט דער דאָזיגער דראמע האָט ער זיך געשאפען אן אייביגען מאָנומענט אין העברעאיש. „לישרים תהלה“ איז געשריבען אין דער פארם פון פאר־שעקספירס צייטען, אלעגאריש. די כאַראַקטערען זיינען ניט קיין מענשען פון בלוט און פלייש, נאָר אבסטראַקציעס, ווי שבל און נאָר־דישקייט, ארענטליכקייט און פאַלשקייט און דאָס גלייכען. אויפֿ'ן ערשטען בליק קען אויסווייזען, אז די העברעאישע דראמען זיינען לכתחילה געשאפען געוואָרען בלויז צום ליענען און

ניט צום אויפפיהרען אויף א ביהנע, ווייל זייער דראמאטישער שטאף איז צו קליין און די האנדלונג צו שוואך. בפרט ווען זיי זיינען געקומען נאך שעקספיר און נאך קאלדעראָ, ווען פון א דראמע האָט מען געפאָדערט אַ שטאַרקע האַנדלונג מיט מענשען פון בלוט און פלייש און די צייט פון אלעגאָדיען און מאַראַלימע-טען איז שוין געווען פאַראַיבער. אבער אין אמת'ן איז געווען אַ גאַנץ געווענהליכע ערשיינונג אין דעם 17טען יאָרהונדערט צו געבען דראמאטישע פאַרשטעלונגען פון העברעאישע שטיקער אויף חתונות ווי אויך פורים, און די מייסטע העברעאישע שטיקער זיינען געשריבען געוואָרען פאַר דעם צוועק. דער אידישער דיכטער יצחק גאַמעץ דע סאַסא, וועלכער האָט געלעבט אין איין צייט מיט יוסף פענזא אין אמסטערדאַם האָט אין ליטיינישע פערזען בע-זונגען די ערשיינונג פון „אסירי התקוה“ אזוי:

„ענדליך איז עס ערריכט געוואָרען. די העברעאישע מוזע שפאַצירט איצט אין די פעלצענע שיד מיט די הויכע אבסאַצען זיכער און שטייף. מיט געמאַסטענע מריט פון פאַעזיע ווערט זי מיט פאַראַד אַרײַנגעפיהרט דורך יוסף (פענזא). אַ רייכער שטראַהל פון האַפנונג שיינט ווידער, אַז איצט וועט אויך די ביהנע זיך עפענען פאַר דעם הייליגען געזאַנג.“

דערפון דאַרף מען דרינגען, אַז מען האָט געוואַרט צו הערען די מעלאָדישע קלאַנגען פון די העברעאישע דראמאטישע דיכטונג גען אויף אַ ביהנע.

אין דער זעלבער צייט וואָס משה חיים לוצאַטא האָט רייכער געמאַכט די העברעאישע שפאַרד מיט זיינע דראמאטישע דיכטונג-גען האָט זיך יאָזע דע סילווא (1705-1739) אויסגעצייכענט אלס דראמאטישער דיכטער אין פאַרטונאַל און האָט בערייכערט די פאַרטונגען שע ביהנע מיט פיעל דראמען. יאָזע דע סילווא איז גע-בליבען אַ קלאַסיקער אויף דער פאַרטונגעזישער ביהנע און זיינע דראמען ווערען נאָך געשפיעלט ביי היינטיגען טאַג. זיין טויט איז זעהר אַ טראגישער. ער איז געשטאַרבען אַ מאַרטירער אויפ'ן שיי-טערהויפען, און בשעת די פלאמען האָבען אַרומגעכאַפט זיין קער-פער, האָט מען אין דעם גרויסען טהעאטער אין ליסאַבאָן אויפגע-

פיהרט זיינע אן אפערעמע און דאס קנאקען פון דעם פיער האָט זיך אויסגעמישט מיט די מעלאָדישע קלאַנגען פון זיין מוזיקאלישער דראַמע.

מיט איהם האָט זיך געענדיגט די עפאָכע פון דער שפאנישער און פאָרטוגעזישער השפעה אויף אידישע טאָלאַנטען. ער איז געווען דער לעצטער רינג אין דער גאַלדענער קייט, וואָס האָט זיך גע- צויגען פון דעם בלוטיגען שפאניען אין אלע יענע לענדער, וואו אירען האַבען געבונען אַ מקום מקלט נאָכ'ן גירוש. נאמען אין שפאניען און יאזע דע סילווא אין פארטוגאל. זיינען ניט געווען סתם דראַמאטורגען. זיי האָבען פערנומען זעהר אַ וויכטיגען פּלאַץ אויף דער שפאנישער און פאָרטוגעזישער ב.הנע. עס איז זעהר פיעל געזאָגט, ווען נאמען'ס דראַמען זיינען אַ צייט לאנג אנגענומען געוואָרען פאר קאלדעראַנס. קאלדעראַן פער- נעהמט אויף דער שפאנישער ביהנע דעמועלביגען פּלאַץ, וואָס שעקספיר אויף דער ענגלישער. יאזע דע סילווא'ס דראַמען האַבען אויסגעהאלטען די בעסטע פראַבע, די פראַבע פון צייט, ווען זיי האַבען זייער רייז ניט פערלאָרען אין אַ משך פון אַ צוויי הונדערט יאָהר און דער פאָרטוגעזישער ביהנע. די דאָזיגע פאקטען זיינען פאר אונז זעהר וויכטיג. מען האָט ביי אונז און וועגען אונז אַ סך טהעאָריען געבויט, פאר וואָס אירען האַבען זיך ניט אויסגעציי- כענט אין דער דראַמאטישער ליטעראַטור. מען האָט וויסענשאַפט- ליך ערקלערט, אז די אייביגע רדיפות און די שענדליכע גהעטאס האַבען די אירען ניט געמאכט מסוגל פאר דראַמע. מען האָט אויך ערקלערט, אז דער אידישער טעמפּעראַמענט איז אזא, וואָס לאַזט זיך פשוט ניט שפאנען צו דראַמע. די אנגסטען און צרות פון די אַנוסים זיינען געווען קלענער פון די רדיפות און ער- נידרונגען, וואָס די אירען אין די גהעטאס זיינען אויסגעשטאַנען. דער טעמפּעראַמענט אַז ביי זיי געווען אַ ריין אידישער, אויב עס איז פארהאן אזא זאך ווי אַ ספעציעלער אידישער טעמפּע- ראַמענט, און דאָך האַבען די אַנוסים אין שפאניען און פאָרטוגאל דערוויצען אויסצוצייכענען זיך אויף דעם פעלד פון דראַמע. די אירען וואָס זיינען ארויסגעגאַנגען פון שפאניען האַבען

פון זיך ניט געקענט אבטרייסלען די נייע השגות, וואס האבען זיך ביי זיי אויסגעארבייט אונטער דער השפעה פון יענעם לאנד. און די אנוסים זיינען געוואוינט געווארען צו א פרייען לעבען. די הכלי עולם הזה האבען ביי זיי פערנומען א גרויסען פלאץ און די אנוסים האבען אפילו ניט בעגריפען פאר וואס מען דארף זיין דערוויי-טערט פון פרוען.

עס דארף דאריבער קיין חרוש ניט זיין, פאר וואס זיי האבען געבראכט אומערום, וואו זיי זיינען פערוואַגעלט געווארען, א לעב-צונג נאך אזא אונטערהאלטונג, ווי טהעאטער, און ווען צוליעב וועל-כער עס איז אורזאך האבען זיי ניט געקענט בעזוכען דעם טהעא-טער פון דער שטאָרט, וואו זיי האבען זיך בעזעצט, האבען זיי גע-גרינדעט אייגענע טהעאטערס.

און ניט נאָר די שפאנישע אידען אליין האבען זיך דערמיט אויסגעצייכענט, אויך די אידען אין איטאליען האבען ארויסגע-וויזען א פאָדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג און אין דעם זי-בעצעהנטען יאָרהונדערט האבען זיי געהאט זייערע אייגענע טהעאטערס, ווי מען קען עס זעהען פון די שאלות ותשובות פון דעם איטאליענישען רב שמואל אבוהב. דער דערמאָנטער רב ווענדט זיך צום ווענעציער רב עזריה פיגו מיט אזא בריעף:

(* לכמהרר עזריה פיגא : מוירונה לוויניציאה.
דעם יאָהר תס"ב.

תעיר קנאת ד על קביעת בתי מרטיאות ובתי קרקסיות במחנה העברים בהתאסף שם אנשים ונשים וטף לשמוע דברי לצנות ונבלות פה. כי החלתי מיגון וכאב פירוד הנעשה ע"י פ' נר"ו וחוששני פן ח"ו תצא תקלה מתחת ידו לרבים ופערו פיהם לבלי חוק להטיל מום בקדשים, כי הזמן והמקום מופז וניצב לריב לשונות ורבר עבירה בעונ' שרבו. והאחרון הכביד הקל ארצה עטרת תפארת היהדות מעיר החיא לבנות ולהקים להם בקרב מחנם הקדושה בתי מרתיות ובתי קרקסיות הקבועות ונאספו שמה אנשים ונשים

(* דבר שמואל, פון שמואל אבוהב, געדרוקט אין וועניציע אין דעם יאָהר תס"ב.

וטרף בנות ישראל הצנועות עם הפרוצות עוברות על דת משה ויהודית קטון וגדול שם הוא כעם ההולך בחליף לשמוע פרשת הקהל והטרף למה בא ליתן עונש למביאם, כי מה יעשה אותו הבן ולא יחטא בשבתו בסוד משחקים בשומעו קול פה דובר נבלה הנכנס בגופו כעכס של עכנאי ומעשה ידינו קונן עלינו איכה היתה לזונה קריה נאמנה.

אי לזאת יחדר לבי מורי ורבו, איך זקנים שבדור כבשו פניהם בקרקע, אין קנאים פוגעים בו לעכבו וליכא מאן דדאין דינא דגרמי להרים מכשול דין עסק ביש אבי אבות הטומאה.

אין קורצען בעדייט דער דאָזיגער אויסצוג פון דעם בריעה אזוי :

שמואל אבאאב קלאַנט זיך פאר'ן ווענעציער רב פאר וואָס די שענהע און פרומע אירען שווייגען און קוקען זיך רוהיג צו, ווי מען בוים שטענדיגע טהעאטערס און צירקען אין ווענעציע פאר אירען, און מאנסביל און ווייבער און קינדער, פרומע אידישע טעכטער צוזאמען מיט אויסגעלאסענע זיינען עובר אויף אידישע דינים און פערזינדיגען זייערע יאָהרען, ווייל קיין גוטס קאָן ניט ארויסקור מען פון זיצען אין א טהעאטער און הערען ווי אקטיאָרען רעדען שענדליכע ווערטער, וועלכע פערדארבען די צוהערער. טהעאטער איז אבי אבות הטומאה.

שמואל אבאָאב איז דער זעלביגער, וועלכער האָט אין 1734 צוזאמען מיט נאָך פיער איטאַליענישע רבנים אריינגעוואָר- פען משה חיים לוצאטא אין חרם.

דער ספר „דבר שמואל“ איז געדרוקט נאָר אין אָנהויב אכט צעהנטען יאהרהונדערט, אויף דעם בריעה צו עזריה פיגו איז קיין דאטום ניט אָנגעגעבען און אזוי ווי ער געפינט זיך צווישען נאָר די ערשטע שאַלֶות קען מען דערפון דרינגען אז ער איז געשריבען געוואָרען צום סוף זיבעצעהנען יאהרהונדערט. אין דעם בריעה ווערט גערעדט וועגען שטענדיגע אידישע טהעאטערס און הגם דער סטיל פון דער שאַלֶה ווייזט, אז שמואל אבאָאב קען זיך דייטליך ניט אויסדריקען און ער ברויכט גאנצע פראזען, וואו איהם איז נוי- טיג איין וואָרט נאָר דערפאר, וואָס דאָס וואָרט געפינט זיך אין די

געהענדע אויסדריקע, ווי מען קען עם זעהן פון זיין „בתי טרטיאות ובתי קרקסאות“, ווייל עם דארף ניט זיין קיין שום ספק, אז אין איטאליען האָט מען ניט געבויט קיין אידישע צירקען, דאָך לאָזט זיך דרינגען אז אין די גרויסע אידישע קהלות אין איטאליען זיינען צום סוף זיבעצעהנטען יאהרהונדערט אידישע טהעאטערס קיין נאָווינע ניט געווען. און עם אין זעהר מעגליך אז אזעלכע אידישע טהעאטערס זיינען געווען נאָך פיעל פריהער.

מיר געפינען אויך אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכטן צעהנטען יאהרהונדערט האָבען די אידען וואָס האָבען זיך בעזעצט אין פאַראַמאריבא, סורינאם, זיך אמעריקא, פערגרעסערט און פערשעהנערט זייער טהעאטער אין דעם יאָהר 1784, און מיט אכט יאָהר שפעטער דאָס הייסט אין 1792 האָט די דאָרט געקליינע אידישע קהלה שוין פערמאָגט צוויי אידישע טהעאטערס.

עס דארף קיין ספק ניט זיין, אז אויך אין אנדערע קהלות און אנדערע מדינות האָבען אידען געהאט זייערע אייגענע טהעאטערס. דאָס הייסט שטענדיגע טהעאטערס אין איטאליען און סורינאם זיינען ניט געווען קיין אויסנאהם. אין דעם יאָהר 1775 האָט מען די אידען פערבאָטען צו בעזוכען א געוויסען אמאטארישען טהעאטער אין פאַראַמאריבא און באלד נאָכדעם זעהן מיר, אז דאָרטען זיינען געגרינדעט געוואָרען צוויי אידישע טהעאטערס. דערפון דארף מען זיך אָנשטויסען, אז דער פערבאָט צו בעזוכען דעם אמאטאָרישען טהעאטער האָט געטריבען די אידען צו גרינדען אייגענע טהעאטערס, און אזעלכע אורזאכען האָבען אין יענע צייטען ניט געפעהלט.

וואָס אין שייך צו די פיעסען, וועלכע מען האָט געשפיעלט אין אזעלכע טהעאטערס ווייסען מיר וועגען זיי לחלוטין נאָר ניט. עם קומט אויס אין נאנצען צו פערלאָזען זיך אויף השערות. די אידען האָבען שוין דעמאָלט געהאט א נאנץ רייכען רעפערטואר. אוסק, נאמען. דניאל דע באריאס האָבען איבערגעלאָזט היבשע עמליכע פיעסען געשריבען אויף ביבלישע טהעמאס אין שפאניש, יאָזע דע סילווא — אין פאַרטוגעזיש. די אידען, וואָס האָבען געהאט א פאָדערונג אויף טהעאטער, זיינען ניט נאָר געווען בעקאנט מיט דעם

דאָזיגען רעפערטואר, נאָר די מייסטע האָבען פערשטאַנען די אַרײַ-גענעלע שפראך, אין וועלכע די דראמען זיינען געשריבען געוואָרן רען. די דאָזיגע דראמען האָבען געהאַט די גרויסע מעלח, וואָס זיי זיינען לכתחילה געשריבען געוואָרען פאַר אַ ביהנע, און עס איז העכסט ווארשיינליך, אז זיי האָט מען געשפיעלט אין די אידישע טהעאטערס.

עס איז נרינג צו זעהן, אז דער אבן נגף וואָס איז געשטאַנען אין וועג דער אידישער ביהנע איז ניט אַבגעראמט געוואָרען דער-מיט, וואָס מען האָט אויפגעפיהרט אועלכע פיעסען. „לא ילבש איש שאלת אשה“ איז געבליבען אלץ אַ סטראשירלע פאַר די פרומע אײַ-דען. שמואל אבאָאב איז ניט געווען דער אײנציגער, וואָס האָט גע-גאַסען פער און שוועבעל אויפ'ן אידישען טהעאטער. ביים סוף זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און איז דעם אכטצעהנטען יאהר-הונדערט איז דער האָס צום טהעאטער געווען דער זעלביגער ווי מיט צוויי טויזענד יאהר צוריק אין ארץ ישראל. די אידישע טהע-אטערס זיינען אויף אזא אופן געשאפען געוואָרען צו ענטפערן אַ פאָדערונג פון די אינטעליגענטע קרייזען, אין וועלכע עס האָט דורכגעדרונגען דער נײער גייסט פון דעם רענעסאַנס. דאָס אײַ-שע טהעאטער האָט געזוכט צופריעדען צו שטעלען אַ געשמאַק וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אויף דער חכמה און קונסט פון יפת, דעם העכערען קלאס אידען, און האָט קיין זאך ניט געהאַט צו געבען ניט דעם פרומען אידען און ניט דעם פראָסטען אידען.

דער אידישער טהעאטער מיט זיין רעפערטואר וועלטליכע דראמען איז געשאפען געוואָרען נאָר פאַר אײן קלאס און האָט פאַר דער אידישער נאַציאָנאַלער דראמע קיין זאך ניט געקאַנט טהאָן. עס דאַרף קיין צווייפּעל ניט זיין, אז אין אזא טהעאטער מיט אזא פובליקום זיינען אויפגעפיהרט געוואָרען די בעסערע דראמען פון דער צײַט, נאָר צוליבע זיין אבגעשלאָסענקײַט, אבגע-זונדערטקײַט האָט ער ניט געקאַנט ציהען די זאַפט פון דעם גאַנ-צען פאָלק און האָט ניט געקאַנט האָבען קיין אײנפלוס אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. אזא טהעאטער אויפ'ן אײ-

דישען באַדען איז דער רעזולטאט פון א קאפריז אָדער אן אונרעכט. שמואל אבאאב שרייבט אין זײַן ברײַעף, אז דער גאנצער אויפטהוער פון דעם אידישען טהעאטער אין ווענעציע איז געווען א געוויסער דײַכער זײַד, און ניט אזוי ער אַלײַן, ווי זײַן רײַכער אײַדעם. אין יענע צײַטען איז געווען דײַר מנהג, אז גרויסע רײַכע לײַט האָבען געהאט דײַערע אײַגענע קאָמפּאָניעס אָדער אײַגענע טהעאטערס, און עס איז גרי לײַד מעגלײַך, אז דער דערמ. גמער רײַכער אײַדעם איז ווענעציע וואָ אױך געוואָלט דערווײַזען אזא זאך און האָבען אן אײַגענעם טהעאטער. זון ווײַדער האָבען מיר געזעהן, אז אין פּאַראַמאַריבא האָבן א דײַן גײַגר נרעט צוויי טהעאטערס, ווײַל מען האָט זײַ ניט ארי גײַלן זײַ אן א געוויסען דילעטאַנטישען טהעאטער. אבער די פרומע פּראָסטע אידען האָבען קײַן בעדערפּנים אין אזא טהעאטער ניט געהאט. דער יסוד פון אזא טהעאטער איז אויף הינערשע פּים און אזוי גײַך ווי עס ווערט אבגעשאפט די אורזאך, וואָס האָט איהם ארויסגערוּפּען צום לעבען, פּאלט אין דער גאנצער בנין, און דאָס פּובליקום געהט לײַכט איבער צו די טהעאטערס פון דער מדינה.

עס איז א גרויסער ספק צו די העברעאישע דראמע איז געשאפען געוואָרען פאר א טהעאטער, הגם אויף גרויסע חתונות פלעגט מען אין יענער צײַט שפּיעלען פאר די געסט עפעס א העברעאישע שטיק און דאָס איז געווען א געוואוינליכע אונטער-האַלמונג. דערצו האָט זײַך קײַן טהאטער נט געפּאָדערט. אין דער זעלביגער זאך, וואו די געסט זײַנען געווען פּערוואנדעלט אין די שבעת ימי המשתה האָט אױך געקענט פּערוואנדעלט ווערען אין א פּלאַץ פאר די פּאַרשטעלונגען. נאָר צו די העברעאישע דראמע איז לכתחילה געשאפען געוואָרען פאר א טהעאטער צו ניט, איז זי שוין צוליעב דער שפּראַך אַלײַן געווען מעהר בעשרענקט און אַב-געשלאָסען, ווי דער אויבענדערמאָנטער רעפּערטואר אין די טהעאטערס פאר אידען פון יענער צײַט. די העברעאישע דראמע האָט נאָר געקענט דערגרייכען צו אזעלכע אידען, וואָס האָבען זײַער בילדונג געקריגען אין די ישיבות און וואָס זײַנען אוועק אביסעל ווײַטער פון די פּיער אײַלען פון דער הלכה. פאר די אמת פרומע

אידען איז זי ניט געווען אין גאנצען כשר און פאר'ן המון איז זי געווען א פער'התמ'עט בוך.

דאָס שלעפען אין פערשיידענע ריכטונגען און דאָס שפאל-טען אין פערשיידענע לשונות האָט קיין גוטס ניט געקענט טהאָן דער דראַמע ביי אידען. שוין צוליב דעם אליין האָט זי זיך ניט געקענט ריהרען פון אָרט. די נאַציאָנאַלע קרעפּטען, וואָס זיינען פעהיג געווען צו שאַפען א דראַמע און א טהעאטער ביי אידען זיי נען צוברעקעלט געוואָרען. אנשטאָט צו ארבייטען האַרמאָניש און זוירקען איינע אויף דער אנדערער, האָט איינע געשטערט דער צווייטער. דער טהעאטער אַלס א פּאָלקס אינסט טוציאָן איז נאָך פאַר זיין געבורט פער'משפּט געוואָרען צו א ביטערער, שווערער, טרויעריגער עקזיסטענץ.

די איינציגע ישועה וואָס א טהעאטער ביי אידען האָט גע-קענט ערוואַרטען איז געווען פון דעם פורים שפיעל. זיין געבורט אויפ'ן שוהל-הויף און די הסכמה פון דעם גאנצען עולם האָט עס געמאַכט פאַר א פּאָלקס אינסטיטוציאָן. נאָך דער זעלביגער שוהל-הויף און דער זעלביגער פרומער עולם האָבען אויפ'ן פורים שפיעל ארויפגעלעגט אזא שטעמפעל, וועלכען עס האָט פון זיך קיין מאָל ניט געקענט אברייבען. אין א קיימא לן פון איבער טויזענד יאָהר איז דאָס פורים שפיעל געבליבען אן אונטערהאַלטונג נאָך פאַר איין טאָג. דער עלעמענט פון חזק און לצנות וואָס האָט איהם לעבען געגעבען האָט איהם געקענט האַלטען נאָך איין טאָג אין יאָהר. אין די אנדערע טעג אויסער פורים איז דאָס פורים שפיעל געווען אונגעגליך פאַר ניקטערע אידען.

דריטער קאפיטעל.

די עלטסטע אידישע פורים שפיעלס.

אין דער זעלביגער צייט וואָס אירען אין שפּאַניען האָבען זיך גענומען צו דער שפּאַנישער דראַמע, האָבען די אירען אין דייטש-לאַנד אונטערהאלטען זיך מיט פורים שפיעלס אין אידיש. ווען דאָס ערשטע פורים שפיעל אין אידיש איז געשאפן געוואָרען איז אונגעגלייך צו בעשטימען. נאָר מיר געפינען אז שוין אין 1598 האָבען די אירען אין טאַנעוועזען אױפגעפיהרט א שפיעל, וואָס האָט געהייסען: „שפיל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין און מיט צוויי זינליך פֿיין“ און מען האָט עס נאָכדעם געשפיעלט אלע פורים. אין דעם יאָהר 1620 האָט מען עס קאָפירט און אָנגע-געבען א שפּעטערן דאַטום.

דאָס דאָזיגע שפיעל האָט מיט פורים נאָר ניט צו טהאָן און איז ווארשיינליך קיין מאָל ניט געדרוקט געוואָרען און איז גע-גאַנגען פון האַנד צו האַנד אין מאַנסקריפּט. ווי עס זעהט אויס, איז דאָס א סאַטירע פון א געוויסער פאַמיליע, מיט וועלכער דער שרייבער האָט זיך געוואָלט אַברעכענען. דאָס וואָלט געווען אונ-געגלייך צו דערווייזען, ווען פריהער זאָל מען ניט שפיעלען פורים-שטיקער, וואָס האָבען געהאַט דירעקט צו טהאָן מיט דעם דאָזיגען יום טוב. די פערזענליכע סאַטירע האָט געקאָנט דיענען אַלס אן אָב-וועקסלונג און דאריבער דאַרף מען דענקען, אז דאָס פורים שפיעל איז אידיש איז א סך עלטער פון דער דערמאָנטער סאַטירע.

פון דער סאַטירע איז נאָר איין בלעטיל געבליבען, דער שער, און די ערשטע שורות זיינען אזוי:

אדברה וירוח, איך וויל אייך זאָגען, וואָס דאָס איז געשעהן בשנת שפ (1619) צו טאַנהווען אין קהילה קדושה.

הערט צו אונ' לאַט אייך ניקס זיין קשה,
 קשה לאַט אייך ניקס זיין,
 דען עס איז אלע פורים גימיון,
 דאָס מען מאכט איין שפיל פון טב יעקליין
 אונ' מיט זיין ווייב קענדליין
 אונ' מיט צוויי זינלך פיון,
 וויא זיי האַבען געפיהרט איין וועזען,
 אונ' דאָס איז אויף קירצליך גישעהן,
 גישעהן עהע איך מיך האַב אומגיזעהן
 געזעהן הין אונ' הער,
 איך האַב ניטראכט נאָר זעהר,
 ביז איך עס האַב געבראכט אין ריים
 איז מיר געוואָרען זעהר שווער.

דער אינהאלט איז אזא : ערב סכות קומט א פויער מיט א מאַגערע, אויסגעדארטע קוה צו שלענקערס (?). הויז. מסתמא איז שוין געווען צייט צו לויפען אין שוהל. נאָר יעקליין מיט זיינע צוויי זינליך האַבען געקויפט די קוה. דאָס ווייב קענדליין האָט קעגען דעם דעמאָנסטרירט. די קוה האָט באלד געהאט א קאלב און ל'ט דעם מנהג האָט דער אַרטיגער ריכטער געדארפט קריגען די צונג, אבער מען האָט איהר „קורץ און דין“ אבגעשניטען, און דער ריכטער האָט פּעראורטהיילט קענדליין ארומצוטראָגען אין גאס די „גאיגע“, כדי מענשען זאָלען איהר פרעגען, צו זי איז אויף דער עלטער געוואָרען א גאיגערין.

דאָס דאָזיגע שפיל מיינט, אז אויף פורים האָט זיך ניט געד פאָדערט דוקא א פורם שפיעל, און עס איז געווען רעכט אבי א הומאָריסטישע זאך, א סאטירע, פון וואָס דער עולם זאָל קאָנען לאַכען. דאָס „שפיל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין“ האָט געהאט בלויז א לאַקאלען כאַראַקטער און געקאָנט דיענען פאר אן אונטערהאלטונג נאָר פאר די אידישע תושבים אין טאנהויזען. וואָס פאר א פורים שפיעלס מען האָט אויפגעפיהרט אין די אנדערע גהעטאס אין דייטשלאַנד איז ניט בעקאנט. דאָס עלטסטע פורים שפיעל אין אידיש וואָס האָט דערנריכט צו אונז איז פון

דעם זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און הייסט „אין שעהן ניי פורים שפיל פאָרגעשטעלט, ווי עס איז צוגעגאנגען אין דער וועלט צו אחשוּרש צייטען, היבש אין ריימען געזעצט צו איינעם ראַהמען.“ אין 1697 האָט דער משומר משה כץ (יאַהאַנעס יאַקאָב קריסט-יאנוס לעבער) פון קראקוי איבערגעשריבען דאָס דאָזיגע שטיק פאר דעם בעוואוסטען קריסטליכען העבראאייסט וואגענזויל, נאָר ער האָט דערפון קיין שום געברויך נישט געמאכט.

דאָס גאַנבאַרסטע און בעקאַנטסטע פורים שפיעל אין איר-דיש איז געשאפן געוואָרען אין סאַמע אָנהויב פון דעם אכטצעהנערטען יאהרהונדערט. עס איז געדרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר 1708 און האָט געהייסען „אייז שין נייא אחשוּרש שפיל.“ די פערזאָנען אין דעם דאָזיגען שפיעל זיינען: מרדכי, אסתר, אחשוּרש, המן, התך און „שרייבער“.

„שרייבער“ איז עפעס אַ מין שעטנז אין דעם שפיעל. אַ חוץ דעם, וואָס ער איז אין דער מגלח ניטאָ, קלינגט פרעמד דער דיי-טשער נאָמען צווישען די פערסישע און אידישע, און דערפון דאַרף מען דרינגען, אז דער פערפאַסער האָט פאר זיינע אויגען געהאַט אַנדערע ווערק, אין וועלכע עס איז דראַמאַטיזירט געוואָרען די געשיכטע פון אסתר און אין וועלכע עס זיינען אַריינגעקומען אַנדערע פערזאָנען, אַ חוץ די היסטאָרישע. ביז יענער צייט האָבען וועניג אידען נאָר אַ סך קריסטען דראַמאַטיזירט די געשיכטע פון אסתר. און עס איז פאַראַן שוואַרץ אויף ווייס, אז שעקספיר האָט געשפיעלט אין אזא דראַמאַטיזירונג. עס איז נישט אַנגעגעבען דער נאָמען פון דעם שטיק און מען דעכענט, אז דאָס איז געווען די „געטליכע קעניגין אסתר“ („גאַדלי קווין עסטער“), וועלכע איז דעמאָלט געווען פאַפולאַר נישט נאָר אין ענגלאַנד נאָר אויף אין גאַנץ אייראָפּע. עס איז אויף אַ גרויסע סברה, אז פון דאַנען האָט שעקספיר גענומען דעם נאָר, וועלכער געהט דורך אין פיעל דראַ-מען זיינע. און טאַקע אין דעם שטיק די „געטליכע קעניגין אסתר“ איז פאַרהאַן אַ פערזאָן, וואָס הייסט אין ענגליש „סקרייב“ און איז דייטש האָט מען דעם נאָמען איבערזעצט שרייבער.

דאס „אחשוּרש שפיל“ איז געמאכט געוואָרען דורכאויס צום שפיעלען און צוגעפאסט צום אויפפיהרען אין הייזער. עס איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און האָט אויך ניט קיין דעקאָראַציעס. די פורים שפיעלער דארפען זיך ניט איבערטהאָן און זיי בלייבען אין די זעלביגע קליידער די גאנצע צייט פון דעם שפיעל. מאכט זיך א פלאץ, וואו מען זאָל קאָנען שפיעלען פאר א גרעסערן עולם אין אוראי רעכט, אז ניט זיינען זיך די פורים שפיעלער מטריט און קור מען אריין צום ברייטען בעל הבית אין שטוב און שפיעלען אב פאר איהם און זיין הויזגעזינד די שטיק. אזא שטיק טאָר ניט זיין צו לאַנג, ווייל צייט צום שפיעלען איז נאָר איין טאָג אין יאָהר און איז דעם טאָג דארף מען זיין ביי אלע בעלי-בתים.

„דאָ שטעלן מיר אויף דאש בייטליין, איין פאר דוציט דוקאטן צו שיסן דריין. איין פאר דוציט טוקאטן ווער צו פיל, איין פאר דוציט טאלר איז דער ציל.“

דערמיט ענדיגען די פורים שפיעלער זייער שטיק ביי איין בעל הבית און איילען זיך איבערצוגעהן צום צווייטען. און הגם דאָס דערמאָנטע פורים שפיעל איז דורכאויס געשאַד פֿען געוואָרען צום שפיעלען, האָט דער פערפאסער געלאָזט עס אויך דרוקען און גערעכענט אז דאָס לייענען קאָן אויך פערשאפען פער-געניגען. דער פערפאסער האָט זיין נאָמען אויף זיין ווערק ניט אָנ-געגעבען, און עס איז עד היום אונבעוואוסט, ווער ער איז געווען, און עס איז אויך אונבעוואוסט צו ער האָט בעהאלטען זיין נאָמען צוליבע עניוות אָדער ווייל ער האָט געהאט אן אורזאָד צו דענקען, אז קיין גרויסען יישר כח וועט ער דערפאר ניט קריגען. נאָר ווי דאָס זאָל ניט זיין, דער מחבר האָט וועגען דעם שטיק געהאט גאָר א גוטע מיינונג, ווי מיר קענען זעהן פון די עטליכע שורות, מיט וועלכע ער ווענדט זיך צו די פראַספעקטיווע קונים אויפ'ן שער:

„איין שיין נייא שפיל מיט אל דיא קונשטיז איז עש ווארען דער טראכט, עם ווערט וואויל זיין ליב טאָן ניט אזוי גוט ווערדן גימאכט. מיט היפשי שיני קלאַנג ליידערן דעם ריים נאָך נישטעלט. דאש פאר האפיין מיר, ווער עש קויפן ווערט, און ווערט אין (איחס)

ניט פער דריסען זיין געלט. ווייל הש"י ברוך הוא האט אונז און פורים געבן ל'שטיג צו זיין. און האבן מיר דרויף גימאכט דאש אחשורש שפיל היפש אונ' פיין. דרום אויף איר בעל בתים אונ' בחורים אונ' יונגען. קומט איר ביהענד (שנעל, פלינט) צו לויפן. אונ' טוט מיר דאש שינוי אחשורש שפיל אב קויפן. דאש געלט ווערט אייד ניט פאר דריסען, ווען איר ווערט דרינען לעזן. ווערט איר אייער געלט ווידער גניסן."

עס ווייזט אויס, אז דאס איז געווען דאס ערשטע פורים שפיעל איז איריש וואס האט זוכה געווען צו ווערען געדרוקט. די פריהערדיגע זיינען נאָר ארומגעגאנגען אין כתב יד און דערפון איז גרינג צו זעהן, ווי שטארק עס האט נושא חזן געווען ביים עולם.

קיין האנדלונג איז אין דעם שטיק ניטאָ. דאָס שפיל בער שטעהט פון געזאלצענע און געפעפערטע דיאלאגען. די המצאות, די וויצען זיינען די גרעכסטע און האמעטנעסטע, און קיין זאך איז ניט מאום ווען עס פיהרט צו א נבול פה. דער קאָמיקער קאן טהאָן וואָס זיין הארץ געלוסט, קאן זאָגען וואָס ער וויל און דארף זיך ניט ריכטען מיט צייט און רוים און מיט קיין זאך ניט. ווען המן הייסט איהם בוקען זיך, ענטפערט ער:

„גנב, וויא זאָל איד מיר טאָן נייגען אונ' בוקען, דיא האָסט דאָך איין צלם אויף דיינעם רוקען."

ווען מען פיהרט איהם אריין צום קעניג אחשורש ווענדט ער זיך צו איהם בזה הלשון:

„דו ביזט דער מלך. איד העט דיך איאָר אן גיזעהן פאר איין וואמפין וואשער, פאר איין שמריק טרענגער, פאר איין מוישב פגה, פאר איין הונט שלאגער, פאר איין קאצין יאגה. מאחר דאש דיא יוא דער מלך בישט, האלט מיר דעם שטעקן..... און ציא מיר אויז דיא שיד און לעק מיד. אד מוז גידרונגן זיין, דאש דוא יוא דער מלך בישט, ווארום איין אנדר האט דיא קרוין הויף אונ' דאש בענקל אונטער דיא פיס, אונ' דוא האסט דאש בענקל אובן אונ' דיא קרון אונטען. ארוני מלך, איד בין איין שלומפר, ווילסטו מיר ניט גלויבן, שמעס מיר צו שדכין. ארוני מלך, איד בין איין

איין וואלד גיזעסן אונ' האָב אייער גיפליצט, האָב איך גיהערט אויז שרייאן אונ' אויז רופן, מען זאָל דיר איין שינה וואקרי יונג פרויא אויז זוכן. אונ' בין איך גילאָפן טאַג אונ' נאכט אונ' האָב דיר איין שינה גימאכט, זאָל איך זאָגן גיאכט. שניץ איין מול איין וועלגער האָלץ, איין מייילה ווי איין זיילה, איין נעזיל וויא איין טויט העזיל. איין שטערין, וויא איין תחת פון איין בערין, איין פאר שינה ארין אי וויא דיא מארן, איין פאר ציצין, אי וויא דיא שפיצין, איין נעפלי אַז וויא איין נאדל קעפלי וי"א אַז וויא איין גרושן לאב ברויט. וי"א אַז וויא איין פר דארטי קוועטשקה. דר נאָד, אדוני מלך, איין עולם הפוד איז ביי איר, איין אנדרי מייד האָט רוטי באקן אונ' שווארצי אויגען, אונ' זיא האָט רוטי אויגען אונ' שווארצי באקין. וואש אן אנדרי האָט אונטען, האָט זיא אובן. אונ' וואש אן אנדרי האָט אובן האָט זיא אונטען. המון, זיי היך מיקה (מוהל) אונ' קוש זיא אונטען. אדוני מלך, ווערשטו מיר שדכנות געבן, וועל איך דיר איין דרשה שענקען. ווארעם פרענסטו ביט וואש דען, אלטער נאָר ? איך ווער דיר שענקען, אַז דוא ווערסט יאר צו יאר קרענקען. דר היים האָב איך דרייא אלטי גדאחיזלך, אונ' דריי אלטי פר לונגי האלגיזלך אונטער דען אלטן איין ארום קוגלין, ווער איך דיר שענקן. צו לון זאָלשטו מיד בעטן אויף דער מילה פאר דער התונה. אדוני מלך, איך וועל דיר איך פאר איין רוימן, דיא מלכה האָט זיך געטוקט אונ' האָט זיך בטאן. דוא ווערשט ניט קענן גרייפן דראן."

עס איז אויך ניט נויטיג אַז די ווערטער זאָלען זיך קלעבען איינס צום אנדערן און אפילו אויך ניט, אַז אַ וואָרט זאָל האַבען עפעס אַ בעדייטונג :

בא מרדכי און זאָגט :

... פ ר י א ה , פ ר י א ה . ז ע ק ס א ו ז נ י י נ צ י נ
פ ר י ע ו ת , א ו ז ט ר י א ו ת , א ו ז ש נ י א ו ת , א י
בער דען שוסטער, איבער דען שניידער, איבער דען צימערמאן.
איבער דען אובן גבלר, איבער דען קאכין שמיד. ער האָט מיר דאש
לאָד פון... צו קליין גימאכט, זאָל איך זאָגען פון דער טיר. וויא
זאָל איך אראן גאן ?

נאָר דער עיקר איז נבול פה. צו ער רעדט סתם אין דער וועלט, צו איהם פאלט איין א פסוק פון תנ"ך, צו ער זוכט אָב א זאץ פון זמרות צו פון סליחות צו פון קינות, אלץ ווערט אויסגעביטען אויף נבול פה. עס ווייזט אויס, אז וואָס מעהר איהם געלינגט צו פערקנן פֿען א גראבען ציניזם מיט א חרוז פון א תפלה, איז אלץ גרעסער די המצאה. ווען מען זאָגט אַן מרדכי וועגען המנ"ס גזרה אויף אידען, ענטפערט ער, אז ער וועט געהן אויף קבר אבות.

קומט מרדכי אניין.

„ברוך אתה, ווען איין שין מיידעל ווער דא, וואָלט איד זיא ביטן, דז זיא מיך זאָל לאָזן ליגן אין דער מיטן, אונ' ווען זיא ניט וויל, אזו וויל איד שווייגן שטיל. אשר קדשנה, ווען עס גלייך ווער איין יונגי אלמנה, וויל איד מאכען דריבר שהעכה יאנה... כשנכנות לייב רים (שכנכת לברית) גיא לשם זאכטיגה שדים. אל ערד עפיים אתה. אז המן זאָל ווערן פראטה, פראטה זאָל ער ווערן, אויף עשין זאָלען אים דיא ווערים, דיא ווערים זאָלען איהם אופ עשין, דז גאָט זאָל אן אים פר געשין, פר געשין זאָל אן אים גאָט, פריא אונ' שפאט, שפאט אונ' פריא, אז המן זאָל ברעכן זייני קנ א, דיא קניא זאָל ער צו ברעכען, דאש הערץ זאָל אים צוקרעכען... הוי מעקל היושב (אל מלך יושב), אז המן זיין קאָפּף זאָל קומען אין מושב, ויקרא, אז המן זאָל אויף פארן איין מקרא, איין מקרא אובן, איין מקרא אונטען, איין מקרא אין דער מיטן, אז המן זאָל באלד דערשטיקן... סלחנא, קאשפר ווארא וויסאקא, יעדוא הארמא, דרוהא צלעפא אטשעמי פראשיווא*... א פידל מלך, איז דאש ניט א לושט, ווען מען איין שין מיידעל גרייפט אין דער ברוסט, וי"א דאש איז אלש נאָך ניקש, ווען מען מיך ניט ביא איר אים בעט דר ווישט.
בין איד אויף לייפציג א מאָל גיפאָהרען, איז מיר אויף.
אכניפראָרען בין איד ווידר היים קומן, איז מיר מינע קוא

(* א פוילישער זאץ, די לעצטע זעקס ווערטער בעדייטען איינע איין בלינד, די צווייטע הינקעדיג און די דריטע איז פארשיוון.

אנטקיגן קומן אונ' האָט מיר שלום לעקאָד (שלום עליכם) געבן מיט דען הינטערשטן פּוס, אונ' מ'ט דען פּעדרשטן פּוס האָט זיא אשאנה גיקלאפט, אונ' מיט דען עק האָט זיא לולב גשימלט אונ' מיט דען הינטען האָט זיא שופר גיבלאָזן און האָט אָד הושענא גי-מאכט. אונ' דר נאָד האָט מן מיר סודות פורים מיט מילכיגה פלייש קראפין גימאכט אונ' איין פליישנה פוטער מ'לך זופ, און האָב דרויף גיברייט דעם טאלין פון אורשפיץ אונ גראסיל פון פושלוויץ."

מען דארף זיך דערמאָנען, וואָס עס איז שוין אויבען געווען געזאָגט וועגען דעם כאַראַקטער פון פורים און פון וואַנען דער דאָזיגער כאַראַקטער האָט זיך גענומען כדי צו פּערשטעהן, ווי אזוי האָט זיך אזא פאַרס געקאָנט גאָר ווייזען ביי אידען. דער פּער-פאַסער פון דעם אחשוּרש שפּיעל פּערשטעהט ניט קיין אנדער המצאה ווי נאָר א גראָבען ציניזם, קיין אנדער חכמה ווי איבער-קעהרן די ווערטער מיט'ן קאָפּ אראָב. מרדכי קומט ארויס א מנוול, א פּערדאָרבענער מענש, א גראַבער יונג, און, פּערקעהרט, דער צורר היהודים. המן איז דער איינציגער אין דעם שטיק, וועלכער האָט אין זיך עפּעס מענשליכעם, טראַגישעם. א פּאָר סצענען אין וועלכע המן פיגורירט קומען ארויס גאנץ דראַמאטיש. אזוי למשל נאָכדעם ווי המן איז געפאלען צו אַסתר המלכה אין בעט און דער קעניג האָט ארויסגעגעבען דעם דעקרעט איהם אויפצוהענגען, איז ער זיך מתודה אויף זיינע זינד און וואַרענט די גראַפען און פירס-טען פון פּרס ומדי זיי זאַלען זיך מיט אידען ניט פּערטשעפען.

אומר המן

..... אלמעכטיגער גאָט! טוא מיר דאָך מייני זינד פּר צייהן אונ' פּר געבן, אונ' שענק מיר נאָד דאש מאַל מייין לעבן. איך וועל דיר שווערן איין אייד, אַלץ איך וויל דיא יודין מער אָן טון קיין לייד. אלמעכטיגער גאָט, העלף מיר דאָך נאָד איין מאַל פון דעם קיניג אחשוּרש זינד האַנד, אונ' בישרם מ'ך דאָך אַלץ וויא רוא האָשט בישרמט דען קיניג יחזקיה' פון דען הייש בראַנד, אונ' האָשט אים הוד דר הובן (דערהויבען) אונ' האָשט אים גיהאַלפן אויז דעם קאַלך אובן. אלמעכטיגער גאָט, טוא מיר מייני זינד פּרצייהן אונ'

פר געבן טאָן, אונ' בהיט מיך פר דען יודן מרדכי דען פרומן מאן און לאָזן מיך דאָך קיין לײד גישעהן, דז דער יוד מרדכי זאָל אן מיר קיין ראכניש זעהן.“

זיין זעגענען זיך מיט זיין ווייב איז דיהרענד:

„אך, ווייבה, ליבש ווייבה מיין, אל מיין ביט איז גיוועזן דז דוא זאָלשט צו מיר קומען אריין, אונ' זאָלשט שוואן מייני שמערר צין אונ' פיין, איז ניט איין שאד אלש דיין מאן, פרינץ המן, זאָל גיהאנגן זיין? דרום אויך ווייבה, ליבש ווייבה מיין, דיא קינדערר לאך זאָלן דיר ביפאלן זיין, וואש דוא אן דייני שניא ווייזי (שניי ווייסע) ברוסט האשט גיזויגט, אונ' האלט זיא אז איין שווארץ אפיל אויז דיינעם אויג. אך ווייבה, ליבש ווייבה, נאך איינש וויל איך דיר ביפעלן טאָן, דז דוא זאָלשט גירענקן אן פרינץ המן, דעם פרומן מאן. איין ראט הער איז ער גיוועזן, אבר פון דען טוט האט ער לײדר ניט גיקאנט ווערן גינעזן. אך, ווייבה ליבש, ווייבה, נאך איינש טוא איך דיר ביפעלן. ווען דער טייבל קומט און ווערט הולן מייני זולן, אונ' פון דעם נאלגאן זאָלשט דוא מיך לאָזן נעמן ווירר אראב, אונ' ווערשט מיך לאָזן ליגן אויף מיין פאטערש גראב. אך, דוא ליבש ווייבה, ווי ווערשט דוא שרייאן אונ' וויינען אונ' קלאָגן, ווען דוא מיך הער המן ווערשט ניט מין (מעהר) האָבן. אך די ליבש ווייבה, דיא האשט איבר קיינעם מין צו שרייאן אונ' צו ברומן, אלז איבר דען יודן מרדכי דעם פרומען. אונ' ווען איז דער טייבל (טייוועל) העט פר צוועלף אונ' צוואנציג יאָר איין וועק גינמן, אלז ווער איך פרינץ המן איצונר ניט אום מיין לעבן קומן. אך ווייבה ליבש, דוא ביזט דאָך דאָש הערץ אויז מיינעם לייבן. איבר דיר צושפרינגט מיין יונגש הערץ. דער מיט איין גוטי נאכט, דוא טויזענט שאַץ.

זאָ מין פערקעהרטע שילדערונג פון מרדכי אונ' המן הארמאָד גירט מיט'ן עולם־הפוד־גייסט פון פורים. אלץ וואָס איז געווען אָנגענומען א גאנץ יאָהר פאר גוט און כשר האָט אין דעם טאָג פון פורים געדארפט קריגען א היפף־דיגען קאליר. דאָס פורים שפיעל איז געשאפען פאר א פובליקום, וואָס זעהט קונסט דורך פערנלעך זערטע אויגען. די אטמאָספערע איז אָנגעזאפט מיט משקה, און א

מעהר ערנסטע שטיק וואָלט געהאט א פנים פון חזק.

אבער צו דער צייט ווען דאָס פורים שפיעל האָט זיך דער-
הויבען צו דער מדרגה פון א געדרוקטען וואָרט, איז שוין דער
אמת'ער קארנעוואַל גייסט פערשוואַנדען פון אויראַפּא, דער מיטעל-
אלטער מיט זיינע גראַבע מנהגים איז שוין לאַנג געווען בעגראַבען.
און דער אידישער פורים האָט אויך פערלאָרען זיין געפערטען
טעם. די אונגעלומפערטע מכירת און גראַבער ניבול פה האָט
שוין ניט געקאָנט אזוי געפּעלען. וערען די חשוב'ערע א דען, בפרט
ווען מען האָט זיי געקאָנט לייענען מיט אויגען, וואָס זיינען ניט
געווען פערצויגען מיט א טומאן פון שכרות. דאָס דערמאָנטע
„אחשורש שפיל" אַלס א געדרוקט וואָרט האָט געריסען די אויגען.
און די אידישע פני אין פראַנקפורט אן מיין האַבען פער'משפט
דאָס דאָז גע פורים שפיעל צו שרפה, און מען האָט צוזאמענגע-
קליבען אלע עקזעמפליארען און פערברענט זיי.

דאָס פערברענען האָט אבער ניט געהייסען, אז די חשוב'ע
אידען האַבען עפעס אויסצוברעכען געגען שפיעלען א שטיק אויף
פורים. מיר זעהען, אז אין דער זעלביגער שטאָרט, מיט עטליכע
יאָהר שפעטער אין 1710, האָט א געוויסער בערמאן פון ל מבערג
אַנגעשריבען א פורים שפיעל מיט'ן נאָמען „מכירת יוסף" און מען
האָט עס אויפגעפיהרט מיט דעקאָראַציעס און קאָסטימען און מיט
אַלע כלי מכשירים וואָס האַבען זיך געפאָדערט דערצו. מען האָט
צו דער דאָזיגער אויפפיהרונג געמאכט גרויסע הכנות. די שפיעל-
לער זיינען געווען בחורים פון דער פראַנקפורטער ישיבה און צו
זיי זיינען צוגעקומען נאָך אנדערע פון האַמבורג און פראַג. ניט
נאָר האָט מען עס אויפגעפיהרט מיט דעקאָראַציעס און קאָסטי-
מען, נאָר מען האָט דערביי און ד געמאכט אלערליי עפעקטען. מען
האָט ביי דער פארשטעלונג גע'עהן פייער און געהערט דונערן
און געזעהן דעם הימעל און נאָך אנדערע וואַונדערליכע זאכען. דאָס
שטיק האָט געמאכט א גרויסען רושם אויף די פראַנקפורטער אידען
און זיי האַבען זיך ניט געקאָנט גענוג אנה'דויען.

דער ערפאָלג פון דעם שטיק איז געווען אזוי גרויס, אז מען
האָט עס געשפיעלעט ניט נאָר פורים נאָר דעם נאָנצען חודש אדר.

פיער וואכען צייט. מען האָט אבער ניט געגעבען אויף אלע פּאַר שטעלונגען דאָס זעלביגע שטיק. אין דער צייט איז שוין געשאפּען געוואָרען א פּורים שפּיעל „רוד און גלית“ און מען האָט די צוויי שטיקער געביטען. דער געלאָף אין טהעאטער איז געווען אזוי גרויס, אז ביי דער טהיר האָט מען געמוזט אוועקשמעלען צוויי סאָלאַדאמען זיי זאָלען אנהאלטען ארדנונג. נאָר אזוי ווי אין טהע-אטער האָבען זיך געשטופּט ניט נאָר אידען נאָר אויך קריסטען. האָבען די פּראנקפורטער „בויםיסטער“ פּערבאטען די שטיקער צו שפּיעלען אונטער א שטראַף פּון צוואנציג טאָלער.

דער פּערפּאסער פּון „מכירת יוסף“ האָט זיך געהאלטען טריי ביים חומש און די מדרשים און האָט וועניג דיכטער־שע פּאנטאָזיע געברויכט. די העלדען זיינען די זעלביגע, וואָס אין חומש, און נאָר דער קאָמיקער, א מצרי, א דיענער ביי פּוטיפּר טראַגט דעם נאָר מען פּיקעלהערינג. אויפ'ן ערשטען בליק זעהט אויס קשה, אז א מצרי זאָל הייסען פּיקעלהערינג, נאָר דאָס איז א בעקאנטע פיגור אין די פּאָלקס שטיקער אין אלע אויראָפּעאישע לענדער. געוואוינט לייך טראַגט דער קאָמיקער אין אזעלכע שטיקער א נאָמען וואָס דערמאָנט אכילה: אין האָלאַנד הייסט דער קאָמיקער פּיקעלהע-רינג, אין פּראַנקרייך — זשין פּאטאזש (זופּ), א ז איטאַליען — סיניאָר מאַקאראָני (לאַקשען), א ז ענגלאַנד — דזשעק פּודינג (קר געל) און אין דייטשלאַנד — האַנו וואורסט. דער פּערפּאסער פּון „מכירת יוסף“ האָט, ווי מיר זעהען, פּאר זיין קאָמיקער געבאָרגט דעם האָלענדישען נאָמען און האָט איהם אויך אָנגעטראָגן די קאַ-לירטע קליידער פּון דעם פּאטענטירטען ליי פּון דער ביהנע.

אין „מכירת יוסף“ איז שוין ניטאָ קיין זאך, וואָס זאָל קענען בעליידיגען דעם נפש היפה. דער פּערפּאסער האַלט זיך זעהר ערנסט און אפילו זיין פּיקעלהערינג ערלויבט זיך ניט צו רעדען נבול פּה. מעשה ליי כאַפּט זיך פּיקעלהערינג ארויס מיט א גראָבען וואָרט, נאָר ער מאַכט גיכער דעם איינדרוק פּון איינעם וואָס ווייסט ניט ווי גראָב צו זיין און וואָס בריה'ט זיך צו וויזען א גראַבקיט. אויב דאָס „אחשורש שפּיל“ איז געווען געמיינט פּאַר

דעם המון האָט דער פערפאסער פון „מכירת יוסף“ שוין געהאט אין זינען א בעסערען עולם.

דער געדרוקטער „מכירת יוסף“ איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און ניט אין סצענען, נאָר אזוי ווי דאָס שטיק איז אויפֿ־געפיהרט געוואָרען מיט דעקאָראַציעס און מיט אלערליי עפּעקער טען דארף מען זיך אָנשטויסען, אז אויף דער ביהנע האָט עס זיך ניט אָבגעשפּיעלט אַהן הפסקות און אַהן פּערוואַנדלונגען.

דער סטיל פון „מכירת יוסף“ איז א שווערער און די שפראך איז שוין דורכאויס א דייטשע און אפילו פיקעלהערינג ערלויבט זיך ניט אריינצוהאקען א ספעציעל אידיש וואָרט. ווען יוסף דער־צעהלט דעם טאַטען און די ברידער זיין חלום, אז די זון און די לבנה און עלף שטערען האָבען זיך פאר איהם געבוקט, ענטפערט יעקב:

„יוסף, האלט דיין מונד. עש איזט איין גרושר (גרויסער) אפרונד, אלז דוא אויך זאָלסט פאנטאסי זאָלשט שטעלן דאטום. עס איזט דאָך אז קיינע טרוים קיין בראפאטום. און שפעציע, דוא זאגשט זון אונ' מאָנט אונ' איילף שטערין, זיך קיגן דיר בוקן ווערין. דאש קאן יא און מגליך ווערדן וואר. איז דעם דיין מוטר דחל איזט טאט פיל יאר, דען דיזר טרוים ווער אויז צו לעגן, אלז איך זאמט דיין מוטר אונ' ברידער מוזטן ביוועגן און צו בוקן קיגן דיר. אבר עש איזט גישלאָסען ביי מיר פאר איין פאנטאסי אונ נארעשקייט.“

שמעון צו לוי:

„לוי, איך מוז דיר איין צייטונג קונפירמירן, מיר ווערן אונזערן ברודער יוסף באלד אטראַפירן.“

ווען יוסף בעט זיך ביי די ברידער זיי זאָלען איהם קיין שלעכטס ניט טהאָן, ענטפערט לוי:

„עש העלפט ניקש דער פערדעפענדירען, מיר זיין שון ביי וואושט אלז דוא קאנשט פלאטירן, וויא פיל ארלייא זעלשט דוא שפארגירן, ווען מיר דיך ווידרום צו אונזערם פאטר זאָלטן פיהרן. דרום אויך, שמעון, ווארף אים אין דער גרוב אניין, דער מיט מיר זיינר לאס זיין.“

אלס ביישפיעל פון דעם הומאָר אין מכירת יוסף קען די ענען דער ענטפער, וואָס פיקעלערינג ניט פוטיר'ן, ווען יענער הייסט איהם געהן צום קאסירער צו בעצאָהלען די ישמעאלים :
 הער, נון איר יא האבט איין נייאן דינר אויף גיטריבן, ביפעלט אים אויף אלץ ער דאש טעקרעט האלט זויכר גיריבן. זא ער בליים בלום בלאראם פולפר האָט איין גינאָמ. זאָל ער דיא קוראשי ניט האבען דרויף צו קומן, וואן מיר אים זונשט נאָך געהן קענט מיר מאל אים... בישמעהן.

די פינטעלאַך שטעהען פאר אן אונדרוקבארען וואָרט. אין עטליכע יאָהר ארום, אין 1718 איז ערשיענען א נייע אחשוּרש שפיעל, געדרוקט, ווי מען דיינקט, אין אמסטערדאם אונטער'ן נאָמען : אחשוּרש שפיעל אויף איינעם נייען אופן גלייך איר נער אפערע און איז אויסגעצויגען אויס תרגום שני. און מיט צוויי יאָהר שפעטער האָט זיך אין פראג געדרוקט אן אנדערע פורים שפיעל דראמאטיזירט פון מגלת אסתר אין ריימען און האָט געהייסען „אקטא אסתר עט אחשוּרש“ און די תלמידים פון דוד אָפּענהיימס ישיבה האָבען דאָס שטיק אויפגעפיהרט אין פראג אויף א ריכטיגער ביהנע אין אן עפענטליכען טהעאטער „מיט פויר קען און אנדערע כלי זמר.“

די דאָזיגע שטיקער זיינען געשאפען געוואָרען ביי די אידען אין דייטשלאַנד אין דעם קורצען משך פון א יאָהר צעהן און דאָס זיינען אזעלכע שטיקער וואָס האָבען צו אונז דערגרייכט אין זייער אָריגינעלער געדרוקטער פאָרם אָדער מיר האָבען וועגען זיי א פולשטענדיגען בעריכט. און פיעל שטיקער זיינען געשאפען געוואָרען וועלכע האָבען ניט זוכה געווען צו זיין געדרוקט און קיין שפור פון זיי איז ניט פערבליבען? דאָס פורים שפיעל דארף שוין מעהר ניט זיין דורכאויס קאָמיש און אנדערע צווייגען הויבען זיך אָן צו ווייזען אויף זיין שטאָם. דער „מכירת יוסף“ עפענט א וועג פאר דער טראגעדיע און דאָס נייע אחשוּרש שפיעל איז דער אבי אבות פון דער אידישער היסטאָרישער אָפּערעטע. אין דעם דאָר זינען קורצען משך האָט זיך דאָס שפיעל אויך איבערגעצויגען פון שוהל'הויף און פון דעם ברייטען בעל הבית'ס הויז אין א טהע

אטער אויף א ריכטיגער ביהנע. די פארשטעלונגען האָבען שוין געהאט דעקאָראַציעס, געזאנג, מוזיק „גלייך איינער אָפּערע,“ און ווערען געגעבען ניט נאָר אין דעם טאָג פון פורים, נאָר א נאנצען חודש. די פורים שפיעלס ווערען געשריבען פון מענשען, וואָס לערר נען דעם תלמוד און גרויטען זיך צו זיין רבנים, און די פורים שפיעלער זיינען בחורים פון די גרעסטע ישיבות.

אין גרונד האָט זיך דער אָנהויב פון אידישען טהעאטער — דאָס הייסט א טהעאטער וואָס איז ארויסגעשפרונגען פון שוהל-הויף און געשאפען פאר'ן גאנצען פאָלק מיט דער הסכמה פון די כשר'סטע און פרימסטע אידען — געדארפט רעכענען פון דער דאָזיגער צייט, דאָס הייסט פון דעם אָנהויב פון דעם אכטצעהנטען יאהר-הונדערט. מיר האָבען שוין אין דער צייט די שטיקער, די שפיעלער, דאָס פובליקום און אפילו די „פויקען און אנדערע אינסטרומענטען.“ דער פאָרשרט אין קורצע עלטליכע יאהר אין א גוואלדיגער און ווען דאָס טהעאטער וואָלט זיך אזוי ענטוויקעלט ווייטער וואָלט עס געקאָנט דערגרויכען ווער ווייסט צו וועלכער מדרגה. נאָר דער זעלביגער שוהל-הויף, דער זעלביגער בית המדרש וואָס האָט דעם פורים שפיעל געגעבען לעבען, האָט אויך געמוזט פענטען און ארומצאמען עס מיט אלע גדרים וסינים, מיט וועלכע ער אליין איז געווען געפענטעט און ארומגעצאמט. דעם פורים שפיעל איז געווען אָנגע'חתמ'עט ארומצודרעהען זיך אייביג אין דעם פערשאַלטענעם קרייז און האָט זיך פון איהם ניט געקאָנט ארויסרייסען.

דאָס פורים שפיעל סיי אין דער קאָמישער פאָרם פון אהשורש און סיי אין דער פאטהעטישער פאָרם פון מכירת יוסף האָט זיך געקאָנט האַלטען נאָר מיט'ן זכות פון שכרות. מען האָט אזעלכע שטיקער געקאָנט שפיעלען אפילו צוויי וואכען פאר פורים און צוויי וואָכען נאָך פורים, אבער פורים האָט געמוזט זיין דער צענטער. דער גאנצער ה'תר אויף שפיעלען טהעאטער האָט זיך גענומען דערפון, וואָס אין דער צייט פון פורים איז א מצוה צו מיטמח זיין זיך און וואָס מיט דעם דאָזיגען יום טוב איז פערבונד'ען געווען פון לאנגע הונדערטע יאהרען א מין אונטערהאלטונג.

וואָס האָט גע'כשר'ט שפּיעלען. דער בית המדרש האָט אין „מכירת יוסף“, „אקציאָהן פון קעניג דוד און גלית“, „אקטא אסתר עט אחשורש“ דערגרייכט די שטופע פון נאָן פּלוס אולטרא, און דאָ האָט די בית המדרש קונסט געמוזט בלייבען שטעהן.

מיר האָבען דערמאָנט אז דאָס שפּיעל „אקטא אסתר עט אחשורש“ איז אויפגעפיהרט געוואָרען אויף א ריכטיגער ביהנע מיט „פויקען און אנדערע אינסטרומענטען“ פון די תלמידים פון דוד אָפּענהיים, דאָס הייסט מיט דעם הסכם פון א רב, מיר וויי-סען אויף, אז א צייט לאַנג זיינען ארומגעפאָהרען וואַנדערענדע טרופּעס פון ישיבה בחורים און האָבען געשפּיעלט זייער רעפּער-טואר פאר פרומע שוהל אידען, אבער דערפון טאָר מען בשום אופן ניט שליסען, אז אידען האָבען אָנגעהויבען צו קוקען דורך די פינגער אויף טהעאטער פאָרשטעלונגען, און אז די רבנים האָבען דער-צו געגעבען זייער הסכמת. דורך די אלע לאַנגע, לאַנגע הונדערטע יאָהרען פון דעם גלות האָט זיך דער אידישער קוק אויף טהעאטער אויף קיין האָר ניט געענדערט. דער זעלביגער פּערבאָט צוליעב מושב לצים פון דער צייט פון די תנאים ביז די לעצטע רבנים איז געבליבען אין זיין פּולער קראפט. טהעאטער איז געבליבען פאר דעם בית-המדרש אידען א פּרעמדע אינסטיטוציאָן, פון וועלכער אידען דארפּען ווייכען. אויבען איז ציטירט געווען אן אויסצוג פון שמואל אַבאָב'ס א ברעף, אין וועלכען ער רופט אָן טהעאטער א נעסט פון זינד. ער איז ניט געווען דער איינציגער, וואָס האָט מיט אזא שרעק געקוקט אויף טהעאטער. רבי יונתן אייבעשיץ, בעסער בעוואוסט אונטער'ן נאָמען רבי יונתן פּרעגער, א בעריהמטער רב פון דעם אכטצעהנטען יאהר הונדערט, דריקט זיך אויס אז איינער פון זיינע דרשות אין „יערות דבש“: „ווי קאָן מען טראָגען אין הארצען דעם טרויער וועגען ירושלים, ווען מען זיצט אין א טהעאטער און מען קוקט זיך צו ווי קאָמעדיאנטען שפּיעלען.“ אויפ'ן ערשטען בליק קאָן אויסווייזען, אז דער מאָטיוו פון דעם אידישען ווידערווילען געגען טהעאטער האָט זיך אין גאַנצען געענדערט אין דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. און פון די דאָ-זינע ווערטער קען מען שליסען, אז דער מאָטיוו איז שוין ניט קיין

רעליגיעזער, נאָר אַ נאַציאָנאַלער, און דער אידישער געלעהרמער לעאָפּאָלד לעוו קומט טאקע צו אזא שלום אין זיין ווערק „די לעד בענס אלטער אין דער אידישער ליטעראטור.“ דאָס איז אבער ניט אזוי. אין דעם זעלביגען „יערות דבש“ אין אן אנדער דרשה דריקט זיך רבי יונתן אייבעשיץ אויס פיעל דייטליכער און זאגט אזוי : „והנה כבר כתבנו, כי ושתי הי' כחזיר כשר ברגלה ומ"כש שנאות כן לבני ישראל לשמור רגלם ללכת למקום נשים או מקום מורגל ומוכשר לדבר עבירה ומ"כש למקום שקורין שויאשפיל, קאָמעדיע, אפרייא, המשחקים שם על טעאטרום, שזה אמרו חז"ל : במושב לצים לא ישב — אלו בתי טעאטרום והיינו מקומות הנ"ל ששוחקים הקאָמעדיאנטען על טעאטרום. אוי לנו, איך מלאו לבבכם לאמר תהלים „אשרי האיש אשר הלך וכו" ואתם הולכים ותשבו במקום מושב לצים ה'נל.“

דאָס הייסט, מיר האָבען שוין לאנג געשריבען, אז ושתי איז געווען ווי א חזיר וואָס האָט כשר'ע פיס און א פשיטא שוין דארט פון זיך אידישע קינדער היטען ניט צו געהן אין א פלאץ פון ווייבער אָדער אין פלאץ וואָס איז בעשטימט פאר זינד, און א פשיטא שוין אין א פלאץ, וואָס מען רופט „שוישפיעל“, „קאָמעדיע“, „אָפּערא“, וואו מען שפיעלט אויף א ביהנע. און דערויף האָט בען די חכמים געזאָגט : דער מושב לצים פון תהלים איז געמיינט אויף טהעאטער און אזעלכע פלעצער, וואו קאָמעדיאנטען שפיעלען אויף א ביהנע. ווייז צו אונז, ווי אזוי וואגט איהר צו זאָגען אין תהלים „במושב לצים לא ישב“ און איהר זיצט צווישען לצים אין א טהעאטער !

פון הורדוס'ס צייטען ביז דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז קיין ענדערונג ניט געוואָרען אין דעם אידישען בליק אויף טהעאטער. נאָר פון דעם אויסגערעכענטען צעטעל „שוישפיעל“, „קאָמעדיע“, „אָפּערא“ איז צו זעהן, אז דאָס פורים שפיעל איז דערפון ניט געטראָפּען.

און טאקע דאָס פורים שפיעל, אויב עס האָט זיך ווייטער ניט ענטוויקעלט, איז נאָך לאנג, לאנג. כמעט ביז'ן לעצטען פיערטעל

פון דעם ניינצעהנטען יאָהרהונדערט געבליבען די איינציגע דראַ- מאַטישע אונטערהאלטונג ביים פרומען אידען.

אין העברעאיש האָט דאָס פורים שפיעל אָנגענומען די הער- כערע דראַמאטישע פאָרם נאָך דעם מוסטער פון דעם בעריהמטען פראַנצויזישען דראַמאטישען דיכטער ראַסין, וועמעס „אסתר“ האָט אַרויסגערוּפּען עטליכע איבערזעצונגען און נאָכאָהמונגען צווישען די העברעאישע שרייבער. אזוי האָט יוסף האַלטערן איבערזעצט דאָס סינ'ס „אסתר“ אונטער דעם זעלביגען נאָמען אין 1795, קלמן קאָ- הען ביסטריץ האָט זיין נאָכאָהמונג נאָך אסתר א נאָמען געגע- בען „גורל הצדקים“ און איז געדרוקט געוואָרען אין וויען אין דעם יאָהר 1821, און ש. י. ראַפּאָפּאָרט האָט אין 1827 אַרויסגע- געבען „שארית יהודה“, וואָס איז אַ בעאַרבייטונג פון ראַסינס „אסתר“. מ. לעטערס האָט אַז 1843 אויך איבערזעצט די זעלביגע „אסתר“ אונטערן נאָמען „שלום אסתר“.

נאָר אין אידיש האָט דאָס פורים שפיעל קיין מאָל ניט אַנ- גענומען אזא קלאַסישע פאָרם, הגם זי איז די גאַנצע צייט געגאַנ- גען אין די צוויי פערשיידענע ריכטונגען, וואָס זיינען אנגעציי- כענט געוואָרען פון איין זייט פון דעם אחשוורש שפיעל, וואָס מען האָט פערברענט אין פראַנקפורט און וואָס ש. י. ראַפּאָפּאָרט רופט אין דער הקדמה צום „שארית יהודה“ נבלה גדולה, דאָס הייסט גרויסע שאַנד און פון דער צווייטער זייט פון בערמאַנס „מכירת יוסף“. דאָס פורים שפיעל וואָס איז געגאַנגען צווישען פּאָלק און וואָס מען האָט געשפיעלט פורים אין די הייזער איז געווען נאָך דעם שניט פון דעם דערמאָנטען אחשוורש שפיעל, און דער צוויי- טער מין פורים שפיעל סיי וואָס איז געווען געדרוקט און סיי וואָס איז געגאַנגען אין כתב יד איז געווען מעהר ערנסט און איז נט אלע מאָל געשפיעלט געוואָרען און ווען אַ פאָרשטעלונג פון אַזא שפיעל איז געגעבען געוואָרען, איז דאָס געווען פאר אַ גרעסערע עדה אידען.

פון דעם צווייטען מין, וואָס זיינען אין פערשיידענע צייטען געדרוקט געוואָרען, זיינען די מעהר בעוואוסטע: „די שטאַלצע

ושתי, איין קאמישעס שוישפיעל אין דיימען פון ג—ר (פריערדיג ווילהעלם גאטער), ברעסלוי, 1797 (?).

„עררעטונג דער יודען דורך מרדכי און אסתר,“ איין טרויער־שפיעל פון יאקאב אויס פאזען, אמשטערדאם, 1800.
„אסתר“ אדער „די בעלאהנטע טוגענד,“ איינע פאזען אין פיער אבשניטען אין יידיש דייטשער מונדארט פון יוסף הערץ, פוירדא, שנת תקפח.

דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם דאזיגען מין פורים שפיעל טרעפען מיר אין דעם „מכירת יוסף“ פון אליקום צונזער, וועלכער האט אין זינען געהאט דורכאויס דאס לעזענדע פובליקום און איז געדרוקט געווען אין 1874.

אבער צווישען פאלק איז דוקא אָנגענומען געוואָרען דאָס אַחשורש שפיעל, וואָס איז פֿער־משפט געוואָרען צו שרפה אין פראַנקפורט, דאָס הייסט דער נייסט פון יענעם פורים שפיעל. אלע וואַריאציעס וואָס זיינען דערנאָנגען ביז צו סאַמע אונזער צייט האָבען זייער יניקה געצויגען פון איהם. יעדע געגענד האָט געשאַד פֿען אַז אַייגענעם נוסח, האָט אַריינגעגעבען אַייגענעם ווייז, אַייגע־נע המצאות, נאָר דער עיקר איז געבליבען דער זעלביגער און זיי זיינען אַלע געמאַכט נאָך דעם מוסמער פון דעם אַלטען אַחשורש שפיעל. דער הומאָר איז אומעדום א גראַבער, די המצאות אַטהעמען אויב ניט מיט אזא נבול פֿה איז מיט מעהר קללות, די אויפפאַ־סונג איז די זעלביגע האַמעטנע, מרדכי איז א נידריגע בריאה, אַ מנוול און אסתר איז אַ מאוסע אונריינע בעשעפעניס. אַפט זיינען גאַנצע פראַזען איבערגעגעבען אויב ניט וואָרט פאַר וואָרט, איז מיט קליינע שיכּים.

אין א וואַריאציע וואָס שטאַמט פון מאהילעווער גובערניע אין רוסלאַנד און וואָס מען האָט געשפיעלט ביז דער לעצטער צייט ווערט געשילדערט די בעגעגעניס צווישען דעם שדכן און אַחשורש אַזוי :

ש ד כ ז

וואו איז דאָ באַ אייך דער קעניג, וואָס טראַגט די לאַפֿ־
אַעס אויפֿן קאַפּ און די קרוין אויף די פֿיס ?

דער שדכן שילדערט אסתר'ן פאר'ן קעניג אזוי :

„א קורצע, א גראבע, א גרינע ווי א גראָז ;
זאָל ביי אייך גישוואַלען ווערן ביי ביידען דער נאָז.

* * * * *

זיא איז אן אמת'ע עקרת הבית אין שטוב,
מיט דעם ארבעל שוימט זיא אראָפּ דעם טעפיל,
און מיט דעם פארטוד קעהרט זיא דיא שטוב,
און אז זיא דארף איינהייצען דיא אייווען און פערבעמען דיא
בעט.

פערבעט זיא דיא אייווען און הייצט איין דיא בעט.

* * * * *

דער טאטע איז א גנב אז פון דאנען ביז סיביר,
און דיא מאמע געפינט זיך אין דעם פיינעם אָרט אין
איינעם מיט איהר.

איז אייך געפעלען ?

וועט מען אייך ביידען באנקעס שמעלען.

ווען אחשוורש איז מקדש אסתר'ן, מישט זיך דער קאמיקער
אריין אזוי :

ח ת ז

הרי —

ק א מ י ק ע ר

זאָל אייך זיין ביידען, קינדערלאַד, ווינד און ווייה.

ח ת ז

את —

ק א מ י ק ע ר

זאָלט איהר ווערען ביידע דין וויא א בלאט.

ח ת ז

מקודשת —

ק א מ י ק ע ר

קאָס סאַבאַטקא גרעשעס (דו בילסט ווי א חונד).

און אַם זיינען עטליכע שטעלען פון א וואריאציע, וואָס מען
שפיעלט נאָך ביז היינט גען טאָג אין נאוואגרוואק.
ה מ ז (צום קעניג)
פאטער־קעניג! עס איז דאָ אַ אידישער שרכן.
ה מ ז (צו מרדכי)
מרדכי, דאָ פאָנאָ! (צום פרייז).
מ ר ד כ י
משאַסו ניעמא (איך האָב קיין צייט).
ה מ ז
צאָ ראַביש? (וואָס טהוסטו?)
מ ר ד כ י
לאַקשען קאַטשאַיו (איך וואַלגער לאַקשען).
מרדכי ווערט געשילדערט אזוי:
....פּוּס־אִיר מאַגדערעכאי,
אַ שלעפּער, אַ בעטלער, וואו אַ חתונה, וואו אַ ברית
דאַרטען האָט ער ניט געפעהלט
און אַ טעלער געשטעלט;
אַ פאַרטרעט אויף איהם צו קוקען
אַ האַרב אויפ'ן רוקען.
אין דר'ערד טוט ער קוקען.
נאָך אַ סימן וועל איך אייך זאָגען:
מ'האָט ניט לאַנג איהם באַנקעס געשטעלט צום רוקען.
מרדכי פעהרעאלט זיך צום קעניג נאָך דעם אַנגענומענעם כלל
פון דעם אלטען פורים שפיעל און שילדערט אסתר'ן אזוי:
„איך וועל דיר געבען אַ מיידעלע
אין ערטער גרין, אין ערטער געל,
דערצו אַ פאַרטרעט.
כאַטש מיט די פים צוטרעט.
אַ קולאַק אַנטקעגען אַ קולאַק
(אַ געשוויר אייך בידען אין באַק!)
היינט האָט זיאַ אילע בנדים של חול —
זאַל אייך, מיינע סינדערלאַך, ארויס דיא זייץ.

היינט האָט זיאַ יום טוב־דיגע בנדים —

קרחת מיט כשר'ע פאָדים,

שטרויענע הויזען

מיט דראַט בעצויגען,

אַ פלאַץ אויפ'ן וואַסער,

אַן אַרט אויפ'ן בית היים

ק'טשערטיאם וואַשים אבאאים (געהט ביידע צו אַלדע רוחות)

המנ'ם אַלף בית:

127 לענדער

האָב איך עהרליך געהאַלטען

היינט מוז מען מיר מיין קאַפּ

אויף צווייען צושפאַלטען.

כ אַ ר

טראַ—ראַ—ראַ!

ה מ ו

וואו וועט מען הענגען, הענגען

מיינעם שעהנעם ראַק?

כ אַ ר

אויפן גאַלגאן שטעקט אַ משוואַק

דאָרט וועלען מיר הענגען

דיינעם ראַק.

המן רעכענט אויס אלע זיינע שעהנע קליידער, זיינע צעהן

קינדער, דערנאָך קומט ער צו זיך אליין:

ה מ ו

וואו וועט מען הענגען, הענגען

המנ'ען אליין?

זאָגט זשע, איהר אלע.

כ אַ ר

אויפן גאַלגאן שטעהט אַ בוים

דאָרט ט'מען הענגען

המנ'ען אליין.

געה זשע, שעהנסטער.

געה זשע, בעסטער

געה אויף איהם ארויף.

דאס שפיעל ענדיגט זיך מיט א סאלא און כאָר געזאנג :

ס אָ ל אָ

אין אונזער אבות צייטען

דעם בורא איז מען געווען געטריי.

מיר לויבען דעם בורא

גאָר אויף דאָס ניי.

זינגען מיר :

שושנת יעקב, תכלת מרדכי.

כ אָ ר

פערפלוכט זאל ווערען המן.

דער רשע דער גרעסטער.

געבענשט זאל ווערען מרדכי.

דער צדיק דער גרעסטער.

אונזערע ווערטער איז מן השמים,

איהר'ט אונז געבען עטליכע גילדען מיט א שנאפס,

וועלען מיר מאכען לחיים.

עס איז גרינג צו זעהן, פון וואנען האָט זיך אזא לעבעדיגקייט גענומען דוקא צום פראנקפורטער אחשורש שפיעל. ניט נאָר איז דער הומאָר געווען פערשמענדליך און נאָהענט צום הארצען פון דעם פאָלקס מענשען, נאָר אויך האָט די לצנות'דיגע אויפפאסונג מעהר הארמאָנירט מיט'ן לוסטיגען גייסט פון פורים, ווען אפילו עס זיינען פון דעם דאָזיגען יום טוב פערשוואונדען די שפורען פון קארנעוואל. דערצו האָט אויך פיעל געהאלפען, וואָס א וואריאציע פון דעם אלטען אחשורש שפיעל האָט מען געקענט שפיעלען און מערום, אָהן שום הכי'ת. אָהן דעקאָראציעס, אָהן פויקען און אַנ-דערע אינסטרומענטען און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג צו גע-בען א פארשטעלונג פון דעם גאנצען שפיעל. ביי די גאָר אַרימע איז געווען גענוג א פאָר דיאלאָגען און נעהמען ביי איהם עטליכע אַרימע גראַשענס און ביי דעם מיטעלען בעל הבית האָט מען זיך

שוין געקענט פערדיגען צו שפיעלען אביסעל לענגער און קריגען א גאנצען גילדען. מען האָט עס געקענט צופאסען צו יעדען איינעם, נאָך דעם פערמעגען, זיין שטאנד און זיין געשמאק, און עס איז איבערגעגאנגען פון דור צו דור און מען האָט עס געשפיעלט יאָהר איין יאָהר אויס ביז סאמע דער לעצטער צייט. בשעת די אנדערע פורים שפיעלס, וואָס זיינען געווען ערנסטער אָדער וואָס זיינען גלייך געווען איינער אַפּערא און האַבען געפאָדערט אן אמת'ע ביהנע זיינען אויפגעפיהרט געוואָרען זעהר זעלמען.

איז א קליינעם מאסשטאב זעהט זיך שוין אין דעם פורים־ שפיעל די שפאלטונג אין דעם כאראקטער פון דער שפעטערדיגע דראמע. איין סאַרט פורים שפיעל פון וועלכע דער המון לעקט די פינגער ווערט פער'משפט צו שרפה פון די שעהנערע אידען אין פראנקפורט און ווערט בעצייכענט פון א אידישען פאַרשטעהער אלס „נבלה גדולה“ און דער צווייטער סאַרט זוכט צו געפינען חן ביים שעהנערע אידען. איין סאַרט קען בעטראכט ווערען אלס א פאַלקס שטיק און דער צווייטער אלס די בעסערע דראמע. איין סאַרט ווערט שטארק אָנגענומען ביי דער מאסע און דער צווייטער דאָרף ווארטען אויף א געלעגענהייט, אז מען זאָל איהם קענען שפיעלען פאר אן עולם.

צוליב דעם גרויסען אונטערשייד אין דער גאנצער אויפפאָ- סונג און כאראקטער פון די ביידע סאַרטען שפיעלס, וואָס זיינען געבאָרען געוואָרען אויף דער אידישער גאס, איז אויך געוואָרען א שארפע מחיצה צווישען די שפיעלער. אין אָנהויב זיינען די פורים שפיעלער געווען לערנער, בני תורה, ישיבה בחורים, וועלכע האָ- בען ניט נאָר געשפיעלט ביי זיך אין שטאָרט נאָר זיי זיינען אויך ארומגעפאָהרען איבער אנדערע שטערט און געגעבען פאַרשטעלונג- גען, נאָר צייט עס האָט זיך אָנגעהויבען א רדיפה אויף דעם פראַנק- פּורטער אחשוּרש שפיעל, זיינען אלערליי וואריאציעס זיינע איבער- געגאנגען צום סאמע נידריגען סאַרט מענשען אין יעדען שטעדטלי, און די ישיבה בחורים זיינען געבליבען ביים סאַרט פון „מכירת יוסף“.

פיערשער קאפיטעל.

די ערשטע מאדערנע קאמעדיע.

אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט האט זיך אָנגעהויבען אין דייטשלאנד די השכלה בעוועגונג. קיינער וועט ניט חושד זיין די משכילים פון מענדעלסזאָהנ'ס חדר, און זיי האָבען געשמרעכט צו שאַפֿען אַ אירישע נאַציאָנאַלע דראַמע אָדער, וואָס איז נאָך ווייטלויפֿיגער, אַ אירישען טהעאטער פאר'ן פּאָלק. די משכילים האָבען געהאט אַ פּעראַכטונג און האָס צו איר דיש, דאָס הייסט מאמע־לשון. דאָס זיינען געווען די משכילים וואָס האָבען אַ נאָמען געגעבען אונזער מאמע־לשון זשאַרנאַל, און דער דאָזיגער נאָמען איז אזוי אריין צווישען דער מעהר אָדער וועניגער אירישער אינטעלגענץ, און אפילו פּערקאָכטע אירישיס־טען, וואָס האָבען נאָך קיין נאָמען ניט געהאט פאר דעם נייעם אַיזם, האָבען איהם געברויכט צו בעצייכענען איריש, פּערשטעהט זיך, ניט מיינענדיג דערביי קיין בעלידינגונג פאר'ן מאמע־לשון. און דאָך זיינען דאָס געווען די משכילים וואָס האָבען געמאכט דעם וועג פאר'ן אירישען טהעאטער אויף דער אירישער גאָס.

גלייך ביים אָנהויב פון דער השכלה האָט זיך בעוויזען אַ נאַנצע פּלעיַאדע שרייבער, וואָס האָבען זיך גענומען מיט השק צו דער דראַמע. זיי, ווי די פּריהערדיגע העברעאישע דיכטער, האָבען אין דער דראַמע נאָך געזעהן אַ נייע פאָרם פון ליטעראַטור, און עס איז שווער צו בעמערקען, וואָס איז געווען דער הויפּט־מאָט וו, די הויפּט כּונה ביים געהמען זיך צו דער דראַמע; צי זיי האָבען גע־שטרעבט רייכער צו מאַכען די העברעאישע ליטעראַטור, צי זיי האָבען געוואָלט בעקאָנען די העברעאישע לעזער מיט אַ מין קונסט, וואָס איז זיי כמעט פּרעמד געווען. נאָך וואָס די כּונה איז ניט גע־ווען, דערווייל האָבען זיך געוויזען מאַדערנע דראַמען אין אַ שפּראַך.

וואָס איז געווען נאָהענט צום בית המדרש'ניק, און דער משכיל און אלע וואָס האָבען פערשטאנען העברעאיש האָבען געקריגען א געלעגנהייט צו בעקענען זיך מיט זיי.

דער ערשטער פון דער דאָזיגער עפאָכע איז געווען דוד פראנקאָ מענדעס (געבאָרען 1713—געשטאָרבען 1792). ער האָט געשאפן צוויי דראמעס. „גמול עתליה“ און „תשועת ישראל בידי יהודית“. די ביידע ווערק זיינען ניט קיין אַריגינעלע, נאָר אויך ניט קיין פשוט'ע איבערזעצונגען. פון עתליה האָט דער בעריהמ'טער בראנצוויזשער דראמאטורג ראסין געמאכט א טראגעדיע, און מענדעס האָט די דאָזיגע דראמע געהאט פאר די אויגען, ווי אויך א דראמע געשריעבען פון דעם בעוואוסטען אימאָל ענישען דיכ'טער פיעטראָ אנטאָניאָ דאָמעניקא באַנאווענטורא טראַפאָסי, וועל'כער איז בעקאנט אונטער'ן פסעוודאָנים מעטאָסטאָסיאָ. „תשועת ישראל בידי יהודית“ איז אויך א בעארבייטונג נאָך מעטאָסטאָסיאָ סיאָ און איז א דראמאטישע געדיכט אין צוויי אַכטיילונגען. אין 1786 האָט מענדעל ברעסלאַ ארויסגעגעבען דאָס אלעגאָרישע דראַמאטישע ווערק „ילדות ובחרות“; אין 1791 האָט שמואל חומאָ געלי אָנגעשריעבען די מעלאָדראמע „הקולות יחדלון“, און אין די קומענדע פיער יאָהר זיינען געשאפן געוואָרען „מלכות שאול“ — ביבלישע דראמע אין 6 בילדער פון יוסף טרעפלאָוויטש, „מלחמה בשלום“ פון חיים אברהם בן אריה, „אסתר“ (נאָך ראסינ'ס) פון יוסף האַלטערן.

פון דער צייט אָן זיינען דראמען אין העברעאיש, סיי אין בערעזעצטע, סיי אדאָפטירטע און סיי אַריגינעלע, געוואָרען א גאנץ געוועהנליכע ערשיינונג. עס איז כמעט דער יאָהר ניט אריבער, אז עפעס א דראמע זאָל ניט געשאפן ווערען אין דער העברע' אישער ל'טעראטור, און א צייט לאנג איז דער דאָזיגער צווייג גע'ווען א סך רייכער און וויכטיגער ווי דער בעלעטריסטישער.

די העברעאישע דראמע האָט זיך ניט געדארפט רעכענען מיט קיין טהעאטער און ניט געדארפט האָבען אין זינען קיין גאליאָר'קע, און זי האָט זיך דאָריבער געקאָנט פּערגיגען צו זיין מעהר ל'טעראריש.

די ערשטע מאָדערנע קאָמעדיע

מיר האָבען שוין געזעהן, אז נאָר די ערשטע דראמען אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה זיינען געווען געשאפען נאָר דעם בעסטען מוסטער פון דער וועלט ביהנע. ראסין פערנעהמט אין פראנקרייך דעם אויבען אָן אין טראגעדיע, ער איז דער פראנץ ציווישער קלאסיקער אויף דער ביהנע און זיינע ביבלישע טראגעדיעס וואָס זיינען איבערזעצט אָדער אדאָפטירט געוואָרען אין העברעאיש זיינען אמת'ע פערלען.

אויב די ערשטע צייט זיינען איבערזעצט אָדער אדאָפטירט געוואָרען נאָר אזעלכע דראמען, וואָס האָבען געהאט א דירעקטען שייכות מיט אידען, האָט מען שפעטער אויפגעהערט מקפיד צו זיין דערויף, און מען האָט איבערזעצט פיעלע פון די בעסטע וועלט־דראמען אין דער שפראך פון די נביאים. אזוי זיינען איבערזעצט געוואָרען עטליכע דראמען פון שעקספיר, געטהע'ס פאוסט און דאָס גלייכען.

אזוי זעהען מיר, אז אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה איז געשאפען געוואָרען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין העברעאיש אין דעם משך פון דריי דורות, און אויב דאָס האָט אלץ קיין טהעאטער ניט געשאפען, איז אלץ מעהר און מעהר אויס־געטראָטען געײַאַרען א וועג פאר דראמאטישער קונסט. אָבער די השכלה בעוועגונג האָט געטהאָן א סך מעהר. זי האָט געשאפען די סביבה, די בעדינגונגען, אין וועלכע א טהעאטער זאָל קאָנען עקזיסטירען, די פאָדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג, וואָס מען קאָן געפינען אין א טהעאטער, און אליין געליפערט דעם מאַטעריאַל, אָהן וועלכען א אידישע ביהנע האָט ניט געקאָנט געמאַלט זיין.

דאָס איז איינער פון די מעהרערע פאראדאָקסען פון השכלה. א טהעאטער קאָן געשאפען ווערען און עקזיסטירען נאָר דאן, ווען ער האָט אלע דריי נויטיגע יסודות, און די דאָזיגע יסודות זיינען: א פובליקום, דראמאטורגען און אקטיאָרען. ווען עס פעהלט איין יסוד פון די צוויי, קאָן קיין טהעאטער ניט געמאַלט זיין. ביז דער השכלה האָבען מיר אזא פובליקום ניט געהאט. די אידען, וואָס האָבען געלעקט די פינגער פון א פורים שפיעל זיין נען פאר קיין טהעאטער ניט געשאפען געוואָרען. ווייטער פון דעם

פורים־שפיעל האָבען זיי ניט געקאָנט געהן. עס האָט זיך געפאַר־
דערט אַ נאָנצע ענדערונג אין דעם אידישען בליק אויפ'ן לעבען,
אז אידען זאָלען קאָנען ווערען טהעאטער־געהער. עס האָבען פרי־
הער געדארפט געשאפען ווערען פאַרערונגען אויף עול־מ־הז'דיגע
פערנגניגענס און עס האָט זיך פריהער געדארפט דערוועקען א
דורשט צו געניסען פון לעבען, איידער א טהעאטער זאָל זיך קאָנען
ווייזען צווישען אידען.

מיט דעם אלטען בליק, מיט דער אלטער פילאָזאָפיע, אז די
וועלט איז נאָר אַ פרוודור, און דער אמת'ער גליק איז נאָר אויף
יענער וועלט, האָבען עול־מ־הז'דיגע פערנגניגענס געקאָנט האָבען אַ
פנים פון הכל הבלים. די השכלה האָט געמאכט אן אַ־ערקעהרעניס
אין דער דאָזיגער פילאָזאָפיע. זי האָט אבגערוקט צום הינטער־גורנד
יענע וועלט מיט איהרע גליקען און מעהר ארויסגערוקט צום
פראַנט די וועלט מיט איהרע מענשליכע פערנגניגענס און גע־
נוסען. דער לאָזונג פון השכלה איז ניט נאָר געווען: „זיי א מענש
אין דרויסען,“ נאָר — „לעב ווי א מענש סיי אין שטוב און סיי
אין דרויסען.“ אלע היתרים וואָס די משכילים האָבען אָבגעזוכט,
האָבען געשטרעבט צו מאכען בעסער, שעהנער, אנגענעהמער און
פערנגניגער דאָס לעבען. די השכלה האָט געוועקט פרויען לי־עבע
אין דעם אידענ'ס אָבגעשטאָרבענעם האַרצען, האָט געעפענט זיינע
האלב־אויסגעלאָשענע אויגען צו שעהנקייט און געטורקמען איהם
אין אויער: „מה נאה אילן זה.“ די השכלה איז ארויסגעקומען מיט
אַ פילאָזאָפישע שיטה, וואָס איז געווען פונקט דער היפף פון יעד־
נע, וועלכע האָט גייסטיג געשפייזט אידען אין אַ משך פון איבער
צוויי טויזענד יאָהר, ניט נאָר דורך דעם גאנצען לאַנגען וועג פון
גלות, נאָר אויך צייט זיי האָבען פערלאָרען זייער אונאבהענגיקייט.
דערפון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז אידען זיינען
שטענדיג ארומגעגאנגען מיט פערנגלאַצטע אויגען, אָדער זיי האָבען
מיט זייערע אויגען אויסגעקוקט אויפ'ן מלאך המות. ווען אידען האָ־
בען זיך דערפיהלט רוהיגער פון זייערע רדיפות און זייער מאטעריעלע
לאַגע איז פערבעסערט געוואָרען, האָבען זיי, ווי אלע אנדערע מענ־
שען, געזוכט פערנגניגענס.

מיט'ן דראַיג פון השכלה זיינען געקומען די פאָדערונגען אויף עולמי'הז'דיגע פערנגניגענס און דער דורשט צו געניסען פון לעבען האָט זיך ארויסגעוויזען אויף פערשידענע דרכים, אויף אלערליי אופנים, און אזוי ווי דער דאָזיגער טריעב איז געשאפען געוואָרען ניט דורך אידישע מיטלען, האָט מען אלץ וועניגער און וועניגער אָנגעהויבען מקפיד צו זיין, צו די פערנגניגענס זיינען אין דעם איר דישען גייסט צו ניט.

אויפ'ן שוים פון השכלה האָט זיך ערצויגען א נייער דור, וואָס מען האָט אין די געמאָ'ס פריהער ניט געזעהן. די פנים חדשות זיינען ניט נאָר געווען משכילים, וואָס האָבען דערזעהען דאָס ליכט פון מערב אייראָפּא, ניט נאָר ישיבה בחורים וואָס האָבען ערשט פערמאכט די נמרא און אָהן א היטעל א ברכה געמאכט אויף א חב'ענע ליכטעל, נאָר אויך קיילעכדיגע עם הארצים, וועלכע האָר בען קיין שום היתרים ניט געזוכט און האָבען זיך מיט פערנגניגען געלאָזט געהן מיט'ן נייען שטראָם.

און דאָס איז ווידער איינער פון די פאראַדאָקסען פון השכלה, וואָס מיט איהר דראַנג האָט זיך פערשפרייט עם הארצ'עס אין גע'וויסע קרייזען צווישען אידען. הגם דאָס קלינגט המצאה'דיג, איז דאָך ניט שווער צו פערשטעהן, ווי אזוי אזא ערשיינונג איז געוואָר דען מעגליך. פריהער איז יעדער אידישער אינגעל גענאנגען אין חדר, און אויב ניט קיין תורה האָט ער לכול הפחות עברי זיך אויס געלערענט. איז ער אויסגעוואקסען א בחור, איז ער אין קלויז גע'גאנגען אָדער אין בית המדרש און האָט געדאווענט, תהלים גע'זאָנט, און דאָס ביסעלע וואָס ער האָט אין חדר גענאשט האָט ער ניט נאָר ניט פערגעסען, נאָר פערקעהרט, ער איז דערין געוואָרען מעהר בעהאווענט. יעדער האָט אזוי געטהאָן. מיט דער פערשפרייט טונג פון השכלה האָט זיך אין די גרויסע שטערט בעוויזען א מין הפקרות. דער פריהערדיגער אויטאָריטעט, וואָס האָט אלעמען גע'האלטען אין שפּאן, האָט געפלאַצט. פתל ופחל שוין מעהר קיין דעה ניט געהאט איבער'ן יחיד, און אז אינגלעך, בחורים, יונגעלייט האָר בען זיך פערקוקט אויף די געבילדעטע און ניט געוואָלט געהן אין קלויז, אין בית המדרש, אין שוהל. האָט זיי היינער גאַרניט געקאָנט

זאָגען. און דאָס ביסעלע, וואָס זיי האָבען קוים מיט צרות אויסגע-
לערענט, האָבען זיי אין גיכען פּערגעסען און איז אין גאַנצען פון
קאַפּ ארויסגענאַנגען.

אַט דער דאָזיגער עלעמענט, וואָס איז געווען ניט צו נאָט
און ניט צו לייט, האָט מיט זיין אויפהערען צו געהן אין קלויז,
פּערלאָרען אַ בעפריעדיגונג פאר דער נשמה יתירה. דער טאַטע,
דער זיידע האָבען געהאַט אזא נייטיגע בעפריעדיגונג. אויב זיי
האָבען אליין לערנען ניט געקאָנט, איז דער תהלים מיט זיין גאַנ-
צער השתפכות הנפש געווען אָפּען פאר זיי. שבת ביי טאָג און
בין מנחה למעריב אין דער וואַכען האָבען זיי עין יעקב געהערט,
נאָכ'ן דאוונען האָבען זיי געקאָנט אריינמישען זיך אין אַ שמועס
וועגען הויכע און וואַכעדיגע ענינים און פּערגעסען אויף אַ וויילע
די וויסטע ארבייט ביים וואַרסטאט אָדער די זאָרגען פון פּרנסה.
אַבער דער נייער עלעמענט האָט די דאָזיגע בעפריעדיגונג פּערלאָר-
רען, און ער האָט געמוזט זוכען אנדערע תענוגים אין זיין לעדיגע
צייט.

פאר אזעלכע מענשען איז די אונטערהאלטונג פון א טהעאטער
ווי געוואונשען, אבער דערצו פאָדערט זיך, אז זיי זאָלען נוט פּער-
דיענען און זייער צאָהל זאָל זיין אַ גרויסע. פאר אַ קלייזעל איז גע-
ווען גענוג אַ פּאָאר מנינים אידען, תהילים זאָגען און עין יעקב
הערען האָט כמעט גאָר ניט געקאָסט, אבער טהעאטער איז פּער-
בונדען מיט אַ הוצאה און אַ גרויסע הוצאה, און אויסהאלטען אַ
טהעאטער איז אַ גרויסע חכבדה, און דאָס קאָן נאָר דערווייזען ווער
רען, ווען דער גרעסטער טייל פון דער אידישער בעפעלקערונג אין
אַ גרויסער שטאָרט ווייזט ארויס דערצו אַ פאָדערונג און די פאָר-
דערונג איז זעהר אַ גרויסע.

דאָס האָט ניט געקאָנט געטהאָן ווערען אין אַ קורצען משך.
עם האָבען זיך געפאָדערט צעהנדליגע און צעהנדליגע יאָהרען, איי-
רער אזא פּובליקום האָט געקאָנט געשאפּען ווערען.
און נאָך איידער די השכלה האָט געשאפּען דאָס נויטיגע פּוב-
ליקום פאר אַ אידישען טהעאטער, האָט זי געגען איהר ווילען גענו-
מען ארויסרוקען שאפּענדע קרעפטען פאר דער אידישער ביהנע.

עס איז כמעט א המצאה, אז די ערשטע אידישע מאָדערנע קאָמעדיע, איז וועלכער עס איז געמאכט געוואָרען א פערנוד צו שילדערן רען דאָס מאָדערנע אידישע לעבען, איז געשריעבען געוואָרען פון איינעם פון די גרעסטע זיילען פון דער השכלה.

דער פערפאסער פון דער דאָזיגער קאָמעדיע איז איינער פון די בעריהמטעסטע מחברים פון ביאור און רעדאקטאָר פון דעם ניט וועניגער בעריהמטען זשורנאל „מאסף“, אהרן האַללע, אָדער, ווי ער איז בעסער בעוואוסט אונטער'ן נאָמען, וואָלפסזאָן.

פון אלע קעמפפער פאר השכלה איז וואָלפסזאָן געווען דער ביטערסטער, דער פערביסענסטער. ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט'ן געדאנק, אז די השכלה איז די איינציגע, וואָס האָט בכח אַנצוואוישען פון דער ערד די אומזיסטע שנהא צו אידען, און ער האָט אין דער השכלה געזעהן די איינציגע רעטונג פאר'ן אידען. אזו גלויבענדיג, אז ער האָט די אמת'ע רפואה צו דעם אידענ'ס מכה האָט ער מיט זיין גאנצען ווילען און קראפט גענומען זיך איינצוגעבען דעם אידישען פאָלק זיין רפואה און ער האָט ניט געקוקט, צי ער פערשאפט דערמיט וועהטאָג, יסורים, יעדע אָפּע-ראציע טהוט וועה, און וואָס ניכער מען מאכט איהר, אלץ נעהענ-טער איז די האַפנונג געזונד צו ווערען.

וואָלפסזאָן איז געווען פון די ערשטע נאָך משה מענדעלסזאָהן, וואָס האָט זיך גענומען צום איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין ריינעם דייטש. ער איז געווען צווישען די, וואָס האָבען איבער-זעצט און געשריבען דעם ביאור צו די מגלות: רות, איכה, אסתר, און ער האָט אויך געהאַלפּען אין דעם ביאור אויף שיר השירים. נאָכדעם האָט ער איבערזעצט מלכים א' און מלכים ב', איוב און נאָך אנדערע ספרים. ער האָט אויך אָנגעשריעבען „אבטליון“, וואָס בער-שטעהט פון קורצע ערצהלונגען פון חומש אין א לייכט-העברע-אישער שפראך, ווי אויף משלים, וואָס האָבען געדארפט דיענען אַלס העברעאישע כרעסטאָמאטיע פאר קינדער. ער האָט אויך אַנ-געשריעבען אין דייטש דאָס ווערק „ישרון“ אָדער „אונפארטייאישע בעלויכטונג דער דעם יודענטומע נייערדינגס געמאכטען פאָר-ווירפע.“

וואָלפּסזאָן איז געווען אַבער-לעהרער און אינספּעקטאָר אין דער קעניגליכער ווילהעלם שולע אין ברעסלאָו און זיין נאנצע טעהטיגקייט אטהעמט מיט השכלה און עם ווילט זיך כמעט ניט גלויבען, אז אזא וויכטיגער זייל פון מענדעלסזאָהנ'ס קרייז זאָל זיין דער ערשטער אויפ'ן פעלד פון אידישער קאָמעדיע.

נאָר דאָס איז א פאקט, און די איינציגע ערקלערונג וואָס מיר קענען דערצו געבען איז, אז זיין קאמפּסילוסט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האָט זיך אָנגעכאפט אָן יעדער וואפע, און די שפראך פון פאָלק האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו צוקומען צום סאמע פאָלק, אריינטראָגען דעם קאמפּ פאר השכלה אין די ברייטע מאסען.

די דאָזיגע קאָמעדיע האָט געדארפט זיין דער גרונד-שטיין פון דער אידישער מאָדערנער דראמע און געדארפט מאכען א נייע עפאכע. די פורים-שפיעלס האָבען געהאט א היסטאָרישען כאראקטער און האָבען מיט'ן מאָדערנעם לעבען קיין שייכות ניט געהאט. דערצו זיינען זיי ניט געווען געבויט דראמענסמעסיג. וואָלפּסזאָן האָט דער ערשטער געוויזען, ווי צו געהמען שטאָף פון דעם מאָדערנעם לעבען און ווי צו בויען א דראמע אויף א מעהר אָדער וועניגער מאָדערנעם אופן. זיין גרויסער נאָמען, זיין אויטאָריטעט איז געווען גענוג ארויסצורופען א טעהטיגקייט אויף דעם דרא-מאטישען פעלד אין אידיש. וואָלפּסזאָנ'ס נאָמען איז געווען א געניגענדער היתר פאר יעדען משכיל, אז מען מעג שרייבען אין מאמע-לשון א טעהאטער שטיק און ער וועט דערמיט ניט פער-שוועכען דעם כבוד פון דער דייטשער שפראך. נאָר די צייט איז ניט געווען מסוגל דערצו, און די דאָזיגע קאָמעדיע איז כמעט גע-בליבען אונגעקאנט, הגם זי האָט אויסגעהאלטען צוויי אויסגאבען. די קאָמעדיע הייסט „לייכטזין אונד פרעממעלייא“ און מען קען ניט קלאָר ווערען, ווען זי איז צום ערשטען מאָל געדרוקט גע-וואָרען. אין דער פאָררעדע גיט וואָלפּסזאָן אָן, אז דאָס שטיק איז אָנגעשריבען צו געענדיגט בחודש אדר אין דעם יאָהר תק"נת, און אויפ'ן געדרוקטען שער ווערט קיין דאטום ניט דערמאָנט, הגם עס ווערט ניט נאָר אָנגעגעבען אז עס איז געדרוקט אין אמסטערדאם

ביי יוחנן לוי רופא ובנו בנימין נאָר צום סאמע סוף אויף דער נאָמען פון דעם זעצער: „על ידי הזעציר מאנים בר שלמה ז"ל 5 כאמשטערדאם". דערפון האָט מען געקענט שליסען, אז די קאָמעדיע האָט זיך געדרוקט אין אמשטערדאם אין דעם יאָהר 1798; נאָר בן יעקב בעהויפטעט אז לייכטזין אונד פרעממעלייא איז געדרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר תק"נו אין דער שטאָדט ברעסלוי, דאָס הייסט מיט צוויי יאָהר פריהער, ווי דער דאטום איז אָנגעגעבן בען אין דער הקדמה. און דער בעוואוסטער ביבליאָגראף שטיינשניידער דערצעהלט, אז ער האָט געזעהן אן עקזעמפלאַר מיט'ן דאטום 1797 און דער טיטעל פון דער קאָמעדיע איז געווען „רבי הענאף" אדער „וואָס טהוט מען דערמיט".

וואָס איז שייך צו שטיינשניידער, איז גרינג צו זעהן, אז ער האָט דאָ געמאכט א טעות און ער האָט צומישט צוויי בעזונדערע שטיקער פון צוויי בעזונדערע מחברים. רבי הענאף אָדער „וואָס טהוט מע דערמיט" איז געווען ניט מעהר און ניט וועניגער ווי א סאטירע אויף אידיש און איז געווען געשריבען פון יצחק אייכעל. אין דער ענציקלאָפּעדיע פון ערש און גרובער דערמאנט יאָסט די דאָזיגע שטיק און אויף לעטערס אין זיין „זכרון בספר" שרייבט אזוי וועגען אייכעל:

„גם מעשה שעשועים לוסטשפיעל בלשון יהודית דייטש יצא אחר מותו ועיני לא ראוהו."

דאָס הייסט אז יצחק אייכעל האָט אָנגעשריבען א קאָמעדיע אין אידיש און זי איז געדרוקט געוואָרען נאָך זיין טויט, נאָר לער מערס האָט אליין דאָס דאָזיגע שטיק ניט געזעהן.

עס איז ניט שווער אָנצושטויסען זיך, ווי אזוי שטיינשניידער האָט געמאכט דעם דערמאָנטען טעות. יצחק אייכעל און אהרן וואָלפּסאָן האָבען געארבייט און געווירקט כמעט אין איין צייט אויף דעמזעלביגען פעלד. אייכעל איז געווען דער ערשטער רעדאקטאָר פון מאסע און נאָך איהם האָט אהרן וואָלפּסאָן צוזאמען מיט לעווע איבערגענומען די ראדאקציע. דערצו נאָך איז דער נאָמען פון דער ערשטער פּערזאָן אין „לייכטזין אונד פרעממעלייא" חנוך און עס איז דאָריבער געווען זעהר לייכט צו פּערמישען ביידע שטיקער.

ניט אזוי גרינג אין אבער צו ערקלערן בן יעקב'ס בעהויפטונג, ווייל דער אונטערשייד איז ניט נאָר אין דעם דאטום נאָר אויך אין דעם פּלאַץ, וואו די דערמאָנטע קאָמעדיע האָט זיך געדרוקט. אויב בן יעקב האָט קיין טעות ניט געמאכט, בלייבט נאָר די איינציגע השערה, אז די ערשטע אויסגאבע איז געווען אין תק"נו און איז געדרוקט געווען אין ברעסלוי אָחוּ א שום פּאַררעדע, נאָר צו דער צווייטער אויסגאבע, וואָס איז געדרוקט געווען אין תק"נח אין אמשטערדאם האָט וואָלפּסאָן צוגעשריבען די הקדמה און אָנגע- געהען דעם נייען דאטום.

די זעלביגע קאָמעדיע איז אויך ארויסגעגעבען געוואָרען מיט דייטשע בוכשטאַבען, מסתמא פאר יענע וואָס האָבען, קיין אידיש ניט געקענט לייענען און האָט געהייסען „רב הנוד דער בעטראַגענע ביגאַט“ אָדער „דער עטלאַרפטע שיינהייליגע“. קיין דאטום איז אויף דער אויסגאבע ניט אָנגעגעבען.

וואָלפּסאָן האָט זיין פּיעסע געשריעבען מיט דער פּולער כּונה. אז מען זאָל איהר שפּיעלען. קיין אידישער טהעאטער איז דעמאָלט ניט געווען, נאָר ער האָט גערעכענט, אז מען זאָל די דאָזיגע קאָמעדיע אויפּהרען אויף דעמזעלביגען אופן, ווי מען האָט דעמאָלט אויפּגעהירט די פּוריס־שפּיעלס, און שפּיעלען איהר אין דעם יום־טוב פורים, ווען אידען ווילען זיך אונטערהאלטען מיט אזעלכע זא- כען. „לייכטזין און פּרעממעלייא“ האָט געדארפט דיענען אלס דער איבערגאנג פון די פּוריס־שפּיעלס צו מאָדערנער אידישער דראמע. זיין צוועק איז געווען אַ דאַפּעלטער אָדער, ר כטיגער געזאָגט, א דריי- פּאכטיגער: ערשטענס, צו פּערטרייבען די פּוריס־שפּיעלס און אויפ- פיהרען מאָדערנע דראמען, וואָס זאָלען אין לעבעדיגע פּאַרבען שיל- דערן דאָס אידישע פּאָלק, צווייטענס, צו קעמפּען געגען דעם פּאַר- נאַטיזמוס און, דריטענס, צו קעמפּען געגען דער מאָדערנער יור- גענר, וואָס איז אוועקגעגאנגען אויף אַ שלעכטען וועג.

דאָס אלץ ערקלערט וואָלפּסאָן אין דער קורצער הקדמה, וואָס איז געשריעבען אלס אַ מיין פּערענטפּערונג, אלס אַ מיין התנצלות: „געגענווערטיגער פּערזוך איינס לוסטשפּיעלס, וועלכעס מעה- דערע פּאָלגען ווערדן, ווען דיזער דען בייפאל פּערנינפּטיגען ער-

העלט, און וועלכער צו בעלוסטינונג אן אונזערס פורים פעסטע, אן דער שמעלע דער זאָנסט געוועהנליכן זינגלאָזן אונד צוועקוויד־דיגען הארלעקינאדען (פורים־שפיעלס), דיהנען זאָלל, ווירד האָפ־פענטליך פאָן קיינעם וואהרהייטסליעבענדען מאננע געטאָדעלט ווערדן, דען איך ניכטס אנדערס דאמיט בעאכזוכטיגען ווילל, אלס בלאָס דער נאַציאָן מיט לעבאהפטען פארבען אנשוליק פארשטעללן, וועלכע איבלע פאָלגען, דער שטרענגע פאנאטיזמוס אונד דיא הייכ־לייא אונטער דעם דעקמאנטעל דער רעליגיאָן איינרויטס, אונד דיא פאלשע אָדער אונעכטע אויפקלערונג אונזרר יעציגען מאָדישען יוגענד, נעבסט דער פעהלעהאפטען ערציהונג דער קינדער אנדרער זייטס הערפאָרבריינגען קעננען.

„זאָלטע איין לעזער אָדער איינע לעזערין דורך דאס גע־מעהלדע זך געטראָפען פיהלען, אונד דאהער דען ליבליכען ענט־שלוס פאססען זיך צו בעסערן, זאָ העטטע איך מיינען צוועק ער־רייכט, וועלכער וואר: דאס פערנגניגען מיט דעם נוצען צו פער־איינען.

„פינדט אָבער דיזער ערקלערונג אונגעאכטעט דעננאך יע־מאנר, דעם די הערויסנאבע דיוס שטיקס מיספעללט, אונד דער דאס אנאטהעמא דאריבער שפריכט, זא דיהנע דיוס פאָלגענדר בקאנטר שפרוך צור אנטוואָרט:

דער קראצע זיך דעם עם יוקטט (בייסט).

וויר אלע האבען איינע ריינע הויט.“

פון דעם נאָמען פון דער שטיק, פון דעם שער, און פון דער הקדמה קאָן מען מיינען, אז די קאָמעדיע איז געשריעבען אין דייטש, אבער דאָס איז ניט אזוי. די קאָמעדיע איז געשריעבען ניט נאָר אין אידיש, נאָר אין דעם כאראקטעריסטישען לאָקאלען אי־דיש פון דער נאָרדערליכער געגענד אין דייטשלאנד ביים סוף כון דעם אכטצהנטען יאָהרהונדערט. „לייכטזין און פרעממעלייא“ זיין אפשר אויך די איינציגע אידישע פיעסע, אין וועלכער עם ווערט אָבגעהיט די כאראקטעריסטישע אויס־שפראך פון א בעשטימטער געגענד.

עס קאן זיין, אז פאר פיעלע לעזער וועט דער לעצטער זאך

ניט זיין גאנץ פערשטענדליך און דאריבער געפין איך פאר נויטיג צו מאכען א קורצע ערקלערונג, הגם צוליעב דעם וועל איך מוזען פערלויפען א שטיק וועג.

עפעס א ליץ האט אמאל זיך אויסגעדריקט, אז ער רעדט אלע זיבען לשונות פון אידיש. ער האט דערמיט געוואלט זאגען, אז דער אונטערשייד אין דעם אידיש אין פערשיעדענע געגענדען איז אזוי גרויס, אז אין יעדער געגענד קלינגט אידיש ווי א בעזונדער לשון. דער אידיש וואס מען רעדט אין דער ליטע איז ניט דערזעלבער וואס מען רעדט אין זידרוסלאנד, און אין פוילען רעדט מען נאך אן אנדער אידיש. דער אמת אבער איז, אז דער אונטערשייד אין דעם לשון איז ניט קיין גרויסער אין די פערשיעדענע געגענדען. דאס איז דערזעלביגער אידיש וואס מען רעדט אין ליטע און זידרוסלאנד און אין פוילען. דער גרויסער אונטערשייד איז נאך אין דער אויסשפראך. געוויס, האט יעדע געגענד איהרע כאראקטעריסטישע לאקאלע ווערטער און ווערטלאך און אויסדריקע, נאך די שפראך איז דיזעלביגע אומעדום. אין ליענען פיהלט זיך זעהר שוואך דער אונטערשייד אין דעם לשון, אבער דערפאר איז דער אונטערשייד זעהר א גרויסער אין רעדען.

אין די אלע דראמען, וואס זיינען שפעטער געשריבען געווארן רען, האבען די שרייבער ניט גענומען קיין שום מיה צו בעצייכענען די כאראקטעריסטישע אויסשפראך פון א בעשטימטער געגענד. אמאל טרעפט מען יא, ווי א קאמישע פערזאן זאגט ארויס מיט א שווערען טראפ „דאָש“ און „וואָש“ און דאָס דארף בעצייכנען א ליטווישע אויסשפראך, אבער עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאָס איז ניט מעהר ווי חזק געמאכט. אויף דער ביהנע רעדט דוד משה'לעס אין דעם „אידישען קעניג ליר“ מיט דער עכטער אדעסער אויסשפראך, הגם די האנדלונג קומט פאָר אין ווילנע. נאָ און דוד משה'לעס איז אן איינגעפונדעוועטער ווילנער בעל הבית אין „מירעלע אפרת“ זיינען אלע ליטווישע העלדען. מירעלע איז א ברויטע ליטווישע קצינה, איהרע זיהן זיי ליטווישע בחורים; נחום'צע און זיין ווייב און שיינדעל זיינען סאמאראנדע סלוצקער, נאָר זייער אלעמענס אויסשפראך

איז די עכט זי־דרוסישע; איהר קענט הערען אויך פון דער ביהנע די אויסשפראך פון זשיטאָמיר, בעסאראביא, אָבער קיין עהנליכ־ קייט ניט פון דער ליטע.

„לייכטזין און פרעממעלייא“ איז „אין פאמיליען געמעהלדע אין דריי אויפצוגען.“ די פּערוואָגען פון דער פּיעסע זיינען: רב חנוך, איין רייכער הויזפאטער; טעלצע, זיינע פרוי; יעטמ־ כען, זיינע טאכטער; מארקוס, זיין שוואַגער, און ברודער דער טעלצע; רב יוספכה, הויז רבי; שאַינדל, קעכין ביי רב חנוך; איין פּריזעהר; פרוי לעמגין, איינע קופלעריין (פאקטערקע).

די האַנדלונג „געהט אין איינר גראַסען שטאדט פאַר אין דער נערדליכען געגענד פון דייטשלאַנד; און דיא געשיכטע פעללט אין דאָס לעצטע יאָהרצענד דעם 18טען יאָהרהונדערט.“
דער אינהאַלט איז אזא:

רב חנוך, א איד א פרומער און א למוך, האָט א טאָכטער, וואָס האָט א נאַש געטהאָן פון בילדונג אויפ'ן שפיץ מעסער. זי קליידט זיך נאָך דער לעצטער מאָדע, פּרזירט זיך, שפּאַצירט אַי־ בער'ן בולוואַר און פּיהרט א בעקאַנטשאַפט מיט קריסטליכע יונגע לייט. זיי געפעלען איהר, ווייל זיי זיינען מעהר גאַלאַנט ווי די אַי־ דישע בחורים, זיי קאָנען מאַכען קאָמפּלימענטען, און איהר קליין קעפּעל פּערדרעהט זיך דערפּון, הגם זי בעמערקט, אז די העפּליכע קאַוואַליע־רען דערקאָנען איהר ניט, ווען זיי זיינען מיט קריסט־ ליכע דאַמען. רב חנוך איז ניט צופּריעדען מיט איהר אויפּפּיה־ רונג, נאָר ער קען דערצו נאָר ניט טהאָן, אבער ער איז ענטשלאָג־ סען חתונה צו מאַכען איהר דוקא פאַר א פרומען בחור, א בן תּורה. פאַר זיין אינגעל האַלט ער אין הויז א רבי'ן, רב יוספּכה, א בּטלן, וועלכער מאַכט א פרומען פּנים אבער וועלכער איז אין אַמט'ען אן אויסוואַרף. אַט דעם דאָזיגען מלמד האָט ער בעשלאָסען צו נעהמען פאַר אן איידעם. דער מלמד איז זעהר צופּריעדען ארייַן צופאַלען אין אזא שמאַלץ־גרוב, און ביי דער טאָכטער דאַרף מען ניט פרעגען.

אין יעטמכען איז פּערליעכט א געבילדעטער יונגע־רמאַן מיט'ן נאָמען מאַרקוס. ער איז רב חנוך'ס א שוואַגער, נאָר זיין בילדונג

איז א חסרון צום שידוך. רב חנוך בעשולדיגט איהם, אז צוליעב איהם געהט יעטטכען אין גוי'אישע דרכים און וויל איהם פאר קיין איידעם ניט האַבען. צי יעטטכען האָט איהם ליעב, ווייסט מען ניט. עס קאן זיין, אז ביי איהר איז דער קאפ אזוי פיעל פערדרעהט פון איהרע קריסטליכע בעקאנטע, אז אפילו איהר געבילדעטער אָנקעל געפעלט איהר ניט. און טאקע ווען רב חנוך ערקלערט איהר, אז דער מלמד יוספכה איז איהר חתן, אנטלויפט זי צו איהר קריסטליכען פריינד, א גראף. דעם גראף לוינט ניט, אז זי זאל זיין ביי איהם און ער ערקלעהרט איהר, אז דערווייל וועט ער איהר בעהאלטען ביי זיינער א בעקאנטער און פיהרט איהר אוועק צו פרוי לעמניו, א קופלערין, א פאקטאָרקע, ווי אויף א „מאדאם“ פון א קליינעם הייזעל, און עס הייסט, אז ביי איהר וועט זיך יעטטכען אויפהאלטען ביז ער וועט געפינען א זיכערען אָרט. ביי חנוך'ן איז הויז איז א מהומה, און מארקום לויפט ארום איבער דער שטאָדט זוכען זיין פלימעניצע, און ענדליך געפינט ער אויס דורך בעקאנט טע, אז זי איז ביי דער קופלערין. ער קומט אהין אריין אלס בע זוכער און בעט מען זאָל צו איהם אריינפיהרען די נייע מיידעל. ווען ער איבערצייגט זיך, אז זיין פלימעניצע איז דאָ, ערקלערט ער דער קופלערין, אז ער האָט פערגעסען זיין געלד אין דער היים און וועט זיך אויף איין פוס אריבערכאפען און קומען גלייך צור ריק. אין אמת'ן אבער געהט ער נאָך זיין שוואַגער.

דערווייל קומט צו דער קופלערין יוספכה, און עס ווייזט זיך ארויס, אז ער איז דאָרטען אן אפטער בעזוכער און איז שוין דער מאדאם שולדיג אביסעל געלד. ער דערצעהלט איהר אלץ, אז ער דארף באַלד חתונה האַבען מיט א רייכער כלח און ער וועט האַבען געלד איבער גענוג. אבער אזוי ווי ער דערצעהלט איהר די דאָזיגע געשיכטע א לאנגע צייט, האָט זי איהם אויפגעהערט צו גלויבען און אָבעשניטען זיין קאַנטע. היינטיגעס מאָל איז ער געקומען ווי דער אָהן געלד, נאָך דעם זעבראכט א משכון, זיינע תפילין און נאָך א סך דינגעניש פועלט ער קוים ביי דער מאדאם, אז זי זאל דעם משכון אָננעהמען. רב חנוך און מארקום קומען דאן א און טרעפען דאָרטען דעם וואוילען חתן.

די ערשטע מאָדערנע קאָמעדיע

ווי עס איז גרינג צו זעהן, איז די דאָזיגע שטיק מיט איהר שאַרפער טענדענץ דער פראטאטיפ פון אלע שפעטערדיגע השכלה־דראמען, וואָס זיינען געשריעבען געוואָרען מיט דעם צוועק צו קעמפפּען מיט'ן פאנאטיזמוס. די טענדענץ שפארט דאָ ארויס פון יעדען זאץ, פון יעדען וואָרט, איהר זעהט, ווי דער שרייבער האָט צו טהאָן מיט א שטארקען פּערכיסענעם שונא און קלייבט ניט קיין מיטלען, ווי צו בעקעמפּען איהם. דער עיקר איז — אבצור־ראַמען דעם שונא פון וועג.

אַבער אין דער זעלביגער צייט האָט ער אויך ניט פּערגעסען אויפצוהויבען א קאמפף געגען דער זאָגענאָנאָנ־פאלשער השכלה, און האָט זיך ניט אָנגעשראַקען צו ווייזען, אז ניט אלץ איז גאָלד אין דעם צווייטען לאַגער, און דאָס איז עפעס אזוינס, וואָס די שפּעט־טערדיגע אידישע דראמאטורגען דורך דער גאַנצער צייט פון דער השכלה עפּאַכע מיט זעהר וועניגע אויסנאָהמען, האָר בען ניט געוואַנט צו טהאָן. דערצו דאַרף מען נאָך האַבען אין זינען, אז צו יענער צייט איז די השכלה געווען נאָך גאָר יונג, נאָך ערשט פון די וויקעלאַך אַרויס. דער געוואוינליכער שאַב־לאַץ פון די שפּעטערדיגע אידישע דראמען־שרייבער איז געווען צו שילדערן יעדען פון דעם השכלה לאַגער אין די שעהנסטע, ליכ־טינסטע פאַרבען.

די פראגע פון אידישע מיידלעך, וואָס ווארפען זיך אין די ארעמס פון קריסטליכע יונגע לייט, איז דעמאָלט געווען זעהר אן אָנגעוועהטאָגטע אין דייטשלאַנד. דאָס איז געווען די סאַמע צייט, ווען אידישע מיידלעך און ווייבלעך, ווי אידישע היסטאָריקער דרי־קען זיך אויס, האָבען אונטער די ערשטע שטראהלען פון השכלה אוועקגעוואָרפען זייער טויזענד יאָהריגע צניעות און געלאָזט זיך פּערפיהרען פון קריסטליכע יונגע לייט. דאָס איז געווען די צייט, ווען די גהעטאָס אין דייטשלאַנד האָבען געקאָכט מיט סקאַנדאַלען פון הענריעטאַ הערץ, מענדעלסזאָנ'ס טעכטער און נאָך פיעלע פּראַ־מינענטע אידישע מיידלעך און ווייבלעך, וואָס האָבען בעזוכט הענ־ריעטאַ'ס סאַלאָן. עס קאָן גרייליך זיין, אז וואָלפּסאָן האָט פאַר די אויגען געהאַט א געוויסען מאָדעל, פון וועמען ער האָט געשילדערט יעטמכען. אפילו די בעריהמטע ראזעל האָט פונקט אין יענער צייט

געהאט אן אונגליקליכע ליעבע מיט א יונגען גראף. עס איז אמת, אז די נאָרישע יעטטכען איז אזוי וועניג געווען א בילד פון יענע הויךגעבילדעטע, קלוגע, וויציגע פרויען, ווי יוספכה איז געווען א בילד פון א פרומען אידען, אבער מען דארף ניט פערגעסען, אז דאָס איז געווען דער ערשטער פערזוך צו שילדערן לעבעדיגע מענשען פון דער סאמע מאָדערנע צייט, און ניט נאָר דעמאָלט, נאָר אפילו מיט צעהנדליגע יאָהרען שפעטער האָט מען ניט געוואוסט, אז אין קאמפּליטערטאטור און אין קאמפּדראמען דארף מען זוכען וואהר־הייטליכקייט.

א פאָר קליינע אויסציגע וועלען געבען א בעגריף וועגען דעם כאראקטער פון דער שפראך.

די ערשטע סצענע עפענט זיך ביי רב חנוך אין הויז.

רב חנוך (זיצט אן איינעם טישע, ווארויף אייניגע אויפגע-
שלאָגענע (אָפּענע) ספרים ליגען). נו וואַיטער... פרעגט דער מקשן :
במאי קא מפלגני? וואדראן קריגען זיי זיך? רבי אליעזר סבר...
(נאכדענקער) דאָהס פערשטאיד ניט, דאָ מוז בלתי ספס עי גראזן
זאין. אפשר מאכט'ער מהרשא עפפיו דרוף (זיהט נאָך) פשיטא,
וואהס חרוש? האָב איכ'ס ניט גלאַיך גזאָגט?
ער כאפט זיך, אז זיין קליינער קריש איז אין שטוב ניטאָ און
ער ווערט אויפגעכראכט דערפון. זיין ווייב טעלצע זוכט איהם צו
בערוהיגען.

טעלצע. „זאָג מיר נאָר, וואָהס דו פער ע מאן ביזט. וויא
קענסטו דיך דריבבר גלאַיך זויא מרגז זיין? מוז דען דאָס קינד
געבאך דען נאנצען טאָג אנגעשפאנט זאין? 'ס זעהט זויא מאָגער
און זויא גריהן אויס, דאז איד מיד, זאָל'ך אללס גוטס האבען,
בלב מצער בין, ווען איכס אנזעה. ווארום זאָל'ך דאס קינד ניט
אהך ע מאל ע נחת האבען?“

מארקום, אלס יונגער משכיל, דער פאזיטיווער טיפּ אין דער
שטיק, רעדט שוין נאָר אן אנדער לשון. ווען ער קומט אריין צו דער
קופלעריין און יענע געהט אריינמיהרען יעטטכען, האלט ער אזא
טאָנאָלאַג:

מארקוס. (אים אויף אונד אבנעהו). „אין דיזם פערוואָרפן הוינע דעם אויפענטהאלט אללר וואַללוסט (תאוות) אונד שוועלגרייא (אויסגעלאסענהייט), די טאַכטער מיינר שוועסטער! אין דיזם גראַ בע דער אונשוֹלד פיללייכט שאַן זעלבסט איינע געמארדעמע! א, דאָס זינד דייןע פריכטע בלינדער רעליגיאָנס אייפר! אונערביטער ליד וויא דער טאד, אונערזעטליך וויא דיא גרופט (קבר), הייפסט (ווארפסט אָן) דוא שלאכטאַפפער אויף שלאכטאַפפער אונד טריטסט אין דייןם וואהן, דעם מייסטער צו עהרען, זיינע מייסטערווערקע מיט פיסען. אבער איזט זיא דען גאנץ שולדלאָן? מוס זיא, אום איינעם איבל צו ענטגעהן, גראדע אין דאם אללר ערנסט איבל שטירצען? וואָרן עס ניכט לייכטזין, אונבעזאננהייט אונד אנדרער כאַדעלאַסטער אונזרר יעציען יוגענד, דיא איהר דען וועג צו די זעם אונגליק באהטען? אונד דעננאך פעללט אויף היר, ווען איד עס רעכט איבערדענקע, דיא שולד אויף עלטערן צוריק!“

עס פערשטעהט זיד, אז ביי חנוך'ן עפענען זיד די אויגען, און ער דערזעהט דאָס אמת'ע ליכט.

ווי מיר זעהען, רעדט דער העלד (מארקוס) ווי אויף די העלדין אויף ריינעם דייטש, בשעת אלע אנדרע פערזאָנען ריידען אידיש. און דאָס פערדיענט אונזער ספעציעלע אויפמערקזאמקייט, ווייל דאָ האָבען מיר דעם שליסעל צום שפעטערדיגען דייטשמעריש אין אי־דישען טהעאטער.

אהרן וואַלפסאָן ווייזט, ווי שוין אָנגעדייטעט פריהער, אַ שטרעכונג אין דער קאָמעדיע „לייכטזין און פרעממעלייא“ איבער־צוגעבען דעם כאַראַקטעריסטישען דבור פון יעדער פערזאָן אזוי אידיאָמאַטיש ווי נאָר מעגליך. דער יונגער דור, ערצויגען אויף דער השכלה אין דייטשלאַנד, האָט זיד געסטארעט אין גאנצען אויסצור קאם רען דעם מאמע־לשון און ריידען אויף ריינעם דייטש, און די שפראך, וואָס מאַרקוס ברויכט אין דער דערמאָנטער קאָמעדיע, איז כאַראַקטעריסטיש פאר איהם. אַ חוץ דעם האָבען די משכילים אין דייטשלאַנד געקוקט אויף אידיש, ווי אויף אַ מיאוס'ען, פער־גרעכטען דייטש, אין וועלכען מען האָט אריינגעהאקט העכרעאישע און אנדרע ווערטער, און עס איז געווען נאַטירליך, אז בשעת די

אידען פון א גאנץ יאהר רעדען דעם גראבען לשון, רעדט דער גער בילדעטער די זיינע שפראך.

עס איז אמת, אז שוין אין די פורים־שפיעלס איז דער לשון ניט געווען דער זעלביגער ביי אלע פערזאנען, און בשעת אייניגע האָר בען גערעדט מעהר אידיש, האָבען די אנדערע גערעדט דייטש. אזוי למשל, אין דעם אלטען פורים־שפיעל, וואָס איז געווען פריי־הער ציטירט איז מרדכי'ס לשון מעהר עהנליך צו אונזער איצטיגער גען אידיש בשעת המן רעדט דעם דעמאלסדיגען דייטש. נאָר דאָר טען איז די אורזאך פון דעם אונטערשייד אין דער שפראך נאָר אַן אנדערע. דאָרטען ווערט אידיש געברויכט נאָר פון די קאָמיקער, און דאָס איז אַ מיטעל צו פּערגרעסערען דעם קאָמיוס.

אַבער אין וואָלפּסזאָג'ס קאָמעדיע רעדען אלע, אַ חוץ די גער־בילדעטע, אידיש. און עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין וואָלפּס־זאָג'ס צייט, זיינען אידיש און דייטש אוועק ווייט איינער פון דעם אנדערן און זייער קרובה־שאפט האָט אויפגעהערט צו זיין אַ גאָהענטע. אין וואָלפּסזאָג'ס צייט זיינען שוין אידיש און דייטש, הגם די משכילים האָבען עס ניט געוואָלט אנערקענען, געווען צוויי בעזונדערע שפראכען, און ווען דער העלד האָט גערעדט אויף ריי־נעם דייטש, האָט זיך זיין שפראך שאַרף געענדערט פון דעם לשון פון די ארומיגע. די שפּעטערדיגע דראַמאטורגען האָבען ניט פּער־שטאַנען די שייכות פון אידיש און דייטש, און פּערקוקענדיג זיך אויף וואָלפּסזאָג'ען האָבען זיי אָנגענומען פאר אַ כלל, אז אַ גער־בילדעטער מענש דאַרף אין דראַמע רעדען דייטש.

אז די ערשטע שפּעטערע אידישע דראַמענשרייבער זיינען געווען בעקאנט מיט דער דאָזיגער קאָמעדיע קענען מיר זעהן דער־פון, וואָס משה הורוויטש האָט שוין אין אָנהויב פון זיין קאַריער אויסגענוצט איהר פּאַר אַ נאַרישען פאַרס, וואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבען „שבתי צבי.“

די ערשטע אידישע קאָמעדיע „לייכטזין אונד פרעממעלייא“ האָט צוליעב איהר, פאַר יענער צייט, שאַרפען אינהאַלט ניט געקאָנט דערנרייכען דעם געווינשטען צוועק. דער מוסטער פון אַ מאָדער־נער קאָמעדיע, וואָס זאָל פּערבייטען די פורים־שפיעלס, איז ניט

געווען אזא, וואָס זאל געווינען די הסכמה פון יענע, וואָס האָבען זיך אונטערהאלטען מיט אזעלכע שפיעלס. די פרומע אידען, פאר וועמען די פורים־שפיעלס זיינען געשאפען געוואָרען, האָבען זיך געמוזט אַבטרייסלען מיט הענד און פיס פון אזא קאָמעדיע, אין וועלכער א בחר א למדן ווערט ארויסגעשטעלט אלס א טיפ פון א עושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפנתס, דאָס הייסט א גרויסער צבוע'ק.

א חוץ דעם איז די שפאלטונג אין דער גהעמא געווען א צו שארפע. די השכלה איז גענאנגען מיט צו האסטיגע טריט. די שמד מנפה האָט גלייך אויסגעבראכען. מענדעלסזאָן האָט קוים פערמאכט די אויגען און זיינע טעכטער „האָבען געקושט דעם פאנטאָפּעל ביים פאכסט.“ אויף די פרומע האָט די השכלה אָנגעווארפען א טויט־שרעק און זיי האָבען נאָך ענגער פערשפארט די טויערען פון דער גהעמא.

אויף אזא אופן האָט די ערשטע קאָמעדיע ניט געקענט דער־גרייכען דעם ערשטען און וויכטיגסטען צוועק. „לייכטזין און פרעממעלייא“ האָט ניט געקאנט בעטראכטעט ווערען אלס א וויכ־טיגע ערשיינונג פאר א ביהנע, נאָר מען האָט אויף איהר געקוקט ווי אויף א ליטערארישע ערשיינונג.

אהרן וואָלפסזאָן איז אלט געווען א יאָהר צוויי און פערציג, ווען ער האָט אָנגעשריעבען „לייכטזין אונד פרעממעלייא“ און הגם ער האָט דערלעבט ביז א טיעפען עלטער, האָט ער מעהר קיין אי־דישע פיעסען ניט געשריעבען. וואָלפסזאָן איז געשטאָרבען אין פיורדא אין דעם יאָהר 1835 און איז אלט געווען ניין און זיבעציג יאָהר.

מינפער קאפיטעל.

אידען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.

עס איז געווען א צופאל אָדער קאָפּריו, אַז אַ דייטשער משכיל זאָל ווערען דער פּאָטער פון דער מאָדערנער אידישער דראַמע, ווייל, ווי עס איז שוין געווען אויבען ערקלערט, איז ניט געווען די אויפגאבע פון מענדעלסזאָן און זיינע תלמידים צו שאַפּען אַ דראַמע אין אידיש. די שרייבער וואָס האָבען געשאַפּען אונטער זייער השפּעה האָבען זיך אַבגעגעבען מיט העברעאיש און אין אַ קורצען משך איז אויסגעוואַקסען אַ גאַנצע דראַמאטישע ליטעראַטור אין דער שפּראַך פון די נביאים. עס איז כמעט ניט אַריבער אַ יאָהר, אַז עפּעס אַ נייע דראַמע זאָל ניט געשאַפּען ווערען אין העברעאיש אָדער געשריבען אַריגינעל אין דער דאָזיגער שפּראַך אָדער אייַ בערוועצט פון אַ פרעמדער שפּראַך. די מייסטע אַריגינעלע זיינען געווען אויף ביבלישע טהעמאַס אָדער היסטאָרישע און געוואוינליך די איבערזעצטע זיינען געווען די בעסטע קלאַסישע ווערק. אַ הויז דעם האָט זיך פאַר די משכילים, וואָס זיינען געבאָרען און ערצוייַ גען געוואָרען אין דייטשלאַנד, געעפּענט אַ פאַרטיגע ברייטע פעלד אין דער דייטשער שפּראַך.

דער ערשטער דייטשער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראַמע איז געווען בענעדיקט דוד אַרנשטיין (געבאָרען 1705). ביז איהם האָבען זיך מיט דער מאָדערנער דראַמע אין פרעמדע שפּראַכען בעשעפּטיגט נאָר אַנסים, און אַרנשטיין איז געווען דער ערשטער איד פון דער נהעמאָ אין דייטשלאַנד וואָס האָט זיך גענומען צו דער דאָזיגער קונסט. צווישען זיינע דראַמאטישע ווערק געפינען זיך: „דער אודיענץ טאָג אַם האַפּע יופיטערס“ און אלעגאָרישע שטיק; „די מאַסקע“ אַ לוסטשפּיעל אין איין אַקט; „די פּאַלענע-טאַכטער“, אַ שווישפּיעל אין דריי אַקטען; „דאָס בילעט“, לוסט

שפיעל אין איין אויפצוג און „דאס געשענס“, א שוישפיעל אין איין אויפצוג.

נאך איהם זיינען געקומען מכאל בעער, מאָזענמחאל, לודוויג פיליפסאָן, לעאָפּאָלד שטיין און אנדערע.

די כוואָליע פון השכלה האָט ביים סוף אכטצעהנטען יאהר־ הונדערט אויך אָנגעריהרט רוסלאַנד און פון די ערשטע אידען וואָס האָבען זיך גענומען לערנען רוסיש איז געווען יהודה לייב בן נח אָדער ווי ער האָט זיך שפעטער גערופען לייב נעוואַכאוויטש. און ער איז אין רוסלאַנד געווען דער ערשטער איד, וואָס האָט זיך גע־נומען צו דער רוסישער דראמע.

אין זיין הקדמה צום „יסוד עולם“ שרייבט בערלין, אז נעוואַכ־אָוויטש איז דער פערפאסער פון א העברעאישער דראמע „קול שועת בת עמי“, וואָס איז געדרוקט געוואָרען אין די ניינציגער יאָהרען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט, און אז באלד נאָכ־דעם האָט ער אָנגעשריבען א צווייטען טהייל אין רוסיש.

אזוי ווי נעוואַכאוויטש איז דער פערפאסער פון דער בראַשור אין רוסיש „וואָפּל דסטשערי יודיעסקאַי“, וואָס האָט די זעלביגע בעדייטונג, ווי „קול שועת בת עמי“, דאָס הייסט דער ווייהגעשריי פון דער טאָכטער פון יהודה, און אזוי ווי „וואָפּל דסטשערי יודיעסקאַי“ איז ניט מעהר ווי א קרעכץ פון אידישער רעכטלאָזיג־קייט און א בקשה מען זאָל בעטראַכטען אידען מיט מעהר לייטזע־לינקייט, געשריבען אין דער דירעקטער פאָרם פון א „פראַשעניע“. שטארק צוגעפארבט מיט מליצה, איז גרינג צו זעהן, אז בערלין איז אריינגעפאלען אין א טעות, ווען ער האָט דאָס דאָזיגע ווערקעל אריינגערעכענט אין דעם צעמיל פון דראמען.

אָבער יהודה לייב נעוואַכאוויטש האָט געשריבען פיעסען און געשריבען ניט צוליעב דער פאָרם, נאָר טאקע צוב שפיעלען. זיין ערשטע דראמע אין רוסיש „סוליאָטי“ אָדער די ספארטאנצעס פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט“ איז אויפגעפיהרט געוואָרען אין דעם יאָהר 1809 אין דעם גרויסען טהעאטער אין פעטערבורג. מען ווייסט אויך וועגען זיינע א צווייטע דראמע, וואָס האָט געהייסען „מעטש פראַוואַסודיאָ“, דער שווערד פון גערעכטיגקייט. די צייט

איז געווען, ווען אין רוסלאנד האָט אַ שיינ געטהאָן דער ערשטער שכראהל פון האָפּנונג פאר אירען. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון אלעקסאנדער דעם ערשטענס מלוכה, ווען ער האָט זיך נאָך אַרומגעטראָגען מיט פּלענער פון גרויסע רעפּאָרטען פאר זיין מדינה און ער האָט זיך אויף אינטערעסירט מיט'ן אידישען מצב און געגאָרט צו זעהן אַ צווייטען מענדעלסזאָן, וואָס זאָל אַרויסקומען פון דעם אידישען תּחום אין רוסלאַנד.

יהודה לייב איז אַרויסגעטראָמען אַלס קעמפּער פאר זיין פּאַלק, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „וואָפּל דסטשערי יודעיסקאַיי“, נאָר שפעטער האָט ער זיך גע'שמד'ט. ער האָט געקריגען אַ שמעל אַלס מוכס און האָט דערפון אָנגעקליבען גרויסע עשירות. נאָר אין 1831, אין דער צייט פון דעם ערשטען פּוילישען מיאָטעזש, איז ער געצוואונגען געווען צו אַנטלויפען און ער איז באלד נאָכדעם געשטאָרבען. זיינע אַ טאָכטער האָט חתונה געהאט פאר אַ געווייטען מענטשניקאָוו און פון זיי איז דאָס אַרויסגעקומען דער בעריהמטער מער דר. איליאַ מעטשניקאָוו.

סיי די ערשטע אירען אין דייטשלאַנד און סיי נעוואכאָוויטש אין רוסלאַנד, וואָס האָבען זיך גענומען צו דער פרעמדער דראַמע, האָבען ניט געשאפען קיין גרויסע ווערק, וואָס זאָל צו זיך ציהען די אויפמערקזאמקייט פון דער וועלט. זייערע דראַמען זיינען געווען בעסערע אָדער ערגערע, נאָר קיין רעש האָבען זיי ניט געמאכט. דער פאר אבער האָט באלד געמאכט אַ גרויסען פּוראָר אַ יונגע אידישע מיידעל אין דער טהעאטער וועלט אין פראַנקרייך און אין ניכען האָט זי געוואונען די בעוואונדערונג פון דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט, וואו מען שפּיעלט טהעאטער.

די אידישע מיידעל האָט ניט געשריבען קיין דראַמען און זי האָט זיך בעשעפטיגט מיט אַן אנדער צווייג פון דער טהעאטער קונסט. איחד גרויסען נאָמען האָט זי געוואונען אַלס טראַניסמיין. דאָס איז געווען עליזע ראשעל פּעליסס, נאָר זי איז בעסער בעוואונסט אַלס ראשעל (רחל).

איחד פּאָטער איז געווען אַן אַרימער פּראָסטער איד, וועלכער האָט געשטאַמט פון דייטשלאַנד און האָט זיך אַרומגעשלאָסען איבער

דער וועלט. זיין ארימע חיונה האט ער געצויגען דערפון, וואס ער איז ארומגעגאנגען מיט א פאק און פערקויפט קליינגקייטען. פרי-הער האט ער זיך ארומגעשלעפט איבער פראנצויזישע שטערט בין ער האט אָנגעשפארט אין פאריז.

אין דער צייט איז שוין זיין טאכטער ראשעל אביסעל אונ-טערנעוואקסען און אזוי ווי זי האט געהאט א פיינע שטימ, איז דעם ארימען טאטען איינגעפאלען איינצושפאנען איהר אויך אין דעם יאָר פון פרנסה, און ער האט איהר מיט זיך גענומען אין די פארווער-נאסען, וואו זי האט געזונגען און די פערבייגעהער האָבען געוואָר-פען מטבעות פאר דער קליינער זינגערקע. און ווען זי האט אזוי געזונגען אין די נאסען, האט איהר איינמאָל דערהערט עטיען שא-ראָן, און ער האט זיך ארויסגערופען צו געבען איהר פרייען אונטער-ריכט און נאָכדעם האט ער איהר אוועקגעפיהרט צו אַ לעהרער פון דער ביהנע און יענער האט איהר געלערנט דעקלאַמירען.

צו זעכצעהן יאָהר (אין 1837) האט זי געמאכט איהר דע-ביוט, נאָר דער ערפאָלג איז ניט געווען קיין גרויסער און זי האט שטודירט נאָך א יאָהר. אין 1838 איז זי אריינגעראַטען אין דער קאמפאניע, וואָס האט געשפיעלט אין דעם בעריהמטען פראנצויז-ישען טהעאטער „קאמעדי פראנסייז“ און דאָ האט זי געמאכט א נואלריגען פוראר.

דער דערמאָנטער טהעאטער איז געווירמעט דער גוטער פראנ-צויזישער דראמע און ווען ראשעל איז אהין אָנגעקומען זיינען די געשעפטען פון דעם טהעאטער געווען אזוי שלעכט, אז ער האט געהאלטען ביים פלאצען. ראשעל האט זיך אָבגעגעבען מיט די פראנצויזישע קלאסיקער ראסין און קאָרנעל, נאָר מיט איהר אריינקומען אין טהעאטער, האט די קאסע געהאט מעהר ערפאָלג מיט די קלאסיקער ווי מיט נייע שטיקער און דער טהעאטער וואָס האט געהאלטען ביי אַ באַנקראַט האט פלוצים דערזעהן א גרויסע שצע.

ראשעל'ס פאטער האט געזעהן וואָס פאַר א פוראַר זי האט גע-טאכט מיט איהר שפיעלען און ער האט אויך געזעהן, אז מיט איהר איז אריין א מול ברכה אין טהעאטער, און ער האט געשטעלט זיינע

פאָדערונגען. ער האָט פון דער דירעקציע געפאָדערט א פרייז, וואָס מען האָט ביז דעמאָלט נאָך ניט געהערט אין טהעאטער. ער האָט געפאָדערט צוואַנציג טויזענד פראַנק א יאָהר און פאר יענער צייט איז דאָס געווען א גוואַלדיגע סומע. עס איז נאָך אויך מעגליך אז ער האָט די פאָדערונגען געשטעלט ניט זעהר אויף אן איידעלען אופן. עס איז פערשפאָרט צו זאָגען, אז ראשעל האָט דערמיט נאָר ניט געהאט צו טהאָן און נאָר זי אליין האָט געקענט וויסען, פיעל יסורים און עגמת נפש דאָס האָט איהר פערשאפט. נאָר עטליכע דראַמאטישע קריטיקער און אנדערע וואָס זיינען פערבונדען געווען מיט'ן טהעאטער זיינען שטארק אויפגעבראכט געוואָרען, וואָס א פראָסטער אידעל מאכט סקאנדאלען. אז אויף דעם זכות פון זיין טאָכטער האַלט זיך דער בעריהמטער טהעאטער, און זיי האָבען בעשלאָסען צו לערנען בלך מיט ראשעל. זי איז ערשיענען דעם 23טען נאוועמבער, 1838, אין ראסינג א טראַגעדיע, האָט מען איהר אויפגענומען זעהר קאלט. קיין האַנד האָט זיך ניט אויפגע- הויבען צו אפלאָדירען איהר, אזוי ווי דער עולם וואָלט פלוצים אויס- געפונען, אז זי איז א געוואוינליכע אקטריסע און עס איז ניטאָ וואָס צו נתפעל ווערען פון איהר. אבער דאָס גרויסע פובליקום איז דערפון באלד געוואָר געוואָרען און אויף מאַרנען ווען זי איז ארויס- געטראָטען אויף דער ביהנע האָט מען איהר בעגעגענט מיט אזעלכע גרויסע אוואַציעס, אז עס איז קלאָר געוואָרען, אז עס ליגט ניט אין די הענד פון עטליכע מענשען, אַרונטערצוואוואַרפען איהר פון איהר גדולה, און פון דעמאָלט אָן האָט זיך שוין ביי קיינעם מעהר ניט געעפענט קיין מויל צו דיספוטירען איהר גרויסקייט און זי איז געבליבען די אנערקענטע גרעסטע שוישפיעלערין פון איהר צייט.

איהר גרויסען שם האָט זי געוואונען ניט נאָר אין פראַנקרייך, נאָר אויך אין ענגלאַנד, דייטשלאַנד, בעלגיע, רוסלאַנד און אמע- ריקא, וואו זי האָט גאסטרעאָלירט, הגם אין אמעריקא האָט איהר ניט אָנגעליקט און איהרע פארשטעלונגען איז ניו יאָרק האָבען ניט געהאט קיין מאטערעלען ערפאלג. א חוץ דעם איז זי אין אמעריקא פראַנס געוואָרען און איהר לעצטע פארשטעלונג האָט זי געגעבען

אין טשאַרלזטאָן, דאָס איז געווען אין 1855 און פון דעמאָלט אָן האָט זי שוין מעהר ניט געשפּיעלט. זי האָט אכגעקערענקט דריי יאָהר און איז געשטאַרבען אין 1858, קוים זיבען און דרייסיג יאָהר אַלט. הגם זי האָט געשפּיעלט די קלאַסיקער האָט זי איהר גרויסען נאָמען ערוואַרבען ניט נאָר צווישען מכינים נאָר אויף ביים פּראָס-טען פּאַלס. און טאקע איהר גרעסטען טריומף האָט זי געהאט אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע, אין 1848, ווען זי האָט יעדען אָבענד געזונגען די מאַרסאַליעזע און די אַרבייטער צווישען די צושיער האָבען איהר יעדע נאכט געקויפט בלומען. ראשעל האָט דאָס גערע-כענט פאַר איהר גרעסטען טריומף.

ראשעל'ס קבר איז געווען נאָך גאָר פּריש, ווען אויף דער פּראַנצויזישער ביהנע האָט געמאַכט איהר דעביוט א יונגע שוישפּיע-לערין, וואָס איז אַרויסגעקומען פון אירישע עלטערן, הגם ערצווי-גען איז א קאַטוילישען אינסטיטוט. דאָס איז געווען סאַראַה בער-נאַרד, וועלכע האָט ביז היינטיגען טאָג פּערנומען דעם אויבען אָן אויף דער פּראַנצויזישער ביהנע און איהר נאָמען איז גרויס איבער דער גאַנצער וועלט.

זעקסטער קאפימעל.

ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד.

די ערשטע משכילים אין רוסלאנד און פוילען האָבען איבער-גענומען די השכלה מיט דער פארטיגער פיינדשאפט צו אידיש. נאָר אין רוסלאנד האָט די פיינדשאפט געקאָנט זיין נאָר אַן אַקאָדעמישע. די ערשטע משכילים גופא האָבען גערעדט מאמע לשון. זייער קענטנים אין אנדערע שפראכען איז געווען א טהעאָרעטישע און הגם זיי האָבען געקענט רעדען אין אנדערע שפראכען גראמאטיקאליש און ליטעראריש, איז אבער זייער אויסשפראך דאָס רוב געווען א שלעכטע און זיי האָבען דאָריבער מיט מעהר חשק גערעדט אידיש. נאָר דער עיקר איז, אַז זיי האָבען ניט געקאָנט זעהן אין אידיש דעם געפעהרליכען ממזר פון דייטש און האָבען ניט געקאָנט פיהלען דעם מום אין דער משפחה. דער אידישער משכיל אין רוסלאנד און פוילען האָט בשום אופן ניט געקאָנט זעהן קיין חלול הקודש פון דייטש אין אידיש, ווען אפילו ער האָט זיך געפלייסט צו קוקען דורך דייטשע ברילען און געבייזערט זיך אויפ'ן „זשאר-גאָז.“ טוביא גוטמאן פערער (געבאָרען 1760 אין פעטראָקאוּ אָדער פשערבאָזע, קראקאווער פשערמעסטיע, געשטאָרבען 1817) איז גיכער געווען אַן אויסנאהם מיט זיין שנאה צו אידיש און מען קאָן פון איהם קיין כלל ניט אראָבנעהמען. טוביא פערער איז דער פערפאסער פון דעם בעוואוסטען העברעאישען פאמפלעט „קול מחצנים“, געשריבען אין 1813 אין דער פאָרם פון דיאלאָגען געגען מענדיל לעווין, מענדעלזאָהנ'ס א פריינד (געבאָרען 1741 — געשטאָרבען 1818) דערפאר, וואָס יענער האָט געמאכט דעם ערשטען פערזוך איבערצוזעצען משלי אין מאָדערנעם אידיש, און איז איין פלאַץ דריקט ער זיך אויס אזוי:

דו האָסט מ'לל געווען די שעחני

קייט פון דער דייטשער שפראך, אויף וועמעס שוים דו ביזט געבאָרען גע-
וואָרען און האָסט אויסגעקליבען א זשאַראַגאַן, פון וועלכען
ניט דיינע עלטערן און ניט דיינע לעהרער האָבען געוואוסט. דו ביזט
פערוואַנדעלט געוואָרען פון א מענשען אין א חיה, פון א געבילדע-
טען אין אן עם האַרץ."

די משכילים אין רוסלאַנד האָבען זיך בשום אופן ניט געקאָנט
נעהמען שטארק צום האַרצען, פאַר וואָס עם ווערט פערשוועכט
די שעהנקייט פון דער דייטשער שפראַך, און ווען דער רוסישער
משכיל האַלט זיך פיינדליך צום „זשאַראַגאַן" שטעקט ניט אין זיין
שנאה קיין שום שאַרפקייט און קיין שום פערביסענקייט. י. ב. לע-
ווענזאָן שרייבט אין „תעודה בישראל" וועגען אידיש אזוי:

„די שפראַך וואָס מיר האָבען איבערגענומען פון די דייטשען
איז אין גאַנצען קאַרומפירט דורך דער צומישונג פון צובראַכענע
ווערטער, גענומען פון העברעאיש, רוסיש, פראַנצויזיש און פּויליש.
א חוץ דעם, איז די שפראַך נאָר צוגעפאַסט אויסצודריקען א גע-
וואוינליכען שמועס און האָט קיין ווערטער פאַר העכערע בעגריפען."
און עם דאַרף קיין שום חדוש ניט זיין, וואָס דער זעלביגער
פּיאַנער פון השכלה אין רוסלאַנד האָט אליין אָנגעשריבען א קליי-
נעם פאַרס אין אידיש אונטערן נאָמען „די הפקר וועלט."

און טאַקע באלד נאָכדעם, ווי די השכלה האָט זיך אנגעהוי-
בען אין רוסלאַנד, האָבען זיך דאַרטען בעוויזען צוויי שרייבער, וואָס
האָבען זיך מיט גרויס ליעבע גענומען צו דער אידישער דראַמע,
און געקאָממען די ערשטע ציגעל פאַר'ן כנין פון דעם אידישען
טהעאַטער.

די צוויי שרייבער זיינען דר. שלמה עטינגער און ישראל אַק-
סענפעלד.

עס דאַרף ניט זיין דער מינדעסטער ספק, אז פון אלע דראַמענ-
שרייבער, וואָס האָבען געשריעבען אין אידיש ביז נאָלדפאַדען, האָט
דר. עטינגער אויסגעאיבט דעם גרעסטען איינפלוס אויף דער ענט-
וויקלונג פון דער אידישער דראַמע און פון איהם הויבט זיך אז די
אַמט'ע געשיכטע פון אידישען טהעאַטער אין רוסלאַנד:

שלמה עטינגער איז געבארען געווארען אין ווארשא אין דעם יאהר 1800. אין די קינדערשע יאָהרען האָט ער זיך ערצויגען ביי זיינעם א קרוב, רבי מענדעלע עטינגער, דעם לענמשיצער רב, ווייל נאָך קינדווייז איז ער געבליבען א יתום. ער האָט געשטאַמט פון א לומד'ישער און רייכער פאמיליע.

צו דרייצעהן יאָהר האָט שלמה עטינגער שוין געהאט א נאָך מען פון אז עלוי און אין דער זעלביגער צייט איז ער אויף געווען בעקאנט מיט דער דייטשער ליטעראטור. צוליב די געשעפטען, וואָס די פאמיליע האָט געפיהרט אין אויסלאַנד, האָבען די עטינגערס ניט גערעכענט פאר קיין חטא צו לערנען דייטש און אריינגוקען אין א דייטשען ביכעל, אפילו דער לענמשיצער רב איז געווען בעהאווענט אין דייטש.

שלמה עטינגער האָט יונג התונה געהאט אין זאמאַשץ. ער איז אריין אין א רייכע הויז, אכער די רייכקייט איז באלד פערט שוואונדען געוואָרען און ער האָט געדארפט אָנהויבען צו דאגה'ן וועגען פרנסה. און ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, ווען דער מאן איז געזעסען אין בית המדרש און איז ניט ארויס פון די ד' אמות של הלכה, איז די ווייב געוואָרען די פרנסה געבערקע. זי האָט געעפענט א קראָם, און ער איז אוועקגעפאָהרען אין אדעם זוכען עפעס א געשעפט. זיין ווייב האָט דאַרטען געהאט ריידען כע קרובים, און ווי עס זעהט אויס האָבען זיי איינגעזעהן, אז פון איהם וועט קיין געשעפטס-מאן ניט ווערען און זיי האָבען איהם אוועקגעשיקט קיין לעמבערג שטודירען, וואו ער האָט זיך ווידער געפונען ווי א פיש אין וואסער. ער האָט דאַרטען שטודירט מעדיצין און ווען ער האָט געענדיגט אויף דאָקטאָר האָט ער זיך צוריקגעקעהרט צו זיין ווייב אין זאמאַשץ.

די חשכלה האָט אויף איהם ניט געהאט יענע ווירקונג, וואָס אויף די אנדערע בחורים און יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויס פון בית המדרש. ער האָט ניט ארויסגעוויזען קיין שום חשק צו עסען א חלב'ענע ליכטעל, די זאמאַשצער פרומע אידען זיינען ניט געדוואָרען קיין „פלעדער מיזן“ און „ווידערשפעניגער פון ליכט“ („עטלפים“ „זומרדי אור“). ער האָט זיך געפיהלט גאנץ חימיש

צווישען זיינע אלטע בעקאנטע און פריינד, ווען ער האָט זיך צור־
ריקגעקעהרט אלס דאָקטאר פון לעמבערג. ער האָט זיך געמישט
אין קהל'שע ענינים און האָט פון זיך ניט געבלאָזען. אין שטערמעל
האָט ער זיך בעשעפטיגט מיט דאָקטאָריי, נאָר ווי עס ווייזט אויס
איז איהם ניט געגאנגען, ווי מען קען זעהן פון דעם קליינעם שיר.
יואָם ער האָט אָנגעשריבען צו זיין פופציגסטען געבורטסטאָג :

היינט בין איך געוואָרען פופציג יאָהר,
און האָב נאָך ניט איין גראָהע האָר ;
עס זאָל אייך ניט זיין קשה קיינעם,
זיי ווערען פערשוואַרצט מיט מיר אין איינעם.

גלויבענדיג ווי אלע משכילים פון יענער צייט, אז אידען
ווערען פערפאלגט דערפאר וואָס זיי זיינען שאכער-מאכער און
די איינציגע רפואה דערצו איז ער-ארבייט, האָט ער זיך ניט בע-
נוגענט מיט פראָפאגאנדירען דעם אידעאל פון „צודיק צו דער נא-
טור“, נאָר ער האָט אליין געגרינדעט א קאָלאָניע לעבן זאמאָשץ
און ער האָט זיך דאָרטען בעזעצט מיט זיין פאמיליע.

שלמה עטינגער האָט אָנגעשריבען א מעלאָדראמע מיט'ן נאָ-
מען „סערקעלע“ ווי אויף משלים, ליעדער און קאטאָוועסלאַד. ער
האָט זעהר געגארט צו זעהן זיינע ווערק געדרוקט, נאָר ער האָט ניט
געהאט די מיטלען דערצו, און זיי זיינען ערשט געדרוקט געווארען
נאָך זיין טויט.

דאָס וויכטיגסטע פון זיינע ווערק איז די מעלאָדראמע „סער-
קעלע“. ער האָט די פיעסע אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1825 אָדער
1826, און זעקס און דרייסיג יאָהר איז די שטיק ארומגעגאנגען אין
כתב יד פון איין האַנד צו דער צווייטער, ביז עמיצער האָט איהר
אין 1861 אָנגעדרוקט אין יאָהאַניסבורג און אין 1875 האָט מען
איהר איבערגעדרוקט אין וואַרשאַ אַחז דעם נאָמען פון דעם
מחבר.

די יאָהאַניסבורגער אויסגאבע האָב איך ניט געזעהן, נאָר איך
האָב געהאט די מעגליכקייט צו פּערגלייכען די וואַרשעווער אויס-
גאבע מיט א געשריבענער קאפיע פון דעם אַריינאָל, עס איז זעהר

מעגליך, אז די קאפייע איז פון א הונדערטע קאפייע, און ווען א זאך געהט דורך א סך הענד, רייבט זיך א סך אָב פון דעם אַריגינאַל. דאָך איז צווישען דער קאפייע און דער געדרוקטער „סערקעלע“, פאַרהאַן אַ הַבשער אונטערשייד. מאַנכע דיאַלאָגען אין דער געדרוקטער זיינען נאָר ניטאָ אין דעם מאַנוסקריפּט. פיעלע בעמער-קונגען אין מאַנוסקריפּט זיינען אַרויסגעוואָרפּען פון דער געדרוקטער טער. די שפראַך איז בעדייטענדיג געענדערט, ווערטלאַך זיינען אַריינגעשטוקעוועט אָדער אַרויסגעוואָרפּען.

ווי מען קאָן זעהן פון דער קאפייע, אפילו ווי פּערגרייזט זי זאָל ניט זיין, האָט שלמה עטינגער געשטרעבט אויסצומיידען דיין טשע ווערטער און געזוכט צו געבען זיי אַ אידישע פאַרם. אזוי למשל, בעצייכענט ער דאָס שטיק אלס אַ קוקשפּיעל אַנשטאַט דעם דייטשען שוישפּיעל; ער האָט בעשאַפּען דעם וואָרט „אַריינקום“ אַנשטאַט דעם דייטשען „אויפּטריט“ וכדומה. אין דער געדרוקטער „סערקעלע“, איז דערפון קיין זכר ניט געבליבען.

אזוי געפינען מיר אויך גלייך אין אָנהויב פון דעם ערשטען אַקט, וואו עס ערשיינט די דענסט-מיידעל חוה, אַ דיאַלאָג צווישען איהר און דעם משרת. דער דאָזיגער דיאַלאָג איז אין דעם כתב יד נאָר ניטאָ.

אַמאָל איז דער דיאַלאָג אזוי איבערגעמאַכט, אז עס קלעבט זיך ניט אַ וואָרט צו אַ וואָרט. ווי מען קאָן זעהן דערפון:
 „דאָס טעכטערלי, דאָס מ ש ו ל ח ת, האָט פּלוצלינג פון דער העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאָר פון מיינעט ווער גען לאָז זי זיין גרין. איד האָב שוין אַמאָל אויף דער מלכה גרין אויך אַ גרויסן קאַהן אויס גינמען.“

דער ווייץ מיט דער גרינער מלכה קלעבט זיך ניט צו דער טעכטערלי — דער משולחת און קומט אַרויס זעהר האַמעטנע, און דאָס נעהמט זיך דערפון, וואָס מען האָט דאָ אַריינגעהאַקט אַ וואָרט משולחת, וואָס אין כתב יד איז ניטאָ. אין מאַנוסקריפּט קיינעס עס זיך אַנדערס:

„די גרינע צרחה האָט פּלוצלונג פון העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאָר וואָס זעהט עס מעד אָן? לאָז זי זיין גרין.“

איך האב שוין אמאל אויף דער מלכח גרין אויף א גרויסען קאח
אויסגענומען.

און דער וויץ האט דא א טעם.

אָדער ביים סוף גיינטען אויפטריט ווערט אין דער געדרוקט
טער „סערקעלע“ בעמערקט, אז „זי (הינדעלע) פאלט אין אָהני
מאכט.“ און אין דער זעלביגער סעקונדע קומט אריין חוה און רעדט
מיט איהר און יענע ענטפערט איהר און מען זעהט ניט קיין חלשות,
און דאָס קומט אויס זעהר אומגעלומפערט. אין כתב יד ליענט
זיך די בעמערקונג וועגען הינדעלע גאר אנדערס: „פאלט גאנץ
פערשלאפט אנידער אויף קאנאפע“ און קיין „אָהנמאכט“ ווערט דאָ
ניט רערמאָנט.

די שטיק האט צוויי נעמען: „סערקעלע“ אָדער „די פאלשע
צוואה“ און איז בעצייכענט אלס א קוקשפיעל אין פינף אויפציהען.
די פארשוניגען זיינען:

ר' משה דאנציקער, איין אויפגעקומענער עושר.

סערקעלע, זיין ווייב.

פריידע אלטעלע, זיין איינציגע טאכטער. זי רופט זיך אז
אויף דייטש פרידריקע.

הינדעלע, א יתומה, סערקעלעס ברודערס טאכטער ביי איהר
אין הויז.

גבריאָל האנדלער איין שפיקעלאַנד.

ירחמיאל זיין משרת, ער זאחיקעט זיך אין רעדען.

מאָרקוס רעדליך, איין סטודענט וואָס לערנט זיך דאָקטעריי.

ר' יוחנן, א שרכן.

א פרעמדער.

א דאָקטאָר.

חיים, משרת ביי ר' משה דאנציקער.

שמעלעק טראניקעס, א ליטוואק.

בעל הבית פון דער נאספירע.

בעריל, א משרת.

שמשים, יונגען, לאמפערטיס.

די מעשה איז אין לעמבערג.

די צייט איז ניט אנגעגעבען, נאָר פון דער מעשה זעהט מען, אז דאָס איז שוין די נייע עפאָכע אין דעם אידישען לעבען, ווען אידישע יונגע לייט האָבען שוין שטודירט אין די אוניווערסיטעטען. און אין אמת'ן ניט קוקענדיג אויף די ניינציג יאָהר, וואָס די פיעסע איז שוין אלט, איז זי ניט עבר זמן געוואָרען. זי ווייזט ניט קיין סימן, אז זי איז געשריבען געוואָרען כמעט מיט צוויי דורות פריהער, איידער גאָלדפאדען האָט געלעגט דעם ווינקעל־שטיין פון אידישען טהעאטער. אויף דער אידישער ביהנע שפיעלט מען עד היום הונדערטע אזעלכע פיעסען, זיי זיינען געגאָסען אין דעם פורעם פון „סערקעלע“. מעהר ניט, אין סערקעלע איז די שפראך א פרישערע, א לעבעדיגערע, א אידישערע. „סערקעלע“ איז געשריבען אין א מאָדערנעם דיינעם אידיש.

סערקעלע איז געווען דער מוסטער פאר די שפעטערדיגע אידישע דראמאטורגען. און צו זאָגען דעם אמת האָבען זיי שלעכט נאָכגעמאכט. זיי האָבען נאָר גענומען דאָס מעלאָדראמאטישע, די עפעקטען און האָבען ניט געקאָנט אַנטאָפּען דעם לעבעדיגען פולס אין דער פיעסע.

סערקעלע דארף זיין א בילד פון דער אשת חיל, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין א צייט, ווען דער מאן האָט פון זיך אין גאַנצען אראָבגעוואָרפען דעם יאָך פון פרנסה און די ווייב האָט ניט נאָר געדארפט זיין די עקרת הבית, נאָר אויך די ברויט־געבערקע. זי איז געזעסען אין קראַם, געפיהרט געשעפטען, ערצויגען די קינדער, און דער מאן איז געזעסען אין בית המדרש און האָט געלערנט אָדער איז געפאָהרען צום רבי'ן.

אונטער אזעלכע אומשטענדען ווערט די ווייב א אירענע קאָזאק, זי טראַגט די הויזען, און דער מאן איז א זכר אין א ספאר־ניצע, א פאנטאָפעל.

די פערריסענע זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם ווייב דעם קאָזאק זאק און די שטילע רעבעלירענדע הכנעה פון דעם מאן דעם פאנ־טאָפעל איז ארויסגעבראכט דייטליך, און ניט זעלטען בעגעגענען זיך איידעלע שטריכען אין דער שילדערונג. עטינגער האָט געהאט דעם פיינעם געשמאק אויסצומיידען דעם גראָבען בורלעסק, וואָס

מען בענגענענט געוואוינליך ביים שילדערן א פאנטאפעל מאן. ער האט זיך מעהר אָבגעשטעלט אויף דער טראַגישער זייט ווי אויף דער קאָמישער פון דעם מאַן אין דער ספּאָדניצע. אין משה דאָנ ציקער זעהט מען א קראַנקע נשמה. די גאַנצע סימפּאטחיע פון דעם שרייבער איז אויף דער זייט פון דעם אַרימען לאַ יוצלת, און דאָס איז געווען די אורזאך, פאַר וואָס „סערקעלע“ איז אַרויסגעקומען גע- שילדערט אין געדיכטע פאַרבען, און אַנשטאָט א קאָמעדיע, וואָס דער פּערפאַסער האָט ברעה געהאַט צו שרייבען, איז אַרויסגעקומען א מעלאָדראמע.

די מעשה פון „סערקעלע“ איז אזא :

סערקעלעס א ברודער איז ערגעץ אוועקגעפאַהרען און א בע- ריכט איז אָנגעקומען, אז מיט איהם האָט פּאַסירט אַן אונגליק, האָט זי געפּעלשט זיין צוואה און זיין גאַנצער פּערמעגען איז איבער- געגאַנגען צו איהר. דעם ברודער'ס איינציגע טאָכטער ערציחה זיך ביי איהר, נאָר זי ווערט שלעכט בעהאַנדעלט פון איהר. סערקעלע האָט אַן איינציגע טאָכטער און פּער'קנס'ט איהר מיט א סוחר. וועלכער ווייזט זיך אַרויס צו זיין אַ גנב און אַ שווינדלער. דער ברודער קעהרט זיך בשלום צוריק אַהיים, און זי מוז נעבאך צוריק קעהרען איהם דעם גאַנצען פּערמעגען.

עס אַז גרינג צו זעהן, אז סערקעלע איז בשום אופן ניט דאָס ביכר פון דער אידישער אַשת חיל, וואָס האָט זיך געפּלאַגט, גע- מאטערט, געשלעפט דעם יאָך, כדי איהר מאַן זאָל קאָנען זיצען און לערנען. נאָר עס וואָלט פון אונזער זייט געווען אַ גרויס אונ- דעכט צוצוטערעמען מיט אזא קריטיק צו אַ פּיעסע, וואָס איז גע- שריבען געוואָרען אין אַ סענטימענטאַלער ראַמאַנטישער צייט, ווען דער עיקר אין אַ ראַמאַן און אין אַ דראַמע איז געווען אַ שטאַרקע פּאַבול. און ווען מען בעטראַכט „סערקעלע“ פון דעם שטאַנדפּונקט דאַרפּען מיר בעוואונדערן די לעבעדיגע שטריכען, וועלכע זיינען צוואוואָרפּען איבער דער גאַנצער פּיעסע. אין דער זעלביגער צייט, וואָס דער שרייבער איז פּערכאַפט פון דער שפּאַ- גענדער פּאַבול, פּערגעסט ער ניט די מענשליכע זייט פון זיינע פּאַרשוינען. און דאָס הויבט אויף די שטיק אויף אַ העכערע מדרגה.

לויט איהר קאנסטרוקציען שטעהט „סערקעלע“ א סך הער כער פון הונדערטע, הונדערטע פיעסען פון אונזער צייט אויף דער אידישער ביהנע. די פיעסע איז געבויט נאך אלע רעגעלען פון דער דראמאטישער קונסט און סערקעלע איז זיכער געווען דער גלענץ צענדטער אנהויב פון דער מאדערנער אידישער דראמע אין רוסי לאנד.

און הגם שלמה עטינגער האט ניט נאך ניט זוכה געווען צו זעהן „סערקעלע“, אויפגעפיהרט פאר זיין לעבען, נאך אפילו ניט גערוקט, האט די דאזיגע פיעסע געהאט די שטארקסטע ווירקונג אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די פיעסע איז אין מאנסקריפט געגאנגען פון האנד צו האנד און האט בעגייסטערט אידישע שרייבער פאר דער אידישער דראמע.

אין דער אידישער פאלקס-ביבליאטעהעק, וואס שלום עליכם האט ארויסגעגעבען, האט דער בעקאנטער העברעאישער משורר א. ב. גאטלאבער דערצעהלט זיינע זכרונות וועגען ש. עטינגער :

„אין 1837 ווען איד האב ארויסגעגעבען מיין ערשטע ווערק „פרחי האביב“ בין איד עטליכע מאל געווען אין זאמאשץ, וואו דר. עטינגער האט געוואוינט. איינמאל, ווען איד האב געמיינט, אז איד האב כאלעריע, וועלכע איז דענסטמאל ארומגעגאנגען אין פוילען, האב איד געשיקט רופען דעם דאקטאר. ער איז געקומען, האט מיד בעטראכט און זאגט צו מיר :

„—וואס טויג אייד כאלעריע? איד וועל אייד בעסער פאר לעזען מיין „סערקעלע.“*)

„ער האט מיר פארגעלעזען און איד בין געזונד געווארען. „דער דאקטאר עטינגער האט מיר צוגעגעבען חשק און איד האב אָנגעהויבען שרייבען אין זשארנאל. אין 1838 האב איד אָנגעשריבען א קאָמעדיע אין דריי אקטען: „דאָס דעקטוד“ אָדער

(* צינבערג גיט אָן אין „וואַסבאָד“, אז „סערקעלע“ איז פער פאסט געוואָרען אין 1837. ער האָט ווארשיינליך דעם דאטום גענומען פון גאָטלאָבערס עראינערונגען. דאָ אָבער ווערט אָז דאטום גיט אָנגעגעבען.)

„צוויי הופות אין איין נאכט.“ שפעטער האָט עס עמיצער אָבגע-
 דרוקט און ווארשא און פּערגעסען אָנצוגעבען מיין נאָמען.“
 אין זיינע עראינערונגען וועגען א. גאָלדפאדען, אין דעם
 פּנקס תרע"ג, וואָס איז ערשיענען אין ווילנא, דערצעהלט אברהם
 יעקב פאפירנא, אז גאָלדפאדען איז געווען גאטלאבערס א תלמיד
 און ער האָט זיך ביי איהם ניט נאָר אויסגעלערענט העברעאיש, נאָר
 ביי איהם אין שטוב האָט ער זיך בעקאנט מיט'ן אידישען ליעד.
 גאָלדפאדען איז געווען מוזיקאליש און האָט געהאט א שעהנע
 שטים. אין דער ראבינער-שולע אין דער צייט פון רעקראציע פלעגט
 גאָלדפאדען אָפט אָנציהען א גאטלאבערישע ליעדעל און די איברי-
 גע שילער פלעגען אונטערהאלטען.

אין יאָהר 1862 איז געשטאָרבען דער אינספעקטאָר פון דער
 זשיטאָמירער ראבינער שולע יעקב אייכענבוים, און אויף זיין
 שטעל איז אָנגעקומען דער בעריהמטער אידישער געלעהרמטער חיים
 זעליג סלאנימסקי. מאדאם סלאנימסקי, די טאכטער פון דעם בע-
 וואוסטען מאטעמאטיקער אברהם שטערן פון ווארשא, איז געווען
 זעהר א הויךגעבילדעטע פרוי. **ב ט ב ע א נ א ס י מ י ל א**
ט א ר י ז, ה א ט ז י א ב ע ר מ י ט נ ע ב ר א כ ט
פ ו ז ו ו א ר ש א, ו ו י א ק ו ר י א ז, ד י א י ד י ש ע
ד ר א מ ע, „ש ר ה' ק ע ל ע“ (ס ע ר ק ע ל ע) פ ו ז ד א ק
ט א ר ע ט י נ ג ע ר פ ו ז ז א מ א ש י. ד י ד ר א מ ע
א י ז א י ה ר ז ע ה ר ג ע פ ע ל ע ז ג ע ו ו ע ז.
פ ל ע ג ט ז י ל י ע ב ה א ב ע ז ז י פ א ר צ ו ל ע
ז ע ז פ א ר ב ע ק א נ ט ע. ד ע מ ז ע ל כ ע ז ו ו י נ ט ע ר איז איהר
איינגעפאלען צו מאכען א ספעקטאקעל, וואו די דראמע זאל גע-
שפיעלט ווערען דורך די שילער פון דער ראבינער שולע. זי האָט
פערנאָנדערגעטהיילט די ראָלען, אָרגאניזירט, רעפּעטירט, געזאָרגט
פאר פּאסענדע דעקאָראציעס, און דער ספעקטאקעל איז צושטאַנד
געקומען אין געגענווארט פון די לעהרער פון דער ראבינער-שולע
און פון דער איבריגער זשיטאָמירער אינטעליגענץ. דער ספעקטא-
קעל האָט געמאכט א פּוראר. די שילער האָבען זייערע ראָלען
נוט געשפיעלט, נאָר ט ע ה ר פ א ר א ל ע מ ע ז ה א ט

זיך אויסגעצייכענט גאָלד פּאָדעז, וואָס
האַט געשפּיעלט די שווערסטע ראָלע
— סערקעלע.

דערפון איז גרינג צו זעהן די גוואלדיגע ווירקונג, וואָס „סער-
קעלע“ האָט געהאט אויף דער אידישער אינטעליגענץ צעהנדליגע
יאָהרען נאַכאַנאַנד, און די שייכות פון „סערקעלע“ מיט דער ענט-
וויקלונג פון דער אידישער דראַמע און מיט דער גרינדונג פון דעם
אידישען טהעאטער.

עס איז צו בעוואונדערען, ווי דר. עטינגער האָט ניט נאָר
גוט געוואוסט די קאָנסטרוקציע פון א דראַמע, נאָר ער האָט אויך
א נסטינקטיוו זיך אָנגעשטויסען אויף ריין טעכנישע זאַכען,
וואָס מען קאָן ניט וויסען סידען מען שרייבט א לאַנגע צייט פאַר
א טהעאטער. אזוי, למשל, עפענען די ערשטע סצענע אין דעם
ערשטען אַקט דער משרת און די דיענסט־מיידעל. שפעטער איז דאָס
געוואָרען א שאַבלאָן און כמעט אין דריי פיערטעל פיעסען פון אי-
דישען טהעאטער עפענט זיך אזוי די ערשטע סצענע. קיין שטערן
ווייַל ניט עפענען קיין פאַרהאַנג אויף דער אידישער בינהע. ער
האַט אויך אינסטינקטיוו פערשטאַנען צו ענדיגען אן עקזיט מיט
אַן עפעקט.

כמעט אלע פארשויענען אין „סערקעלע“ האָבען ווערטלאָך. סער-
קעלע אַליין זאָגט, „אוי מיינע כחות!“ דער שדכן ר' יוחנן ברויכט
א ווערטיל: „קומט מיין שמיעה אפער.“ און דאָס איז אויך נאָכ-
דעם געוואָרען א שאַבלאָן פאַר אלע דראַמאַטורגען אָהן אויסנאַהם.

איך האָב שוין אויפּמערקזאַם געמאַכט, אז „סערקעלע“ איז גער-
שריבען ניט נאָר אין דעם ריינסטען אידיש, נאָר דר. עטינגער האָט
אויך געזוכט צו בעשאַפען ריינע אידישע טערמינען פאַר א קונסט,
וואָס איז געווען נאָך גאָר פּרעמד דער שפּראַך. אזוי ווי די מעשה
קומט פאַר אין לעמבערג, האָט די שפּראַך א לאַקאַלען שטעמפּעל,
ווי, למשל, „עד“, „מעך“ און דאָס גלייכען. דער ליטווישער איד
וואָס קומט אריין אין דער פיעסע רעדט מיט'ן סמך. נאָר טריי
צום רעצעפט, וואָס וואָלפּסזאָן האָט געגעבען, רעדען די בעבילדעטע

דייטש, ווי אין „לייכטזין און פרעמעליי.“ דאס איז געוואָרען א חוק ולא יעבור, אז די געבילדעטע זאלען רעדען דייטש. נאָך דר. ש. עטינגער פערנעהמט דעם וויכטיגסטען פּלאַץ אין דער אידישער דראמע אין דער פאַרזאַלדפארען עפאָכע ישראל אקסענפעלר.

ישראל אקסענפעלר איז געווען עטוואָס עלטער פון דר. עטינגער און האָט זיין ערשטע דראמע אָנגעשריעבען כמעט אין דער זעלביגער צייט, ווען עטינגער האָט געשריבען זיין „סערקעלע“. ישראל אקסענפעלר איז געבאָרען געוואָרען סוף אכטצעהנטען יאָרהונדערט אין נעמעראוו און האָט געשטאַמט פון דער תבואת שור'ס משפחה. אין די יונגע יאָהרען האָט ער געלערנט גמרא מיט פוסקים, און איז געווען א פערברענטער בראסליווער חסיד, א גרויסער מקורב פון דעם רבי'ן, נחמן בראסליווער.

צו שוין דעמאָלט ווען ער איז געזעסען איבער דער גמרא אָדער געכאַפט שיריים פון דעם רבי'ס טיש האָט ער שוין פער-שטאַנען פרעמדע שפראכען, אָדער די השכלה איז צו איהם אריינגערונגען שפעטער, נאָר ווען ער איז געוואָרען א יונגערמאַן און גענומען זיך צו געשעפט, האָט ער שוין פערשטאַנען רוסיש, פויליש און דייטש און צו יענער צייט איז דאָס געווען א זעלטענהייט. דאָס האָט איהם געהאַלפּען אין זיין געשעפט. אזוי ווי דעמאָלט זיינען געווען גרויסע מלחמות, האָט ער זיך צוגעשלאָגען צו גרוי-סע פאָרדראַען, איז געוואָרען א חשוב ביי קאָמאַנדירס און איז גע-נאַנען מיט דער ארמעע קיין פוילען און דייטשלאַנד.

דורך זיינע ריזען אין פערשיעדענע געגענדען האָט ער זיך אָנגעהערט און אָנגעזעהן זעהר פיעל, און צוליעב זיין געשעפט איז ער געקומען אין פערבינדונג און בעריהרונג מיט א סך מענשען און ער האָט געהאַט די געלעגעהייט צו שטודירען די מענשליכע נאַטור פון דער ערשטער האַנד. דערצו האָט ער געהאַט א מערק-וו. זיין ווי און ער האָט ניט נאָר געדענקט אלץ וואָס ער האָט געזעהן און געהערט נאָר אויף אלע איינצעלהייטען, און ער האָט זיין גאַנץ לעבען געהאַט גענוג שטאַף צו אונטערהאַלטען גע-זעלשאפטען מיט אינטערעסאַנטע מעשיות.

שפעטער ווען די פאדריאדען האָבען זיך געענדיגט האָט ער זיך בעזעצט אין אדעס און אין דאָרטען געוואָרען נאָמאַר, אַרוואָר קאָט און טראַנסלאַטאר און דערפון האָט ער געהאַט זיין חיונה בכבוד.

אין אדעס איז זיין הויז געוואָרען אַ צענטער פאַר אַלערליי קלאַסען ליימישע מענשען. מיט זיין איבערגאנג צו דער השכלה האָט ער די בריקען הינטער זיך ניט פערברענט. אין זיין הויז פלעג גען זיך צוזאמענקומען לומדים, געלעהרטע, פרומע, געבילדעטע, רייכע און ארימע און מען האָט זיך דאָרטען גוט אונטערהאלטען. הגם ער האָט געקאָנט גוט לשון קודש און דייטש, רוסיש און פויליש האָט ער ניט געזוכט בעריהמט צו מאַכען זיך אַן אנדערע שפראַכען און האָט געשריעבען נאָר אין אידיש. ער האָט געוואוסט, אז ער האָט געזעהן פיעל און געהערט פיעל און פערשטעהט פיעל און קאָן דאריבער א סך לערנען דאָס פאַלק, וואָס האָט קיין זאך ניט געזעהן און קיין זאך ניט פערשטאַנען, און אזוי ווי דאָס פאַלק פערשטעהט ניט קיין אנדער זאך, איז דער לאַגישער שלום, אז רע-דען דארף מען מיט איהם אויף אידיש.

ישראל אַקסענפעלד האָט געשריעבען אַ סך, ער האָט געשריע-בען דראמען, ערצעהלונגען, ראַמאנען, אַרטיקלען, און נאָך זיין טויט (ער איז געשטאָרבען אין פאריז אין 1866) זיינען געבליבען מאַנוסקריפטען, וואָס האָבען געדאַרפט פערנעהמען אַן ערך פון דריי הונדערט דרוק בויגען. עס איז געווען די איראַניע פון שיקזאַל, אז ער וועלכער האָט נאָר געשריעבען צו זיין נוצליך זיין פאַלק און האָט גענאַרט צו לערנען איהם, האָט ניט זוכה געווען צו זעהן זיינע ווערק אין דרוק, און נאָר ביי זיין סוף לעבען, אין 1862, האָ-בען זיך אָבגעדרוקט זיינע דריי זאַכען.

אזוי ווי ער האָט געשריעבען אין דעם משך פון עטליכע צעהנדליג יאָהר און געשילדערט דאָס לעבען פון זיין צייט, האָבען זיינע ווערק בשום אופן ניט געקאָנט דערגרייכען זייער געוויינטלעך צוועק, ווען זיי זיינען געדרוקט געוואָרען, נאָכדעם ווי יענער אַרט לעבען האָט זיך שוין אין גאַנצען געענדערט. אַלעקסאַנדער צע-דעבויס, רעדאַקטאר פון „המליץ“ און „קול מבשר“, ווען זיי זיי-

נען נאָך אַרויסגעגאנגען אין אדעס, איז געווען א פּערזענליכער פּריינד פון ישראל אַקסענפעלד און אין זיין נעקראָלאָג אין „קול מבשר“ איבער אַקסענפעלד, שרייבט ער, אז „אַלע זיינע ראַמאַ- נען און טהעאטער (דאָס הייסט דראמען) זיינען אמת'ע מעשיות און די קאראקטערע דרינגען געשילדערט פון מענשען, וואָס מען האָט זיי געקענט, נאָך נאַטירליך אזוי אויסגעשטעלט, עס זאָל פא- סען, אז יעדער זאָל דרינגען געפינען א מוסר און דערקענען די פּעה- לער פון גאנצע קלאַסען עהנליכע מענשען.“

די דאָזיגע מעשיות און די דאָזיגע כאַראַקטערע זיינען אין עטליכע צעהנדליגע יאָהרען ארום געוואָרען אַרכאַאיש, און אויב זיי האָבען א ווערטה פון דעם שטאַנדפונקט פון קונסט, האָט שוין זיי- ער מוסר השכל קיין שום ווערטה ניט געהאט, ווען יענער סאָרט לעבען האָט זיך אין גאַנצען געענדערט. זייער הויפט צוועק אויפ- צוקלערען די פאַלקסמאַסען איז אין גאַנצען פּערלאָרען געגאַנגען.

די אידישע אדעסער אינטעליגענץ, וואָס האָט געהאט די געלענעהייט צו לייענען די מאַנוסקריפּטען האָט פון זיי געהאט נרוים פּערגעניגען און אין 1864, דאָס הייסט צוויי יאָהר פאַר י. אַקסענפעלד'ס טויט, האָבען זיך פאַרשטעהער פון דעם געביל- דעמען קלאַס געווענדט צו דער חברה מפיצי השכלה, אז זי זאָל ביסלעכווייז אַרויסגעבען די דאָזיגע ווערק. און אזוי ווי פון דער דאָזיגער אונטערהאַנדלונג ווערען מיר פּערבייגעעהענדיג געוואָר ווע- נען די שטרעבונגען פון די משכילים אין יענער צייט און וועגען דעם צושטאַנד פון דער דאַמאָלסדיגער אידישער ליטעראַטור, גיב איד דאָ איבער צוליעב דעם היסטאָרישען ווערטה די בקשה פון די פאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעלעגענץ און דעם ענט- פּער כּון דער חברה מפיצי השכלה.

די פאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעלעגענץ זיינען געווען דר. שוואַבאכער, יוסף ראַבינאָוויטש, דר. לעווענזאָהן און דר. פינסקער. זיי האָבען זיך געווענדט מיט א בריעף צום ועד פון דער חברה מפיצי השכלה אין פּעטערבורג, און דער בעריכט וועגען דעם בריעף לויטעט אזוי :

„ה שוואבאכער, ראבינאוויץ, פינסקער מאדעסא
מציעים לפני הועד לקנות מאת ה' אקסענפעלד שני מאמרים
וספורים מחיי היהודים בארץ פולין ורוסיא, כי לדעתם
יוכלו החבורים האלו להיות לתועלת רבה לפקוח את עיני
המוון העם על חסרונותיהם ומצבם הרוחני. ובהיות כי
אקסענפעלד כבר בא בימים ואין ביכולתו להתעסק
בהדפסתם, ע"כ נרצה הוא למכרם במחיר ארבע מאות
רוב' כמו שהם כתובים מעט תחת הערכת אחר מחבריו.“

דאָס הייסט, אז די דערמאָנטע פאַרשטעהער פון דער אדער
סער אינטעלעגענץ האָבען פאַרנעשלאָגען דעם ועד אבצוקויפען ביי
ה' אקסענפעלד צוויי ארטיקלען און ערצעהלונגען פון דעם אירי-
שען לעבען אין פוילען און רוסלאַנד, ווייל נאָך זייער מינונג קאָ-
נען די דאָזיגע ווערק א סך וו רגען צו עפענען די אויגען פון דעם
פאָלק אויף זיינע פעהלערען און זיין גייסטיגען צושטאַנד. און
אזוי ווי אקסענפעלד איז שוין אן אלטער מאן און קאָן זיך ניט בער
שעפטיגען מיט'ן דרוקען זיינע ווערק, איז ער צופריעדען צו שערר
קויפען זיי פאר דער סומע פון פ י ע ר ה ו נ ד ע ר ט ר ר
ב ע ל, ווי זיי שטעהען און געהען און דער ועד זאָל זיי לאָזען
דרוקען ביסלעכווייז אונטער דער רעדאקציע פון זיינעם א מיט-
גליעד.

דערויף האָט דער ועד געענטפערט אזוי :

22טען אפריל, 1864.

„על מכתב חברי החברה באדעסא, הרב דר. שוואבא-
כער, דר. לעווענזאָהן, יוסף ראבינאוויטש ודר. פינסקער,
המציעים לקנות מידי ה' אקסענפעלד את חבוריו בשפת
יהודית המדוברת, מצא הועד כי עפ"י סעיף 1 של התקנות
הזה ניתן הרשות להחברה להדפיס ספרים רק בשפת עבר
ולשון רוסיא ולא בלשון יהודית המדוברת (זשצרנא) וע"כ

יחשוב הועד כי אין לו רשות לצאת מחוג פעולותיו הנגבל
ע"י התקנות ולהסכים על הצעת החברים באלה."*)

בקיזור איז דער ענטפער, אז לויט דער קאנסטיטוציע פון דער
חברה האָט זי נאָר אַ רעכט צו דרוקען ביכער אין העברעא ש אָדער
רוסיש אָבער ניט אין אידיש, און דאָריבער קאָן דער ועד ניט
אַננעהמען דעם פּאַרשלאַג.

אויב עס איז טרוידיג צו זעהן, אז פאר ווערק וואָס האָט גע-
נומען אַ נאנץ לעבען צו שרייבען און וועלכע די אידישע אינטעלע-
גענץ האָט געפונען וויכטיג אין אלערליי הינזיכטען, האָט זיך ניט
געפונען קיין בעלן צו בעצאָהלען אזא לעכערליכע סומע, ווי פיער
הונדערט רובעל און דרוקען זיי, רעדט עס פון דער צווייטער זייט
זעהר פיעל פאר אקסענפעלד'ס טריישאפט און איבערגעבענקייט
צו דער אידישער ליטעראטור און צום פּאַלק, פאר וועלכען ער האָט
געשריעבען.

ישראל אקסענפעלד שטעהט אין זיינע דראמען נאנץ אליין.
ער האָט זיי געשריעבען, ווי ער וואָלט געווען דער ערשטער אויף
דעם פעלד, און האָט קיין מאָל קיין דראמע ניט געזעהן. די געזעצע
פון דראמאטישער קונסט זיינען ניט פאר איהם געשריעבען גע-
וואָרען. עס איז אונגעגליך, אז אזא וועלטליכער מענש ווי ער איז
געווען, האָט קיין טהעאטער ניט בעזוכט אָדער אז ער איז ניט גע-
ווען בעקאנט מיט דער דראמאטישער ליטעראטור. ער האָט אבער
דערמיט זיך ניט בענוצט און זיינע דראמען זיינען ארויסגעקומען
היימיש געשאפענע. ער האָט זיך אליין ניט קלאָר געמאכט דעם
אונטערשייד פון אַ דראמע און אַ נאָוועלע, פון האנדלונג און ער-
צעהלונג. עס קאָן זיין, אז דאָס האָט זיך גענומען דערפון, וואָס
איהם האָט זיך אפילו ניט גע'חלומ'ט, אז אידישע שטיקער וועט
מען שפיעלען אויף אַ ביהנע. אין אַ הקדמה געשריעבען אין גראַד
מען צו זיין מעלאַדראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער“
שרייבט ער אזוי :

*) תולדות חברת סרבי השכלה בישראל בארץ רוסיא, חלק ראשון,

די אמת'ע מעשה קאן מען דאך ניט דערצעהלען אימליכען באזונדער,

דעריבער האב איך עם דא באשריבען, לאזען עם לייענען אידישע קינדער.

דערצו האב איך עם נאך ווי א טהעאטער נעמאכט, אף צו לייענען אין א קאמפאניע אין א ווינטער נאכט.

ער האט געשרייעבן זיינע דראמען ניט צום שפיעלען, נאך צום לייענען, און האט געברויכט די פארמע פון דראמע, כדי מען זאל עם קאנען לייענען אין א קאמפאניע. פאר וואס די פארמע פון דראמע א ז מעהר צוגעפאסט צו לייענען אין א קאמפאניע, ווי די פארמע פון א ראמאן, איז ניט פערשמענדליך. נאך עם איז קלאר, אז ער האט אפילו ניט געזעהן דעם שאטען פון האפנונג, אז מען זאל די דראמען שפיעלען אויף א ביהנע, און ער האט זיך דאריבער ניט געקוימערט וועגען דער פארמע. דער עיקר איז גע' ווען צו אונטערהאלטען דעם לעזער און אויפקלערען איהם, ווייזען איהם אזעלכע זייטען פון לעבען, וואס ער ווייס ניט און פער' שטעהט ניט.

דערפאר אויב די קאנסטרוקציען הינקט אין זיינע דראמען, בעזיצט ער אין א העכערער מאס ווי אלע אנדערע פון זיין צייט די קראפט צו צייכענען בילדער אין עטליכע שטריכען. זיינע כאר' ראקטערע זיינען ניט אויסגעגאסען פון איין שטיק וואס מען רופט מענש, נאך יעדער בעזונדער אונטערשיידט זיך פון דעם צווייטען און מען זעהט פאר זיך ניט סתם א מענשען, נאך א בעשטימטען מענשען מיט א בעשטימטען פנים, מיט א בעשטימטען דבור, מיט א בעשטימטען הלוד.

דאס קאן מען זעהן אפילו פון אזא קלייניגקייט, ווי פון דעם צעטי' פערזאנען איז דער שטיק „דער ערשטער אידישער רעקרוט“. אט איז דער צעטי' :

ר' אהרן קלינגער, בעל מחשבות, געלערנטער אין אלערליי חכמות און לשונות.

שלמה פסייאָכא, פרנס אין שטאָדט, א קרעמער א גראַבער יונג.

ברכה זיין ווייב, א טויבע, רעדט שיפיליאוווע און איז זעהר א בייזע. זי איז א בריה אין קלייט.

הערש לייב, זייער בן יחיד, א גרויסער שטאָדט-נאַר. ציביה'לע, דעם שטאָדטנאַרס ווייב, א שען ווייבעלע וווּ איז ניט פרום.

וועלוועל גיליוואטע, אויף פרנס חודש, האנדעלט מיט פעל, אויף אן עם הארץ.

חאַנצין, זיין ווייב, זייער (זעהר) קליג, א שדכנטע אין שטאָדט.

גביאל שר, א גרויסער שכור, א לאָווטשי (כאפער) צו די רעקד דומען.

ליפשה די מויד, א שענקערין, אן אלטע יודינע. ישראל אקריינער, ער טו ג צום אַקסען משא ומתן, א קלוגער איד און אהרנ'ס שותף.

מחלי, זיין ווייב, א בלינדע אָהן ביידע אויגען, זי איז א גרויסע מיוחסת.

נחמן דער גרויסער, מחלי'ס א זוהן פון ערשטען מאן, ער איז א מהדיעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קליגער יונג, אפילו מיט מעלות, נאָר ניט קיין לייט.

פנחס דער רויטער, קלוגער איד, האלט שטאָדט ארענדע. ציפרה, זיין ווייב, זעהר שען און קלוג און זעהר גוט.

פרימה אָדער פרימעלע — פנחס מיט ציפרה'ס איינציג קינד. זעהר א שען קלוג מיידעל פון 16 אָדער 17 יאָהר.

די אַלע פארשווינען קומען שוין פון דעם צעטייל אליין ארויס לעבעדיגע מענשען. יעדער מיט זיין אינדיווידועלען פנים, און די גאנצע צייט וואָס דער שרייבער שילדערט זיי, האָט ער זיי פאר די אויגען.

אויב די אלגעמיינע האנדלונג פון דער דראַמע ריהרט זיך אַפט זעהר לאַנגזאַם, בעוועגען זיך לעבעדיג די פערזאָנען גופא. אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט“ ווערען אין ערשטען אַקט

געשילדערט די סצענען, ווי אזוי אידען האָבען צום ערשטען מאל בעגעגענט און אויפגענומען די גזרה וועגען רעקרוטען. די שילדע־
 רונג איז א מייסטערהאפטע. הגם דאָ טרעמען ארויס א סך פאר־
 שויגען, קומען אלע ארויס בולט. די ערשטע סצענע עפענט זיך
 אויף אן אונגעוואוינליכער אסיפה ביי פסאיאכע אין שטוב. מען
 רעדט ארום דעם אוקאז וואָס צוויי סאָלדאטען האָבען געבראכט
 צום אומערשרייבען. דער אוקאז איז וועגען דער צאָהל רעקרד־
 טען, וואָס דאָס שטעדטל דארף געבען. עטליכע שטאָדט חכמים
 דערווייזען מיט אלערליי ראיות, אז מען דארף דעם אוקאז ניט
 אונטערשרייבען, און אז מען וועט ניט אונטערשרייבען וועט מען
 ממילא פטור זיין פון געבען רעקרוטען. פסאיאכעס ווייב ברכה
 איז די אידישע בריה, וואָס פערשטעהט א געשעפט. זי איז
 טוב, נאָר ווען זי כאפט, וועגען וואָס עס האנדעלט זיך, ווענדט
 זי אַן איהר גאנצען מענה לשון געגען איהר מאן, אז ער זאָל ניט
 וואגען אונטערשרייבען. איהר זעהט פאר זיך די אשת היל, די
 פרנסה געבערקע, די דעה זאָגערקע, און אלץ וואָס זי טהוט איז
 מיט שטורם, מיט ברען, מיט רוגזה. אבער ווען די געשרייען און
 דער ליארעם ווערען אביסעל שטילער און פנחס דער רויטער ער־
 קלערט, אז דאָס איז טאקע א גרויסע צרה, נאָר מען קען זיך ניט
 העלפען, און אז מען וועט זיך שטעלען אנטקעגען וועט נאָך זיין
 א שטראף און די פרנסים גופא וועט מען אָבגעבען פאר סאָלדא־
 טען, בעמערקט ברכה, אז עפעס אן ענדערונג איז געשעהן אין
 דער שטימונג, און ווען זי געפינט אויס, וואָס די ערקלערונג איז גע־
 ווען פאלט זי אַן אויף איהר מאן מיט'ן זעלביגען שטורם, מיט'ן
 זעלביגען ברען, מיט דער זעלביגער רוגזה, אז ער זאָל אונטער־
 שרייבען.

איצט פאלט אַן א שרעק אויף די פערזאמעלטע, טאָמער ווע־
 לען די סאָלדאטען זיך ניט דערווארטען און וועלען אוועקגעהן. מען
 שיקט נאָך זיי, און אזוי ווי דאָס פאלט אויס שבת און מען קאָן
 ניט אונטערשרייבען ביז נאָך הברלה בעט מען זיי, אז זיי זאָלען
 ווארטען ביז'ן אבענד. דערביי אָבער שענקט מען זיי אזוי פיעל
 אויפמערקזאמקייט, אז אפילו די פראַסטע ערלים שטויסען זיך אַן.

אז זיי זיינען צוליעב עפעס אן אורזאך א נאנצע מציאה און מ'וויל זיי דא נויטיג האָבען, און אז מען וויל זיי אזוי נויטיג האָבען, ווילען זיי דוקא אוועקגעהן. די אשת חיל ברכה, די אידענע וואָס געהט אין ספאָדעק, ברויכט איצט אן אמת'ן ווייבערשען מיטעל און הויכט זיך אָן צו שלאָגען קאָפּ אָן וואַנד. דער מיטעל איז אפשר גוט פאר'ן מצו און פאר'ן זוהן, אבער ניט פאר צוויי גראָבע ערליים.

די טרויריגע סצענע איז דורכגעדרונגען מיט א לייכטען הר מאָר, אָבער דער הומאָר איז ניט קיין אריינגעשמוקעוועטער. די סיטואציעס גופא זיינען אזעלכע, אין וועלכע דאָס טרויעריגע איז אויסגעמישט מיט'ן קאָמישען.

דער גרעסטער פערדיענסט זיינער איז, וואָס ער האָט גענוג מען לעבעדיגע מענשען פאר זיינע דראמען. דאָס האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט אויפצוהויבען זיך העכער פון אנגעבלאָזענער גער געקניצעלקייט. די פערזאָנען זיינע ניט נאָר ריידען מיט א מענשליכען לשון, נאָר יעדער רעדט אזוי, ווי זיין כאַראַקטער פאָרדערט. דאָס האָט איהם אויך אויסגעהיט פון געשמרויכעלט ווערען אין השכלה'שע טענדענצען. דער גאנצער צוועק פון דעם „ערשטען אידישען רעקרוט“ איז צו ערקלערען די אידען, אז די גזירה צו געהמען אידישע רעקרוטען איז נאָר א טובה פאר אידען. דאָס זעהט מען פון דעם דיאלאָג אין צווייטען בילד צווישען אהרן קליגער און זיין ווייב, פערעלע.

פערעלע. און דאָס וואָס מע זאָל נעמין יודין נעקריטין אָדער פאר סאָלאַטיין, וויא דוא ריפּסטס, איז דאָך אויך ניט קיין גזירה? דאָס איז דעך אוודאי א ביטערע גזירה. אהרן. ניין, פערילע, דיא זאך מוז מען אנדערש פערשטעהן. אונזער קייזער יר"ה, וויא איך מיינ, וויל אין זיין מדינה, אלע אומות, וואָס וואוינען אין זיין אימפעריע, גלייך מאכין, אונ איט ליכער זאָל גלייך א רעכט האָבען צו וואוינען אָדער צו האַנדל'ין אימירדים, ניט אזוי וויא ביז אהער איז גיוועזין, אז אין 15 גובער-ניעס נאָר האָבין יודין גמענט וואוינין און האַנדל'ין. פארשטעהט זיך, אז דער וואָס וויל א גלייכען רעכט האָבען ווי יענער, מוז נושא

בעול המדינה זיין, גלייך ווי יענער, היינט גיבן אָבער יודין נישט קיין רעקרוטיזן. דעריבער הייסט דער קיזער, אז יודין זאָלען אויך געבין רעקרוטיזן, וועט שוין א רעכט זיין, אז זיי זאָלן מענען גלייך מיט יענע אימידים וואוינען און אימידים האנדל'ן. אז דיא קויפסט א שטאָט אין שול, צאָהלסט דיא פריהער געלט. דענצמאָהל האָסט דיא א רעכט צו זיצן אונ צו שטעהן אף דיין שטאָט. מיר דארפן אונ מיזין גלייבן אונזער קיזער יר"ה, אז דורך דעם וואָס יודין וועלען גיבן רעכט ריטיזן, וועט ער זיי גלייך מיט אלע גיבין א פראווע צו האנדל'ן אונ צו וואוינן אימידים. דאָס דארף א מענש פארשטעהן אל'ין.

עס פערשטעהט זיך, אז אהרן דריקט אויס די מיינונג און האַפנונג פון דעם פערפאסער. אהרן איז ביי דער אסיפה אין פסאיאכעס הויז ניטאָ. און דאָס ווייזט וואָס פאר א שעהנעם געפיהל פאר קונסט-ווארהייט אקסענפעלד איז בעזעסען. די זעל-ביגע ווערטער וואָס אהרן ערקלערט זיין ווייב וואָלטען געהאט א פנים פון חזק ביי יענער אסיפה און וואָלטען געקלונגען אַנגעבלאָ-זען, פאלש. זיין אויג פאר ווארהייטליכקייט ווייזט ער ארויס דערמיט, וואָס אויף דער אסיפה זיצט פנחס דער רויטער, סתם א קלוגער איד, און יענער ערקלערט אויף א פראקטישען אופן, אז דאָס איז טאקע א צרה, נאָר דינא דמלכותא דינא און מען קאן זיך ניט העלפען. א שרייבער מיט א וועניגערען געפיהל פאר קונסט ווארהייט וואָלט קיין מאָל ניט געקאָנט דערלאָזען פנחס דעם רויטען צו זאָגען אזעלכע ווערטער, ווייל דאָס שטימט ניט מיט דעם שרייבערס טענדענץ.

צוליעב דעם זעלביגען געפיהל פאר קונסט ווארהייט האָט ער ווי ווייט עס איז געווען מעגליך אין זיין צייט ניט געלאָזט זיינע פארשויען צו ווערען דורכאויס מלאכים אָדער דורכאויס מחבלים. די מייסטע זיינען אונטער אלע אומשטענרען מענשען, מיט מענש-ליכע מעלות און מיט מענשליכע חסרונות. אין דעם „ערשטע אידישען רעקרוט“ איז דער העלד נחמן דער גרויסער. אזא פער זאָן האָט געדארפט ארויסקומען אָדער א מלאך אָדער א טייוועל. נאָר דאָ קומט ער ארויס, ווי אקסענפעלד אל'ין כאַראַקטעריזירט

איהם אין קורצען, „א מה יעשה/ניק, א צרה, א שעהנער קלוגער יונג אפילו מיט מעלות, נאָר ניט קיין לייט.“

די האנדלונג פון דעם ערשטען אידישען רעקרוט ווערט געדריכט גאָר צום סוף. דער מהדיעשה/ניק נחמן דער גרויסער איז פערליעבט אין פרימעלען, נאָר הנצי שמועסט איהם איין, אז פרימעלע פערלאנגט, ער זאָל געהן פאר א סאָלדאט און ער טהוט, ווי ער דענקט, איהר רצון. ווען פרימעלע ווערט געוואָהר דערפון איז דער קלאַפ פאר איהר א צו שטארקער און זי שטארבט. נחמ'ס בלינדע מוטער קומט און מאכט א שרעקליכע יללה, וואָס מען האָט ביי איהר אוועקגערויבט איהר איינציג קינד.

ווי עס איז לייכט צו זעהן, שטימט ניט די האנדלונג מיט דער טענדענץ. אהרן דער קלוגער מעג דערצעהלען זיין ווייב, אז די גזירה פון רעקרוטען איז גאָר א טובה פאר אידען, נאָר שוין דער ערשטער רעקרוט מאכט אזא חורבן אין צוויי הייזער און פאָדערט עטליכע קרבנות.

אקסענפעלד האָט געשריעבען אויף פראַסטען מאמע לשון. נאָר זיין שפראך איז ניט קיין פאָלירטע, ווי מען קאָן עס זעהן פון דעם אויסצוג, וואָס איד אַיף האָב אויבען געבראכט. די שפראך איז אויך שטארק לאַקאל, מיט א גרויסען צומיש פון רוסישע ווערטער, ווי מען רעדט אין זיד-רוסלאַנד. און זיין אויסלעגען איז אזוי ווי מען רעדט.

אין זיין צווייטער דראמע „מאז און ווייב, שוועסטער און ברודער“ ווייזט זיך נאָך שטארקער, נאָך בולטער ארויס דער אויסמיש פון אן ערצעהלער און דראמען-שרייבער. דאָ זיינען די שילדערונגען א סך, א סך שוואכער, און די גאנצע קראפט ליגט אויף א פערפלאַנטעמער שטוינענדער מעשה. פון דעם שער ווערען מיר געוואָר. אז „מאז און ווייב, שוועסטער און ברודער, איז „אן אמת'ע מעשה בעארבייט אין א טהעאטערשטיק אן צוויי אַקטען.“ אן אמת'ע מעשה אבער מאכט נאָך ניט קיין דראמע. דער סיוזשעט איז אזוי:

אז מאז איז אנטלאָפען פון א ווייב א פגע רע און האָט איבערגע-
לאָזט איהר מיט צוויי קינדער, אן אינגעל און א מיידעל. די

מיידעל איז פערפאלען געוואָרען נאָך אלס קינד, די מוטער האָט איהר איבערגעלאָזט אין וואַלד, און דער א נגעל איז געבליבען אין זיין געבורטס־שטאָרט און נאָך דער מוטערס טויט האָט ער זיך ערצויגען ביי אן אַרימער שמש'טע, אן אלמנה. דער אנטלאָפּענער מאן האָט דערווייל אָנגעשפּאַרט אין ענגלאַנד און איז דאָרטען גע־וואָרען זעהר רייך. אין צוואַנציג יאָהר ארום האָט ער זיך פּערביינקט נאָך די קינדער וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין דער היים און ער האָט זיך צוריקגעקעהרט זוכען זיי.

זיין אינגעל איז דערווייל געוואָרען א גרויסער בחור, ער האָט זיך אויסגעלערנט די מלאכה פון שניידעריי, אבער פון זיין אר־בייט האָט ער קוים וואסער אויף קאשע. אזוי ווי פאר איהם איז שוין צייט חתונה צו האָבען און ער האָט ניט מיט וואָס, זאָרנט די שטאָרט פאר איהם און זוכט איהם אָב א כלה. זי איז א פרעמדע און מען רופט איהר די נכפה'ניצע און האַלט זיך אַוּף אין אן אכסניא. ווען מען געהט צונויפקלייבען הוצאות אויף דער חתונה, בעשליסט מען אז מען זאָל מיטנעהמען דעם חתן און געהן נאָך א נדבה צום רייכען ענגלענדער. עס געדויערט ניט לאַנג און דער לעצטער דערקאָנט זיין זוהן אין דעם אַרימען שניידער־בחור. ער לאָזט זיך אבער ניט דערקאָנען, ווייל ער האָט מורא, אז די פלעצ־ליכע עשירות וועט פון איהם מאַכען א טויגעניכטס און א הולטאני. ער גיט זיין נדבה און לאָזט אָנגעהן מיט די הכנות צו דער חתונה. ער זאָגט צו, אז ער וועט קומען צו דער חופה און וועט זיך משמח זיין מיט חת־כלה. נאָך דער חופה דערקענט ער אין דער כלה זיין טאָכטער, און אויף אזא אופן האָט דאָס חתונה געהאט א ברודער מיט א שוועסטער. עס פערשטעהט זיך, אז ווייטער קאָן ער עס ניט לאָזען געהן און ער הויבט אָן צו מאַכען ספּראַוור־קעס. דערפון קומען ארויס נאָך אנדערע דערקענונגען און איין איבערראשונג קומט נאָך דער צווייטער.

כאראקטעריסטיש איז, וואָס דער רב און רב'ציון, וואָס קור־מען אריין אין „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער“, ווערען געשילדערט זעהר סימפּאטיש. דער קאמפף פון השכלה, ווי ער האָט זיך ארויסגעוויזען אין דער ערשטער אידישער קאמעדיע פון

וואָלפּסזאָהן און שפּעטער אין גאַלדפּאדענס צייטען, איז אַסענר פּעלד'ן געווען גאנץ פּרעמד. וועדלינג מען זעהט פון זיינע דראמא-טישע ווערק, איז אַסענפּעלד ניט אַרויסגעטראָמען אַלס קעמפּפּער, נאָר אַלס לעהרער, אַדער נאָך ריכטיגער אַלס עלטערער ברודער, וועלכער ווייסט מעהר און פּערשטעהט מעהר. ער צייכענט זיך אַויף אַויס פון די אנדערע דראמען-שרייבער דערמיט, וואָס זיינע העלדען ריידען ניט קיין דייטש, נאָר פּראָסט אידיש.

די שטויגענדע מעשה פון „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער“, האָט אַויף איהר טענדענץ, דער שרייבער וויל אינפּרעסען אַויפ'ן לעזער'ס געדאַנקען, אַז די גזירה פון מעטריקעס, איז ניט קיין גזירה נאָר אַ טובה פאַר אידען. דאָס דריקט ער אַויס אין גראמען אַלס אַ הקדמה צו דעם טהעאטער-שפּיעל:

דאָס האָט זיך געטראָפּען ביי יודישע קינדער
אין דער שטאָרט ווימיסלע: דאָס קען זיך אַבער ניט
טרעפּען אַצינדער.

דערפאַר אַליין דאַרפּען מיר בעמען פאַר אונזער
קייסער'ס לעבען

וואָס ער האָט אונז דעם אוקאַז געגעבען
אַז פּאַטער און מוטער מוזען זעהן אַיטליכס מאַל,
אַז אַ קינד ווערט גיבאַרען זאָל מען עס פּערשרייבען
ביי קהל.

אונ אַז ביי אַ חתונה טאָר מען ניט שמעלען דיא
חופּה אָהן קהל אַ קוויטעל
זיי דאַרפּען דרוף אַכטונג געבען, אַויף זיי איז דאָס מוטל.

אַסענפּעלד'ס פּיעסען האָבען ליעדלאַך און אַזוי ווי אין די
דראמען האָבען זיי ניט קיין פּלאַץ, ציהט פּראָפּעסאר וויענער אין
זיין „אידיש ליטעראטשור אָוו דהי ניינטינטה סענטשורי“ דערפון
אַ שלום, אַז זיי זיינען געמיינט געוואָרען פאַר אַ ביהנע. — אַויבען
איז שוין געווען ציטירט — וואָס אַסענפּעלד גופאַ האָט געזאָגט
וועגען זיינע טהעאטער-שטיק, אַז זיי זיינען געשריבען אין אַ
דראמאטישע פּאַרם, כּרי מען זאָל זיי קאַנען לייענען אין אַ קאַמ

פאניע, און דאס ווייזט, אז ער האָט אפילו נישט געהאָפּט, אז מען וועט די דראַמען שפּיעלען אויף אַ אידישער ביהנע.
א חוץ די צוויי דערמאָנטע שטיקער האָבען זיך געדרוקט נאָך צוויי: „דער אוצר אָדער די גענארטע וועלט“, און „קבצן עושרי שפּיעל“. דער ערשטער אידישער רעקרוט האָט זיך געדרוקט פאר'ן אויטאָר'ס לעבען אין 1862 אין לייפציג, דרוק פון ק. א. פאָללאַרט, די אנדערע צוויי זיינען ערשיענען נאָך זיין טויט. אַקט סענפעלד האָט זיינע כתבים איבערגעלאָזט ל. מאָרענעס און דער לעצטער צוזאמען מיט מ. בייליס האָבען אין 1867 אָנגעדרוקט „מאז און ווייב, שוועסטער און ברודער“ און די איבריגע צוויי אין עטליכע יאָהר ארום.

עס איז מערקווירדיג, ישראל אַקסענפעלד איז געווען אַרומגעדינגעלט מיט דער העכסטער אינטעלעגענץ אין ארעס און זיינע פריינד האָבען זיך שטארק משתדל געווען, אז זיינע ווערק זאָלען זיך דרוקען, און ווי ווייט מיר איז בעקאנט, האָט זיך צווישען זיי נישט געפונען קיין איינציגער, וואָס זאָל געבען די כראָנאָלאָגיע פון זיינע ווערק.

עס איז אונבעוואוסט, ווען יעדע ווערק איז געשריעבען נעד וואָרען. אויפ'ן שער פון „ערשטען אידישען רעקרוט“ איז אָנגעדרייעבען אזוי:

דער ערשטער אידישער רעקרוט
בשנת התקפז, דענצמאָל איז דער אוקאז אָנגענומען
אָדער אַ מעשה פון
קלאָמערשט חתן-כלה.

דאָס יאָהר תקפז איז 1827 און איך נעהם דערפון, אז דעמאָלט איז די פיעסע געשריעבען געוואָרען, הנם עס איז אויך מעגליך, אז דער דאָטום תקפז געהט אויפ'ן ערשטען אידישען רעקרוט. מיין שלום, אז די פיעסע איז געשריעבען געוואָרען אין 1827, שטיצט זיך אויך אויף דעם דיאלאָג צווישען אהרן קלוגער און זיין ווייב. עס וואָלט געווען אונמעגליך אין 1862 צו שרייבען אין אזא טאָן וועגען אידישע רעקרוטען. מען וואָלט אויך נעקאנט רעכטען וועגען דער צייט, ווען דאָס ווערק איז געשריעבען געוואָר

דען, פון דער שפראך און פון אויסלעגען. דאס אויסלעגען אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט“ שייט זיך ראדיקאל אונטער פון דעם אויסלעגען אין „מאן און ווייב“ עס איז אבער זעהר מעגליך, אז דער זעצער פון לייפציג, וואו עס האט זיך געדרוקט דער „ערשטער אידישער רעקרוט“ האט זיך ניט געהאלטען ביים אריגינאל. און ווידער איז מעגליך, אז די ארויסגעבער פון די אנדערע דראַמען מען האָבען מאַדיפּיצירט דאָס אויסלעגען. עס דאַרף אבער קיין שום פראגע ניט זיין, אז אקסענפעלד'ס פיעסען זיינען געשריבען געוואָרען א סך פריהער ווי זיי זיינען געדרוקט געוואָרען. אקסענפעלד פערנעהמט גאָר א בעזונדער פלאץ צווישען די אידישע דראמען-שרייבער.

נאָך עטינגער און אקסענפעלד פערדיענט די נרעסטע אויפֿ- מערקזאמקייט אברהם בער גאטלאָבער.

א. ב. גאטלאָבער איז גוט בעקאנט דעם אידישען לעזער פון דער השכלה צייט אלס העברעאישער משורר און רעדאקטאָר פון „הבוקר אור“. זיין וויכטיגסטע טהעטיגקייט איז געווען אויף דעם העברעאישען פעלד, נאָר ווי די מייסטע משכילים אין רוס-לאַנד האָט ער אויף ליעב געהאט דעם מאמע לשון, און ווען ער האָט נאָר געהאט א געלעגענהייט האָט ער געשריבען אידיש.

אין זיינע „זכרונות“ דערצעהלט גאטלאָבער, אז אונטער דעם איינפלוס פון „סערקעלע“, וואָס דר. עטינגער האָט איהם פערזענ־ליך איבערגעלייענט, האָט ער אָנגעשריבען א קאָמעדיע אונטער'ן נאָמען „דער דעקטוד“ אָדער „צוויי חופות אין איין נאכט“. דער פון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז „דער דעקטוד“ האָט אויף וועלכען עס איז אופן עפעס א שייכות מיט „סערקעלע“. ער האָט קיין זאך פון עטינגער ניט גענומען, און דער „דעקטוד“ איז געשריבען נאָר אויף אן אנדער אופן, האָט גאָר אן אנדער קאָנס-טרוקציע און נאָר אנדערע מאַטיווען. דער איינפלוס פון עטינגער איז נאָר בעשטאָנען דערין, וואָס ער האָט ביי איהם ארויסגעדר-פען א חשק צו נעהמען זיך צו דראמע.

דער „דעקטוד“ איז זעהר א וויכטיגער דינג אין דער קייט פון דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די וויכטיגקייט

נעהמט זיך ניט פון א ליטערארישען אָדער דראמאטישען ווערטח נאָר דערפון, וואָס די דאָזיגע קאמעדיע האָט געוווּזען גאָלדפאדענען דעם וועג, מיט וועלכען ער זאָל צוטרעטען צו א פראקטישען אייִ־דישען מהעאטער.

גאָטלאָבער האָט דעם „דעקטוד“ אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1838, און זיין מזל איז ניט געווען בעסער, ווי פון די אנדערע אידישע דראמענשרייבער אין רוסלאנד און די קאָמעדיע איז ערשט געדרוקט געוואָרען אין ווארשא אין 1876, דאָס הייסט כמעט מיט פיערצג יאָהר שפעטער. ער איז אלט געווען דריי און צוואנציג יאָהר, ווען ער האָט דאָס שטיק געשאפן און זיין איינציגער נחת איז געווען, וואָס עס איז אַרומגעגאנגען אין כתב יד פון האנד צו האנד, און עס איז זעהר מעגליך, אז ווען דער אַרויסגעבער ווערבי לינסקי האָט די קאָמעדיע אַבגעדרוקט, האָט ער אפילו ניט גע־וואוסט ווער איז איהר טאַטע און זי איז ערשיענען אַהן דעם נאָ־מען פון דעם שרייבער.

גאָטלאָבער איז געווען דער היפף פון עטינגער און אקסענז פּעלד. די לעצטע צוויי האָבען ניט געהאט צו שאַרפען קיין מעסערס געגען וועלכער עס איז פארטיע און האָבען געלעבט בשלום מיט פרומע און מיט די געבילדעטע. זיי האָבען זיך גע'חבר'ט מיט אלעמען און זיינען געווען אויסגעמישט מיט אלעמען. זיי האָבען ניט געהאט מ'ט קיינעם קיין שום חשבונות און ניט געהאט קיין שום פערביטערטקייט געגען קיינעם, און אויב זיי האָבען ארום זיך פערשפרייט השכלה, איז דאָס געטהאָן געוואָרען אויף א רוהיגען אופן.

אנדערס איז אבער געווען דער פאל מיט א. ב. גאָטלאָבער. ער איז קוים אלט געווען דריי און צוואנציג יאָהר, ווען ער האָט אָנגעשריבען דעם „דעקטוד“ און ער איז ערשט אַרויס פון דעם חסיד'ישען קרייז און איז געווען נאָך גאָר פריש אין דער השכלה. דער שאַרפער איבערגאנג פון חבד'ער שטיבעל צו די בער־לינטשיקעס האָט איהם מעהר געטריבען ווי די אנדערע צום קאמפ מיט די אלטע מנהגים און דערצו האָט ער נאָך געהאט פּערזענליכע חשבונות מיט די פאַרשטעהער פון חסיד'ימוס. דער זשיטאַמירער

צדיק האט זיך אריינגעמישט אין זיין פאמיליען-לעבען און האט מיט גוואלד אָבערריסען פון איהם זיין יונגע ווייבעל און זיין קינד, וועלכע ער האט ליעב געהאט. דער צדיק האט זיך דערוואוסט, אז דער יונגער גאטלאָבער בעשעפטיגט זיך מיט טרייף פסול'ען און אז ער איז אראָב פון דעם גלייכען דרד, און ער האט גוזר געווען אויף גאטלאָבער'ס שווער, אז ער זאל איהם פערטרייבען פון שטוב, גזון אויף גאטלאָבער'ן, אז ער זאל זיין ווייב געבען א גט. דער ווילען פון דעם צדיק איז אויסגעפיהרט געוואָרען און דאָס האט אָנגעפילט דאָס הארץ פון דעם יונגען משכיל מיט א גרויסער שנאה צו די חסידים און צו די רביים, און ער האט זיך אריינגע-וואָרפען אין קאמפ מיט א גרעסערען ברען, מיט א גרעסערען פייער ווי ער וואָלט עס געטהאָן אונטער אנדרע אומשטענדען.

מיר האָבען שוין געזעהן, ווי אין דער ערשטער מאָדערנער אידישער דראמע איז וואָלפסזאָהן ארויסגעטראָטען אלס פערביסער נער געגנער געגען די פרומע, נאָר ער האט זיין גאנצע פערביסער-קייט אויסגעגאָסען אויף א צבוע'אק, ווי ער וואָלט דערמיט וועלען ווייזען אז די השכלה קעמפט נאָר מיט אזעלכע אידען, געגען וועל-כע ינאי המלך האט געוואָרענט אבער זי האט נאָר ניט געגען אמת'ע פרומע.

גאטלאָבער איז אין זיין „דעקטוד“ אוועק א סך ווייטער. ער האט אין זיין קאָמעדיע אריינגעשלעפט א רב און א גוטען אידען און געוויזען, אז דער רב איז אן עהרליכער איד נאָר א שוטה, און דער גוטער איד איז פשוט א שווינדלער. די גאנצע קאָמעדיע איז געבויט אויף דעם נארעשען גלויבען אין לצנים. טייוואָלים און גוטע אידען.

פאר גאטלאָבער'ן איז געווען וועניג צו קעמפען מיט א צבוע'אק. ער האט געזוכט צו אטאָקירען דעם גאנצען בנין פון חסידיזמוס און ער האט דערפאר אָנגענומען די הויפט זיילען און אָנגעווענדט זיין גאנצע גבורה איינצואוואַרפען זיי. ער האט דער-צו געברויכט אלע מיטלען אפילו שאַנסאָנעטקעס, וועלכע האָבען אין יענער צייט קיין שום זין ניט געהאט, ווייל שאַנסאָנעטקעס זיינען געמיינט צום זינגען, און אין יענער צייט האט א אידישער

דראמאטורג אפילו ניט גע'חלומ'ט צו זעהן זיינע א שטיק נע" שפיעלט. דאס העכסטע וואס א אידישער דראמענשרייבער האט געקאנט האפען איז געווען צו זעהן זיין ווערק געדרוקט.

דער העלד פון דער קאמעדיע איז ניט קיין קעמפער פאר השכלה, פרעדיגט ניט און פראפאגאנדירט ניט, ווי וואלפסזאה'ס העלד. ער איז א פרעהליכער בחור'ל, א לץ און קלייבט נחת, ווען ער קאן אַבטהאָן עפעס א שפיצעל. ער האט אין זיך קיין זאך ניט פון דעם קעמפער, די ערשטע שטראהלען פון דער השכלה האָבען ביי איהם נאָר ארויסגערופען א פרייד צום לעבען. ער קלייבט אליין נחת פון זייער שיין און ווארעמקייט און ער הויבט זיך ניט אָן צו קימערן, וואָס זיינע מיטמענשען זיינען פערשטיקט אין פינסטערע לעכער און קאָנען דערפון קיין הנאה ניט האָבען. און אפילו ווען זיינע מיטמענשען זוכען צוצושטערען זיין גליק צוליעב זייער פינסטערקייט, פאלט איהם אויך ניט איין אריינצוברענגען א שטראהל פון ליכט צו זיי, נאָר ער זוכט שפאס אין זייערע פינסטערע לעכער.

דער אינהאלט פון דעם „רעקטוד" אָדער צוויי חופות אין איין נאכט איז אזא :

יאָסעלע רב חזקל דעם נאמנ'ס זוהן איז פערליעבט אין דער זעכצעהניעהריגער פריידעלען, צלאל דעם רענדארס טאָכטער. נאָר חזקל האט פאר זיין אָבגעזוכט אן אנדער כלה, און צלאל האט פאר זיין טאָכטער געפונען אן אנדער חתן. יאָסעלע'ס כלה איז א בלינדע מיידעל, נאָר זי איז א רב'ס א טאָכטער, און פריידעלעס חתן איז א בעזנאָסע, נאָר דערפאר איז ער א מורה הוראה'ס א זוהן. זייערע חתונות זיינען בעשטימט אויף איינער און דער זעל-ביגער נאכט.

יאָסעלע וועהרט זיך ניט גענען זיינע עלטערן און קעמפט אויך ניט מיט פריידעלעס עלטערן, און ער נעהמט זיך אויך ניט צום הארצען, וואָס מען שטערט איהם חתונה צו האָבען מיט זיין זעליעבטער פריידעלען. אין דעם טאָג, ווען די חתונות דארפען זיין, איז ער גאנץ לצנות'דיג אויפגעראמט און פערברענגט נאנץ פּרעהלאך מיט זיינע מחותנים, צווישען וועלכע עס איז אויך פאר-

האָן א גוטער איד און וועלכער דערצעהלט נסים ונפלאות, וואָס ער האָט אליין דערווייזען. פארנאכט, ווען די מחותנים שטעלען זיך דאוונען מנחה, גנב'עט יאסעלע צו דעם גוטען אידענס קאפעליוש און לילקע ציביק און דער מחותנת'טעם א רויטע דאמאשקענע יופע און כאפט זיך ארויס פון שטוב אָנגעטהאָן אין קימעל און שטריימעל.

פריידעלעס חתן דארף אַנקומען מיט די מחותנים פון אן אנ- דער שטעדטיל. אזוי ווי ער איז א בעזאָסע, איז בעשלאָסען גע- וואָרען פריהער, אז ער זאָל טראָגען א דעקטוד אויפ'ן פנים, כדי די כלל זאָל נט זעהן ביי דער חופה זיין מום. יאָסעלע האָט שוין פריהער אבגעמאכט מיט עזריאל דעם רענדארס משרת, אז ווען ער וועט ארויספאָהרען בעגעגענען דעם חתן, זאָל ער זיי ארומפיהרען אין וועלדעל פאר'ן שטעדטיל ביז עס וועט טונקעל ווערען.

יאָסעלע טהוט אָז די רויטע יופע און דעם קאפעליוש און לאָזט זיך אוועק די מחותנים אנטקעגען. אין וועלדיל ווארט ער אב א וויילע, ביז ער זעהט, ווי דער חתן איז ארונטער פון וואָגען צו דאוונען מנחה. איידער די מחותנים דערווייזען ארויסצושטייגען פון וואָגען, בעווייזט זיך יאָסעלע מיט דער לאנגער לילקע ציביק. ער טהוט א פליעסק מיט די הענד, ניט א פיף און שרייט מיט א משונה'דיג קול:

„אהא! מיינע לייט זיינען דאָ! מיינ מחותנ'דיל!“

און ניט ווידער א פליעסק און ווידער א פיף.
דער משרת עזריאל דערשרעקט זיך צום טוידט און שרייט
אויס:

„געוואָלד, א טשאַרט! א שליכמאץ אין זאָקען! שמע ישראל.“
און מיט די ווערטער אנטלויפט ער רייטענדיג.

דער אַרימער בעל העגלה וואָס האָט געפיהרט די מחותנים דערהערט דעם געשריי און לאָזט זיך לויפען מיט די פאסאזשי- רען, און דער חתן בלייבט אליין.

יאָסעלע פיהרט אוועק דעם חתן צו דער בלינדער כלל און לאָזט איהם איבער פאר'ן שטוב, און אליין מיט'ן דעקטוד צי- ~~צו~~

בער'ן פנים איילט ער זיך צו זיין פריידעלען, מיט וועלכער ער געהט צו דער חופה, און דאס זעלבע קומט פאר מיט דעם צווייטען חתן כלה. דארטען ווערט די חופה מעגליך דורך די נסים פון דעם גוטען אידען.

דער פערפאסער האָט זיך געדארפט אַומהאַן א גרויסען כח צו מאכען די צוויי חופות מעגליך אין איי. נאכט. דערצו האָבען זיך געפאָדערט אזוי פיעל נסים, וואָס קאָנען זעהר זעלטען פאָסירן רען. עס האָט זיך געפאָדערט, אז איין חתן זאָל זיין א בעזונאָסע און זאָל ניט אנדערס טראָגען א דעקטוד איבער'ן פנים; עס האָט זיך אויך געפאָדערט, אז ווען דער שליכמאץ ווייזט זיך, זאָלען די מחותנים אנטלויפען און איבערלאָזען דעם חתן אליין; עס האָט זיך אויך געפאָדערט, אז דער חתן זאָל יאָסעלען נאָכגעהן ווי א קוה נאָך א קאלב און טהאָן פונקט וואָס ער הייסט א הם, און נאָך און נאָך דאָס גלייכען. נאָר אין יענע צייטען האָט מען זיך וועגען אזעלכע זאכען ניט געקומערט און מען האָט קיין גרויסע פאָדערונג גען פון קיין קאָמעדיע ניט געקאָנט האָבען.

די פערזאָנען פון דער קאָמעדיע זיינען געשילדערט מעהר אדער וועניגער מיט בעזונדערע פנים'ער. זיי זיינען ניט סתם מענשען, נאָר יעדער האָט לייכטער אָדער בולט'ער זיין אינדיווידואליטעט. עזריאל דעם רענדארס משרת רעדט מיט א גראָבען דאָרפישען לשון, דער מורה הוראה רעדט ווי א תלמודיסט. פריידעלע איז צייטענווייז א סענטימענטאלע מיידעל און צייטענווייז שפרינגט אין איהר ארויס די דאָרפס מיידעל. יאָסעלע איז א פרעהליכער לעבעדיגער בחור'ל.

אין דער קאָמעדיע האָט נאָטלאָבער געוויזען, אז ער האָט דאָס אויג צו בעמערקען וואָס ארום איהם טהוט זיך און דעם אויער צו הערען וואָס ארום ווערט גערעדט. כמעט אלע זיינע פארשווינען רעדען ניט נאָר מיט א מענשליכען לשון, נאָר זיי ברויכען די ריכטיגע ווערטער, וואָס זיי דארפן זאָגען. נאָר אין דער זעלביגער צייט איז ער שטארק געווען אונטער דעם איינפלוס פון דער דע-מאָלסדיגער סענטימענטאלער ליטעראטור, און דאָס רופט זיך אַב אויף דער שילדערונג פון זיינע פאָזיטיווע פערזאָנען.

אזוי זעהען מיר, למשל, אז דעם רענדאר'ס טאכטער, פריידעלע, זינגט גאר אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט א נאכאהמונג נאך שילער'ס „אן דער קוועלע זאס דער קנאכע.“

ביי דער קוואל זיצט א אינגעל
פלעכט פון צאצקעס זיך א קרענציל.
ער זעהט זיא שווימען אויפן וואסער
די כוואליעס טאנצען זייער טענצעל.

גאטלאכער פערשטעהט, אז פריידעלע איז צו ווייט פון שיי-
לער'ן און ער איילט זיך באלד צו בעווארענען אין א מאנאלאג,
וואס ער גיט איהר אריין אין מויל, אז דאס איז א ליעד וואס יאסעלע
האט איהר געזונגען.

פריידעלע. מיט וועלכען חן, מיט וואס פאר איין געפיהל
האט ער מיר דאס שיינע לידעל געזונגען, אקענין אים וועלדיג
באם טייכעל. טרערען זיינען א הם אין דיא אויגען געשטאנען.
און מיר זיינען דיא טרערען ניט געשטאנען אין דיא אויגען.
גיין, זיי האבען זיך ריקעס ווייס געגאסען, און מ טען ווא-
סער האט עס זיי ווייט אוועקגעטראגען, און איך האב גע-
טראכט ביי מיר: אזוי וויא דיא טרערען וועלין זיך שוין
ניט אום קעהרען, אזוי קעהרען זיך אויך דיא יאהרען ניט
אום. ביי דעם געדאנקען האב איך אָנגעהויבען צו ציטערען,
א דראסטש איז מיך בעפאלען, און יאסעלע האט מיך ביי
דער האנד געכאפט און האט מיר דעם ערשטען קוש גע-
טהאן. גאט, ווי האט מיך דער קוש דורך און דורך גינומען!
ניין, גאט אין הימעל, דוא קענסט אויף אזא קוש ניט ביין
זיין. אזוי קושען זיך דיא מלאכים אין הימעל. אזוי קושט דיא
זון דיא רויזען און דיא בלומען אין א שיינעם זומער מאָר-
גען, אז דיא ראָסע ציטערט אויף דיא בלעטלאך, אזוי וויא
דיא טרערען האבען אויף מיינע באקען געציטערט, אזוי האט
אדם הראשון חוה'ן דעם ערשטען קוש געגעבען, אז גאט אליין.

ניט דער רב, האָט זיי מסדר קידושין געווען. מיין הארץ האָט געפיהלט און פיהלט נאָך, נאָר דאָס מויל מוז שווייגען וויא אַ שעפעלע, אז מען שעכט עס.

די דאָזיגע סענטימענטאלע מיידעל, וואָס רעדט מיט אזא שעהנער מליצה, געפינט נאָר אַן אנדער דבור, ווען יאָסעלע קומט אריין און זאָגט איהר, אז זיי וועלען מן הסתם ביידע חתונה האָר בען, און פריידעלע מיינט, אז ער וועט חתונה האָבען מיט דער בלינדער כלה.

פריידעלע. וואָס, מיט דער בלינדער קוה, מיט דער יאָסטשערקע, מיט דער מומעס טעכטערל, מיט דעם רב'ס זאָכערע, נו, און דוא וועסט געהן צו דער פאָכערע?

פריידעלע וואָס שילדערט דעם ערשטען קוש און פריידעלע פון דער „זאָכערע מיט דער פאָכערע“ זיינען צוויי גאנץ בעזונדער רע מיידלאך, דיא ערשטע איז פון די סענטימענטאלע ראָמאנען און די צווייטע איז די, וואָס ער האָט געקאָנט אין לעבען.

עס איז שוין פריהער געווען דערמאָנט, אז גאָטלאָבער האָט בשום אופן ניט געקאָנט האָבען קיין שום האָפנונג אין יענער צייט צו זעהן זיין קאמעדיע געשפיעלט אויף אַ ב הנע, און דאך האָט ער אריינגעשטעלט אין דעם „דעקטוד“ ליעדלאך און קופלעטען, וואָס האָבען קיין שום שייכות ניט מיט דעם שטיק און וואָס מען האָט אריין אין די היינטיגע פיעסען מיט דעם איינציגען צוועק צו נעפעלען ווערען דער גאלאָרקע.

אויבען איז שוין געווען ערקלערט, אז אין דעם גרויסען קאמפלוסט האָט ער זיך אָנגעכאפט אַן יעדען מיטעל, וואָס האָט נאָר געקאָנט העלפען איהם בייצוקומען די חסידישע רביים און נומע אידען. עס איז דאָריבער גאנץ פערשטענדליך דאָס ליעדעל, אין וועלכער ער מאכט חזק פון רבנים, רביים, מיוחסים. נאָר ניט אזוי ערקלערבאָר איז דער פאָלגענדער קופלעט:

דאָרט פֿליעסקעט איינער מיט דיא הענט
און שאַקעלט זיך אהין און אהער ;
רייסט זיך אויף דיא גלייכע ווענט
און ריטשעט וויא א בער.

ער בויגט זיך מודים ביז צו דער ערד.
שפּרינגט קדוש ביז צום הימעל,
שלאַפט ביז חצות אויף דער הוילער ערד
און טיט שוין נאָך חצות ניט א דרעמעל.

ער קומט אהיים נאָך פּרייטאג צו נאכט
און היינטיגס יאָהר צוויי ברית'ן געמאכט.
ער האָט מקיים געווען זעהר שיין
אף לאמתך תעשה בו.

און אויב אפילו מען זאָל זיך וועלען אַנשטרענגען און אויס-
פּשט'לען, אז דאָס האָט אויך א שייכות מיט דעם בנין, וואָס ער
האָט געוואָלט אומווארפען, קאָנען מיר ניט געפינען קיין שום ער-
קלערונג אויף אזא מיז קופּלעט :

און יענץ ווייבעל דאָרט
שווערט זיך אויף איהר וואָרט
אז זיא האָט ניט אין זינען קיינעם
נאָך איהם אליון, נאָר איינעם.

דער ווייץ און דער הומאָר אין דער קאָמעדיע איז א גראַבלי-
כער. דער בעל העגלה ווען ער דערזעהט דעם שליכמאץ שרייט
אויס : „שמאס ישראל“. דער „שמאס“ דארף כאַראַקטעריזירען
דעם אַנשמייסער, דעם בעל העגלה. ווען דער ברהן בעזעצט דעם
חתן און בלייבט שמעהן אויף א רגע ביים וואָרט שמארצען, ווייל
ער קאן אזוי טרינג ניט געפינען קיין גראם, זאָגט איהם יאָסעלע
אונטער אזעלכען, וואָס לאַזט זיך ניט דרוקען. דער חתן לעמעל איז

א פאָנפאטש, דער רב איז א זאחיקע. דאָס איז אלץ א ביליגער קאמיום, נאָר דערפאר איז ער זעהר נאָהענט און פערשטענדליך דעם פראָסטען פאָלק, און וואָס ווייזט, אז נאָטלאָבער האָט מעהר ווי די אנדערע דראַמאטורגען פאר איהם געהאט א חוש פאר דער פראַקטישער זייט פון א טהעאטער, א חוש וואָס איז מעהר ווי אלץ נויטיג געווען צו דערנרייכען יענעם פראָסטען פובליקום, פון וועלכ־ כען א סטאַבילער אידישער טהעאטער האָט געדארפט זיין אבי הענגיג. עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז אונטער אנדערע אומד שטענדען וואָלט נאָטלאָבער געקענט ווערען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האָט געהאט יענע מעלות, וואָס האָבען זיך מיט עטליכע יאהר שפעטער אזוי בריליאַנט ארויסגעוויזען אין אברהם גאַלדפאדען.

די שפראך אין דעם „דעקטוד“ איז א ריינער אידיש און די פאָזיטיווע פערזאָנען, ווען אפילו זיי לאָזען זיך אוועק אין מליצות. רעדען אויך דעם זעלביגען ריינעם אידיש.

אברהם בער נאָטלאָבער איז געבאָרען געוואָרען אין תקע"ח, אין אַלט קאָנסטאַנטין. זיין פאָטער איז דאָרטען געווען חזן און האָט זיך ניט אויסגעצייכענט מיט קיין איבריגער פרומקייט. אברהם בער האָט זיך אין די יונגע יאָהרען אָנגעהערט, ווי דער פאטער האָט חוּק געמאכט פון נאָטס סטראַפּציעס און פון צבוע'קעס און באלד האָט ער זיך בעקאנט מיט א שטאַרטישען משכיל, וועלכער האָט איהם געבאָרגט עטליכע השכלה ביכער און אויך דערצעהלט די גאנצע גרו-סקייט פון משה מענדעלסאָהן און פון זיין פריינד לעסינג. ער האָט איהם אויך איבערגעגעבען דעם אינהאַלט פון „נאָ טהאן דער ווייזע“ און ערקלערט איהם, וואָס איז דראַמא און וואָס איז טהעאטער.

ווען עס איז ארויס די גזרה צו געהמען אידישע דעקרטען, איז דער יונגער נאטלאָבער אוועק קיין אויסלאַנד, און אין נאליי ציען האָט ער זיך בעקאנט מיט די בעוואוסטע משכילים פון יענער צייט און זיי האָבען אין איהם ערוועקט א נייען גייסט.

עס איז שוין געווען דערמאָנט, ווי דער בער וואַסער העברעאישער דיכטער אברהם נאָטלאָבער, איז זיך

נער צייט נאך נאך אן אנפאנגער, איז אזוי שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון „סערקעלע“, וואס דר. עטינגער האט פאר איהם גע'לייענט, אז ער האט אויך בעשלאסען צו פרובען זיינע כחות אויפ'ן אידישען דראמאטישען פעלד און האט אנגעשריבען אין 1838 א קאמעדיע אין דריי אקטען אונטער'ן נאמען: „דאס דעקטוף אדער צוויי חופות אין איין נאכט.“ אלע אזעלכע פיעסען פון בעקאנטע משכילים זיינען ארומגעגאנגען אין כתב יד פון האנד צו האנד. מענשען וואס האבען זיך ניט געפוילט האבען פון זיי געמאכט קא'פיעס און מיט די יאהרען זיינען פון די קאפיעס געמאכט געווא'רען אנדערע קאפיעס און ביים איבערשרייבען האט מען אפט פער'געסען אנצוגעבען דעם נאמען פון דעם פערפאסער. און ווען איז אנהויב פון די זעכציגער יאהרען האט זיך אנגעהויבען צו ווייזען א פאדערונג אויף געדרוקטע דראמען, האט א דרוקער געכאפט יועלכע קאפיע ער האט געקראגען און „דאס דעקטוף אדער צוויי חופות אין איין נאכט“ האט זיך אָבערדוקט אהן גאטלאָבער'ס נאָמען.

אויפ'ן אידישען דראמאטישען פעלד איז דאס געווען גאטלאָב בער'ס איינציגער פערזוך, מעהר קיין אידישע דראמען האט ער ניט געשריעבען. שפעטער איז די זעכציגער יאהרען האט ער געשא'פען אין העברעאיש זיין אלעגארישע דראמע „תפארת לבני בינה.“ אַ חוץ עטינגער, אקסענפעלד, גאטלאָבער האָבען נאָך אנדער'רע געשריעבען טהעאטער שטיקער, איידער גאלדפאדען האָט גע'לעגט דעם ווינקעל־שטיין צום בנין פון דעם אידישען טהעאטער. אין די זעכציגער און אין אנהויב זיבעציגער יאהרען פון דעם לעצ'טען יאהרהונדערט האָבען זיך געדרוקט נאָך אנדערע אידישע שטי'קער. עס ווייזט אויס אז אין יענער צייט האָט זיך אויף זיי בעוויע'זען א פאדערונג. מיר האָבען געזעהן אין א פריהערדיגען ארטיקעל ווי שווער עס איז געווען פאר די ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד צו דערווייזען, אז זייערע דראמען זאלען געדרוקט ווערען, און צעהנדליגע יאהרען האָבען זיי זיך אָבגעהאלטען מיט זייערע פיעסען און עס האָט זיך ניט געפונען קיין בעל'ן ארויסצוגע'בען זיי. און ווען „סערקעלע“ און דער „ערשטער אידישער רעד'ד

רוט" זיינען ענדליך ארויסגעגעבען געוואָרען אין סאַמע אַנהויב פון די זעכציגער יאָהרען, האָבען זיי זיך אלץ ניט געדרוקט אין רוסלאַנד. „סערקעלע“ איז ארויסגעגעבען געוואָרען אין 1831 אין וואָלאָמאָנען, אז ער זאָל איהר לאָזען דרוקען, און יענער האָט שוין דרוקט אין 1862 אין לייפציג. נור ווי עס ווייזט אויס האָט זיך דאמאָלס געווייעזען א גרויסע פּאָדערונג אויף א געדרוקטע דראמאטישע ליטעראטור, ווייל באלד הויבען זיך אָן צו ווייזען ניט נאָר אַריגינעלע נאָר אויך בעארבייטע. אזוי האָט זיך אין 1866 אָבגע-דרוקט „ר' היימל דער קצין“, איין טהעאטער אין 4 אַקטען, בע-ארבייטעט נאָך ק... און אין 1868 „רחל'ע די זינגערין“ איין טהע-אטער אין 4 אַקטען, בעארבייטעט נאָך ס. און ר. ק.

ביידע שטיקער זיינען איבערגעמאַכט פון גוי'אישע נאָרישע פּיעסען און האָבען קיין שום ווערטאָה ניט, קיין דראמאטישען און ניט קיין ליטעראַטישען. דער בעארבייטער איז געווען י. ב. פּאַל-קאָווטש, און וואָס האָט איהם געטריבען צו אַזאַ אַרבייט, ווען עס איז ניט געווען קיין האָפּנונג צו שטעלען זיי אויף אַ ביהנע, איז אונפערשטענדליך.

אין 1874 האָט זיך אין ווילנא אַבגעדרוקט א שטיק מיט'ן נאָמען „די ווייבערשע קניפלאַד“, איין טהעאטער שפּיעל אין 5 אַקטען. דער נאָמען פון דעם שרייבער איז אָנגעגעבען י. מ. וואָל-מאַן, נאָר ווי עס ווייזט זיך ארויס איז דער פּערפאַסער פון דער דאָזיגען שטיק לודוויג לעווינזאָן, וועלכער האָט איהר געגעבען וואָלאָמאָנען, אז ער זאָל איהר געבען צום דרוק, און יענער האָט שוין פאַר איין גאַנצן אַרויפגעשטעלט אויף איהר זיין אייגענעם נאָמען. די „ווייבערשע קניפלאַד“, איז אַ קאָמעדיע, וואָס רופט ארויס אַ געזונטען געלעכטער. דער סיוושעט צייכענט זיך אויס מיט אַ זעלטענער פּשמות און די האַנדלונג ענטוויקעלט זיך פון זיך אליין. אלץ וואָס דאָ קומט פאַר איז אזוי נאָטירליך, לעבעדיג, אָהן אַ שום אַנשמרענגונג, אָהן נסים. די פּאַנטאַזיע פּערשלעפט ניט דער שריי-בער אָן אַ זייט, האָט דער נאַנצער יסוד פון דער קאָמעדיע איז אַ שעהנער פּייערווערק.

יעקיל איז אַ חסיד און ער האָט מעהר הנאה צו פּערברענגען

דעם אבענד מיט אנדערע חסידים אין שטיבעל, ווי אין דער היים מיט'ן ווייב, וועלכע האָט אַ מויל אויף רעדער און אַ צונג און אַ שרויפען. עס איז שוין שפעט ביינאכט און ער איז נאָך ניטאָ. די ווייב ליגט אין בעט, נאָר עס הויבט איהר אזוי, אז זי קען זיך ניט איינהאלטען צו לייענען איהם אַ תוכחה, הגם ער אַ דערביי ניטאָ. זי רופט איהם מיט די ערגסטע נעמען, און אז די דיענסט דערמאָהנט איהר, אז יעקעל איז אין דער היים ניטאָ, כאפט זי אַ גוטע פּאַרציע.

איהר תוכחה ווערט נאָך שטארקער ווען יעקיל קומט אריין, נאָר ער ענטפערט קיין וואָרט ניט. ער זיצט ווי אַ בעגראָבענער און האַלט אין איין זיפצען. ער עפענט ניט דאָס מויל, ווען אפילו די ווייב הייסט דער דיענסט זי זאָל איהם געבען זיין וועטשערע. אהא! מסתמא האָט ער זיך שוין דער קארטעוויניק אָנגעפרעסען ביי די קאַרטען. נאָר אז זי זעהט, ווי ער זיצט נאָך אלץ מיט אַן אַראָבגע-לאָזטען קאַפּ און האַלט אין איין זיפצען, פרעגט זי איהם שוין מיט אַ געענדערטען קול, וואָס מיט איהם איז דערמעהר? און ער פער-טרויט איהר אַ סוד און זאָגט איהר אַן, אז ל"מ"ש און ל"מ"ש זי זאָל זיך פאר קיינעם מיט קיין וואָרט ניט ארויסכאפען. און דער סוד איז, אז קהל איז אין אַ גרויסער צרה. מען האָט שוין אַ צייט לאַנג ניט געצאָהלט קיין צינזען דעם אלטען פריץ און איצט איז געקומען דער יונגער פריץ און פאָדערט די גאנצע סומע פאר די אלע יאָהרען. און אזוי ווי די שטאָדט האָט קיין געלד ניט און אלע תושבים זיינען אין אַ סכנה, איז בעשלאָסען געוואָרען, אז מען זאָל אַבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם און יעדער תושב זאָל נעהמען צו עטליכע ווייבער. אזוי ווי יעדע נייע ווייב וועט געבען אַ נרו, וועט מען פון דעם געלד אַבצאָהלען דעם יונגען פריץ.

די ווייב איז אַן אָנגעצונדערענע געוואָרען דערפון און האָט איהם אוועקגעגעבען אַ גאָב, און די דיענסט האָט בשעת מעשה געמאכט אַ חשבון פון דעם ביסעל געלד, וואָס זי האָט אָנגעקליבען און אויסגערעכענט, אז זי וועט נאָר אין גיכען ווערען דאָ אַ בעל הבית'טע אין שטוב.

פאר טאג איז די ווייב אוועקגעלאָפען אין בית המדרש אין

עזרת נשים און האָט מגלה געווען דעם סוד דער רבי'צין און באלד האָט שוין יעדע ווייבעל און יעדע אידענע אין שטעדטעל געוואוסט פון דער צרה, וואָס עס קלייבט זיך אויף זיי. מען האָט זיך גענומען עצה'ן און מאכען פלענער, ווי אבציאוועהרען דעם גרו סען אונגליק און צום סוף איז בעשלאָסען געוואָרען, אז אלע ווייבער זאָלען ארויסשלעפען זייערע קניפלאך און שאפען די נויטיגע סומע צו בע-צאָהלען דעם יונגען פריץ, אויף אזא אופן ניט צו דערלאָזען, אז די מאַנסב ל זאָלען אבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם.

— און וואָס זאָל א שטייגער טהאָן אזא איינע ווי איד? האָט געפרעגט וויינענדיג א יונגע ווייבעל, וואָס האָט ערשט ניט לאנג חתונה געהאט. — איד האָב נאָך קיין צייט ניט געהאט אַנצוקליי-בען א קניפעל!

— אזעלכע ווי איהר דארפען פילעווען דעם מאן, מאכען פאר איהם אזעלכע פאטראוועס, אז ער זאָל פון זיי לעקען די פינגער, נאָכגעבען איהם אלץ און ניט מרגז זיין איהם. דעמאָלט וועט ער ניט וועלען נעהמען קיין אנדער ווייב.

און כל זמן די קניפלאך האָבען געדויערט, האָבען די חסידים געלעבט א גוטען טאָג.

מיט איהר איינפאכקייט, מיט איהר נאָטירליכען דיאָלאָג, מיט איהר נאָהענטקייט צום לעבען, איז די קאָמעדיע „ווייבערשע קניפלאך“ איינע פון די בעסטע פון דעם אידישען רעפערטואר. די קאָמעדיע „ווייבערשע קניפלאך“ האָט אין אַ קורצער צייט אויסגעהאלטען עטליכע אויסגאבען און אין דער געדרוקטער פאָרם איז זי זעהר ווארעם אויפגענומען געוואָרען פון דעם לעזענרען פובליקום.

פון די אלע וואָס האָבען געשריעבען דראמען אין די זעכציגער יאהרען, פערדיענט ספעציעל דערמאָנט צו ווערען אונזער זיידע ש. י. אבראמאוויטש. אין 1869 איז ערשיענען זיין „טאָקסע“. זי איז איינגעטהיילט אין פינף אקטען, און יעדער אקט איז סצענען, נאָך דאָס איז ניט קיין דראמע. דאָ איז נאָר גענומען די דראמאטישע פאָרם, אבער דער אינהאלט איז ניט קיין דראמאטישער. דאָ זיינען פארהאנען מאַנאָלאָגען און דיאָלאָגען און ווייטער נאָר ניט. די

שארפע סאטירע וואָס שפּרײַצט פון אבראמאָוויטשעס פּעדער האָט זיך געפּאסט פאר אַ קאָמעדיע. דער ענין פון דער „טאַקסע“ איז גע- ווען אזא וואָס האָט זיך ממש געבעטען פאר סאטירע אָדער הומאַר. דערפון האָט געקאָנט ארויסקומען אַ אידישער „רעוויזאָר“. אבער ש. י. אבראמאָוויטש האָט אויפגעפּאסט דעם ענין פון זעהר אַ טראַ- גישען שטאַנדפונקט, און דער ענין איז צו וואַכעדיג פאר טראַגעדיע. דער אַ נהאַלט פון דער „טאַקסע“ איז, ווי אזוי בעל-טובות פיהרען אַ שטאַרט פאר דער נאָז, שינדען די הויט פון די אַרימע מיט דער טאַקסע אויף פּלייש און ליכט און לעגען דאָס געלד צו זיך אין קעשענע. און די פּאַר שרייער וואָס קאָנען ניט צוועהן די גרויסע עולות מווען אנשוויגען ווערען. איינעם זעצט מען אַרײַן אין תּפּיסה, און דער צווייטער ניט אַ מאַך מיט דער האַנד און פּער- לאָזט די שטאַרט.

די געשטאַלמען פון די פּאַרשוניגען זיינען ניט ארויסגעבראַכט בולט. אלע בעל-טובות, אויסער איינעם, האָבען איין פּנים, און אלע קבצנים האָבען איין פּנים. די ערשטע זיינען וועלף, שינדער, און די צווייטע זיינען שאָף.

דער גרויסער טאַלאַנט פון אבראמאָוויטשען זעהט זיך לחלוטין ניט אָן אין דער „טאַקסע“, נאָר זעלמען, זעלמען גיט אַ בליץ אַ פונק, אבער די פונקען זיינען אזוי וועניג — אז זיי ווײַזען זיך כמעט ניט ארויס.

אינטערעסאַנטע טיפען האָבען געקאָנט ארויסקומען ר' אהרן קנעכטבארג און רבי אייזיק זאַאיקע. דער ערשטער איז אַ ניט-גע- ראַטענער קאַכלעפעל, און דער צווייטער איז אַן עהרליכער איד, וואָס קאָן קיין עולה ניט פּערשווייגען. אבער זייערע געשטאַלמען זיינען נאָר אַנגעווארפען און ניט אויסגעאַרבייט.

די פּאַזיטיווע פּאַרשוניגען פון דער „טאַקסע“ זיינען שלמה וועקער און גדליה פיקהאַלץ. זיי זיינען די פּאַרשוניגען וואָס די השכלה האָט ארויסגעשטעלט צו בעקעמפּפען די אלטע אָרדנונג אין דעם אידישען תּחום און אוועקשטעלען דאָס אידישע לעבען אויף נייע געזונטע יסודות. שלמה וועקער איז אַ דיכטער וועלכער נעהמט זיך אזוי צום האַרצען דעם טרויעריגען אידישען גורל, און

ער צורייסט זיינע שירים, ווייל ווען די אידען זיינען אין א צרה דארף מען קיין שירים ניט זינגען. גדליה פיקהאלץ איז א רב, דאס הייסט א קאזיאנער רב. זיי ביידע טרעטען ארויס אין קאמפף מיט די אלע וועלף און שינדער, נאָר איידער דער קאמפף דערוואַ דעמט זיך, אנטלויפט פיקהאלץ קיין פעטערבורג און שטודירט אויס דאָקטאָר און מאכט זיך א פיינע קאריערע. שלמה וועקער ענדיגט אויך דערמיט, וואָס ער פערלאָזט די שטאָרט, וואו ער האָט גע- קעמפּט מיט די בעלי-טובות.

לויט שלמה וועקער ווערט געשילדערט אין דער „טאָקסע“, איז ער דער העלד, און הגם ער איז א העלד וואָס אנטלויפט פון שלאַכט- פעלד, דארף דאָס איהם צו קיין גנאי ניט גערעכענט ווערען. ער אנטלויפט ניט דערפאר, וואָס ער האָט מורא, נאָר דערפאר וואָס ער זעהט איין, אז זיין קאמפף איז אן אומזיסטער. אלע יענע פאר וועמען ער אָפּפערט זיינע כחות, זיין ענערגיע, זיינע בעסטע יאהר- רען, זיינען גרייט די ערשטע אויף איהם צו ווארפען מיט שטיי- נער.

דאָס איז דער גרימצאָרן פון דעם משכיל, וועלכער איז געקו- מען מיט א ברייטען הארצען, מיט גוטע מחשבות, מיט א ווארעמען וואונש צו העלפען זיינע פינסטערע אָרימע ברידער און יענע, אַנ- שטאט א דאנק, האָבען זיך געשמעלט קוממיות. שפעטער אין דער „קליאטשע“ האָט זיך ביי אבראמאָוויטש'ען געעפענט א סך א וויי- טערער בליק און ער האָט פיעל טיעפער אריינגעדונגען אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דער אידישער מאסע.

די העלדישקייט פון שלמה וועקער איז געווען דער אמת'ער אויסדרוק פון דער השכלה אין יענער צייט, נאָר אבראמאָוויטש האָט זיך אפילו דאמאָלט אויפגעהויבען א סך העכער פון זיינע חברים די משכילים, ווייל אויב עמיצער איז דאָרטען העלדיש, איז דאָס זיכער קיין אנדערער, ווי דער פרומער איד, ר' אייזיק זאָאיקע. עס איז אמת, אז זיין קאמפף איז א גראָשענער, ער פיהרט א מלחמה מיט די שטאָרט בעלי-טובות, וואָס האָבען די טאָקסע און מיט'ן רב, וואָס פּסק'עט דינים לויט דעם וואונש פון די דאָזיגע בעלי טובות, און דער קאמפף איז פאר גאלאָנסקע הינהער. ❦ בעלי-טובות

זיינען געגען גאלגאנסקע היהנער, און דער רב האָט זיך געמאטערט ארויסצופלפול'ען, אז גאלגאנסקע עופות זיינען פון דעם מין אָד-לער און דעריבער טרפה, און אייזיק זאָאיקע האָט פערזעצט זיין שבת'דיגען בנדר און איז אביסעל געפאָהרען און אביסעל געגאנגען צופום, ביז ער האָט דערקראַכען נאָך לעמבערג און געקראָגען דעם „מפרשי הים" און דאָרטען שוואַרץ אויף ווייס געפונען, אז גאלגאנסקע היהנער זיינען כשר'ע עופות. און ווען די בעלי טובות קאָרנען לענגער פון איהם ניט אויסהאלטען און מען פאקט איהם אריין אין תפיסה און מען באָט איהם אָן געלד, ער זאָל האַלטען זיין מויל פערמאכט, שיקט ער דורך זיין ווייב זאָגען זיי:

„אייזיק געריסט אייך פון אַסטראַג! אייזיק דאנקט אייך פאר אייער ברויט און זאַלץ! אייזיק וויל זיך ניט פערקויפּען! אייזיק וויל שטארבען מיט דעם אמת! אייזיק וויל זיין די כפרה פאר די אונגליקליכע געבאד און קומען אויף יענער וועלט ריין! אייזיק וועט דאָרטען זוכען א סוד, א ספראווע, אויב עס וועט איהם ניט געראַטען צו געפינען עס אויף דער וועלט"...

אייזיק האָט שטארקע איבערצייגונגען און ער איז גרייט מקריב צו זיין זיין לעבען פאר זיי, און דערין בעשטעהט די אמת'ע העלדישקייט.

וועגען אבראמאָוויטש'עם שפראך פערשפאָרט מען צו רעדען: איז דער „טאָסקע" ווערט געברויכט די זעלביגע שפראך ווי אין זיינע אנדערע ווערק. שלמה וועקער און גדליה פיקהאַלץ רעדען דעם אמת'ן אידישען אידיש.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז אבראמאָוויטש רופט ניט די „טאָסקע" דראמע, אָדער שוישפיעל, אָדער טהעאטער שפיעל. ער רעדט וועגען דער „טאָסקע" — ווי וועגען אן אמת'ע „מעשה", וואָס איז פערלאָפּען אין גלופסק.

שפעטער האָט אבראמאָוויטש געשאפּען אן אנדער דראמע, נאָר וועגען דעם וועלען מיר רעדען ווען מיר וועלען קומען צו נאָלד-פארענ'ס עפאָכע.

מיר זעהען אויף אזא אופן, אז א דראמאטישע ליטעראטור
איז שוין געווען, איידער גאלדפאדען האט געעפענט א טהעאטער,
און ווען גאלדפאדען האט זיך בעווייעווען, איז שוין געווען פארטיג
א גאנצער אידישער רעפערטואר.

זיבעמער קאפיטעל.

די ערשטע טהעאטער פארשטעלונגען.

מען דארף אבער ניט מיינען, אז ביי אלע משכילים אין רוס-לאנד זיינען טהעאטער פארשטעלונגען אין אידיש געווען כשר וישר. די גע'ירש'עמע שנאה צו אידיש אין געבליעבען ביי א גע-וויסען טהייל משכילים, איבערהויפט אזעלכע, וואס האבען געהאט קאזיאנע שטעלען, און ווי ווייט עס איז געווען אין זייער קראפט האבען זיי געשטערט די אויפפיהרונג פון אידישע פעסען.

אין די דרייסיגסטע יאהרען האט מען זיך שטארק משתדל געווען אין ווארשא צו קריגען אן ערלויבניס אויף געבען אידישע פארשטעלונגען. עס ווערט ניט דערמאנט, וואס פאר א מין פיע-סען מען האט געוואלט אויפפיהרען, און מיר ווייסען ניט צו דאס האט געזאלט זיין א פארטועצונג פון די אלטע פורים שפיעלס אדער דער ערשטער פערזוך צו שפיעלען די מאדערנע אידישע פיעסען, וואס זיינען דעמאלט ארומגעגאנגען פון האנד אין האנד. אלץ וואס מיר ווייסען וועגען דעם איז, אז אין 1837 איז די שתדלנות געווען צו געבען א סצעניש שוישפיעל אין דער אידיש-דייטשער שפראך אויף פורים, און אין דריי יאהר ארום האט זיך א געוויסער דוד העלין משתדל געווען צו געבען פופצעהן פארשטעלונגען אין אי-דיש. נאך ביידע מאל איז דערפון נאך ניט געווארען צוליעב א מסירה פון דעם ווארשעווער דאזאר בושניטשי. ווען ניט די דאזי-גע מסירות וואלט מען דערפון נאך ניט געוואוסט, נאך זיי זיינען געבליבען אין ארכיוו און ווייזען מיט וואס פאר אן עקשנות ביידע צדדים האבען געקעמפפט. צוליעב זייער היסטארישען ווערטא גי-בען מיר דא איבער די מסירה און דעם ענטפער.

דער דאזאר צום ווארשעווער פאליציימיסטער, 8טען מערץ,

1837.

„צום דאָזאַר איז צוגעגאנגען א ידיעה, אז עטליכע אידען זיי-
נען זיך משתדל, מען זאָל זיי ערלויבען דעם קומעדיגען פורים פאָר-
צושטעלען א סצעניש שוישפיעל אין דער איד-שרייטשער שפראך.
דער אנגעזעהענער רב און א סך אנדערע מיטגלידער פון דער היי-
זיגער קהלה האָבען זיך געווענדעט מכח דעם צום דאָזאַר בוזשני-
טשי, און דער לעצטער האָט די עהרע צו בעטען דעם געשעצטען
גענעראַל, ער זאָל זיך רעכענען דערמיט, דאָס איז פאַרשטעלונג
ניט נור וואָס זי האָט ניט קיין שום מאָראַלישען איינפלוס אויף
די געמיטער פון די צושויער, נאָר, פערקעהרט, זי איז אן אונאנג-
שמענדיגע אבשפעטעניס, וואָס פיהרט צו דעמאָראַליזאציע, און
דאָס איז לויט די רעליגיעזע דינים שמרענג פערבאָטען — און זאָל
בעוויליגען ניט צו דערלאָזען אזעלכע פאַרשטעלונגען זאָלען פאָר-
קומען, ווי אויך אזוי גוט זיין, אויב עס וועט ניט ג זיין פאַרצו-
שמעלען וואו מען דארף, אז אויך אן אנדער מאכט זאָל ניט ארויס-
געבען דערויף קיין ערלויבניס.

מיטגליעד פון דאָזאַר,

א. פאַפראַצקי.

אין דער מסירה ווערט אנגעגעבען, אז עטליכע אידען האָבען
געזוכט צו קריגען די ערלוֹבניס צו געבען א אידישע פאַרשטעלונג
און צי זי האָט געווירקט ווערט ניט דערצעהלט.
אין 1839 האָט דער ווארשעווער דאָזאַר אריינגעגעבען א צוויי-
טע מסירה צום וויצע־פרעזידענט, און זי פאלט ווידער אויס אין
הודש מערץ, דאָס הייסט פאר פורים.

נאָר די שתדלנות צו געבען אידישע פאַרשטעלונגען הערט ניט
אויף, ווייל אן א יאָהר ארום הערט מען ווידער וועגען דעם, און
דאָס מאַל פון דעם אָבערפאַליצמייסטער.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, אז די רעגירונג זעהט ניט קיין
שום טרפות אין אידיש, און ווען דער דאָזאַר זאָל ניט אויסברע-
כען געגען אזעלכע פאַרשטעלונגען, איז פון איהר זייט קיין שום
מניעה ניטאָ.

די ערשטע מהקאטער פארשטעלונגען

ענטפער פון אַכערפּאָליצמייסטער.
ווארשאווער אַכערפּאָליצמייסטער צום דאָזאַר בוזשניטשי,
12טען אפריל, 1840.

„אלס ענטפער אויף דער פאַרלעגונג פון דאָזאַר בוזשניטשי פון
10טען (22) פון דיעזען מאַנאַט, לויט נומער 155, ניט צו וויסען:
היות די מיינונג פון דעם דאָזיגען דאָזאַר, וואָס ער האָט אויפגע-
שריעבען אויף דער ביטע פון איד דוד העלין, וועלכע יענער האָט
דערלאנגט דעם 13טען (25טען) פעברואר פון דיעזען יאהר וועגען
אן ערלויבניס צו געבען 15 דראַמאַטישע פאַרשטעלונגען אין דער
אידישער שפראך, איז געווען ניט גינסטיג, ווייל דער דאָזיגער דאָ-
זאַר האָט אָנגעשריעבען, אז די שפיעל, וואָס ווערט געגעבען אין
דער אַומריינער שפראך, מאכט ניט קיין מאַראַלישען
אינדרוק אויפ'ן געמיט פון די צוהערער, נאָר, פערקעהרט, ווערט אן
אונאַשטענדיג געשפאַט וואָס פיהרט צו דעמאָראַליזאַציע. דאָרי-
בער האָט דער הויכגעבאַרענער ה' גענעראַל אדיוטאַנט שיפאָוו,
וואָס דערפילט די פליכטען פון מיליטערישען נובערנאַטאַר פון
דער שטאַט ווארשע, פאַרשטעלענדיג דעם דאָזיגען אומשטאַנד
זיין דורכלויכט, דעם פירסט פּעלדמאַרשאַל, אין נאָמען פון זיין
פירסטליכער מאכט בעפולען צו וויסען צו געבען דעם איד דוד
העלין, דורך דער קאַנצעלאַריע פון דער ווארשעווער פּאָליציי, אן
אויב אזעלכע פאַרשטעלונגען קאַנען, ווירקליך, ארויסרופען עפעס
אן אונצופרידענהייט ביים דאָזאַר בוזשניטשי, אָדער זיינען געגען
דער אידישער רעליגיע, איז בעסער אַבצוזאָגען העלני'ס ביטע, בין
ער וועט ניט אויס'פועל'ן אן ערלויבניס ביי דעם דאָזיגען דאָזאַר.“
די דאָזיגע צוויי דאַקומענטען זיינען ערשיענען אין דעם פּו-
לישען פיערטעל-עהריגען זשורנאַל „קווארטאַלניק“, וואָס ווערט
ארויסגעגעבען פון אידען אין ווארשא. דער רעדאַקטאָר פון דעם
דאָזיגען זשורנאַל מאכט דערצו אַזאַ פירוש:

„פון דער דאָזיגער קאַרעספּאָנדענץ וואָלט מען געקענט דריי-
גען. אז דאָ איז גענאָגען אויסשליסליך וועגען דער טראַדיציע און
וועגען דער אידישער רעליגיע. פון אנדערע קוועלען איז אבער
בעוואוסט, אז אין ווארשא, איז עטליכע פריוואטע הייזער, וואָס
האַבען בעלאנגט צו דער אידישער אינטעליגענץ, זיינען דעמאָלט

פאַרגעקומען פאַרשטעלונגען אויף ריין לשון קודש און צווישען די צושייער זיינען אויך געווען מיטגליעדער פון דאָזאַר.

עס איז זיך אויך צו חרוש'ען, אז מיט'ן פראַטעסט איז ארויס-געטראָטען דער מיטגליעד פון דאָזאַר, אברהם פאפראצקי, א לעה-רער פון דער ראבינער שול*), א מענש א ליכטיגער, א געבילדער-טער. זיין שווער איז געווען אנטאָן אייזענבוים, דער דירעקטאָר פון דער זעלביגער שול. דאָ האָבען געמוזט זיין אנדערע טיע-פערע מאַטיווען אויסער ריין רעליגיעזע.

קיין טיעפע סודות שמעקען דערין געוויס ניט, און עס דארף ניט זיין דער מינדעסטער צווייפעל, אז פאַפראַצקי האָט זיך ניט גע-רעכענט מיט'ן אלטען איסר פון די חכמים אויפ'ן טהעאטער, און אין זיין מסירה האָט ער עס אפילו ניט דערמאָנט. דער שם פון דער ווארשעווער ראבינער שול צו יענער צייט איז ניט געווען אזא, אז א לעהרער פון דאָרטען זאָל אָנגעבען אזא מאַטיוו. ער האָט נאָר ניט געהאט געגען פאַרשטעלונגען אין העברעאיש און ער האָט גע-קעמפט געגען אידישע פאַרשטעלונגען, ווייל ער פערזענליך האָט געקאָנט האָבען א שנאה צו אידיש א-לאַ-דייטשער משכיל. אויב ער האָט אָנגעגעבען אין זיין מסירה א רעליגיעזען מאַטיוו, איז דאָס נאָר געווען דערפאַר כדי ארויסצוקריגען דעם פערבאָט פון נאַטשאַלסטוואָ.

אָבער ניט קוקענדיג וואָס געוויסע משכילים מיט קאזיאנע שטעלען האָבען זיך מיט אזא שנאה פערטראָגען צו אידישע פאַר-שטעלונגען, איז די גאנצע זריעה פון אידישען טהעאטער דוקא

(* די ראבינער שול, וואָס ווערט דאָ דערמאָהנט, איז ניט די בע-קאַנטע זשיטאָמירער און ווילנער. די דאָזיגע ראבינער שול איז גע-גרינדעט געוואָרען מיט פיעלע יאָהרען פריהער, ווי די אַנדערע צוויי, אין ווארשוי און האָט אַרויסגעגעבען אַ היבשע צאָהל משומדים. אוי-נער פון די לעהרער אין דער דאָזיגער שול איז געווען א. בוכנער, דער פערפאַסער פון דעם ווערק „די נישטיגקייט דעם טאַלמודס.“ אַ צווייטער לעהרער איז געווען יעקב צענטנערשווער, אַ בעוואוסטער פרוידענקער און רעליגיעזע פראגען.

אויסגעוואקסען און צייטיג געוואָרען אין דעם סאמע אנשטאלט, וואו די דאָזיגע נשכילים האָבען געהאט די דעה. איך מיינ דערמיין די ראבינער שול.

דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו ערציהען א נייעם דור רבנים, וואָס זאָלען ניט נאָר קענען פסק'ענען שאלות, נאָר אויף האָבען א וועלטליכע בילדונג. זיי האָבען ניט נאָר געדארפט זיין בעהאווענט אין תלמוד, נאָר אויף האָבען א סיסטעמאד טישע אונטערר כטונג אין וועלטליכע חכמות. פון דער ראבינער שול האָבען זיי זיך געדארפט צוריקקעהרען אין אלע תפוצות ישראל אין אן איצטלא דרבנן מיט א סמיכה אין איין האנד און מיט א דיפלאם פון א מיטעל-שול און מיט א פאקעל פון בילדונג אין דער צווייטער און זעהן פערשפרייטען ליכט אין דער גהעמא. אלס רבנים, אלס גייסטיגע פאסטוכער האָבען זיי געדארפט האָבען אויפ'ן פאָלק די גוטע ווירקונג, וואָס מען האָט פון זיי ערווארט.

עס פערשטעהט זיך, אז אלס אזעלכע האָבען זיי קיין שייכות ניט געקאָנט האָבען מיט טהעאטראלע פֿאַרשטעלונגען. אפילו געבילדעטע רבנים האָבען ניט געקאָנט זיין די פיאָנערען אויף א פעלד פון קונסט, וואָס איז שטארק פערבאָטען פון דער אידישער אמונה. נאָר אויב דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו שאַפען א נייען דור רבנים, איז אבער דער צוועק פון די מייסטע צוקינפטיגע רבנים ניט געווען צוריקצוקעהרען זיך אין דער גהע-טאָ און סקראָבען דעם שימעל, וואָס איז אָנגעוואקסען אויף די אל-טע אידישע ספרים, נאָר צו אנטלויפען פון דער גהעמא אזוי ווייט ווי מעגליך און ניט אַנצוריהרען אן אלטען אידישען ספר אפילו מיט א הענדשקע.

די ראבינער שול האָט געדיענט אלס א זאמעל פלאץ, וואו אלץ וואָס האָט געטרוימט, געשווערמט, פאַנטאַזירט, געהאַפט, געזוכט, געפֿאַרשט איז זיך צוזאמענגעקומען. פון אלע ווינקעלאך פון דער גהעמא, וואו נאָר א פונק פון דער השכלה איז אריינגעפאלען, איז מען געלאָפען אהין. פערשיידען זיינען געווען די טרוימען, די פלענער פון די השכלה-זוכער, נאָר די גאנצע אַטמאָספער פון דער ראבינער שול איז געווען מסוגל פאר דער ענטוויקלונג פון טהעאטער

קונסט. א גרויסער טהייל פון די צוקינפטיגע רבנים, וועלכע האָבען אפילו אין זינען ניט געהאט צו סקראָבען דעם שימעל פון די אלטע אידישע ספרים, זיינען געווען קאמפּפּסילוסטיג, און טהאטער פאָר-שמעלונגען זיינען געווען דער בעסטער מיטעל פאר דעם השכלה-קאמפּף. און נאָך א גרעסערען רייז האָט דראַמע געהאט שוין דערפאר אַליוו, וואָס די אלטע אידישקייט האָט איהר ניט געדול-דעט. און דער עיקר איז, וואָס די שאַפונג פון א אידישע דראַמע איז געווען א פּאָזיטיווע ארבייט. די קרעפטען וואָס האָבען גע-זוכט אויפצוטהאָן עפעס פאר'ן אידישען פּאָלק, האָבען אין דער פראַגע געפונען א גרויסע דאנקבארע פעלד.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז דערמאָנט געווען די בער-שרייבונג פון דעם בעוואוסטען העברעאישען שרייבער און קריטי-קר פאפערנא, אז די תלמידים פון ראבינער שול האָבען אין 1862 געגעבען א פאַרשטעלונג פון „סערקעלע“, און גאָלדפאדען האָט דאָרטען געשפיעלט די הויפט ראָלע. פאפערנא רופט עס דער ערש-טער אידישער ספעקטאקעל און מאכט אויפמערקזאם, אז דאָס האָט גאָלדפאדען געגעבען דעם ערשטען שטויס צום אידישען טהעאטער. עס איז ניט אין גאַנצען ריכטיג, אז די פאַרשטעלונג פון „סער-קעלע“ איז זשיטאמיר אין 1862 איז געווען דער ערשטער אידישער ספעקטאקעל. פאפערנא איז אין ראבינער שול אָנגעקומען אין 1862 און אין יענעם יאָהר האָבען די תלמידים פון ראבינער שול אויפגעפיהרט „סערקעלע“. ווי עס ווייזט אויס, איז איהם ניט בעקאנט, וואָס עס האָט זיך פריהער געטהאָן אין דער ראבינער שול. די שייכות פון דער דאָזיגער שול מיט'ן גרינדונג פון א אידישען טהעאטער האָט זיך אָנגעהו בען א סך פריהער.

אין די פופציגער יאָהרען האָבען צוויי תלמידים פון דער רא-בינער שול צוגעצויגען צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון זייערע חברים. אין די למודים פון שול האָבען זיי זיך ביידע וועניג אויס-געצייכענט, נאָר ביידע האָבען זיך אָנגעגעבען מיט איין צווייג פון ליטערארישער טהעטיגקייט, וואָס איז נאָר ניט געגאנגען צו זייער בערוף אלס לעהרער און רבנים.

איינער פון די צוויי, א—, איז געווען א הויכער מיט א פער-

וואקסענעם שטערען, אויסגעבויגענער נאָז, וואָס איז געווען געדיכט בעוואקסען מיט האָהר, וועלכע האָבען געמאכט זעהר און אונאנגער נעהמען איינדרוק. זיינע הענד זיינען געווען ברייטע און די קלע-נערע תלמידים האָבען אָפט פון זיי געליטען. זיינע אויגען נע-בעלדיגע, בלאַנדרושענדע, ווי זיי וואָלטען אייביג עפעס געזוכט. די תלמידים פון שול האָבען וועגען איהם געזאָגט, אז ער געהט ארום אין עולם התהו. ער איז שטענדיג געווען פערטראכט און ווען עמיצער האָט מיט איהם געוואָלט ריידען, האָט ער איהם אָנגעכאפט פאר ביידע הענד און גענומען טרייסלען. ערשט דאן איז ער געקומען צו זיך און האָט אויסגעשריען: „הא! הא!“ נאָך דעם אויסגעשריי האָט מען שוין מיט איהם געקאָנט אָנהויבען צו רעדען. איז שול האָט מען איהם גערופען דולקאָפּ. אויסגעצייכענט האָט ער זיך מיט א האַס צו ליטוואקעס. א ליטוואק האָט ביי איהם געהייסען דאָס זעלבע וואָס זשוליק.

און או ב אויפ'ן וואָהר איז שווער געווען צו ברענגען איהם צו זיך, איז נאָך שווערער געווען אויפצואוועקען איהם פון שלאָף. מאָל האָבען די חברים געמאכט מיט איהם אזא מין ספעקטאקעל. ווען ער איז איינגעשלאָפען, האָבען די חברים אָנגעקלעבט וועקי סענע ליכט ארום זיין בעט און איהם אליין איינגעדעקט מיט א ווייסען ליילאך, און איינער פון די חברים האָט אָנגעהאָן א קי-טעל, גענומען אין האַנד א ליכט, די איבריגע האָבען אויך גענומען ליכט אין די הענד און עס האָט זיך אָנגעהויבען די לוייה. דער ערשטער האָט געזונגען אל מלא רחמים און דער כּאָר האָט איהם געהאַלפען. דאָס בעטעל האָט מען ארויסגעטראָגען פון דעם שלאָף-צימער אין גרויסען זאָל. די פּראָצעסיאָן און דער גאַנצער גערויש האָבען אויפ'ן שלאָפענדען קיין ווירקונג ניט געמאכט און ער האָט געכראָפעט די גאַנצע צייט. דאן האָט איינער געבראכט א גלאָז קאַלמע וואסער און האָט אויף איהם אויסגעגאַסען. פון דעם קאַל-מע וואסער האָט ער זיך אויפגעכאפט. ער האָט זיך אויפגעזעצט אין בעט און מיט מוטע אויגען גענומען קוקען ארום זיך. ער האָט דערזעהן, אז דאָס איז א לוייה און האָט גענומען שרייען: „הא! הא!“ אַפּפאַנגס איז ער געווען צומישט, נאָר ווען ער האָט דערזעהן.

ווי מען לעשט אויס די ליכט און דערהערט א נעלעכטער, האָט ער פערשטאַנען, וואָס דאָ איז פארגעקומען און האָט זיך גענומען שטארק זידלען.

ער האָט געהאט א חבר ב. און יענער איז געווען א נידריגער, מיט א שפיציגען קאָפּ. דער חבר האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אן אונבעוועגליכקייט. ער האָט געהאט א לאנגע און דיקע נאָז, וואָס האָט ערטערווייז געבליהט. זיינע קליינע אויגען זיינען געווען אזוי אונבעוועגליך, ווי ער אליין. איהם האָט ניט אָנגעהויבען צו האָר רען, ווי די אנדערע תלמידים קוקען אויף איהם. אין קענטנים איז ער נעשטאַנען אויף איין שטופע, ווי זיין חבר, נאָר ער איז ניט געווען אזוי אָריגינעל, ווי יענער. ער האָט זיך וועניג געקומערט וועגען דעם, וואָס עס טהוט זיך ארום איהם. די איינציגע זאך וואָס איהם האָט אינטערעסירט און וואָס ער האָט הויך געשעצט איז געווען דראַמע, און דאָס האָט איהם ענג פערבונדען מיט א. ער האָט אין שול געהאט א ברודער, נאָר מיט איהם האָט ער וועניגער פערקעהרט, ווי מיט א. די אכילה האָט ביי איהם פערנומען זעהר א גרויסען פלאץ און צוליעב דעם איז ער געווען פריינדליך מיט'ן בופעטישק, מיט'ן עקאָנאָמס טאַכטער, מיט דער אידענע וואָס האָט צוגעשטעלט מיכ'ך אין שול און מיט די קליינע תלמידים, וואָס פלעך גען קריגען פון דער היים צוגעשיקט גוטע זאכען. אין שול האָט ער זיך ניט געקאָנט אויסצייכענען און ער האָט דאריבער געזוכט אן אנדער פלעך פאר רוהם.

ביידענס ספעציאליטעט איז געווען די ביהנע. מען האָט זיי דאריבער גערופען דראַמאטורגען. ווען אלע תלמידים פלעגען שוין לאנג שלאָפען, האָבען זיי נאָך געארבייט. צייטענווייז פלעגט מען הערען, ווי זיי האָבען געזונגען מעלאָדיען פון פערשיידענע אָפערעס, דאָס רוב פון „נאָרמא“. איינער פלעגט פאר'ן צווייטען לייענען עפעס פון א מאַנוסקריפט, נאָר דאָס איז אליץ געטהאָן געוואָרען בסוד סודות. די אנדערע תלמידים האָבען זיך בשום אופן ניט געזאָנט אַנשטויסען וואָס זיי לייענען און וואָס זיי טהוען. מען האָט זיך נאָר אָנגעשטויסען, אז זיי קלייבען זיך צו טהאָן עפעס אן אונגעוואוינליכע זאך, עפעס אן אונגעהערטע אונטערנעהמונג.

אלע האָבען פּערשטאַנען, אז דאָס וועט ניט זיין קיין חקירה אין תלמוד און אויף ניט קיין פאַרשונג אין דער אידישער געשיכטע. נאָר עפעס אַ וועלטיכע זאָך. די נייגערדע ביי די אנדערע תלמידים איז געוואקסען און אז מען האָט ניט געקאָנט אויסגע- פינען אויף אַ גלייכען וועג האָט מען זיך גענומען אויף אַ קרומען. מען האָט זיך פּערקליבען צו זייער שאַפּע, האָט מען דאָרטען אויפ'ן ערשטען פּלאַץ געפונען ווירגיל'ס ענעאידא, איבערזעצט אין מאַ- לאַראַסיש, שילערס דראַמאטישע ווערק און געטהעם און דאָס גליי- כען, ווי אויך מאַנוסקריפטען אין א י ד י ש און מאַלאַראַסיש, פּערשיידענע לייערער און דאָס גלייכען. עס איז געוואָרען קלאַר פאַר אלעמען, אז מען גרייט זיך אויפּפיהרען עפעס פאַר דער ביהנע. די פּראַגע איז נאָר געווען, ווי אזוי וועלען דאָס צוקינפטיגע רבנים און מוסר זאָגער אַרויפטרעטען אויף אַ ביהנע. מען האָט פון די דאָזיגע צוויי אַנטרעפּעניאַרען געלאַכט, מען האָט זיי גע- רופען שמעון און לוי, ברידער פון איין פּראַפּעסיאָן. עס האָט זיך אויך פּערענטפּערט די פּראַגע, צו וואָס האָט אזא דרעהקאָפּ, ווי ב—צוואַמענגעבונדען זיך מיט אַזאַ פּערשלאַפּענע נשמה ווי א—. דער לעצטער איז געווען אַ מוזיקער און האָט געקאָנט מאַלאַראַסיש. לאַנג האָבען דאָך די צוויי ניט בעהאַלטען זייער סוד. איינמאַל אין קאַניקעל צייט האָבען זיך ביידע אוועקגעלאָזט קיין בערלין טשעוו, וואו עס זיינען געווען אַ סך תלמידים פון דאָרינער שול, גרויסע און קליינע. דאָרטען האָבען זיי אין דער גיך צוואַמענשטעלט אַ טרופּע פון חברים. עס פּערשטעהט זיך, אז קיין פרויען האָבען זיך דערין ניט בעטהייליגט. די שעהנערע תלמידים האָבען זיך אונטערגענומען צו שפּיעלען פרויען ראָלען. כדי עס זאָל ניט זיין קיין מניעה צו קריגען אן ערלויבנים אויף די פאַרשטעלונגען, האָט מען בעשלאָסען צו געבען אַ גאַנצע רייהע ספּעקטאַקלען און די חכנסה זאָל געהן אויף די פּערוואַנדעטע סאַלדאַטען אין סעוואַס- טאַפּאַל. די סעוואַסטאַפּאַלער מלחמה האָט זיך ערשט דעמאָלט צופלאַקערט. אין בערלין טשעוו זיינען דעמאָלט געווען אַ סך חי"ל, און די גענעראַלען האָבען זיך אָנגעכאַפט אן דער אידעע, זיי האָ- בען גענומען דעם שטאַדטישען טהעאטער און איבערנעגעבען איהם

די צוקינפטיגע רבנים. אין יענער צייט האָט מען אין דעם זיד וועסטערנעם ראיאָן, וואו נאָר עס איז געווען א טהעאטער, גע- שפיעלט אויסשליסליך פון לישיע פיעסען, וועלכע די רוסישע האָבען ניט בעזוכט. די אונטערנעהמונג פון די צוקינפטיגע רבנים האָט דאריבער געמאכט א גרויסען רושם, ווען מודעות זיינען ארויסגע- לאָזט געוואָרען, אז מען וועט שמעלען רוסישע, מאלאַראַסישע און אידישע פיעסען. די ערשטע פיעסע איז געווען א אידישע, אויפ- געפיהרט אין אידיש. די טעמא איז געווען פון אידישען קהל, נאָר וואָס די האנדלונג איז געווען ווערט ניט אָנגעגעבען. די פיעסע ווערט נאָר פערצייכענט אלס א מעלאַדראמע מיט ליעדער. אלס פערפאסער זיינען אָנגעגעבען געוואָרען די נעמען פון ביידע דראַ- מאטורגען, א. און ב. די ראָלע פון ראש הקהל האָט געשפיעלט ב. און ער האָט דערביי ארויסגעוויזען טאלאנט פאר דער ביהנע. דער ראבינער וואָס האָט געשפיעלט די פרויען ראָלע האָט פשוט אויסגע- לעגט דאָס טהעאטער. דאָס פובליקום איז בעשטאָנען פון אַפיציע- רען, סאָלאַמען און אידען.

די אַפיציערען האָבען שטארק געלויבט די בראווע צוקינפ- טיגע ראבינער פאר דעם מוטא ארויסצושמעלען אָפען די מעשים תעתיים פון קהל. נאָר די אידען האָבען דערפון וועניג נחת גע- האט.

אין יענער צייט האָט נאָך דער בעוואוסטער בערדיטשעווער האלפערין געהאט א גרויסע מאכט. ער האָט אָנגעווענדעט אלע זיינע קרעפטען ניט צו דערלאָזען די דאָזיגע פארשמעלונגען. ער איז ארויס פון דעם רעליגיעזען שטאַנדפונקט, אז די צוקינפטיגע רבנים, וואָס וועלען דארפען דאָס פאָלק לערנען אידישע דינים, טרעמען איבער בפרהסיא א בפירוש'ען איסר פון דער תורה, וואו עס ווערט פערבאָטען א מאנסביל צו טראָגען ווייבערשע קליידער. די שטאַרט איז גענאנגען כאַדאראם. אומערדום האָט מען נאָר גערעדט וועגען די דאָזיגע פארשמעלונגען.

ניט קוקענדיג, וואָס האלפערין האָט פראַטעסטירט, האָבען די אַפיציערען געפאָדערט, מען זאל ווידער אויפפיהרען די זעלביגע אידישע פיעסע, וועלכע איז זיי שטארק געפעלען געוואָרען. הגם

זיי האָבען קיין אידיש ניט פערשטאַנען האָבען זיי אבער גוט פער-
שטאַנען די האַנדלונג. דערביי האָבען די תלמידים גוט פארגע-
שטעלט בעקאנטע לאַקאלע טיפּען, וועלכע זיינען געווען ניט פּרעמד
די אַפיצערען אין לעבען.

דאָס האָט נאָך מעהר אויפגערייצט די אידען. זיי האָבען דע-
רין געזעהן אַ חזק-מאכעריי פון אידען. און ווער טרייבט דעם
שפּאַס? זייערע אייגענע ברידער! און מיט מעהר אייפער האָ-
בען זיי געזוכט צו שטערען די דאָזיגע פארשטעלונגען.

דער קאמפּא איז אַנגעפיהרט געוואָרען ביים נאראדניטשי,
וועלכער האָט דאָס געדאַרפט געבען די ערלויבניס. ביידע צדדים
האָבען געקעמפּט מיט אלע כחות, די אידישע פאַרשטע-
הער — אז מען זאָל קיין אידישע פאַרשטעלונגען ניט
געבען, און רוסישע אַפיצערען — אז מען זאָל שטעלען אידישע
פּיעסען. און דער סוף איז געווען, אז געזיעגט האָבען די אַפיצער-
רען: דער פּאַטריאַטישער מאַטיוו פון די פארשטעלונגען האָט
פּערשלאָגען אלץ.

די פּיעסען זיינען ניט געווען צענזורירט, ווייל זיי זיינען
נאָר ניט לאַנג צוריק פּערפאַסט געוואָרען, נאָר די אידען האָבען ווער
גען דעם ניט געוואוסט.

די אידישע פּיעסע איז געשטעלט געוואָרען עטליכע מאָל און
יעדעס מאל איז זי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס בעגייסטערונג.
נאָכדעם האָט מען געשטעלט אַ מאַלאַראַסישע פּיעסע און נאָכדעם
אַ רוסישע. אין דער לעצטער האָט געמאכט אַ פּוראַר אַ יונגער ראַ-
וויניסט, וואָס האָט געשפּיעלט די ראַלע פון אַ יונגע מיידעל. דער
פּוראַר איז געווען אזוי גרויס, אז מען האָט איהם געשלעפט פון
איינ לאַזשע אין דער צווייטער און מען האָט פון איהם נחת גע-
קליעבען.

ווען די קאניקולען האָבען זיך געענדיגט איז געוואָרען אויס
טרופּע, אויס טהעאטער און אלע האָבען זיך צוריקגעקעהרט אין
שול. שפּעטער איז אַנגעקומען אַן אלערהעכסטער דאַנק פאַר די
נרכת, וואָס די פאַרשטעלונגען האָבען איינגעבראַכט פאַר די פּער-

וואונדערטע. בעדאנקט זיינען געוואָרען אלע, וואָס האָבען אנטהייל גענומען אין די דאָזיגע פארשטעלונגען.

ווי לאנג א. און ב. זיינען נאָך געבליעבען אין זשיטאָמירער ראבינער שול איז ניט בעוואוסט און עס איז אויך ניט נויטיג צו וויסען. נאָר זייערע אידישע פאָרשטעלונגען אין בערדיטשעוו מיט'ן אנטהייל פון פיעלע ראויניסטען, פארשטעלונגען וואָס האָבען פון איין זייט ארויסגערופען אזא ביטערען קאמפף פון די פרומע אידען און פון דער צווייטער זייט פערדיענט אן אלערהעכסטען דאנק, האָבען לאנגלאנג געדארפט לעבען אין די מוחות פון די תלמידים און שטענדיג האלטען פאר זייערע אויגען די מעגליכקייט פון א אידישען טהעאטער.

אויף אזא אופן זיינען די תלמידים פון דער ראבינער שול געוואָרען פאר דער מאָדערנער אידישער דראמע דאָס, וואָס מיט אַנדערהאלבען הונדערט יאָהר פריהער זיינען די תלמידים פון די ישיבות געווען פאר'ן פורים־שפיעל.

עס איז געווען ניט קיין בלינדער צופאל, וואָס דער פעסטער גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער איז שפעטער געלעגט געוואָרען דורך א תלמיד פון דער ראבינער שול.

אין די פופציגער יאָהרען האָט זיך בעוויזען א נייער מין אונז טערהאלטונג צווישען אידען, אן אונטערהאלטונג וואָס האָט נאָר געקאָנט געמאָלט זיין, ווען די שול און דער בית־המדרש און די קלויז האָבען אויפגעהערט צו פערשפרייטען זייער גייסטיגע השפעה אויף א געוויסען טהייל אידען. עס האָבען זיך בעוויזען, די אזוי גערופענע, „בראָדער זינגער“. מיט'ן נאָמען „בראָדער זינגער“ ווערט ניט געמיינט א בעשטימטע פערזאָן אָדער א בעשטימטע קאמפאָניע, דאָס איז א כלל־נאָמען פאר די זינגער, וואָס האָבען אונז טערהאלטען אידען מיט זייערע לייעדער און פרימיטיווע פאָרשטעלונגען אין די פופציגער, זעכציגער און זיבעציגער יאָהרען, ביז גאָדפאדען האָט זיך בעוויזען, און וואָס האָבען געשטאמט פון בראָד.

דאָס זיינען געווען פראַפעסיאָנעלע זינגער, וואָס האָבען מיט חזנות נאָר ניט געהאט צו טהאָן. זיי פלעגען זינגען אין לאַקאלען,

וואו דער עולם איז געזעסען פאר א גלאַז וויין און משמח געווען זיך. זיי האָבען געזונגען פערשיעדענע ליעדלעך, וואָס האָבען געהאט א קאפּע־שאַנטאַן כאַראַקטער, מיט דער מימיק און תנועות, ווי אזעל־כע ליעדלעך ווערען געוועהנליך בעגלייט אין א קאפּע שאַנטאַן. דער ערשטער פון די „בראָדער זינגער“ איז געווען יאקאָווקע מיט א קאָמפּאָניע פון דריי אָדער פיער פּערזאָן. ער איז געווען א בעקער יונג און ווען מען האָט איהם אָבגעגעבען פאר א סאַלדאַט, האָט ער געדרינגט אין וויען. דאָרטען האָט ער געזעהן דייטשע קאפּע שאַנטאַנען און איהם איז איינגעפאלען, אז דערפון קען מען מאַכען א פּרנסה ביי אידען. א שטימע האָט ער געהאט א גוטע, ער האָט אויך געקאָנט אליין פּערפאַסען ליעדלעך, און ווען ער האָט זיך צו־ריקגעקעהרט פון דיענסט, האָט ער צוזאַמענגעשטעלט א קליינע קאָמפּאָניע און זיי האָבען געזונגען אין לֶאָקאַלען.

שפּעטער האָט זיך בעווייעזען אפרים בראַדער, ער איז געווען מעהר אינטעליגענט. ער א ז פריהער געווען א בעל תפילה און האָט געהאט א גוטע שטימע. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט א קליינע קאָמפּאָניע און האָט אונטערגעהאַלטען דעם עולם מיט ליעדלעך, וואָס האָבען געדארפט שילדערן דאָס חסידישע לעבען. עס פּערשטעהט זיך, אז די ליעדער זיינען בעגלייט געוואָרען מיט חסידישע האַר־וואַיעס און תנועות.

נאָך שפּעטער, ביים סוף זעכציגער יאָהרען, האָט זיך בעוויי־זען משה קאָפּ, וועלכער האָט געהאט מעהר ערפּאָלג ווי אלע. ער פלעגט זיך אקאָמפּאָנירען אויף א האַרמאָניק. אין זיין קאָמפּאָניע איז געווען משה טייף, וועלכער איז שפּעטער געווען איינער פון די ערשטע אקטיאָרען.

וואָס געהענטער צו די זיבעציגער יאָהרען אלץ גרעסער איז געוואָרען די צאָהל פון אזעלכע זינגער קאָמפּאָניעס און זיי האָבען זיך פּערשפּרייט אין גאַליציען, רומעניען און פון דאָרט קיין רוס־לאַנד. וואָס ווייטער בעקומט די דאָזיגע אונטערהאַלטונג מעהר א פּנים פון א פּאַרשטעלונג. עס איז שוין ניט גענוג צו בעגלייטען די ליעדלעך מיט תנועות און האַוואַיעס. מען דאַרף שוין די ליעדלעך

אינפֿלעכטען אין פראָזע און עס זאָל אויסקומען עפעס אַ היתר צום ליעדעל. די זינגער טרעטען ניט ארויס פאר'ן עולם ווי זיי שטעהען און געהען, און האָבען בעזונדערע מלבושים וואָס זאָלען פאסען צום כאַראַקטער פון דעם ליעדעל. האָט דאָס ליעדעל צו געהאָן מיט חסידים, טהוט זיך אָן דער זינגער ווי אַ חסיד, אין אַ גאַנגער אטלעסענע קאפּאַטע מיט אַ גארטעל, מיט אַ מלית קטן, מיט שיכעלאַך און לאַנגע זאַקען. דערצו פאָדערט זיך אויך אַ שטרימעל מיט אַ געוויסען סאָרט פאות, וואָס מען קען זעהן נאָר אויף דער ביהנע, מסתמא דערפאר וואָס אזוי געהען די חסידים אַ זי גאַליציען און וואָס די אכיראבות פון די זינגער זיינען געווען בראָדער. האָט אַ ליעדעל געהאט צו טהאָן מיט אַ דייטש, האָט זיך דער זינגער אריינגעווארפען אין אַ לאַנגע פאָר הויזען, קורצען רע-קיף און געפוצטע שיד. דערצו האָט מען שוין אויך געדארפט אכיר סעל גרימירען זיך, אלץ אויף אַ פרימיטיווען אופן. עס פערשטעהט זיך, אַז די זינגער זיינען נאָך ניט דערוואַקסען צו אזא רחכה, אַז זיי זאָלען האָבען אונטער דער האַנד שמינקע און אַ פענזיל און פוּדע און אַ פאָרוואַכער. אַן אַבגעברענטע שוועבעלע איז געווען איבערגענוג צו מאַכען שוואַרצע פאסען אויפ'ן פנים, און אַ רויט שטיקעל פאפיער, אין וועלכען מען וויקעלט איין צוקערקעס, איז געווען די ווּתּר אַנצופאַרבען אַ פנים רויט.

ווי שוין געזאָגט, איז פאַר די ערשטע זינגער געווען גענוג צו בעגלייטען זייערע ליעדלאַך מיט תנועות און האַוואַיעס און שפּע-טער איז שוין געווען נויטהיג צו געבען די זינגער אַ פתחון-פה אַרויסצוטערעטען מיט אַ ליעד, כדי עס זאָל ניט אויסקומען, אַז מען שטעלט זיך אוועק זינגען סתם אין דער וועלט אַרײַן. דאָס האָט מען דערוו זען דערמיט, וואָס די זינגער האָבען גערעדט אָדער פאַרגעשטעלט עפעס אזוינס וואָס האָט געהאט צו טהאָן מיט דעם ענין פון דעם ליעדעל, און נאָכדעם אַז מען האָט דערצו צוגעפיהרט ווי געהעריג איז, איז מען אַרויס מיט'ן ליעד.

אַט זיינען אַ פאָר ביישפיעלע פון די פרימיטיווע פאַרשטעלונג-גען, וואָס זיינען געגעבען געוואָרען אין די ווייז-קעלערען אין רומע-

ניען און אין רוסלאנד איידער גאלדפארען האָט זיך בעוווועזען אויף דער ביהנע.

„דער גנב“ איז א ליעד, וואָס איז געשריעבען געוואָרען פון דעם בעוואוסטען פּאָלקס־דיכטער וועלוועל זבארושער (עהרענ־קראניץ). א קאָמפּאניע זינגער האָבען גענומען דאָס ליעד און צו־געגעבען דערצו א סצענקע. א איד זיצט אויפ'ן בעט און לייענט קריאת־שמע און ווען ער לעגט זיך שלאָפען, קומט אריין א גנב דורכ'ן פענסטער און פּאקט איין די זאכען. דער איד כאפט זיך אויף פון דעם גערויש און מאכט א גוואלד. דער גנב אנטלויפט, נאָר מען כאפט איהם און ווען דער פּאָל־סמאן פיהרט איהם אריין צוריק אין שטוב, שמעלט זיך דער גנב זינגען דאָס ליעד: „דער גנב“.

„דער וכוח צווישען חסיד און דייטש“ איז איינע פון יענע ליעדער, וואָס זיינען געשאפען געוואָרען אין א גרויסער צאָהל אין דער צייט פון השכלה. די זעלביגע קאָמפּאניע, וואָס האָט „פּער־זינגערט“ דעם „גנב“ האָט דאָס זעלביגע געטהאָן מיט'ן וכוח. עס ווערט פּאָרגעשטעלט, ווי א מלמד לערענט מיט א אינגעל אין חדר און כאפט זיך אז עס איז שוין צייט צו געהן דאווענען. ער געהט ארויס פון שטוב און ער קעהרט זיך באלד צוריק אלס דייטש. פון דעם שמועס מיט'ן אינגעל ווייזט זיך ארויס, אז דער דייטש איז דעם מלמד'ס א ברודער. ער איז מיט יאָהרען צוריק אוועקגעפּאָה רען שטודירען און האָט זיך יעצט צוריקגעקעהרט אהיים. ער ער־קלערט דעם אינגעל די גרונדלאגען פון השכלה און לעגט חסידות אין דר'ערד אריין. עס פּערשטעהט זיך, אז ער רערט דייטש, און דער אינגעל פּערשטעהט ניט א וואָרט, און אז ער איז פּארטיג מיט'ן רעדען הויכט ער אָן צו זינגען א ליעד און דער אינגעל ענט־פּערט איהם, און עס קומט ארויס א מין דועט.

די „פּראָזע“, אָדער די ווערטער וואָס די זינגער האָבען גע־רעדט, איידער זיי זיינען צוגעקומען צום ליעד, איז ניט געווען קיין געשריבענע, דאָס האָבען די זינגער אליין פּערפּאסט און האָבען עס גערעדט בעל פּה. זיי האָבען געקאָנט בייטען די ווערטער, צוגעבען העמצאות און טהאָן וואָס זיי האָבען געוואָלט.

דער עיקר ביי אזא מין פארשטעלונג זיינען געווען די ליע-
דער, און עס איז מערקווירדיג, הגם זייער מקור איז געווען א קאפע
שאנטאן, זיינען זיי אין יענע צייטען ווייט ניט געוועזען קיין קאפע
שאנטאנישע, די דאזיגע ליעדער האבען מ'ט זייער כאראקטער, מיט
זייער גייסט, מיט זייער אינהאלט אין גאנצען זיך אונטערשיידעט
פון די ליעדלאך, וואס זיינען שפעטער איינגעפיהרט געווארען אין
טהעאטער אין אמעריקא. דאס רוב ליעדער זיינען געווען פון א
העכערען סארט. זיי זיינען געווען געשריעבען פון וועלוועלע זכאר-
זשער, אליקום צונזער און אין אנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען
אויך פון גאלדפארען און לינעצקי. גאלפארענ'ס ליעדער זיינען גע-
זונגען געוואָרען אין רוסלאַנד, רומעניען און גאליציען א סך פרי-
הער, ווי ער האָט עפעס געהאט צו טהאָן מיט טהעאטער, און דער
עולם האָט פון זיי געלעקט די פינגער. קאפע שאנטאניש זיינען
מייסטענס געווען די דעמען.

פון די זונגער זיינען ניט נאָר די „בראָדער“ געווען מפורסמים.
יעדע געגענד האָט געהאט איהרע גדולים. אין רוסלאַנד זיינען אין
אנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען געווען די מפורסמים גראדנער
און פינקעל. זייער הויפט מקום מנוחה איז געווען אין אדעס און
זיי האָבען געזונגען דאָרטען אין די ווייניקעהלערען.

אין אדעס האָט שטארק אויסגענומען דאָס ליעד „דאָס אדע-
סער וויבעל“. ווי אלע ליעדער פון דעם סאָרט אין יענער צייט,
איז דאָס „אָדעסער וויבעל“ געווען פערזעהן מיט פראָזע, וואָס האָט
געדארפט רעכט מאכען דאָס זינגען. אין דער „אָדעסער וויבעל“
קומען אריין דריי פערזאָן. א חסיד, א לעהרער און א פרוי. עס איז
פערשפאָרט צו זאָגען, אז קיין פרויען האָבען דאמאָלט ניט געזונגען
און ניט געשפיעלט אין די לאַקאלען. גראדנער האָט זיך אָנגע-
טהאָן ווי א חסיד'ל, און פינקעל האָט זיך פערקליידט פאר א
וויבעל.

דער אינהאלט פון „אָדעסער וויבעל“ איז אזא :

א וויבעל האָט געהאט א מאן א חסיד. ער איז געוועסען אין
בית-המדרש און האָט גע'שכור'ט. א לעהרער איז אריינגעקומען. זי
קלאַנט זיך פאר איהם, אז איהר מאן איז א לאַ יוצלת, א באַנט-

קוועטשער. דער מאן קומט און עס הויבט זיך אָן א קריעג צווישען
איהם און איהר אין דער פֿאַרם פון א דועט :

ע ר. זאָג מיר, דו וויבעל, דו שעחנע, דו פיינע,
וואָס זיינען דיר פּערוויינט די אויגען דיינע ?
ז י. וואָס זאָל איך ניט וויינען, אין דר'ערד ניט אריין,
איך האָב אזא חסיד, א פליאסקע א מאן.

אזוי זיינען געווען געבויעט אלע ליעדער, וואָס די זינגער האָ-
בען געזונגען אין אָנהויב פון די זיעבעציגער יאָהרען, סיי אין רוס-
לאַנד, סיי אין רומעניען און סיי אין גאליציען. שטימען אליון זייר-
נען ניט געווען גענוג פאר די דאָזיגע ליעדער, די זינגער האָבען
געדארפט קאָנען געבען א מיין פֿאַרשטעלונג. וואָס לעבעדיגער איי-
נער האָט זיך ארויסגעווייעזען אין אזא פֿאַרשטעלונג, אלץ גרעסער
איז געוואקסען זיין נאָמען צוושען די בעזוכער פון די וויין-קעה-
לערען.

ווי פרימיטיוו אזעלכע פֿאַרשטעלונגען זיינען ניט געווען,
זיינען די זינגער אין א קליינעם פארמאט געווען אקטיואַרען, און
הגם זיי האָבען נאָר געהאט געצעהלטע ראָלען — א חסיד'ס, א
„דאטש“, א ווייבעל — האָבען זיי אבער געוואוסט, ווי א קעהר צו
טהאָן זיך אויף א ביהנע און ווי פֿאַרצושטעלען א לעבעדיגען מענ-
שען.

די פּערשיעדענע קאָמפּאניעס, וואָס האָבען ארומגעוואָנגעלט
איבער די גרעסערע שטעדט אין רוסלאַנד, רומעניען האָבען געוויר-
זען, אז עס האָט זיך שוין פֿאַרמירט א היבש פּובליקום, וואָס לעקט
די פינגער פון אזא מיין אונטערהאלטונג וואָס האָט א שייכות מיט
א טהעאטער-פֿאַרשטעלונג, און צו טהעאטער איז געווען אין אידוי-
שען נייסט צו ניט, דער עולם האָט זיך שוין איבער אזעלכע פראגען
ניט פֿערטראכט און איז מיט א גרינגען הארצען געגאנגען זעהן און
הערען די זינגער אין די וויין-לאַקאָלען.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז די נויטהיגע שטיינער פאר א
בנין פון א טהעאטער זיינען שוין געווען אָנגעגרייט און עס האָט
זיך נאָר געפאָדערט דער בוימיסטער, וואָס זאָל פערשטעהן, וואָס
מען קאָן אויסבויען פון דעם גרייטען מאטעריאל.

אכטער קאפיטעל.

דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

אין אנהויב פון די זיבעציגער יאהרען זיינען שוין אלע דריי נויטיגע עלעמענטען פאר א אידישען טהעאטער געווען פארטיג. עם זיינען געווען די דיכטער וואס האבען פערשטאנען צו שאפען דראמאטישע זאכען פאר דער ביהנע; עם זיינען געווען די פאלקס-זינגער, וואס האבען געגעבען אין ווייזקעהלערען מיניאטורע פאר שטעלונגען און עם איז שוין געווען א היבשע פובליקום וואס האט זיך לחלוטין ניט געקערט וועגען „מושב לצים“ און וואס האט געפאדערט אזא אונטערהאלטונג, וואס מען געבט אין א טהעאטער.

אין דער צייט האט זיך בעווייעזען אברהם גאלדפארדען. נאך זיינענדיג א תלמיד פון דער זשיטאמירער ראבינער-שול האט ער ארויסגעווייעזען א תשוקה צו טהעאטער. אין די זעכציגער יאהרען האבען די תלמידים מיט דער צומוטהיגונג פון די אידישע לעהרער געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע“, און גאלדפארדען האט גע-שפיעלט די הויפט-ראלע אין דער דאזיגער פיעסע. אט דער פאקט דארף אויסגעטייטשט ווערען, אז די היסטריאגישע קונסט איז איהם געווען נאָהענט צום הארצען און זיינע חברים האבען געוואוסט, וואס ער קאן דער-גען אויפטהאן.

די אטמאספער פון דער זשיטאמירער ראבינער-שול צו דער צייט וואס גאלדפארדען האט דארטען געלערענט איז געווען אזא, וואס האט געוועקט די תשוקה פון די תלמידים צו דער דראמאטי-שער קונסט. דער גרויסער ערפאלג פון די תלמידים, וועלכע האבען אין די פופציגער יאהרען געגעבען עטליכע אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו און דער אפיציעלער דאנק וואס זיי האבען גע-קריגען פון דער רעגירונג פאר זייער גוטער ארכייט, האט פאס-

אנגעצונדען די פאנטאזיע פון די אנדערע תלמידים און די ווענד אליין פון דער ראבינער-שול האָבען גערעדט וועגען טהעאטער. אברהם גאלדפאדען איז געווען דורכגעדרונגען מ'ט דער דאָר זיגער אטמאָספערע און דערצו האָט אויף איהם געמאכט אזא שטארקען איינדרוק דר. עטינגער'ס דראמע אז נאָך מיט עטליכע יאָהר פריהער, ווי ער האָט זיך גענומען צו א אידישען טהעאטער, האָט ער אָנגעשריבען א קאָמעדיע אָדער א פארס, וואָס ווייזט דייט' ליך און בולט דעם איינפלוס פון „סערקעלע“.

די קאָמעדיע הייסט „די מוחמע סאַסיע“ און איז גאנץ לעבעדיג נעשילדערט. דער סיוושעט איז א ביסעל א פערפלאַנטערטער, גאָר ניט ווי אין די אנדערע שפעטערדיגע פארסען. סאַסיע ווי סערקעלע איז די עקרת הבית און געהט אין ספאָדעס. זי וויל זעהר אויסגעבען א הר שוועסטער און געפינט א שניידער א ליטוואק, וועלכער איז פיקס און פארטיג צו געהן צו דער חופה. נאָר אין דעם טאָג פון דער התונה קומט אַן דעם ליטוואק'ס ווייב און דער-לאָזט ניט איהר מאן עובר זיין אויפ'ן חרם דרבנו גרשם. אין דער שטיק איז נאָך איינגעוויקעלט א צווייטער סיוושעט. סאַסיע האָט א פלימעניצע און טהוט איהר אַן געבראָטענע צרות. דער מאן וואָלט זיך וועלען אָננעהמען פאר איהר, האָט ער אבער מורא פאר זיין פלונג'טע (גראד ווי אין סערקעלע). זיין פריינד איספאנסקי קומט צו הילף און דורף א רמאות געלינגט זיי התונה צו מאכען די אַרימע פל מעניצע. די בילדער זיינען אזוי לעבעדיג, אַז דער דאָזיגער פארס איז א סך בעסער פון די אלע אנדערע פון דעם מין, וואָס גאלדפאדען האָט נאָכדעם געשריבען.

אין 1872 האָט גאלדפאדען אויף געדרוקט א דיאלאָג אונטער'ן נאָמען „צוויי שכנות“. דאָס איז א שמועס צווישען צוויי ווייבער, וועמעס קינדער, אלטערונג און זיידונג, שפיעלען זיך אַז א זייט. שיינדעלע און גנעסיע מאכען איינע די צווייטע אמת'ע ווייבערשע קאָמפלימענטען און געפינען ניט גענוג ווערטער אויס צודריקען זייערע הייסע ווינשעוואַניעס איינע פאר דער צווייטער: שיינדעלע. און איד וועל טאַנצען ביי אייער וזהו אויף דער

אופה!

גנעסי. און איד וועל אייערען צוטראגען די גילדערנע וויד!
שיינדעלע. און איד וועל טאנצען א קאזאטשאק מיט'
מחותו.

גנעסי. און איד וועל טאנצען מיט די מאנסבילען אין מיטען.
שיינדעלע. א פאר לייכטער דרשהגעשאנק אייער אלטע-
רוניון!

גנעסי. און איד א פאר פריאלען אייער זיידוניון!
שיינדעלע. און איד וועל אייער פארפאלק אונטערבעטען
דאס קישען.

גנעסי. אוי, דאס איז א גוטער פריינד, לאמיר זיך צוקושען.
און בשעת די דאזיגע הייסע ווינשעוואניעס פליהען פון אייר
נער צו דער צווייטער און די הערצער פון די יונגע מאמעס זיינען
אזוי דערווארעמט, אז די שכנות כאפען זיך אזש קושען, קאנען זיך
די קינדער צווישען זיך מיט עפעס גיט צומהיילען און הויבען זיך
אן צו שלאגען.

די הייסע פריינדשאפט צווישען די שכנות ווערט תיכף איי-
בערגעריסען. יעדע גיט זיך א ווארף צו איהר קינד און איינע
הויבט אן אויסצו'בטל'ען אלע איהרע חלומות אויף דער צווייטער
און איינע אויף דער אנדערער לייענט אויס א צעטייל פון כל דבר
אסור.

אברהם גאלדפארען איז געבארען געווארען דעם 20טען יולי,
1840, אין אלט קאנסטאנטינאָפּל, וואָלינער גובערניע, רוסלאַנד. זיין
פאטער איז געווען א זייגער-מאכער, וועלכער איז געווארען אנגע-
שטעקט פון דער השכלה. דעמאלט איז געווען די צייט פון פאָר-
מאניקעס און געוועהנליך האָט מען פאר רעקרוטען געכאפט די קינד-
דער פון בעלי מלאכה'ס. די קינדער פון רייכערע בעלי בתים האָט
מען ניט אנגעריהרט, נאָר בעלי מלאכה'ס האָבען אויף געהאט א
מיטעל ווי אזוי צו בעוואָרענען זייערע קינדער פון די כאפערס.
און דער מיטעל איז געווען צו שיקען זיי, די קינדער הייסט עס,
איז שקאלעס. אברהם גאלדפארען איז געווען צווישען די ערשטע
קינדער אין דער קאזיאַנער שקאלע. ער האָט ארויסגעוויזען גרויסע
פעהיגקייטען און צו צעהן יאהר האָט ער אנגעשריבען א לשון

קודש'דיגען שיר. דער בעוואוסטער שרייבער אברהם בער גאט לאבער אין דעמאלט געווען לעהרער אין דער דאזיגער קאזיאנער שול און האט זיך פעראינטערעסירט מיט דעם געראטענעם אינגעל און האט זיך בעזונדערס אָבעגעבען מיט איהם, געלערענט איהם העברעאיש און געוועקט אין איהם דעם פאָעטישען געפיהל.

גאטלאָבער איז אבער ניט נאָר געווען א העברעאישער שרייבער און דיכטער, ער האָט אויך געשריבען אידישע ליעדער. פון זיין טאטען דעם חזן האָט ער גע'ירש'עט א גוטע שטים און א ליעבע צו נגינה. ער פלעגט אליין שאפען די נגונים צו זיינע ליעדער. די דאזיגע ליעדער מיט די נגונים האָט גאלדפאדען איבערגענומען און פלעגט זיי שפעטער מיט חשק זינגען אין דער ראבינער שול.

ביי גאטלאָבער'ן האָט ער זיך אויך באקאנט מיט דער אידישער דראמע, און אויב גאלדפאדען האָט אין דער „מוהמע סאָסיע" ארויסגעוויזען דעם שטארקען איינפלוס פון „סערקעלע", האָט ער אין די שפעטערדיגע פארסען געוויזען דעם איינפלוס פון גאטלאָבער'ס „דעקטוד".

די אידישע לעהרער און ראבינער-שול האָבען געהאלטען אן עולם ומלֵאָה פון דעם יונגען דיכטער גאלדפאדען און געלעגט אויף איהם גרויסע האַפנונגען און נביאות געזאָגט, אז ער וועט אמאָל זיין א ציערונג פאר דער העברעאישער ליטעראטור, און דאָס האָט איהם געהאָלפֿען ארויסצוקומען פון די עקזאמענס מיט גאנצע ביי-נער. ווי די מייסטע פאָעטען האָט ער ניט ליעב געהאט קיין מאַ טעמאטיק און די טרוקענע חשבונות זיינען איהם געווען דערווידער. ער וואָלט קיין מאָל ניט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען אין דער דאָ-זיגער חכמה, נאָר א דאנק זיין וואקסענדען, פערשפרעכענדען טאָלאַנט, איז ער נצול געוואָרען פון דעם גזלן דעם לעהרער פון מאַ טעמאטיק.

נאָכ'ן ענדיגען די ראבינער-שול איז ער געוואָרען א לעהרער פון קאזיאנער שול, פריהער איז סימפעראַפּאָל און נאָכדעם אין אדעס, וואו ער האָט חתונה געהאט מיט ווערבעלס טאָכטער. גאלדפאדען איז געווען צו לעבענס-לוסטליג פאר אַזאַ טרוקענע פּראָפּעסיע און א חוץ דעם איז דער געהאלט פון א לעהרער דע-

מאָלט געווען נאָך צרה'דיגער ווי איצט. „18 רובעל מיט קאָפּי מעם האָט אַ לעהרער דעמאָלט בעקומען געהאלט!״ האָט גאָלדפּאָר דען שפעטער געמאכט חוזק דערפון. און דאָס קומט אויס אַ פיער רובעל אַ וואָך, כמעט אזוי פיעל, וואָס אַן אַרימער מלמד האָט גע' קריגען אין אַ קליין שטעדטעל. ער האָט אוועקגעוואָרפען חרפה אָן אַ זייט און איז אַריין אלס קאסיר אין אַ מאַגאַזין פון דאמע-היט. די שכירות פון אַ קאסיר אין אַזאַ געשעפט זיינען אויך ניכ געווען אזעלכע, וואָס האָבען איהם געקאָנט צופריעדען שטעלען. נאָר ווי עס שיינט האָט ער דערביי געהאט אַן אנדער כונה. ער האָט זיך געוואָלט בעקאָנען מיט'ן דאָזיגען געשעפט, כדי ער זאָל שפּעטער קענען אַליין עפענען אַזאַ מאַגאַזין. און טאקע אזוי איז גע' ווען. ס'האָט לאַנג ניט געדויערט און אויף איינער פון אדעסער גא' סען האָט זיך געעפּענט אַ מאַגאַזין פאר פרויען-היט מיט אַ שילד, פון וואַנען עס האָט אַרונטערגעקוקט דער נאָמען גאָלדפּאָרען.*

דאָס געשעפט איז אָנגעגאַנגען גאַנץ לעבעדיג כל זמן מען האָט גע' געבען סחורה אויף קרעדיט, נאָר ווען די קרעדיטאַרען האָבען גע' מען פּאָדערען געלד, האָט זיך אַרו סגעוויזען, אַז עס איז ניטאָ מיט וואָס צו בעצאָהלען זיי, און איידער ער האָט זיך נאָך רעכט צוגע'

(* ווען ער איז אַריינגעטראָטען אין ראבינער-שול האָט ער געהיי' סען גאָלדענפּאָדים און האָט נאָך דעם דאָזיגען נאָמען געברויכט, ווען ער האָט געלאָזט דרוקען זיין זאַמלונג פון אידישע ליעדער „אידעלע״ (1866). דאָס לעצטע ליעד אין דער דאָזיגער זאַמלונג ענדיגט זיך מיט'ן פּערז:

„מיר נעהמען ניט ביידע מיט פון דאנען,

מיר זיינען ביידע גלייכע צדדים;

מיך וועט מען כאַטש אַ צייט דערמאנען:

דאָס האָט געשריבען א. גאָלדענפּאָדים.

נאָר אויף דער ענין פון אַ לעהרער אין ראבינער-שול האָט ער גע'

ענדערט דעם נאָמען אויף גאָלדענפּאָדען, כדי אָבצורייבען פון איהם

דעם פּראָסטי-אידישען קלאַנג און נאָך שפעטער האָט ער שוין אַליין גע'

קירצט אויף גאָלדפּאָדען.

וואוינט צום נאָמען „געשעפטסמאן“ איז ער געצוואונגען געווען צו ערקלערען זיך באנקראַט. און שוין נאָר ניט ווי א געשעפטסמאן איז ער אוועק ניט נאָ פון אדעס נאָר אויך פון רוסלאַנד.

ער איז אָנגעקומען אין מינכען און דאָרטען געוואָלט שטודירן רען מעדיצין. אַלס געענדיגטער פון ראַבינער־שול, זיינען פאר איהם געווען אָפּען די אוניווערזיטעטען אין רוסלאַנד, נאָר מסתמא צוליעב דעם באנקראַט האָט ער דאָרטען שטודירען ניט געקענט. נאָר איז מינכען האָט ער געטראָפּען א געוועזענעם לעהרער פון אַלט קאָנסטאַנטין, וועלכער האָט דאָרטען אויסגעשטודירט אויף דאָקטאָר מעדיצין. יענער האָט איהם קלאָר געמאַכט, אז מיט זיינע פאָך דערונגען פון לעבען וועט ער לאַנג קיין סטודענט ניט בלייבען און ער וועט נאָר אומזיסט זיך פּלאַגען און ער האָט די עצה געפּאָלט און אָבענזאָגט זיך פון דעם געדאַנק צו שטודירען ווייטער.

אין דער צייט איז שוין זיין נאָמען געווען פּאָפּולער צווישען די העברעאישע און אידישע לעזער און מעהר צווישען די אידישע, ווייל דערצו האָבען געהאַלפּען זיינע ליעדער, וואָס מען האָט צו דער צייט געוונגען אין א סך, א סך אידישע הייזער.

ער האָט זיך מיישב געווען, אז נאָך אַלעמען איז זיין פאך ליי טעראטור און ער האָט אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען א אידישע צייטונג. אין רוסלאַנד האָט ער קיין צייטונג ניט געקאָנט ארויס־געבען — דערצו האָט זיך געפּאָדערט א ספּעציעלע ערקלויבנים פון דער רעגירונג און דאָס איז געווען שווער אָדער נאָר אונמעגליך צו קריגען. נאָר דערפאר האָט א צייטונג, וואָס האָט זיך געדרוקט אין אויסלאַנד, געמעגט אריין אין רוסלאַנד. ער איז אוועק אין לעמבערג און צוזאַמען מיט יואל לינעצקי צוגעטראָטען צו א וועד בענטליכער הומאַריסטישער צייטונג אונטער'ן נאָמען „ישראל'יק.“ דאָס איז געווען אין 1875. נאָר די צייטונג האָט לאַנג זיך ניט גע־האַלטען, און אין א יאָהר ארום, אין 1876, גיט ער שוין ארויס אין בוקאַווינאַ אן אנדער צייטונג אונטער'ן נאָמען „דאָס בוקאַווינער צוזאַמעןליטישע פּאָלקס בלאַט.“ די צווייטע צייטונג האָט געהאַט נאָך אן ערגערען מזל און נאָר א קליינע צאָהל נומערען זיינען פון יאָהר ארויס. אין דער צייט איז איהם אָנגעקומען א ברעפּ פא

זיינעם אן אבאָנענט, מיט'ן נאָמען יצחק ליברעסקו, וועלכער איז געווען איינער פון די משכילים אין יאסי, רומעניען, און וועלכער האָט איהם געמאכט דעם פארשלאַג, אז ער זאָל די רעדאקציע פון דעם בלאַט איבערטראַגען אהין. א. גאלדפארדען האָט זיך אן דעם פארשלאַג אָנגעכאפט און איז אָנגעקומען קיין יאסי, צווישען די ימים טובים אין 1876.

אין יאסי איז דעמאָלט געווען דער לייער-זינגער גראדנער, וועלכער האָט יעדען שבת צו נאכט אָבגעגעבען „זמירות“ אין א קליין גערטענדעל ביי שמעון מארק.

גראדנער איז געווען יאקאווקע'ס א תלמיד און זיין רעפוטאד ציע האָט צו יענער צייט דערגרייכט אין דריי מדינות: רוסלאַנד, עסטרייך און רומעניען. ער איז געווען א פרעמדער פלאַנץ אויף דעם דאָזיגען פעלד. ער איז אפשר געווען דער איינציגער ליטוואק צווישען די לייער-זינגער און דאָד האָט ער פערנומען צווישען זיי דעם אויבער-אָן.

עס איז שוין געווען דערמאָנט וואָס די ארבייט פון א לייער-זינגער איז געווען. פאר א לייער-זינגער איז ניט געווען גענוג צו זינגען א לייער; ער האָט דאָס זינגען געדארפט בעגלייטען מיט תנועות און העויות און מיט טענץ. איז דאָס לייער געווען וועגען א חסיד, האָט ער זיך אָנגעהאַן ווי א חסיד'ל, און אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האָט עס געהייסען „פערשטעלען“ זיך. איז דאָס לייער דעל געווען וועגען א בעל-העגלה, האָט ער זיך אָנגעהאַן ווי א בעל-העגלה. איז דאָס לייערעל געווען וועגען א מלמד, האָט ער זיך אָנגעהאַן ווי א מלמד, און דאָס גלייכען. דערביי האָט ער געמאכט די מימיק פון די פארשוניגען וואָס ער האָט פאָרגעשטעלט. אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האָט די מימיק געהייסען „מאכען אָנשטעלען.“

ווען א לייער האָט געפאָדערט א צווייטע פערזאָן האָט דער זינגער גענומען א מיטהעלפער, וועלכער האָט אויף געמאכט די זעל-ביגע קונצען. און אזוי ווי די לייערער האָבען צו דער צייט געהאט דעם כאראקטער פון מיניאטורע פאָרשטעלונגען האָבען זיך גע-וועהנליך געפאָדערט דערצו לכל הפחות צוויי פערזאָן.

גראדנער האָט זיך אויסגעצייכענט פון אנדערע ליעדער־זינגער סיי מיט זיין טאלאנט, וואָס איז דעמאָלט נאָך געווען אין אַ רוי־ הען, ווילדען צושטאַנד, און סיי מיט זיין מוסה, ענערניע און אונד מערנעהמונגס־נייסט. ער איז געווען געבענשט מיט אַ געבאָרענעם טאלאנט, וואָס האָט נאָר געפאָדערט ענטוויקלונג און שולונג. ביי די ערשטע ווארימע שטראהלען פון אַ ביהנע האָט זיך זיין טאָד לאַנט צובליהט און ער האָט זיך אויסגעצייכענט סיי אין קאָמישע ראַלען און סיי אין טראַגישע, און ער איז געוואָרען דער גרעס־טער אקטיאָר פון זיין צייט.

גאַלדפאָדען האָט איהם כאַראַקטעריזירט אין די ווערטער:
 „גראַדנער האָט שעהנע פעהיגקייטען: ער בעזיצט אַ געזונ־טע אנגענעהמע נאָר נישט נאָך אויסגעארבייטע באַריטאָן־שטימע. זיינע בעוועגונגען און מימיק איז בעפריעדיגענד נאָר ווילד. ער פאָדערט איינע רעגעלמעסיגע ענטוויקלונג און מעלאָדיע.“
 דאָס איז די כאַראַקטעריסטיק פון גראַדנער, ווען גאַלדפאָדען האָט איהם ערשט דערקאָנט.

מען ווייסט זעהר וועניג וועגען דעם ערשטען בעדייטענדסטען אקטיאָר. אַלץ וואָס מען ווייסט וועגען איהם איז, אז ער איז גע־באָרען געוואָרען אין דער ליטא און דאָרטען האָט ער זיך אויסגע־האַדעוועט. אַלס יונגער בחור'ל האָט ער געהאט די מלאכה פון אַ פאפיראַסענמאַכער און האָט געארבייט אין ווילנא ביי שישמאַן און דורונטש אין פאַבריק. נאָר די דאָזיגע ארבייט איז איהם ניט געפעלען געוואָרען און ער האָט זיך אוועקגעלאָזט איבער דער וועלט פֿרובען זיין מזל. ווי אזוי ער איז געוואָרען אַ ליעדער זינגער איז ניט בעקאַנט, נאָר ווען גאַלדפאָדען האָט איהם בעגעגענט אין יאַסי, האָט ער אַרויסגעוויזען מעהר אַנטרעפעניאַרישען נייסט ווי די אַנדערע.

גראַדנער האָט זיך ניט בענוגענט ווי די אנדערע ליעדער־זינגער נער צו געבען אַ „פאַרשטעלונג“ ערגעץ אין אַ שטוב ביי אַ בעל־הבית אָדער אין אַ שיינק. ער האָט געשטרעבט נאָך גרעסערעם און האָט אויסגעקליבען די גרויסע שטערט פאַר זיין טהעטיגקייט. ווען ער איז אָנגעקומען אין אַ גרויסער שטאָרט האָט ער גענומען אַ

גרויסען לאקאל, געמאכט דארטען א פלאטפארם, געלאזט נומעריי רען די ביינקלעך און אברוקען קליינע אפישען מיט דער מעלדונג, אז ער זינגט די בעסטע ליעדער פון די בעליעכטע פאלקסדיכטער: אליקום צונזער, וועלוויל זכארוזשער, יואל לינעצקי און אברהם גאלד פארען.

ווען גאלדפארען איז אָנגעקומען קיין יאסי, מיט'ן צוועק איי בערצוטראגען אהער זיין רעדאקציע, האָט גראדנער געגעבען זיינע זמירות אָדער קאָנצערטען אין א קליינעם גארטען און זיין מיט העלפער איז געווען שכר גאלדשטיין.

גראדנער איז געווען פון די ערשטע צו קומען אכגעבען איהם א ווארימען שלום עליכם. זיי האָבען ביידע ניט פערשטאנען די בעדייטונג פון דער דאָזיגער היסטאָרישער בעגעגעניס. גראדנער האָט זיך פשוט דערפרעהט מיט'ן דיכטער, וועמעס ליעדער ער האָט געזונגען און וועלכער איז פאר איהם געווען א קוואל פון פרנסה. ליעדער קאָן מען ניט זינגען שטענדיג די זעלביגע און מען דארף האָבען פון צייט צו צייט נייע. גאלדפארען האָט אין איהם געזעהן א קונד, וועמען ער וועט קאָנען פערקויפען עטליכע נייע ליעדער, און אין זיין דאמאָלסדיגען צושטאנד וואָלט איהם דאָס ביסעל געלד זעהר צוניץ געקומען. עס איז אבער געווען פון ביידע זייטען א מקח טעות. גאלדפארען דערצעהלט מיט א ווייכען הומאָר, ווי גראדנער האָט איהם ערקלעהרט, אז דעם שכר פאר זיינע ליעדער בעקומט ער אין פאָפּולאריטעט. אָט איז ער, גאלדפארען, ערשט נע קומען אין א פרעמדער שטאָדט, און זיין נאָמען איז שוין דאָ בע קאנט פון איין עק ביז'ן צווייטען, און דאָס איז דערפאר וואָס ער גיט אָן דעם נאָמען פון דעם דיכטער פון יערען ליעד וואָס ער זינגט. קיין אנדער שכר קאָן מען פון קיין ליעדער זינגער ניט ערוואַר טען, ווייל קיין גרויסע גליקען מאכט ער דאָך אליין ניט.

גאלדפארענס פערעהרער האָבען איידער וואָס ווען געזוכט צו מאכען פאר איהם אביסעל געלד, וואָס ער האָט געדארפט זעהר נויטיג. זיי האָבען דערוויזען מיט אלע ראיות דעם אייגענטהיי מער פון דעם גערטעל, וואו גראדנער האָט געזונגען, וואָס פאר א פורצער עס וועט מאכען גאלדפארען, ווען עס וועט אָנאָסירט ווער

רען — אז ער אליין וועט ערשיינען פאר'ן פובליקום און דעקלא-
מירען זיינע אייגענע ליעדער. דער בעל הבית פון דעם גערטעל
האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם און איז מרוצה געוואָרען צו געבען
גאָלדפּאַדען הונדערט פּראַנק פאַר דעם אָבענד און די איינטריט
פּרייזען זיינען פאַר דעם אָבענד געהעכערט געוואָרען.

די ראָל פּון אַ דעקלאַמאַטאָר איז פאַר גאָלדפּאַדען ניט געווען
ניי. מיט עטליכע יאָהר צוריק האָט ער געגעבען אזא אָבענד אין
אדעם פאַר דער אינטעליגענץ און דער אָבענד איז געקרוינט געוואָר-
רען מיט גרויס ערפּאָלג.

גאָלדפּאַדען דערצעהלט וועגען דעם אָבענד אין יאָסי אזוי:
דער גערטעל איז געווען געפּאַקט, ווען גאָלדפּאַדען איז ער-
שיענען אויף דער עסטראַדע אין אַ פּראַק, אין ווייסע גלאַסע האַנד-
שוה, און האָט אַרונטערגענומען זיין צילינדער און פּערנייגט זיך
פאַר'ן פּובליקום. ער האָט ערוואַרט דונערענדע אפּלאַדיסמענטען,
נאָר אַ חוץ עטליכע פּערעהרער האָט קיינער קיין האַנד ניט אויפגע-
הויבען און דאָס פּובליקום איז געבליבען ווי פּערשטיינערט.

ער האָט אָבער בשעת מעשה ניט פּערשטאַנען די ריכטיגע בע-
דייטונג דערפּון און האָט זיך גענאַרט מיט'ן געדאַנק, אז דאָס האָט
ער מיט זיין ערשיינונג אזוי איבערראַשט די פּערזאָמעלעטע, אז זיי
האַבען זיך אין גאַנצען פּערלאָרען און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן.
ער האָט קיין שיהיות ניט געמאַכט און דעקלאַמירט „דאָס פינטעלע
איד.“ ווען ער האָט דאָס ליעד געענדיגט, האָט ער זיך גראַציען
פּערנייגט צום צייכען, אז מען קאָן שוין אפּלאַדירען, נאָר צו זיין
טרויעריגער איבערראַשונג, האָבען זיך נאָר אויפגעהויבען די עט-
ליכע הענד פּון די פּערעהרער און דער גאַנצער עולם איז געבליבען
שטי5.

„דאָס פינטעלע איד“ איז אַן ערנסטע ליעד און גאָלדפּאַדען
האַט אַ טראַכט געטהאָן, אז אפּשר איז דאָס צו ערנסט פאַר'ן
פּובליקום און ער האָט אָנגעהויבען צו דעקלאַמירען אַ הומאָריסטיש-
סאַטירישע געדיכט „דער מלאך“, וואָס בעשטעהט פּון צוויי אַב-
טהיילונגען: די יונגע נשמה און די אלטע נשמה. ער האָט אָבער-
דעקלאַמירט „די יונגע נשמה.“

דער עולם שוויגט.
דעקלאמירט „די אלטע נשמה.“
דער עולם שוויגט.

ער האָט זיך געלאָזט געהן פון דער ביהנע, איז געוואָרען נאָך
ערנער. דער עולם האָט פערלאָרען די געדולד און האָט אָנגעהויבן
בען צו פייפען, וואָס האָט בעדייט: אי טייער געצאהלט אי פער-
פּוילטע פיש געגעסען.

די פיאסקא איז געווען די גרעסטע, וואָס מען האָט זיך אפילו
ניט געקאנט פאַרשמעלען.

גראדנער א ז די גאנצע צייט געשטאַנען אָן א זייט און האָט
דערפון גרויסען צער געהאט. ער איז ארויף אויף דער פלאטפאָרם
און האָט אויסגעזידעלט דאָס „ווערטהע פובליקום“ מיט די ערנסטע
ווערטער. דער עולם איז גאָר לעבעדיגער געוואָרען און האָט איהם
אפלאָדירט.

פארטיג געוואָרען מיט'ן גאָב, איז גראדנער ארונטערגעלאָפּען
פון דער פלאטפאָרם, צוגעגאנגען צו גאלדפאדען און געטרייסט
זייהם און אין קורצע ווערטער ערקלערט איהם די אורזאך פון דער
פיאסקא. דער עולם וואָס האָט געזעהן גראדנער'ן, וועלכער האָט
נאָר געזונגען גאלדפאדען'ס ליעדער, פלעגט זך ווייזען אין לאנגע
פאות'ן און אין א שטריימעל און געמאכט האָפקעס, האָט
ערווארט, אז דער מאן וואָס מאכט אליין די ליעדער וועט מסתמא
ערשיינען און וועט ווייזען אזעלכע האָפקעס, וואָס מען האָט דאָס
נאָך ניט געזעהן, און ווער ווייסט, אפשר וועט ער אויך ציהען רוי-
טע שטענגעס פון נאָז. ענטטוישט אין זיין ערווארטונג איז דער
עולם, נאטירליך, געווען בייז און אויפגעבראכט.

גראדנער האָט זיך דערמיט ניט בענגענט און געסטאַרעט זיך
צו פערגלעטען דעם שלעכטען איינדרוק. ער האָט זיך גיך אריינג-
געוואָרפען אין א כאלאמעל, ארויפגעכאפט א פאַר פאות און א
שטריימעל און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער פלאטפאָרם. פון
גרויס איילעניס האָט ער פערנעסען אַנצוטשאַן א באַרד, נאָר דאָס
האָט גאָר ניט געשטערט. ער האָט אָנגעהויבען צו זינגען „דאָס

פרעה'ליכע חסיד'ל" פון גאלדפארדען און דערביי געקרימט זיך און געטאנצט און דער עולם האָט איהם דערפאר בעלוינט מיט דונערענ' דע אפּאָרדיסמענטען.

גראַדנער האָט געראטעוועט דעם אַבענד און פערמידען אַ מיאוס'ען סקאנדאַל.

דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע לעקציע אין דעם געשמאק פון יענעם עולם, וואָס האָט פערלאנגט אזא אונטערהאלטונג, וואָס האָט דערמאנט טהעאטער. אויב גאלדפארדען האָט פריהער געהאט טהעאָריעס וועגען אַ ביהנע, זיינען זיי נאָך דעם דאָזיגען אבענד צושפּרונגען געוואָרען, ווי אַ זיפּענבלאַז. דאָ האָט ער זיך בענג' גענט פּנים אל פּנים מיט יענעם עלעמענט, וואָס וועט בעזוכען אַ אידישען טהעאטער און ער האָט בעשוינפּערליך געזעהן, וואָס דער דאָזיגער עלעמענט פערלאנגט, און ווי אזוי מען קאָן צו איהם צור קומען.

דאָס אַלץ ערקלערט גאלדפארדען אליין.

די נאָהענטע שייכות פון גאלדפארדען'ס ערשטער ערשיינונג אויף אַ ביהנע אלס דעקלאַמאטאר אין יאסי מיט דעם ווינקעל' טיין פון דעם אידישען טהעאטער, און די וויכטיגקייט פון דעם דאָזיגען מאַמענט פאר דער אידישער ביהנע פון אַ היסטאָרישען שטאַנדפּונקט איז אזוי גרויס, אז דאָס פּערדיענט אַ גענויערע בער טראַכטונג און עס איז כּדאי לענגער דערויף אבצושטעלען זיך.

מען דארף קיינעם קיין פינגער ניט לעגען אין מויל, פאר וואָס גאלדפארדען האָט איבערגעגעבען אלע איינצעלהייטען פון דעם דאָזיגען דעביוט זיינעם אין יאסי. ער האָט געשילדערט יענעם אַווענד ביי שמעון מאַרק אין גערטעל מיט יאָהרען און יאָהרען שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען מעהר אַ זייטיגער צושויער און האָט גע' קוקט אויפ'ן אידישען טהעאטער מיט די אויגען פון אַ היסטאָרי' קער. עס איז פאר איהם ניט געווען קיין סוד, אז מען בעטראַכט איהם אלס פּאָטער פון איד שען טהעאטער און ער האָט גוט געדענקט ווי מען האָט איהם אויפגעוואָרפען פאר וואָס זיינע ערשטע שטי' קער זיינען געווען אזעלכע נאָרישע בורלעסקעס. ער האָט דאָריבער געוואָלט ווייזען, אז דער פּאָטער פון אידישען טהעאטער האָט קיין

אנדער ברירה ניט געהאט און ער האָט געמוזט געהן מיט'ן וועג, מיט וועלכען ער איז געגאנגען.

דאָס איז אזוי ריכטיג, אז קיין צוויי מיינונגען קאָנען גאָר ניט זיין דערין.

דער טעות אבער שטעקט אין די מאָטיווען. גאָלדפארען האָט געגלויבט, אז דער דעביוט זיינער אין יאָסי איז געווען דער פינגער פון גאָט, וואָס האָט איהם געווייעזען דעם ריכטיגען וועג צו ער-פילען זיין גרויסע מיסיאָן צו ווערען דער פּאָטער פון איצטיגען טהעאטער, און אין יענעם אָווענר, ווען ער איז געשטאַנען פאר א גרויסען פובליקום און דעקלאַמירט זיינע ליעדער, איז איהם אנט-פלעקט געוואָרען ווי און וואָס ער זאָל שאַפען. דאָס איז ניט ריכ-טיג שוין דערפאר אליין, ווייל ווען ער וואָלט צוגעטראַטען צו זיין מיסיאָן מיט אן אויסגערעכענטקייט, וואָלט ער קיין מאָל ניט גע-וואָרען דער גרינדער פון דער אידישער ב הנע.

דער בעגעהר צו ווייזען, ווי אויסגערעכענט עס זיינען געווען די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער האָט איהם געטריבען איבערצוגעבען די איינצעלהייטען פון זיין דעביוט אין יאָסי אין א ראטושירטער פאָרם. גאָלדפארען האָט פערפעהלט צו דערצעהלען נאָך א פאָר איינצעלהייטען, וועלכע בעלייכטען בעסער זיין ריכטיגע פיזיאָנאָמיע און ערקלערען בעסער פיעלע פונקטען, וואָס זיינען אונפערשטענדליך פאר דעם וואָס שטודירט יענע צייט. ער האָט די דאָזיגע אנדערע איינצעלהייטען דורכגעלאָזט, ווייל זיי האָבען ניט האַרמאָנירט מיט דער קאָנצעפציע, וואָס ער האָט געמאַכט פון זיך גופא.

דער ערשטער אונפערשטענדליכער פונקט איז, ווי קומט איי-נער, וואָס האָט זיך יאָהרען-לאַנג מכין געווען צו רבנות, זאָל זיין אפילו קאזואַלע רבנות, אַנשליסען זיך אָן די פּאָלקס-זינגער און אַרומפּאָהרען מיט זיי און געבען נאָרישע פּאַרשטעלונגען. מען דאַרף זיך דאָך ניט נאַרען, די מחיצה צווישען א ראַבינער און א פּאָלקס-זינגער איז געווען אזוי הויך, אז זיי האָבען ניט געקענט האָבען קיין שום מגע ומשא איינער מיט'ן צווייטען; דאָס וואָס מען האָט דע-מאָלט גערופען טהעאטער איז געווען ניט מעהר ווי א שמוציגער

שענקעל, און די ערשטע שטיקער זיינען געווען די נארישסטע, ווילדסטע, אומגעלומפערטסטע זאכען, וואָס מען קען זיך נאָר פאר-שמעלען, און ביי אן אינטעליגענטען מענשען האָט דאָס פנים גע-דארפט פלאַמען פאר בושא, אז עפעס אזוינס זאָל טראָגען זיין נאָמען.

גאָלדפארען גופא האָט עס ניט געקענט פערשטעהן. ערגעץ

שרייבט ער אזוי :

„איך האָב ניט געקענט בעגרייפען וויפיעל מאל אין מיין יור-גענד, ביי אזא ענערניע, ווילען און פעהיגקייטען, וואָס איך האָב דעמאָלט געהאט און האָב מיך בעשטרעבט גלייך מיט אלע מיינע שול-קאמעראדען, מיר מאכען א דעפיניטיווע קאריערע און גלייך ווי זיי ענדיגען איינע האָהע-שולע אלס יוריסט אָדער מעדיצ גע, און ווי אויף צו להכעים, נאָר איבער א קליינע אורזאך איז דאָס מיר איבערגעשלאָגען געוואָרען. ענדליך אין דער קריענס-צייט האָב איך געהאט די געלעגענהייט גלייך ווי אנדערע פאָריאטשיקעס פער-דיענען ממון קרח און ווערען א גביר, נאָר עפעס איבער א נאָר-שער קלייניגקייט האָט זיך דאָס דריידעל א קעהר געטהאָן קאפויר...“ און די קאריערע פון זיין לעבען האָט ער אָנגעהויבען, ווי ער דריקט זיך אויס, פון שמוציגסטען שענקעל.

ער האָט פערגעסען אָדער גערעכענט פאר איבעריג אנצוגע-בען די קליינע אורזאך, וואָס האָט איהם געשמערט צו מאכען א „דעפיניטיווע קאריערע“, נאָר דאָס איז פאר אונז ניט נויטיג. דאָס שטודירען אין ראבינער-שול האָט ארויסגערופען ניט נאָר גרויסע האָפנונגען אויף עולם-זהו, נאָר אויך געשאפען גרויסע פאָדערונג גען פון לעבען. א גוטער יוריסט, א גוטער דאָקטאָר האָט געלעבט אין גרויס רחבת און דער דאָזיגער וועג איז געווען אָפען פאר די תלמידים פון ראבינער-שול. ווען אבער א געענדיגטער ראבינער האָט צוליב וועלכער עס איז אורזאך ווייטער ניט שטודירט, האָט ער זיך געמוזט בענוגענען מיט א קאזיאָנער קרוין פון רבנות אָדער נאָר ווערען א לעהרער. גאָלדפארען איז געווען צופיעל הומאָריסט פאר א מין רבנות וואָס איז בעשטאנען אין שרייבען מעטריקעס און האַלמען א סטערעאטיפישע דרשה אין טאבעלנע טעג. ער האָט דע-

ריבער קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי צו נעהמען זיך צו לעהר רעריי. נאָר ווי שוין געזאָגט אין דעם פאַריגען ארטיקעל, איז ער געווען צו לעבענסלוסטיג פאר אזא אַרימער און טרוקענער פראַפע-סיע. און כיי דער ערשטער געלעגענהייט האָט ער די לעהרעריי א שליידער געהאַן און אריינגעווארפען זיך אין מסחור.

ווען מסחור געלינגט, גיט ער א סך מעהר רחבות ווי די בעסטע פראַפעסיע. און גאָלדפאדען האָט ניט סתם געוואָלט זיין א סוחר'על. ער האָט חשק געהאט צו לעבען גאָר אויפ'ן ברייטען פוס און האָט זיין מסחור געפיהרט פון דער גרויסער האנד. וועדליג בעקאנטע זיינע זאָגען, האָט דער באַנקראַט זיינער אין אדעם בעטראפען א סומע פון אכציג טויזענד רובעל, ווען ער האָט געמוזט אויפגעבען זיין מאַנאזין פון דאמען-היט.

נאָכדעם זיינען שוין פאר איהם אַבגעהאקט געוואָרען אלע וועגען פון א לעבען און ער איז געבליבען נאָר מיט די גרויסע פאָר-דערונגען און אַהן שום מ טלען.

אַבער דער בייטש פון לעבען האָט איהם געטריבען צו געפיי-נען עפעס א וועג פאר זיך. פאר איהם איז נאָך געווען אַפען איין וועג, וואָס האָט געהאט א שייכות מיט זיינע פריהערדיגע פארבע-רייטונגען און מיט זיין טאַלאַנט און דאָס איז געווען דאָס פעלד פון זשורנאליסטיק. ער האָט אין גאָר א קורצען משך געגרינדעט איין צייטונג נאָך דער אנדערער און זיי האָבען זיינע האַפנונגען ניט פערווירקליכט.

אין יאסי איז ער פערוואָגעלט געוואָרען צוליב די אינטערע-סען פון א נייער צייטונג, וואָס ער האָט געהאַפט דאָרטען צו גריי-דען נאָר ער האָט זיך אַז דעם אָנגעכאפט ווי איינער וואָס טרינקט זיך אַן א שטרוי. ער האָט שוין געוואוסט, אז דאָס זשורנאליסטי-שע פעלד פערמאָגט זעהר וועניג פאר איהם. ער האָט נאָר געקענט האַפען אויף א חיי שעה, און ערגער דערפון האָט שוין קיין זאך ניט געקאָנט זיין. ער איז איצט געווען גרייט צו ווארפען זיך אויף אלץ, און אין דעם מאָמענט פון זיין לעבען האָט זיך פאר איהם געוועזען דער פאַלקס-זיינער גראדנער.

א דינער פערדימעל, וואָס גאלדפאדען וואָלט אונטער אנדערע אומשטענדען קיין מאָל ניט בעמערקט, האָט געמאכט א פערבינדונג צווישען דעם פּאָלקס־זינגער און דעם פּאָלקס־דיכטער. גראדנער האָט געזונגען גאלדפאדען'ס ליעדער און דאָס האָט איצט צווישען זיי געמאכט א מין שייכות ווי פון א תלמיד און א רבי'ן. גראדנער האָט ניט נאָר גערעכענט פאר זיין הייליגסטען חוב צו קומען אבי געבען כבוד זיין רבי'ן, נאָר דאָס איז ביי איהם אויף געווען א פראגנע פון פרנסה. גאלדפאדען, וועמען די צורה פון א מטבעה איז שוין באלד געוואָרען פרעמד, האָט איצט געדארפט דענקען זעהר פלינק און ער האָט אויף גלייך אבגעלערענט א קל וזומר פון גראדנער'ען, אז דאָס עפענט זיך פאר איהם א ברייטע פעלד פון פערשיעדענע מעגליכקייטען. וואָס ניעדריגער ער האָט ארונטער געקוקט אויף די פּאָלקס־זינגער, אלץ מעהר אַפטימיסטיש איז ער געוואָרען וועגען זיך אליין און אלץ מעהר האָפנונגען האָט ער געלעגט אויף זיין געבילדעטקייט און קענטניס פון דער וועלט. ער האָט זיך איצט ניט געקימערט, וואָס ער וועט טהאָן אויף דעם דאָר זינען פעלד; ער איז געווען גרייט אויף אלץ.

אין זיין שילדערונג וועגען זיין דעביוט אין יאסי האָט גאלדפאדען פערגעסען צו דערמאָנען איין קלייניגקייט, וועלכע ווייזט אונז, וואָס ער איז געווען גרייט צו טהאָן אין יענער צייט. ער האָט ניט דערמאָנט, אז ווען ער איז ארויס אויף דער עסטראדא האָט ער זיין ליעד ניט דעקלאמירט, נאָר געזונגען. גאלדפאדען האָט געהאט א גוטען קול און האָט ליעב געהאט נגינה. די חברים אין ראבי נער־שול האָבען געלעקט די פינגער פון זיין זינגען און פון זיינע אידישע ליעדער. נאָר ער האָט ניט פערשטאנען, אז דאָס וואָס איז געווען גוט פאר חברים, האָט ניט געטויגט פאר א פובליקום, וואָס איז געקומען אָבגעבען כבוד דעם גרויסען דיכטער. דעם אַווענר האָבען פאר איהם געמאכט זיינע פערעהרער און עס פערשטעהט זיך, אז זיי זיינען געקומען פארטיג צו אפלאָדירען איהם, און ווען ער וואָלט טאקע דעקלאמירט קען זיין, אז דער פראָסטער עולם וואָלט געבליבען זיצען שטיל, אבער די פערעהרער וואָלטען געפאטשט בראוואַ מיט אלע כחות. יוען אבער דער גרויסער פּאָלקס־דיכטער

איז ארויסגעטראטען אלס א פאלקס־זינגער, האָבען זיי דערפֿיהלט א פאטש אין פנים און ביי זיי האָט זיך קיין האנד ניט געקענט הויבען. און דער פראָסטער עולם האָט פון זיין זינגען קיין התפעלות ניט געקענט כאפען און דער אָווענד האָט זיך געמוזט ענדיגען מיט א פיאסקא.

נאָר גאָלדפאדען'ס ארויסטרעטען אלס זינגער ווייזט ווי אזוי דער שיקזאל האָט איהם פערבונדען מיט די ערשטע אידישע אקטיאָר־רעז און ווי אזוי אויף זיין גורל איז אויסגעפאלען צו ווערען דער גרינדער פון אידישען טעהאטער.

גאָלדפאדען האָט אין דעם מאַמענט פון זיין ערשטער פיאסקא גלייך איינגעזעהן, אז אלס זינגער וועט ער זיך קיין רעפוטאַציע ניט שאפען און עס איז געווען לאַגיש פאר איהם צו קומען צום שלום, אז ער קען א סך מעהר אויפטהאָן, ווען ער שטעלט זיך בראש פון די זינגער און ווערט זייער וועגרווייזער. אויב זיי האָבען דעם טאַלאַנט צו זינגען און צו טאַנצען און צו מאכען די נויטיגע תנועות און האַוואַיעס, בעזיצט ער דעם טאַלאַנט אריינצובלאַזען דעם נייסט פון לעבען אין זייער אונטערהאלטונג און ער האָט דעם פיינערען געשמאק צו פערוואַנדלען די ווילדע תנועות און האַוואַיעס אין א גוטער מימיק. מיט איין וואָרט, ער קען ווערען דער דירעקט־טאָר, דער דראַמאַטורג, דער רעזשיסער און אלץ וואָס איז נויטיג פאר א טעהאטער.

ניינטער קאפיטעל.

דער ווינקערשטיין געלעגט.

די פיאסקא פון גאלדפארדען'ס דעביוט אין יאסי און די דאנק בארקייט צו גראדנער'ן פאר זיין קומען איהם צו הילף אן אזא קרייז טישען מאַמענט, האָט זיי נאָך דעם דאָזיגען אָווענד געמאכט א סך נעהענטער איינער צום צווייטען און פון דעם דינעם פעדימעל איז צווישען זיי געוואָרען א שטארקער באַנד, און ווען אויף מאַרגען נאָכ'ן דעביוט איז גראדנער געקומען בעטען ביי גאלדפארדען עטליכע נייע לייערער, איז שוין אין גאלדפארדען'ס קאָפּ פארטיג געוואָרען דער באַנצער פּלאַן.

גאלדפארדען האָט מיט'ן אויג פון א קענער ריכטיג אָבגעשאצט גראדנער'ס פערהיגקייטען און האָט תיכף איינגעזעהן, אז פון איהם קען ארויסקומען א פיינע כלי. ער האָט איהם ערקלעהרט, אז עס איז א שאַד, אז אזא טאַלאַנט זאָל פערלאָרען געהן אויף לייערלעך און האַפּקעס און האָט איהם גלייך געמאכט דעם פאַרשלאַג, ער זאָל זיך האַלטען אָן איהם, וועט ער איהם געבען די מעגליכקייט צו שפּיעלען אין אמת'ע טהעאטער-שטיקער.

און אין יענעם מאַמענט איז געלעגט געוואָרען דער גרונד-שטיין פון א אידישען טהעאטער.

גראדנער איז געווען אן אמת'ער ארטיסט און די פערספעקטיוו פון ווערען אן אמת'ער אקטיאָר אויף אן אמת'ער ביהנע, אין אן אמת'ען טהעאטער, איז געווען מעהר, ווי ער האָט ווען געקענט האָר פּען און חלום'ען, און ער האָט זיך דערין אָנגעכאַפט מיט ביידע הענד. ער איז איצט געווען גרייט צו דיענען דאָס גאַנצע לעבען גאלדפארדענען, אבי צו זעהן די פּערווירקליכונג פון אזא שעהנעם חלום. אויס זינגער, נאָר שוין אקטיאָר! אויס שענקעל, נאָר שוין א טהעאטער! אויס קרימען זיך, נאָר טאַקע אמת שפּיעלען! און

דאס אלץ אונטער דער השגחה און פערזענליכער לייטונג פון אזא געבילדעטען מענשען ווי גאלדפארדען!

גראדנער'ען האָט זיך ניט געוואָלט גלויבען אזא גליק, נאָר גאלדפארדען האָט איהם ערקלערט, אז דאָס איז זיין ערנסט, און ער האָט טאקע גלייך גענומען פּערווירקליכען זיין פּלאַן.

דעם גרעסטען פּערדיענסט האָט זיך גאלדפארדען געמאכט דערמיט, וואָס ער האָט ריכטיג פּערשטאַנען אַבצומעסטען די סיי-טואַציאָן און בויגען זיך צו די אומשטענדען. ער האָט שוין מיט יאָהרען פּריהער אָנגעשריעבען א קאָמעדיע „די מוהמע סאַסיע“, וועלכע ווערט גערעכענט אלס איינע פון זיינע בעסערע שטיקער, נאָר ער האָט פּערשטאַנען, אז פּאַר'ן פּובליקום פון די זינגערס איז אזא פּיעסע קיין סחורה ניט און מיט'ן איינציגען טאַלאַנטירטען זינגער קען מען צום טיש ניט געהן. ער האָט פּערשטאַנען, אז דאָס טהעאטער דארף אויסוואקסען פון די ליעדלעך און זינגער, וואָס ער האָט דאָ געטראָפּען אין יאָס, און די ענטוויקלונג פון דער ביהנע און פון דעם געשמאַק פון דעם פּובליקום קען נאָר צוגעהן בהדרגה. ווען ער זאָל עס ניט פּערשטעהן, וואָלט ער קיין מאָל ניט געוואָרען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער.

גאלדפארדען איז געווען א קינד פון זיין פאָלק. ער האָט געקענט אויסגעבונדען אלע שיכטען פון דער געזעלשאפט. ער האָט אויסגע-צייכענט געוואוסט דעם געשמאַק פון די בעזוכער פון די שיינקען און רעסטאראנען און פון דער אידישער אינטעליגענץ. ער האָט אינסטינקטיוו געפיהלט, אז א אידישער טהעאטער קען ערווארטען די שטיצע נאָר פון יענעם עלעמענט, וואָס האָט פּאַטראָניזירט די זינגער. ער האָט געזעהן, ווי אזוי ניינציג פּראָצענט פון זיינע גע-וועזענע חברים אין ראבינער שול האָבען זיך פּערהאַלטען צו איר דיש. ער האָט ניט געקענט האָבען דעם מינדסטען צווייפּעל, אז דער אינטעליגענטערער אידישער עולם וועט קרימען די נאָז אויף אידישע פּאַרשטעלונגען.

פאר די אידישע אינטעליגענטען זיינען געווען אָפּען די טהיי-רען פון אלע טהעאטערס, וואו עס האָבען געשפּיעלט געשולמע אקסי-טיאָרען און וואו מען האָט אויפגעפיהרט פּיעסען פון א ליטעראַרי-

שען און דראמאטישען ווערט. און ווי שוין געזאגט, ווען אפילו די אינטעליגענטען וואלטען זיך ניט געקרימט אין יענער צייט אויף „זשארנאן“, האט מען דעמאלט פשוט ניט געקענט אויפפיהרען קיין בעסערע פיעסען, ווייל א בעסערע פיעסע פאדערט בעסערע אקטיאָרן, רעז, און זיי קען מען פון פינגער ניט או סברעכען.

גאלדפאדען האט דעריבער געטהאן דאָס בעסטע אונטער די אומשטענדען. ער האט זיך גלייך אנדערגעזעצט און אויף דער הויסער מינוט אָנגעשריבען עטליכע ערנסטע און קאָמישע ליעדלעך און זיי באלד איינגעשטודירט מיט זיינע צוויי אקטיאָרען גראדנער און שכר גאלדשטיין.

דאָס איז געווען די ערשטע שטיק, וואָס גאלדפאדען האָט צו געגרייט ביים לעגען דעם גרונדשטיין פון דעם אידשען טהעאָטער. ווי דאָס שטיק האָט געהייסען, האָט ער שפעטער אליין ניט געוואוסט, נאָר דער עיקר פון דער דאָזיגער פיעסע זיינען געווען די ליעדלאך. די צוויי אקטיאָרען האָבען אויסגעלערענט די ליעדלאך. ער האָט זיי ערקלערט, וואָס די האנדלונג דארף זיין, וואָס זיי האָבען צו טהאָן און וואָס צו רעדען. אויסער די ליעדלאך איז קיין זאך ניט געשריבען געוואָרען און קיין ראָלען האָט מען ניט געמאכט. בשעת מען האָט שטודירט די ליעדלאך, איז אויסגעארר ביים געוואָרען די „פראָזע“, וואָס די אקטיאָרען האָבען געדארפט רעדען לויט דער האנדלונג. עס האָט ניט אויסגעמאכט צו די אקטיאָרען וועלען געדענקען אקוראט צו ניט. עס איז קיין בייז ניט געווען, אז זיי זאלען זאָגען, וואָס אין מויל וועט זיי אריינפאלען. די הויפטזאך איז געווען, אז זיי זאלען וויסען, ווען צו קושען זיך, ווען צו שלאָגען זיך און ווען צו טאנצען.

דאָס דאָזיגע „שטיק“ איז ארויסגעקומען אין צוויי אקטען און גאלדפאדען דריקט זיך אויס וועגען איהם אזוי:

„וואָס זאָג איך א שטיק! א — איך ווייס אליין ניט וואָס — אַ מיין דולעניס, אן אונזין, א קאָלאָמוכע—“

און דאָס איז ניט געווען קיין עניוונות פון זיין זייט. אין דעם דאָזיגען שטיק איז גראדנער געווען א יונגער חסיד און גאלדשטיין זיין יונגע ווייבעל. די האנדלונג איז ערשטען

אקט איז בעשטאנען דערין, וואָס זיי האָבען זיך געקריעגט און נע-
זונגען, געזונגען און געזידעלט זיך.

אין צווייטען אקט איז דאָס ווייבעל מוגלגל געוואָרען אין א
בחור'על, וועלכער איז געזעסען ביי א נעהרמאשין און האָט געזונ-
גען. גראדנער שטעקט אריין דעם קאָפּ אין טהיר און דערקענט
זיין איהם דעם קאָמוניסט, וואָס האָט געוואָלט אברעדען זיין ווייב,
און בשעת ער שטעהט אזוי מיט'ן קאָפּ אין טהיר דערצעהלט ער
דעם עולם, אז ער לויפט נאָכ'ן שמש און מען וועט איהם אָבגעבען
פאר א סאָלאַט.

ווען דער חסיד פערמאכט די טהיר, כאפט דער אינגעל א
קליידעל מיט א שאל, טהוט זיי אָן און נעהט ווייטער.

דער חסיד קעהרט זיך אום צוריק און טרעפט א שעהנע מי-
דעל ביי דער מאשין. ער ווערט דערפון איבעראשט און באַלד
הויבט ער זיך אָן צו שארען צו איהר און ערקלערט איהר, אז ער
וועט שלאָגען כפרות מיט זיין ווייב און חתונה האָבען מיט איהר.

די מידעל גיט זיך ארויס פאר א יונגער אלמנה און שטימט
איין אויף זיין פאַרשלאַנג, נאָר זי בעדויערט דעם גרויסען חסרון
וואָס זי האָט, און דער חסרון איז, וואָס איהר טויטער מאן וויל
איהר ניט אַבלאָזען און אלע האַלבע נאכט יאוועט ער זיך אין איהר
צ מער און קנייפט איהר.

דער חסיד לאַכט זיך אויס דערפון און ערקלעהרט איהר, אז
ער איז שוין נאָר ניט פון די שרעקעדיגע און ביי איהם איז דאָס
קיין חסרון ניט. דערווייל ווערט האַלבע נאכט און דער זיינער
שלאָגט צוועלף. די טהיר עפענט זיך, און א בחור אין ווייסען
שטעהט פאר איהם.

דער חסיד דערשרעקט זיך צום טויט און פאלט אנידער מיט'ן
פנים צו דער ערד. דער טויטער רעכענט איהם אויס אלע זיינע
הטאים און דער חסיד קלאפט זיך על חטא אין הארצען און דער
טויטער צעהלט איהם מיט א בעזים פיערציג מלקות.

נאָך די מלקות רופט זיך דער טויטער אָב :

— א צט פערשווינד איך און דו מעגסט נעהמען מיין ווייב.
דער בחור'ל ווארפט דערווייל אראָב דאָס קליידעל און שאַל

און שטעלט אויס דעם חסיד א צונג, און דער חסיד בלייבט מיט א נאז.

דאס דאזיגע שטיק איז אויפגעפיהרט געווארען אין יאסי ארום די ימים טובים אין 1876, גאלדפארען אליין האָט עס ניט בעי טראכט פאר קיין דראמאטישע ווערק און ער האָט דערויף געקוקט ניט מעהר ווי אויף א פראָבע צו מעסטען זיינע אייגענע און די זינגערס קרעפטען. ווי עס שיינט, איז ער מיט דער דאזיגער פראָד בע ניט געבליבען צופריעדען און עס איז זעהר מעגליך, אז מעהר ווי איין מאל האָט מען דאָס „דולענים“ ניט געשפיעלט. אבער דאָס האָט איהם ניט אָכגעשלאָגען די פליגלען. ער נעהמט זיך ווייטער מיט מעהר מוטה און מעהר ענערגיע צו דעם בנין וואָס ער האָט אָנגעהויבען.

פאר יאסי איז זיין דעביוט און די ערשטע שטיק געווען אי בערענגונג און ער האָט בעשלאָסען צו פראווען זיין מול אין אן אנדער שטאָדט, און גלייך נאָך די ימים טובים האָט ער זיך אוועקגעלאָזט אויף זיין ערשטער רייזע מיט א טרופע, וואָס איז בעשטאָנען פון אַנדערטהאלבען אקטיאָרען פון יאסי, נאָך באטור שאני. ער האָט גלייך געדונגען א לאַקאל און געווענדט זיך צום פרימאר נאָך אן ערלויבניס צו שפילען.

דאָס האָט געדארפט גערויערען א קורצע צייט און אין מי טען האָט דאָרטען אויסגעבראָכען די בהלה.

דאָס איז געווען א האלב יאָהר פאר דער רוסיש-טערקישער מלחמה, און רומעניען האָט שוין אָנגעהויבען צו מאכען הכנות צו דעם קריעג. די הויפט-זאך איז געווען אַנצוגרייטען חיל און דאָרטען איז דאָס צוגעגאנגען ניט ווי אין אנדערע לענדער. א בעי פעהל איז ארויסגעגעבען געוואָרען צו כאפען יונגע מענשען און אבי געבען זיי פאר סאָלדאטען. אין רומעניען זיינען געווען פיעל ריי שישע אידען, וואָס זיינען אריבער דעם גרענעץ מיט דעם צוועק צו בעפרייען זיך פון דיענסט. איצט זיינען בעאמטע אין דער בעי גלייטונג פון זשאנדארען בעפאלען אלע קאפע-הייזער און אז מען האָט געכאפט יונגע מענשען, האָט מען קיין שאלות ניט געמאכט און מען האָט זיי אָכגעגעבען פאר סאָלדאטען. פאר א יונגע מענ-

שען איז ניט געווען זיכער צו ווייזען זיך אין גאס, און אפילו אזעל-
כע, צו וועמען רומעניען האָט קיין שליטה ניט געהאט, האָבען זיך
געמוזט בעהאלטען, ווייל איידער וואָס ווען האָט מען זיי שוין
אריינגעהאקט אין די קאזארמעס, און אויב שפעטער האָט זיך
ארויסגעוויזען, אז זיי זיינען פרעמדע אונטערטהאנען האָט מען
זיי ארויסגעלאָזט.

די יונגע לייט זיינען זיך צולאָפּען וואו די אויגען האָבען זיי
געטראָגען. מייסטענס האָט מען זיך אריבערגעכאפט דעם גרענעץ
נאָך בוקאווינא און מען האָט דאָרטען געווארט, ביז די בהלה וועט
אריבער.

איצט איז ניט נאָך ניט געווען קיין צייט צו שפּיעלען טהעאָר-
טער, נאָר גאָלדפאדען מיט זיינע צוויי אקטיאָרען האָבען זיך גאָר
מורא געהאט צו ווייזען, און דער בעל אכסניא האָט זיי געטהאָן א
גרויסע טובה, וואָס ער האָט זיי בעהאלטען ביי זיך אויף א בוידעם.
ווען די בהלה וועט זיך ענדיגען, האָט קיינער ניט געוואוסט
און ליעגענדיג אויפ'ן בוידים האָט גאָלדפאדען מיט גראדנער'ען גע-
האט צייט צו בעטראכטען בעסער זייער נעקסטען שריט. נאָך דער
ערשטער אונגעלונגענער פראבע מיט א „דולענים" האָט זיך ביי
גאלדפאדען געוויזען די אמביציע צו שטעלען א בעסערע זאך און
ער האָט פאר זיינע צוויי אקטיאָרען איבערגעלייענט די „מוהמע
סאָסיע." נאָר נאָך א קורצען ישוב הדעת זיינען זיי געקומען צום
שלוס, אז די דאָזיגע שטיק פאָדערט פינף פרויען-ארטיסטקעס און
א מענער-פערסאָנאל פון לכל הפחות ניין ארטיסטען און דאָס איז
געווען אונמעגליך, און ער האָט זיך גענומען צו א נייער שטיק.

די בהלה האָט איהם אריינגעגעבען א געדאנק וועגען אידישע
רעקרוטען און דעם פארס וואָס ער האָט געשאפען אויפ'ן בוידים
האָט צוליעב דעם געקריגען דעם נאָמען „די רעקרוטען."

עס וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאגען, אז די
בהלה אליין האָט איהם בעגייסטערט פאר א שטיק וואָס זאָל האָבען
צו טהאָן מיט רעקרוטען. ווען ער זאָל שעפען די בעגייסטערונג
פון דער בהלה גופא, וואָלט דערפון ארויסגעקומען מעהר טראגעדיע
ווי פארס. מיר האָבען שוין געזעהן ווי איינע פון די ערשטע פיער

סען געשריבען מיט א פופציג יאהר פאר גאלדפאדען'ס שטיק און וואָס האָט געהאט צו טהאָן מיט רעקרוטען איז ארויסגעקומען א טראגעדיע. די בהלה האָט נאָר דערמאָנט גאלדפאדענען, אז ביי די אומות העולם זיינען געשריבען געוואָרען א סך פארסען, וואו דעם גאַנצען שפּאַס גיט דער נאָרישער פּויערשער רעקרוט, און דאָס האָט געטריבען זיינע געדאַנקען אין א בעשטיממער ריכטונג און געגעבען איהם שוין א פארטיגע פאָרס. אבער, ניין, אפילו די דאָזיגע פארטיגע פאָרס האָט זיך נאָך ניט געפאסט פאר א טרופע, וואָס איז בעשטאַנען פון פוטהאלבען שפיעלער. ער האָט געדארפט האָבען אַזא פארס, וואָס זאָל קאָנען אויסגעפיהרט ווערען פון דעם איינציגען שפיעלער אויף וועלכען ער האָט געבויט, דאָס הייסט גראדנער, און איז דער זעלביגער צייט זאָל דער פארס האָבען אונטער האַלטונג גענוג, אז דעם עולם זאָל ניט דערעסען צו זעהן דעם איינציגען שפיעלער א לענגערע צייט. ער האָט זיך דערמאָנט, אז ער האָט געזעהן „אז ווען איין אקטיאָר וויל אויספילען אַליין א סאָלאַ שפיעל — עס זאָל דויערען לאנג און דאָך אונטערהאלטען דאָס פובליקום, האָבען זיך אלע קאָמיקער פון יעדער נאַציאָן געוועהלט איינעם און דעם זעלביגען סיוזשעט פאַרצושטעלען אין קאָמישער ווייזע דעם „רעקרוט“, דאָס הייסט די פּלומפּהייט פון א רויחען דומען בויער־יונג, ווען מען געהמט איהם פאר א רעקרוט.“ ער איז געווען טריי צו זיין כלל, „אז מען מוז שטרעקען נאָך די עקען“ און ניט פערמעסטען זיך גרעסער, ווי זיין מאַטעריאַל האָט איהם ערלויבט.

גאלדפאדען האָט זיך מיט געווען מיט גראדנער'ען וועגען דעם און יענער האָט איהם ערקלעהרט, אז ער האָט שוין ניט איין מאָל פרובירט פאַרצושטעלען א בילד פון א אידישען רעקרוט און טאקע גלייך דאָרטען אויפ'ן בוידים געוויזען די גרימאסען. גאלדפאדען איז געבליבען צופריעדען און האָט זיך גענומען מאכען א שטיק אין דריי אקטען. אזוי ווי פאר א דריי אקטיגע שטיק זיי גען צוויי פערזאן וועניג, איז בעשאַסען געוואָרען צו דינגען א זעקס אָדער אכט אינגלעד פון גאס אלס סטאַטיסטען און אויב זיי וועלען האָבען עפעס צו זאָגען אָדער צו זינגען, וועט ער מיט זיי

איינשטודירען, און די גרעסערע ראָלען וועלען שפּיעלען די צוויי אקטיאָרען. אזעלכע ראָלען זיינען געווען מעהר ווי צוויי, נאָר גראַדנער און גאַלדשטיין האָבען זיך גיך געדארפט איבערטהאָן און ערשיינען אין די דאָזיגע אלע ראָלען. עס פערשטעהט זיך, אז דערביי האָט זיך געפאָדערט ניט מעהר ווי צוויי גרעסערע ראָלען אין איין צייט אויף דער ביהנע.

די בהלה האָט לאַנג ניט אָנגעהאלטען און אלע אנטלאָפּענע און בעהאלטענע האָבען זיך געמעגט פראַנק און פריי און זיכער אומקעהרען אהיים און אלע באַטושאנער יונגע לייט האָבען זיך צוריקגעקעהרט. דער עולם איז געוואָרען לעבעדיגער און פּרעהלי-כער. גאַלדפאָדען מיט זיין טרופּע איז אויך אַרונטער פון בוידעם און האָט זיך גענומען צום אויפפיהרען די שטיק אונטער'ן נאָמען „די רעקרוטען“.

צווישען די טהעאטער בעזוכער וועט מען טרעפּען זעהר, זעהר וועניגע, וואָס האָבען געהערט פון דער דאָזיגער שטיק און אזוי ווי אין איהר ווייזט זיך שוין ארויס גאַלדפאָדען מיט אלע זיינע מעלות און חסרונות, וועלען מיר איבערגעבען דעם אינהאַלט מיט מעהר איינצעלהייטען.

ערשטער אַקט. שטעלט פאָר אַ קלויז. פיעלע בטלנים לוי-פען ארום היז און הער. מאַנכע זיצען אויף אַ באַנק, קוקען אריין אין אַ ספר, וואַרפען זיך און שרייען, מאַנכע זיצען רוהיג און לער-נען שטיף. מאַנכע טענה'ן גלאַט צווישען זיך. ארום איינעם שטעהט אַ רעדעל און מען הערט ווי ער דערצעהלט דעם נס, ווי דער רבי האָט געמאַכט דעם הויפט-טרעפּער אין דער לאַטעריע דוקא אַהן אַ לאַטעריע-צעטעל. עס ווערט אַ מהומה, אַ געפילדער, אַ גע-שריי. אלע ריידען, אלע שרייען. איינער גיט אַ שטארקען גע-שריי „שאַט!“ אלע שרייען „שאַט“. איינער שלעפּט ארויס אַ צווייטען און פרעגט:

— אַנו, לאַמיר הערען, לַמשל, וואָס וואַלסטו געטהאָן, ווען דו וואַלסט געווינען דעם גרויסען געווינס?

דער צווייטער ענטפערט מיט געזאגט :

ווען מיר זאל נאָר באשערען מיין בעשעפער
 ביי דער היינטיגער לאַטעריע, ביים היינטיגען ציהען.
 אז איך זאל קענען מאכען דעם הויפט־טרעפער,
 ווייסט איהר וואָס איך וואָלט געטהאָן ?

אלע אין איינעם :

וואָס ? וואָס ? וואָס ?

צווייטער זינגט :

נאָר דיך אליין וואָלט איך געדיענט, טייערער טאטע,
 נאָר דיך אליין, זיסער גאָט !
 און דו אליין וואָלסט טאקע געבען מיר לעת עתה
 אויך הנאה געהאט.
 איך וואָלט געמאכט און געמאכט און גע...
 אלע :

וואָס וואָלסטו געמאכט ?

צווייטער זינגט :

א פאבריק פון גרעגערס און המן־קלעפליך
 פון דריידלעך און פאָהנען נאָר א פראכט;
 א קאָנדיטאָריי פון קונגעלעך און קרעפלעך
 פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
 גאנצע סלױעס פון המוציא מיט האָניג
 אין די שאפעס שעהן אויסגעשטעלט,
 און פלױמעניויד מיט א גרויסען פאַלאַניק
 וואָלט איך געזופט ביי מיר אָהן געלד.

א דריטער חסיד טרעט ארויס און פאנגט אָן זינגען פון אַנֶר
 פאנג „ווען מיר זאל נאָר בעשערען מיין בעשעפער“ כסדר אין דער
 אַרדנונג ווי פריהער, ביז ער קומט צו „און וואָלט געמאכט.“

אלע : וואָס וואָלטו געמאכט ?
דער דריטער :

א שיינק פון ראָזינקעס-וויין אין טעפליך
פעסליך מיט פסח'דיגע באַרשט א פראכט .
אן אפּאַטהייק פון קאַנעס און האַניג צעפלאַך
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
מים שלנו וואָלט איד פערקויפט אויפ'ן שעפּל
מוהל מעהל זעהר וואָלוועל אויף דעם פור,
און „מרוּר“ וואָלט ביי מיר געגעסען נאנצע לעפיל
יעדער עהרליכער כשר'ער איד.

דער פיערטער (ווידערהאַלט זיך דער זעלביגער סדר) :

א קאַנטאַר פון גבאים און מצוה שלוחים
פון בטלנים און לעהרנערס-משניות ביי נאכט ;
א מאנופאקטור קלייט פון תכריכים
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
כ'וואָלט אַבגעקויפט מיט רוחים
אויף א בית הקברות א פעלד א פוסט,
ביי די דייטשען וואָלט איד גענומען גוטע מקחים,
און חסידים געלאָזט בעגראָבען גאָר אומזיכט.

מען שמועסט ווייטער און דאָ קומט פאָר א קאָמישער דיאַלאָג
צווישען צוויי חס דים וועגען תכסיסי מלחמה, ביו עם עפענט זיך
די טהיר און עם קומט אריין דער כאפער מיט א רויטען גארטעל
און טהוט א קלאפ מיט זיין שטעקען. אלע כאפען זיך ארויס פון
קלויז. נאָר א יונג חסיד'על פערטיעפט אין לערנען האָט ניט בער
מערקט דעם כאפער. דאָ קומט פאָר א קאָמישע סצענע, וואו דער
כאפער פרוואווט איהם נעהמען און ער לאָזט זיך ניט. ביז ענדל ד
דער כאַרדאט, וואָס איז געקומען מיט'ן כאפער, שלעפט איהם מיט
געוואָלט אוועק.

דער כאפער געהט צו איינעם צדוק, וועלכער שטעהט די נאנצע
צייט און ווארימט זיך ביים אויווען. ער שטעהט רוהיג און ווארט

געלאסען אויף זיין אורטהייל, אלס קאנטראסט פון דעם דעקרום, וואָס האָט ניט געוואָלט געהן פרייוויליג. ווען דער כאפער ערקלעהרט איהם, אז ער מוז איהם נעהמען פאר א סאלדאט, ענטפערט צדוק, אז ער וועט גערן טהאָן זיין פלכט און שולדיגקייט צו דיענען זיין פאטערלאנד, נאָר פאר'ן אוועקגעהן זאל ער איהם ערלויבען אויף א וויילע צו זעגענען זיך מיט דעם ווינקעל, וואו ער האט פערבראכט די יוגענד און וועט דאס אפשר שוין מעהר ניט וויעדערזעהן. דאָס ליַעד וואָס צדוק זינגט איז א פאראַדיע אויף יאָהאנאס אבשיעד אין שילער'ס „יונגפרוי פאן אַרלעאנס“:

זייט געזונד, איהר סטענדערס, וואָס איך פלעג ביי אייך שוויצען
 איהר אַבגעריבענע ביינק — זייט געזונד!
 צדוק וועט אויף אייך שוין מעהר ניט זיצען,
 צדוק זאָגט אויף אייביג — זייט געזונד!
 איהר, אלטע ספרים, וואָס איך פלעג אייך קנייטשען דאָ,
 רוהט אייך ווייטער, רוהט אייך אין א נומער שעה!
 זייט געזונד, איהר גרילען, אויך איהר אלע פליגען,
 וואָס איהר פלעגט מיר אונטערהאלטען צו מיין גמרא-נגון,
 ווען איך פלעג מיר לערנען ביי נאכט אין קלויז אליין,
 צדוק געהט — און קומט מעהר ניט צוגעהן.

ער זינגט נאָך עטליכע קופלעטען און דאָ פאלט דער פאָרהאנג אויפ'ן ערשטען אקט.

דער צווייטער אקט שטעלט פאָר א פעלד אונטער דער שטאָרט: פאר א פעסטונג שמעהט א סאלדאט אויף דער וואַך און זינגט א סאלדאטסקע ליַעדעל. דער סאלדאט איז צדוק און אז ער ווערט פארטיג מיט'ן זינגען קומט אריין דער רעקרוט חיים שעה. צוויי שעה זיי קומט פאר א קאמישער דיאלאָג און דאן קומט אריין אן אונטער-אַפיציער און הויכט אָן צו לערנען דעם רעקרוט גימנאסטיק און דער אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואָס מען הערט טראַמפ פייטען און פויקען אלס סיגנאל צום עסען. דער טאמבור מאַשאַר איז בעגלייטונג פון אייניגע סאלדאטען מארשירען ארויף און דער ביהנע. דער רעקרוט שלעפט זיך נאָך אין א קאמישער פאַזע.

דער דריטער אקט שטעלט פאר דאָס זעלבע פעלד. אָן א זייט שטעהען ביקסען צוזאמענגעשטעלט אין פיראמידען־פּאַרם. אייניגע רעקרוטען ליגען אויסגעלעגט אויף דער ערד, זיי רוהען זיך אויס. או סער חיים שעה'ן געפינען זיך אויף די אידישע רעקרוטען: עוור לאַזער, געצעל מיכאל. זיי דערמאָהנען די גליקליכע יאָהרען פון דער היים. איינער הויבט זיך אויף און זינגט דאָס הומאָריסטישע ליעד „רבש"ע, הורא!" דער אונטער־אָפיציער קומט אריין. אלע כאפען זיך אויף, געהמען די ביקסען און שטעלען זיך אויס אין א ריהע. דער אונטער־אָפיציער ערקלעהרט, אז היינט וועט ער זיי לערנען שיסען, און אז ער וועט זאָגען „פייער!" מוזען אלע אויס־שיסען. ער ווייזט זיי דעם ערשטען ביישפיעל און שיסט אויס. אלע פאלען אנידער אַהן לשון מיט די פנים/ער צו דער ערד. דער אונטער־אָפיציער זעהט, אז ער קאָן מיט זיי גאָר ניט מאכען, געהט ער אוועק מיט'ן ענטשלוס צו בעפרייען זיי אלעמען פון מיליטער־דיענסט. באלד קומט ער וויעדער אריין און זאָגט זיי. אז זיי קענען געהן אַהיים, נאָר זיי זאָלען אומבייטען זייערע קליידער, און ווען זיי ווייזען זיך וויעדער אמאָל אויף דער ביהנע, זיינען זיי שוין אָנגעהאַן ווי חסידים און זינגען און טאנצען א חסידים־טאַנץ. די הויפט־ראַלע פון דער שטיק איז פון דעם רעקרוט חיים שעה, דאָס הייסט די קאָמישע, און געשפיעלט האָט איהר גראד־נער. דעם נאָמען חיים שעה האָט גראדנער אליין אויסגעקליבען און דאָס ווייזט, אז ער האָט אויך געהאט א האנד אין די רעק־רוטען.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז די סאָלדאטען וואָס מאַר־שירען אריין מיט'ן טאמבור מאזשאָר צום שלום פון צווייטען אקט, זיינען ניט געווען סטאַטיסטען נאָר אמת'ע זעלנער. עס איז ניט בעקאנט, צי דאָס איז געטהאָן געוואָרען מיט אז אויג פאר עקאָנאָ־מיע, דאָס הייסט אז עס איז געווען ביליגער צו בעשטעלען עטליכע אמת'ע סאָלדאטען, אז זיי זאָלען ארויפמארשירען אויף דער ביהנע, ווי צו דינגען סטאַטיסטען און לערנען זיי ווי צו מאַרשירען און שאפען פאר זיי די נויטיגע סאָלדאטסקע קליידער, אָדער דאָס איז געשחאָזן געוואָרען מיט אז אויג פאר רעאליזם. דער אמת'ער סאָל־

דאס האָט געמארשירט בעסער ווי א סטאַטיסט וואָלט עס דערווייַז זען און ער האָט געהאט מעהר פנים פון א סאַלדאט. גאַלדפאדען האָט געהאט אזא אויג פאר רעאַליזם. אזוי ווי ער האָט אָנגעהויבען צו גרינדען דעם טהעאטער אַהן אקטיאָרען און ער האָט געדארפט זוכען מיט ליכט בחורים און יונגע לייט פאר די ערשטע שטיקער און זיי זיינען געווען פּערזאָנען, וועמען די קונסט פון שפּיעלען איז געווען פרעמד, האָט ער זיך געקלינגט צו העלפען זיך דערמיט. וואָס פון צייט צו צייט האָט ער פון נאָם ארויפגעשלעפט אויף דער ביהנע די מענשען, וואָס האָבען אין לעבען קאַרעספּאַנדירט מיט די פּערזאָנען, וואָס מען האָט געדארפט פאַרשטעלען. אין דעם פאל פון די „רעקרוטען“ האָבען מיר געזעהן, ווי ער האָט ארויפגעבראכט אויף דער ביהנע אַמט'ע סאַלדאטען אַנשטאַט סטאַטיסטען אָדער אקטיאָרען וואָס זאָלען זיך פּערקליידען פאר סאַלדאטען. אין אַנ-דערע פּיעסען איז ער געגאנגען פּיעל ווייטער. אזוי, למשל, האָט גאַלדפאדען דערזעהלט, אז פאר איינער פון זיינע ערשטע שטיק-קער האָט ער געדארפט האָבען א שוסטער אויף דער ביהנע. ער האָט געטראָפּען אזא כוואַטסקען שוסטער און טאקע אויפ'ן אָרט האָט גאַלדפאדען איהם געהייסען זיך פאַרשטעלען, אז ניט ווייט פון איהם שטעהט זיין ווייב און זי ניט איהם א גאָב און ער ענט-פּערט איהר מיט פּראָצענט. גאַלדפאדען האָט איהם סופּלירט וואָס צו זאָגען און יענער האָט עס ארויסגעבראכט מיט דער ריכטיגער פארב און מיט'ן ריכטיגען טראָפּ.

עס זיינען ניט וויכטיג די איינצעלע היימען, ווי אזוי גאַלדפאדען פּוילט זיין קליינער טרופע האָט זיך ארומגעשלעפט דעם ערשטען ווייני-טער איבער די קלענערע שטעדט אין רומעניען, און מיר וועלען נאָר דערמאָנען די שטאָדט גאַלאַץ, וואו גאַלדפאדען האָט אָנגעשפּאַרט ארום פורים צייט אין 1877. זיין אַנקומען אין גאַלאַץ ווארפט א ליכט, ווי אזוי ער האָט אין יענער שווערער און ביטערער צייט „געהויבען קפּות“ און ווי אזוי ער האָט דערווייזען אריבערצופיהר-רען זיינע, „פּוטהאלבען“ אקטיאָרען פון איין שטעדטעל אין דעם צווייטען.

אין רומעניען האָבען די אידען דעמאָלט געהאט א פּעראַיין.

וואָס האָט געהייסען „לעבאנאַן.“ די לעבאניסטען אין יאסי האָבן בען מקרב געווען גאָלדפאדען און האָבען איהם געמאכט פאר זייער עהרען־פרעזידענט. און איידער ער איז אוועקגעפאָהרען קיין גאַלאַץ, האָט דער פרעזידענט פון די יאסער לעבאניסטען געלאָזט וויסען די גאלאצער לעבאניסטען, אז דער עהרען־פרעזידענט א. גאָלדפאדען, דירעקטאָר פון אירישען טהעאטער מיט זיין קאָמפּאניע, קומט צו זיי און זיי זאָלען איהם געבען א פיינעם קבלת פנים.

עס האָט זיך געגרינדעט א קאָמיטעט פון פּנח און צוואנציג פּערוואָן, וועלכער איז ארויס מקבל פנים זיין איהם. זיי האָבען ער־ווארט צו בעגעגענען אן אימפּאַאַנטע טרופּע, די זיילען פון דעם אירישען טהעאטער מיט'ן בעוואוסטען ד־כטער אלס דירעקטאָר, און צו זייער גרויסער פּערוואונדערונג האָבען זיי געטראָפּען איין מענשען, און דאָס איז געווען גאָלדפאדען.

ער האָט זיי לאנג ניט געלאָזט וואונדערען זיך און האָט זיי ערקלערט, אז זיין קאָמפּאניע איז געבליבען אין וועג, ווייל ער האָט פשוט ניט געהאט אויף הוצאות.

מען האָט איהם געשאפּען די נויטיגע הוצאות און ער האָט תיכף אראָבגעבראכט זיינע צוויי אקטיאָרען.

אין א רעסטאָראן האָט מען פאר איהם געדונגען א זאַץ, וואו מען האָט אויפגעבויט א ביהנע, און ער האָט דאָרטען אויפגעפיהרט די „רעקרוטען“ מיט ערפּאָלג. דאָרטען האָט ער אויך געשפּיעלט די „באַבע מיט'ן אייניקעל.“

אין א וואָך צוויי ארום איז גאָלדפאדען מיט זיין טרופּע אוועק־געפאָהרען קיין בוקארעסט. עס האָט זיך איהם אפילו ניט גע־חלום'ט, ווען ער איז אריינגעפאָהרען אין בוקארעסט אהן א פרוטה איז קעשענע, מיט א טרופּע פון צוויי אקטיאָרען, מיט א טהעאטער מעהר אין דער פּאַנטאָזיע ווי אין דער ווירקליכקייט, מיט אויס־זיכטען אויף א ציגיינערשען ארומוואנדלען פון שטאָרט צו שטאָרט, מיט פלענער ווי צו „הויבען הקפות“, אז אין עטליכע וואָכען ארום וועט פּאַסירען אזעלכעס, אז מען וועט האָבען צו דערצעהלען ווען גען דעם צו קינד און קינדס קינדער.

גאָלדפאדען איז געקומען קיין בוקארעסט מיט א רעקאָמענדי

דאזיע צו א געוויסען אהרן שנאָפּ, וועלכער האָט איהם געהאַלפּען צו קריגען דעם טהעאטער „זשיגניצע“ און ער האָט דאַרטען גע- שטעלט די „רעקרומען“. מען האָט אין דעם דאָזיגען טהעאטער געשפּיעלט נאָר איינמאַל, און ביי יענער פּאַרשטעלונג איז צוגע- קומען נאָך אַן אקטיאָר, שאפּיראַ, דער פּאָטער פון דער אקטריסע שאפּיראַ, וועלכע שפּיעלט איצט אין ניו יאָרק.

נאָך דער דאָזיגער פּאַרשטעלונג האָט גאַלדפּאַדען גענומען אַ האָל ביי אַ געוויסען לאַזאַר.

די גאַנצע צייט האָט גאַלדפּאַדען געזוכט קרעפטען ווי מיט ליכט. די דריי אקטיאָרען, וואָס ער האָט איצט געהאַט, זיינען געווען וועניג אפילו פאַר די „רעקרומען“.

ווי מיר האָבען שוין געזעהען, זיינען די ערשטע קרעפטען זייר נע געווען ליעדער זינגער אָדער פּאַלקס זינגער. אזעלכע זיינען געווען גראַדנער און שכר גאַלדשטיין, און שפּעטער האָבען זיך אַ שאָט געמאַזן די ליעדער זינגער פון אלע זייטען צום אידישען טהעאטער. נאָר די לאַקאַלען זיינען ניט געווען דער איינציגער קוואַל, פון וואַנען גאַלדפּאַדען האָט גענומען זיינע קרעפטען. שוין גלייך ביי זיין אַנקומען אין בוקאַרעסט האָט ער ענטדעקט אַ צווייטען קוואַל, און דאָס איז געווען די חזנ'ישע וועלט.

די חזנ'ישע וועלט האָט שוין ביי די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער ארויסגעוויזען אַ פיינרשאַפט צו איהם. די חזנים גופא, אלס פּאַרשטעהער פון שוהל און בית המדרש, האָבען ניט געוואָלט האָבען קיין מגע ומשא מיט אַן אינסטיטוציאָן, וואָס האָט פּערשפּראַכען צו פּערשפּאַטען אידישע טראַדיציעס און אלס מננגים האָבען זיי גערעכענט פאַר אַ פּחיתת הכבוד צו האָבען עפעס אַ שייכות מיט אַ קונסט וואָס האָט איהר מקום מנוחה געפונען אין טראַקטירען און סטאדאַלעס.

אַבער די חזנ'ישע וועלט איז ניט בעשטאַנען בלויז פון גע- צעהלטע חזנים. די חזנים וועלט איז געווען אַ סך, אַ סך רייכער אין משוררים, און פאַר יענע האָט דאָס טהעאטער געהאַט מעהר רייך ווי די שוהל. די משוררים, אלס אַ קלאַס, זיינען גייסטיג גע- שטאַנען מיט איין פּוס אויסער בית המדרש. די שוהל איז פאַר זיי

געווען ניט מעהר ווי א פרנסה, און אזוי גיך ווי זיי זיינען אוועק פון עמוד, האבען זיי אויסגעטהאן דעם גייסטיגען טלית און גע- פיהרט א לעבען פון הפקרות. אין יעדער שטאָרט און שטערטעל זיינען די משוררים געווען די פרעהליכסטע קונדסים. אין א לוס- טיגער געזעלשאפט האבען זיי נאָכגעקרימט און איבערגעמאכט די תנועות און האוואיעס פון אנגעזעהענסטע בעלי בתים, ווי אויך פון די חזנים, קיינער איז פאר זיי ניט געווען צו חשוב, קיין זאך איז פאר זיי ניט געווען צו הייליג.

ווען גאלדפאדען איז אָנגעקומען קיין בוקארעסט, איז דאָרטען דער חזן געווען דער בעוואוסטער קופער. צווישען זיינע משוררים זיינען געווען זעליג מאַגולעסקא, לייזער צוקערמאן, זילבערמאן, דינמאן. אין דער זעלבער צייט וואס מאַגולעסקא, דעמאָלט א אינ- געל פון זיבצעהן יאָהר, און צוקערמאן מיט א יאָהר אָדער צוויי על- טער זיינען געווען אָנגעשטעלט אלס משוררים ביי קופער'ל, האָבען זיי אויך געזונגען אין א קירכע. עס פערשטעהט זיך, אז דער חזן און די בעלי בתים האָבען דערפון ניט געטאָרט וויסען. זיי האָבען אויך שוין געהאט געלעגענהייטען צו זינגען אלס כאָריסטען אין גאַסערעס, און דאָס שפיעלען, וואָס זיי האָבען געזעהען ביי די דאָ- זיגע געלעגענהייטען, האָט געמאכט אויף מאַגולעסקא'ן אזא איינ- דרוק, אז ווען מען פלעגט צו א שמחה פעררופען די משוררים, פלעגט מאַגולעסקא אונטערהאלטען דעם עולם ניט נאָר מיט זינ- גען, נאָר אויך מיט נאָכמאכען געוויסע רומענישע אַקטיאָרען. אויך פלעגט ער אזעלכע שטיקלאך ווייזען ביים חזן אין הויז, ווען די משוררים און פיינע בעלי בתים פלעגען זיך צוזאמענקלייבען ביי איהם א שבת-צורנאכט און דער עולם האָט פון זיי געלעקט די פינ- גער.

דאָס האָט דערגרייכט צו גאלדפאדען, און ער האָט תיכף נאָך זיין קומען קיין בוקארעסט געשיקט רופען צו זיך די אויבענדער- מאַנטע פיער משוררים: מאַגולעסקא, צוקערמאן, דינמאן און זיל- בערמאן. ביים פעהער האָט מאַגולעסקא פארגעשטעלט א סצענע פון דעם רומענישען שטיק „זולאדצו מאמו“, און דאָס איז געווען דער אַריגינאַל פון דער צוקונפטיגער פיעסע „שמענדריק“.

גאלדפאדען איז געווען אזוי געפעלען די פארשטעלונג, אז ניט נאָר האָט ער צוגענומען מאַגולעסקא אין זיין טרופע, נאָר ער האָט איהם אויף צוגעזאָגט, אז ער וועט לאָזען דאָס שטיק איבערזעצען און דערפון וועט ער מאַכען אַ אידישע פּיעסע פאַר איהם.

צוקערמאן האָט געקראָגען ביים פּערהער צו זינגען עפעס פון „לוטשיא“. ער האָט זיך זעהר אויסגעצייכענט מיט זיין שטים און אַלע צוזאמען מיט מאַגולעסקא זיינען אריינגענומען געוואָרען אין דער טרופע.

דינמאן האָט געקריגען לאַמפען־פּיעבער, פשוט געזאָגט, ער האָט זיך געשראַקען, און דערצו האָט ער ניט געקענט קיין אידיש. און הנם ער האָט געהאט אַ גוטע טענאַר שטימע, איז ער פּערבראַד־קירט געוואָרען. דאָך בעגעגענט מען איהם אין אַ קורצער צייט ארום אויף דער ביהנע. דאָס איז געווען אין גאַלאץ, נאָכדעם ווי גאלדפאדען האָט אָנגעשריעבען „ני בע ני מע ני קוקי רעקו“. גאלדפאדען'ס קאַמפּאני איז געווען צושלאָגען און ער האָט אוועק־געשיקט צוקערמאן ער זאָל ברענגען דינמאן. ער איז אויפגעטראָטען אין דער ראַלע פון פּראָקוראַר. מיט זיין זינגען האָט ער געמאַכט אַ פּוראַר, נאָר די מורא פאַר דער ביהנע האָט ער ניט געקענט ביי־קומען. אין דעם לעצטען אַקט האָט ער געדארפט מיט בייזקייט פּרעגען: ווער זייט איהר? איז ער אבער געווען אזוי דערשראָך קען, אז ער האָט די דריי ווערטער ניט געקענט אויסרעדען. און דער קאַמיקער צוקערמאן האָט זיך צו איהם אַנגערופען טאַקע אויף דער ביהנע:

— האָט קיין מורא ניט, מיר זיינען דאָ ניט קיין גולנים.
 ער האָט געשפּיעלט נאָר עטליכע וואָכען און איז אוועק פון דער ביהנע. מיט יאָהרען שפּעטער איז ער געוואָרען קאַנטאָר אין וויען.
 אויף משה זילבערמאן איז אָנגענומען געוואָרען און גאלדפאדען דענ'ס טרופע איז מיט אַמאָל אויסגעוואַקסען.

סיי דער פּערשטאַרבענער מאַגולעסקא, סיי צוקערמאן און סיי אַלע יענע, וואָס האָבען זיך פּערבונדען מיט גאלדפאדען ביי זיין אָנקומען קיין בוקאַרעסט אדער באלד נאָכדעם האָבען אַלע בפּה אַחד דערצעהלט, ווי אזוי שמענדריק איז איבערגעמאַכט געוואָרען אַיז

זייערע אויגען פון „וולאדוצו מאמו.“ פון מאגולעסקא'ס רייד איז אויסגעקומען, אז איהם האָט גאלדפארען געהאט צו פערדאנקען פאר דעם דאָזיגען שטיק, און די אנדערע וואָס זיינען דערביי געווען האָבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהן, ווי גאלדפארען האָט עס פערפאסט. עס איז מערקווירדיג דערביי, וואָס די אלע גע-דענקען גוט דעם גאָמען פון דעם אַריגינאל, הנם צעהנדליגע יאהר רען זיינען זייט דעמאָלס אריבער. עס קען דאריבער קיין שום ספק ניט זיין, אז „שמענדריק“ איז געשאפען געוואָרען פון גאלד-פארען און בוקארעסט באלד נאָך זיין קומען אהין, דאָס הייסט אין 1877.

מיר מוזען דאריבער קומען צום שלום, אז דער „שמענדריק“, וואָס איז געווען געדרוקט אין לעמבערג אין 1876 איז ארויסגעגעבן בען געוואָרען אונטער א פאלשען דאטום.

דער דערמאָנטער „שמענדריק“ איז ארויס פון דעם דרוק און פערלאָג פון ב. ל. נעכעלעס, און דער דאטום איז דאָרטען אָנגעגעבן בען 1876. די דאָזיגע פיעסע הייסט אין יענעם פערלאָג:

די קאָמישע חתונה

פאַן

שמענדריק

מיט די כלח

אין דריי אקטען.

דער שער האָט אויך אן אויפרוה צו די קונים :

„צו שמענדריק מיט די כלח. לויפט קוינים (קונים) אלו. וועט אור האָבען אַ שיינום אונטערהאלט. וועט עמיץ זעהן וואָס מוט און גישעהן באלד. מען האָט די כלח פאר בוטען (פערביטען) אונטער די הופה אין מיטען.

„עס איז איין פערנגגען פאר די וועלט. איר וועט דאָס קענען קויפן פאר א שפאט געלד.“

דער דאָזיגער לשון און אויסלעגען דארפען ווייזען אויף גאָלד ליציען, אז דאָרטען איז עס געשריעבען געוואָרען. אבער אלע אויספארשונגען האָבען געוויזען, אז „שמענדריק“ איז גענומען פון אַ רומענישער שטיק און דער פערפאסטער איז געווען גאלדפארען.

די לעמבערגער אויסגאבע גיט ניט אָן דעם נאַמען פון דעם פערפאסער און מען דארף קומען צום שלום, אז אָדער עס איז אריינגעפאלען א גרייז אין דעם ראטום אָדער דער ראטום איז מיט א כיון פערגרייזט געוואָרען.

גאָלדפאדען האָט אין יענער צייט גיט ארויסגעלאָזט קיין מאַ- נוסקריפט פון האנד און קאָפירען זיינע א פיעסע איז געווען כמעט אונגעגלייך. ווען אקטיאָרען פון זיין טרופע זיינען אוועק פון איהם און געמאכט שבת פאר זיך, האָבען זיי קיין קאָפּ עס פון זיינע פיע- סען גיט געהאט. זיי האָבען אונגעשטערט געקענט שפיעלען זיינע שטיקער, ווייל אין רומעניען איז דער זכות פון מחבר געזעצליך גיט אנערקענט געוואָרען. ווען אזא טרופע האָט יא אויפגעפיהרט א פיעסע פון גאָלדפאדענ'ס רעפערטואר, האָבען די אקטיאָרען גע- דארפט זאגען זייערע ראָלען פון זכרון. עס קען דאריבער זיין, אז עפעס אן אקטיאָר פון גאליציען האָט אָנגעווארפען די ראָלען פון זכרון און דערפון איז ארויסגעקומען די „קאָמישע חתונה“, וואָס האָט זיך געדרוקט אין לעמבערג. ער האָט דערביי אויף געברויכט זיין אייגענעם פערגרייזטען אויסלעגען און לאָקאלע ווערטלאך און דער- פון איז ארויסגעקומען א מיש מאַש פון גאָלדפאדענ'ס זיד-רוסי- שען לשון מיט א גאליצישען אויסלעגען און גאליצישע ווערטלאך. עס פערשטעהט זיך ממילא, אז ווען מיר געהמען אָן די דאָז גע- הנחה, מוזען מיר בעשליסען, אז דער ראטום פון דער לעמבערגער אויסגאבע איז א פערגרייזטער.

מיט דער נייער קאָמפאניע האָט גאָלדפאדען אויפגעפיהרט די „באָבע מיט'ן אייניקעל“. דאָס דאָזיגע שטיק בעשטעהט פון עטלי- כע לייערער, צו וועלכע מען האָט פון פאָרענט און פון הינטען און אין מיטען צוגעגעבען אביסעל פראָזע. גראדנער האָט געשפיעלט די ראָל פון דער באָבע, מאגולעסקא פון אייניקעל, פנחס שאפירא— שדכן, זילבערמאן — פון דער לעהרער און צוקערמאן די ראָל פון דעם טערק אין דעם לעצטען אַקט.

די באָבע און אייניקעל זיינען צוויי פרויען ראָלען. נאָר די ערשטע פאָר חדשים איז בוקארעסט האָט מען נאָך גיט געקענט בע- ווענען קיין מיידעל אדער ווייבעל אויפצוטערעמען אויף דער אידי-

שער ביהנע, ווייל דאס האט זיך גערעכענט ערגער ווי אונאנשמענדיג, און מאנסביל האבען געשפיעלט פרויען-ראָלען. גראַדנער האָט זעהר שטארק אויסגענומען אין דער ראָל פון דער באַבען, און דער איינדרוק איז געווען אזוי גרויס, אז מיט יאָהרען און יאָהרען שפעטער, ווען די ביהנע האָט געזעהלט ניט וועניגער פרויען ווי מענער, האָבען די גרויסע קאָמיקער, ווען נאָר זיי האָבען געהאט די געלעגנהייט, געשפיעלט די באַבע. דאָס פובליקום איז געווען פון די סאמע פראָסטע עלעמענטען און בעשרענקט אין צאָהל. דער אינטעליגענטער טהייל פון שטאָרט האָט פון דעם טהעאטער ניט געוואָלט וויסען און איז זיינע אויגען איז עס ניט געשטאַנען פיעל העכער פון א שטאַל, וואו מען קען זעהן קאמעדיאנשמשיקעס. און אזוי ווי די צאָהל טהעאטערנעהער איז געווען ניט קיין גרויסע, האָט מען אלע וויילע געדארפט האָבען נייע שטיקער, כדי אויפצואוועקען א נייעם אינטערעס אין די צור-שויער.

נאָך דער „באַבע מיט'ן אייניקעל“ איז אויפגעפיהרט געוואָרען די „אינטריגע“, אָדער „דוואַסיע די פליאַטקעמאכערין“, אָדער „דוואַסיע די ספּלעטניצע“. אין דעם דאָזיגען שטיק האָט מאָגלעכ-קא געשפּעלט צוויי ראָלען, איינע פון א יונגער ווייבעל רחל'ע און די צווייטע פון א משרת א זאָאיקע. די דראַמאטישע ראָל האָט גע-שפיעלט גאָלדפאָדען, און מאָגלעכקא האָט אזוי גוט קאָפּירט א יונג ווייבעל, אז ווען גאָלדפאָדענ'ס פרוי איז געזעסען אין טהעאטער און האָט דערזעהן, ווי איהר מאן קושט זיך אויף דער ביהנע מיט א שעהנער מיידעל, איז זי געוואָרען אייפערזיכטיג.

„שמענדריק“ האָט גאָלדפאָדען געשריעבען מיט אן אויג פאר א ראָל פאר מאָגלעכקא, און אזוי ווי דאָס איז געווען די הויפט ראָל, האָט גראַדנער'ן פּערדראַסען, וואָס אין זיינע שיד טרעט אריין א פרעמדער. די קנאה צווישען אַקטיאָרען פאר ראָלען איז שטענדיג דיג זעהר גרויס. איינער פּערנינט ניט דעם צווייטען איבריגע עמד ליכע ציילען און בפרט ווען עס האַנדעלט זיך ווענען א הויפט ראָל. אין יענער צייט איז די ראָל געווען כמעט די איינציגע בעלוינונג, וואָס דער אַקטיאָר האָט געהאַט. ווען אן אַקטיאָר האָט זיך געקלאַנט

פאר גאלדפארען, אז ער האט ניט אויף הצטרכות, האט ער איהם
ניט פערשפראכען קיין שפעטרע מאטעריעלע גליקען, נאָר האָט
איהם געוואוינליך געענטפערט:

— איך וועל דיר אנשרייבען א ראַל. אי, וועט דאָס זיין א
ראַל! דאָס וועט דיר מאכען א נאָמען און דו וועסט ווערען גרויס!
און דאָס איז געווען די בעסטע הבטחה.

מען קען זיך דאריבער לייכט פארשטעלען, ווי גראדנער איז
פערביטערט געוואָרען, ווען די הויפט ראַל פון „שמענדריק“ האט
געקריגען מאַגלעכקאָ. דאָס איז געווען ניט נאָר א פאַטש אין פנים
דעם לייכטענדען שמערען, ווייל גראדנער איז געווען די וויכטיגסטע
קראפט אויף דער ביהנע און ביז „שמענדריק“ האט ער פערנומען דעם
אויבען אָן, נאָר דאָס איז אויך געווען א פערראטה צו איהם, וועל-
כער האט גאלדפארענען געהאַלפּען טראָגען די שטיינער צום פּוּנ-
דאמענט פון אידישען טהעאטער. ער האט זיך געבויגען פאר
גאלדפארען, אבער ער האט זיך ניט געוואָלט בויען פאר קיין אַנ-
דערן אויף דער ביהנע, און די אויפפיהרונג פון „שמענדריק“ מיט
מאַגלעכקאָ אין דער הויפטראַל איז געווען דער סוף פון דער
פריינדשאפט און געמיינזאמער ארבייט צווישען גאלדפארען און
גראדנער. און דער פּוּנעל יוצא דערפון איז געווען, אז די ערשטע
קאָמפּאניע, וואָס האט זיך קיים געהאַלטען אויף די פיס און האט
נאָך קיין ריכטיגען טהעאטער ניט געהאט, האט זיך צושפּאַלטען, און
גראדנער איז אוועקגעפּאָהרען קיין יאסי און האט געמאַכט שבת
פאר זיך.

און אויף אזא אופן, איידער גאלדפארען האט נאָך צייט גע-
האט דורכצולעגען א וועג פאר איין טהעאטער, האט זיך שוין גע-
וויזען א צווייטער און די קרעפטען זיינען צושפּאַלטען געוואָרען.
ווערלינג די אַרימע קרעפטען פון דער ערשטער קאָמפּאניע,
האט גראדנער'ס ארויסטרעמען געדארפט רואינירען די נאנצע עק
זיסטענץ פון דעם אידישען טהעאטער, וואָס האט זיך דעמאָלט גע-
האַלטען אויף היהנערשע פּיסלאַך, נאָר דאָס האט קיין ווירקונג ניט
געמאַכט און די פּאַרשטעלונגען זיינען אָנגעגאנגען און גראדנער'ן
זיי מיט גראדנער'ן. דער עולם האט אזוי גאַלעקט די פינגער פון

מאָגלעסא ווי פריהער פון גראדנער, און ווען אין א קורצער וויילע ארום איז מאָגלעסא אוועק פון גאַלדפאדען, האָט עס ווידער קיין ווירקונג נישט געמאכט אויפ'ן טהעאטער.

נאָך גראדנער'ס אוועקגעהן האָט גאַלדפאדען אריינגענומען צו „שמענדיק“ א נייעם אקטיאָר אין דער טרופע. דאָס איז געווען משה טייך (גאזניק). ער איז געווען א פאָלקס־זינגער און איז גע־קומען פון גאליציען.

משה טייך איז אינטערעסאנט צוליב דעם, וואָס ער איז גע־ווען א טויבער און אלס אזעלכער האָט ער, פערשטעהט זיך, נישט געקענט הערען וואָס מען רעדט צו איהם אויף דער ביהנע. נאָר ער האָט שטענדיג געמאכט זיין רעפליק ריכטיג, ער האָט אין די ליי־פען דערקענט, וואָס דער צווייטער זאָגט. אלס אקטיאָר האָט נאָר מאָגלעסא געהאט וועגען איהם א גוטע מיינונג און האָט זיך וועד גען איהם אויסגעדריקט, אַז ער איז געווען א וואונדערבארער כאַ־ראַקטער־שוישפיעלער.

אלע אנדערע האָבען פון איהם נישט געהאלטען און יעקב אדלער האָט איהם שפעטער כאַראַקטעריזירט אזוי:
„משה טייך, א טויבער איד, מיט קרומע אויגען, א נידעריגער, זעהר א מיאוס'ער מענש און קיין טאלאנט. ער איז געווען דער ליעב־האַבער, דער טראַניקער. זיינע ראָלען האָט ער אויסגעפויקט ווי א פאַנגראַף.“

ווען מאָגלעסא איז אוועק פון גאַלדפאדען און, ווי שוין גע־זאָגט, איז דאָס געשעהן אין א פאָר חדשים ארום, איז לייזער צו־קערמאן געוואָרען די הויפט־קראַפט פון דער טרופע.

די ערשטע און וויכטיגסטע פאָדערונג פון אן אקטיאָר אָדער אַקטריסע איז דעמאָלס געווען, ער אָדער זי זאָל קענען זינגען. עס האָט געזונגען דער קאָמיקער, עס האָט געזונגען דער ליעב־האַבער, עס האָט געזונגען די פרימאדאָנא, עס האָט געזונגען די סוברעטין. אלע האָבען געדארפט זינגען. צוקערמאן האָט געהאט א פייע שטים און אלס זינגער איז ער אפשר בעסער געווען פון מאָגלעסא, הונט דער לעצטער האָט זיך מעהר אויסגעצייכענט אלס מנגן. ער, צו־קערמאן הייסט עס, איז אויך געווען א פייער טענצער און בכלל

זעהר א לעבעדיגע סחורה. זיין גרויסער חסרון איז געווען, וואָס ער האָט ניט געהאט קיין מאָס, און זיין האַלטונג אויף דער ביהנע איז געווען א ווילדע. ער האָט ניט געוואוסט פון קיין ווייכע איד בערגאנגען, פון ווייכע שאטירונגען און אלץ וואָס ער האָט געטהאָן איז געווען איבערטריבען.

איבריגענס, ווערליג גאַלדפאדען כאראקטעריזירט גראדנער'ן, איז דער לעצטער אויך אזוי געווען אן יענער צייט, און אפשר זיין נען אלע אזוי דעמאָלט געווען. אלענפאלס האָט דער עולם בעסער ניט פערשטאַנען און האָט געפאָדערט גראָבע פארמען.

צוקערמאן איז אפשר געווען דער איינציגער וואָס איז פון דער מאָלט אָן געבליבען מיט גאַלדפאדען, ביז דאָס אידישע טהעאטער איז מיט יאָהרען שפעטער פערבאָטען געוואָרען אין רוסלאַנד. און צוליב זיין איבערגעבענהייט צום גרינדער פון אידישען טהעאטער האָבען די אנדערע אקטיאָרען איהם גערופען: אל עזר עבד אברהם. דערווייל האָט אויסגעבראַכען די רוסיש־טערקישע מלחמה און פון רוסלאַנד האָבען זיך א שאָט געטהאָן קיין רומעניען מלחמת מענשען אין דער האָפענונג צו פערדיענען א לייכטען רובעל. דער קאָמיסאריאט פון דער רוסישער ארמעע האָט זיין הויפט־קווארטיר געמאַכט אן בוקארעסט און פון דאָרטען האָט א שטראם גאַלד גע־פלייצט איבער די קעשענעס פון אלע יענע, וואָס זיינען גאָר ניט פויל געווען עס צו געהמען. קיין זאך איז אזוי ניט ביליג געווען, ווי געלד. מענשען וואָס זיינען געקומען אַרים, זיינען אין א קורצער צייט עשירים געוואָרען. און מיט'ן לייכט געקריגענעם געלד איז געקומען א פאָדערונג אויף לעבען א גוטען טאָג, הויליאנקעס און דאָס גלייכען.

דאָס טהעאטער איז געווען ווי פשוט בעשאפען פאר זיי. און דער גרויסער אָנגעלאָפענער, רייך געוואָרענער עולם האָט זיך ממש דערפרעהט מיט אזא אונטערהאַלטונג. מען האָט איצט געשפיעלט פאר געפאקטע הייזער, און אין טהעאטער איז געוואָרען א גרויסע שפע. פון לעדיגע בענקלאך האָט מען שוין מעהר ניט געוואוסט און די אקטיאָרען האָבען פערגעסען די הונגערדיגע טעג. דאָס פובליקום האָט אויך בעקומען גאָר אן אנדער פנים. און

שטאט וואס ביז איצט זיינען די בעזוכער נאָר געווען פון די סאמע נידריגע שיכטען, האָט מען שוין איצט געקענט דאָ זעהן דעם פיי-נעם היימישען בעל הבית, דעם משכיל און דער טהעאטער ווערט אין אַ קליינעם מאַסשטאב אַן אינסטיטוציאָן פון דעם גאַנצען פּאָלק.

אין טהעאטער זעהט מען איצט אויך א צומיש פון רוסישע אַפיצירען. די פּזמונים און טענצלאַך מיט וועלכע די ערשטע שטיי-קער זיינען געווען דורכגעפלאַכטען, זיינען פּערשטענדליך און צו-גענגליך פאַר אלעמען, בפרט ווען די האַנדלונג איז דורכאויס פון אידישען לעבען און די לאַנגע קאַפּאַטעס און בערד מיט פּאות'ען זיינען גוט בעקאַנט דעם רוסישען. אויב דער דאָזיגער צומיש האָט ניט געהויבען די ביהנע, האָט ער אבער פּיעל געהאַלפּען דער קאָ-סע.

דער קליינער האָל, וואָס גאָלדפּאַדען האָט געהאַט ביי לאַ-זאַר'ן אין שיינק, איז געוואָרען צו קליין פאַר דעם גרויסען פּובלי-קום, און דאָס טהעאטער האָט זיך אַריבערגעצויגען אין דעם גרע-סערען האָל „פּאַמול ווערדי“ (גרינער בוים).

צווישען די אָנגעלאַפּענע אין בוקאַרעסט איז אויך געווען משה פינקעל. ער איז געקומען פּערדיענען א גרינגען רובעל ביים קאָמי-סאַריאַט, נאָר ער איז באַלד אַריינגעפאַלען אין גאָלדפּאַדענס טרופּע.

משה פינקעל איז געווען א וואַנדערער פּאָלקס-זינגער און, ווי עס זעהט אויס, האָט ער אַלס אַזעלכער שוין געגעבען פּריהער פּאַר-שטעלונגען אין רומעניען, נאָך איידער גאָלדפּאַדען איז אַהין געקו-מען. דערפון וואַרשיינליך האָט זיך גענומען דער פּערשפּרייטער אַיינדרוק, אז גאָלדפּאַדען האָט ביי זיין אָנקומען אין רומעניען גע-טראַפּען גראַדנער'ן און פינקעלען, און מיט זיי האָט ער געגעבען זיינע ערשטע שטיקער.

מאַנלעסאַ דערצעהלט עס אין זיינע עראַינערונגען אַלס אַ פּאַקט און פּיעלע, וואָס געדענקען נאָך די ערשטע גאָלדפּאַדען שטיי-קער, זיינען אויך אונטער דעם זעלבען אַיינדרוק. נאָר דאָס איז ניט ריכטיג. פינקעל איז ניט געווען אין גאָלדפּאַדען'ס טרופּע ביז דער

רוסישער קאמיסאריאט אין אריבער אין בוקארעסט.
 באלד קומט אויף אריין אין גאלדפארענ'ס טרופע דער קאמיר-
 קער וויינבלאט. ער איז געווען א משורר און האָט זיך געלערנט
 שחיטה, נאָר איהם איז בעסער געפעלען געוואָרען דאָס זאָרגלאָזע
 און פרעהליכע לעבען פון די קעלער-זינגער און ער האָט זיך געלאָזט
 געהן אויף דעם דאָזיגען וועג. דערפון האָט ער אבער ניט געקענט
 מפרנס זיין קיין ווייב, און ער האָט גענומען טראכטען וועגען א
 תכלית. א נשמה-זאָרער האָט איהם צוגערעדט צום שמד, און ער
 איז מיט דעם צוועק געפאָהרען קיין בוקארעסט, און איז אריינגע-
 פאלען אין גאלדפארענ'ס טרופע. אין טהעאטער איז די שפע געווען
 גרויס און דאָס לעבן איז געווען זעהר א פרעהליכס.
 גראדנער איז אונטער דער צייט ניט געזעסען לידיג. ער איז
 אוועק פון גאלדפארען איידער עס איז אזוי לעבעדיג געוואָרען אין
 בוקארעסט. ער איז אוועקגעפאָהרען קיין יאָסי און דאָרטען געגרינד-
 דעט אן אייגענע קאָמפאניע. קיין גרויס הכבדה איז דעמאָלט ניט
 געווען צו עפענען אליין א טהעאטער. די הינטער-שטוב איז א
 שיינק איז געווען איבער גענוג דערצו, און די עמליכע גראָשען וואָס
 מען האָט געדארפט האָבען אין אויסלאַג האָט אַזאַ ווי גראדנער
 שטענדיג געקענט קריגען ביי א מלוה. יענער האָט אין דער קאָסע
 אריינגעזעצט זיינעם א מענשען, וועלכער האָט קודם-כל אַרונטער-
 גענומען דעם חוב און די פראָצענטען, און אויף אַזאַ אופן איז די
 הלואה געווען מעהר אָדער זעניגער געזיכערט. און ווען די נויטיגע
 קרעפטען און די נויטיגע עמליכע גראָשען זיינען פאָרהאן, איז די
 איינציגע זאָרג נאָר געבליבען וועגען פיעסען. נאָך אפילו מיט
 שטיקער האָט מען זיך אויך געקענט ווי עס איז אן עצה געבען. אין
 רומעניען האָט מען ניט אנערקענט דעם זכות פון אן אויטאָר, בפרט
 ווען די ערשטע שטיקער זיינען געווען גענומענע אָדער צוזאמען-
 געשטעלט פון עמליכע ליעדלאך מיט אביסעל פראַזע. גראדנער האָט
 זיך אויף אַזאַ אופן גרינג געקענט אן עצה געבען מיט גאלדפארענ'ס
 שטיקער, וועלכע ער האָט פריהער געשפיעלט.
 מיט אַ טרופע האָט קיין גרויסע שוועריגקייט ניט געקענט זיין.
 אלע, וואָס האָבען דעמאָלט געשפיעלט, זיינען געווען נייגעבאקענע

אקטיאָרען, און אזעלכע האָבען זיך געפונען אין יעדער שטאָרט.
גראַדנער'ס אונטערנעמונג האָט אין יאָסי פּינאַנסירט דער
שיינקער מאַריץ ראָט, און יאָסי האָט געקריגען אַן אייגענעם איר-
שען טהעאטער.

עס איז כאַראַקטעריסטיש וואָס גראַדנער האָט באלד אַריבער-
גענומען מאָגלעסקאַ'ן פון גאַלדפּאָדענ'ס בוקאַרעסטער טרופּע צו
זיך, דעם זעלביגען זעליגעל מאָגלעסקאַ צוליעב וועלכען ער האָט
צוריסען מיט גאַלדפּאָדען. ער האָט אויך אַבגעקערט זילבערמאַנען,
וועלכער האָט אַרויסגעוויזען נעשעפּטס-פּעהינגקייטען, און שכר
גאַלדשטיין איז שוין פון פּריהער געווען מיט איהם. אויף אז אופן
האָט די טרופּע פון יאָסי געקענט זיך בעריהמען מיט עטליכע פון די
בעסטע קרעפטען פון יענער צייט און האָט זיך בשום אופן ניט גע-
דאַרפט שעחמען פאַר דער בוקאַרעסטער טרופּע.

נאָך די ערשטע עטליכע פּיעסען, וואָס גראַדנער האָט מיט זיך
געהאט זיינען באלד אַלס געוואָרען און מען האָט דעם עולם גע-
דאַרפט געבען נייע. אַלס ליעדער-זינגער פלעגט גראַדנער אַמאָל
אַנשרייבען פאַר זיך אַן אייגענעם קליינעם וואָדעוויל, אבער גאלד-
פּאָדען האָט שוין געגעבען אַ געוויסע פאַרם פאַר שטיקער, און
אזעלכע האָט ער אליין ניט געקענט שאַפּען. אַרום דער צייט איז אין
דער יאָסער קאַמפּאַנע אַריין יוסף לאַטיינער אַלס סופּלער, און די
אויגען פון דעם דירעקטאָר און פון דער קאַמפּאַניע האָבען זיך גע-
ווענדעט צו איהם, אַלס צום מאַן וואָס פּערשטעהט זיך אויף די
שוואַרצע פּינטלאַך.

יוסף לאַטיינער איז געווען אַ געבאָרענער אַ יאָסער (1853)
און האָט ביז זיעבצעהן יאָהר געקראָגען אַ אירישע ערציִהונג, נאָך
די כוואַליע פון השכלה האָט אויך דערגרייכט אַהין און ער האָט
זיך גענומען צו חכמות היצוניות. מיט גאַלדפּאָדענ'ס אָנהומען אַן
יאָסי האָט זיך ביי איהם דערוועקט אַ חשק צו שרייבען טהעאטער-
שטיקער, און ווען גראַדנער האָט דערפיהל'ט אַ דוחק אין פּיעסען,
איז לאַטיינער אַרויסגעקומען מיט זיין ערשטען שטיק „יענטע די
פּיערנאַטעריין.“ באלד נאָכדעם האָט ער גענומען אַ בערמאַכען פון
דער דייטשער פּיעסע „נאַטהאַן שלומיאַל“ אַ אירישע שטיק, וואָס

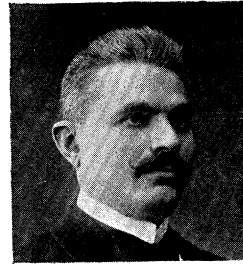
— ראינוהו ער ל'גמחמח'ן ל'ול'ע'ו

גבר אל'שט'וין
ס'פ'ס קאר'פ

אבא אה'ר'אל'פ
א'מ'פ קאר'פ
? חיה שרה אה'ר'אל'פ

א. ר'ו'ע. (ח'מ'א'ו'ס'פ)

א'מ'פ קאר'פ

א'מ'פ קאר'פ

ער האָט א נאָמען געגעבען „שמואל שמעלקעס“, און גאָלדפאדען האָט באלד דערפון געמאכט דעם בעקאנטען פארם „ביידע קוני לע-מילס“.

אין דער צייט האָט גאָלדפאדען דערוויזען צו קריגען א פרוי פאר דער ביהנע אין בוקארעסט. ווי שוין געזאָגט, האָבען די ערשטע צייט מאנסביל געשפיעלט פרויען-ראָליען. ווייל אידישע מיידלאך און וויבלאך האָבען מורא געהאט איינצושטעלען זייער דעפוטאציע. דער טהעאטער האָט קיין גוטען נאָמען ניט געהאט, די בעזוכער זיינען געווען דער גרעסטער עלעמענט. די מייסטע אקטיאָרען האָבען זיך אויפגעפיהרט ווי הפקר-יונגען, און פאר א מיידעל אָדער ווייבעל ארויפצוגעהן אויף דער דעמאָלטריגער אידי-שער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי צו געהן אין א שיינק צוויי-שען שלעכטער קאָמפאניע. נאָר דער דראַנג איז געווען אזוי גרויס, אז ער האָט אפילו בייגעקומען די איינגעבאָרענע צניעות פון דער אידישער פרוי. עס איז נאָר געווען שווער, אז די ערשטע פרוי זאָל זיך ווייזען אויף דער ביהנע און באלד נאָכדעם האָבען זיך א שאַט געטהאָן פרו ען פון אלע זייטען.

ווער איז געווען די ערשטע פרוי ?

די געשעהעניסען אין יענער צייט זיינען געקומען אזוי האס-טיג איינע נאָך די אנדערע, אז אפילו אזא וויכטיגע און אינטער-דעסאנטע פאסירונג ווערט איבערגעגעבען אנדערש פון פערשידענע נע פערזאָנען. דער פערשטאַרבענער דראמען-שרייבער הורוויטש האָט מיר דערצעהלט, אז איהם קומט דער קרעדיט פאר ארויפברענגען די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. אבער צו דער צייט איז נאָך זיין נאָמען נאָר ניט פערבונדען מיט'ן אידישען טהעאטער, און ערשט אין עטליכע חדשים ארום ווייזט ער זיך מיט זיינער אז טרופע.

אין זיינע עראינערונגען, ניט אונז איבער זעליג מאָנאלעסקא, אז די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע איז געווען ראָזא פריעדמאן. ער דערצעהלט, אז איידער דאָס אידישע טהעאטער האָט זיך בעוויזען, האָט ראָזא פריעדמאן געמאַנצט און געוונגען אין די קאנסטאנטינאָפאָלער קאפעס, זי האָט זיך דעריבער ניט גע-

האט וואָס צו שעהמען פאר'ן אידישען טהעאטער און זי איז געוואָרן רען די ערשטע אידישע אקטריסע און איז אוועק אין גאַלדפארענ'ס טרופע.

לייזער צוקערמאן בעהויפטעט, אז מינדעל צוקערמאן און גאַלד דיצע זיינען געווען די ערשטע אקטריסעס און שוין ביי „שמענר-ריק“ האָבען זיי זיך געוויזען אויף דער ביהנע.

נאָר דער אלגעמיינער איינדרוק ביי טהעאטער-מענשען, וואָס האָבען גוט געדענקט יענע צייט, איז געווען, אז די ערשטע אקט-ריסע איז געווען שרה, אָדער ווי זי איז שפעטער בעסער בעוואוסט געוואָרען אונטער'ן נאָמען סאַפיע קארפ, די מוטער פון ראָזא קארפ. און דער דאָזיגער איינדרוק איז ניט קיין אומזיסטער.

ווען גראַדנער האָט דערהערט, אז גאַלדפארען האָט אריינגע-קריגען א פרוי אין זיין טהעאטער, האָט ער ניט גערוהט און אָנגע-הויבען צו זוכען א פרוי מיט ליכט. שכר גאַלדשטיין, וועלכער האָט געשפיעלט צוזאמען מיט איהם, האָט זיך ארויסגערופען צו העלפען איהם קריגען א פרוי, און אַ דאנק איהם איז שרה אריין אין גראַדנער'ס קאָמפאניע. נאָר איידער דאָס איז געשעהן, האָט גראַדנער געשריבען צו זיין ווייב אין קרעמענטשוג, אז זי זאָל צו איהם קומען קיין יאסי, און גלייך ווי זי איז געקומען איז זי אריין אין זיין קאָמפאניע. און ווען גאַלדשטיין איז אָנגעקומען מיט שרה, האָט שוין פרוי גראַדנער געשפיעלט.

נאָר ווי עס ווייזט זיך ארויס אין שרה'ס דעביוט ניט געווען אין יאסי און איהר ערשטער אויפטריט אויף דער ביהנע איז זעהר אינטערעסאנט.

זי איז ערשינען צום ערשטען מאל אויף דער ביהנע מיט נאָר דער ערשטער קאָמפאניע, נאָך איידער גאַלדפארען איז צוגע-קומען צו בוקארעסט. דאָס איז געווען אין גאַלאץ, ווען גאַלדפאר-דענ'ס קאָמפאניע איז בעשטאַנען פון דריטהאלבען אקטיאָרען. אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז שוין געווען בעשריבען ווי אזוי גאַלד-פארען האָט געגעבען די ערשטע פאַרשטעלונג אין גאַלאץ. ער האָט געדאַרפט האָבען מעהר קרעפטען, ווי ער האָט פערמאָגט, און ער האָט זיי געזוכט מיט ליכט. אין גאַלאץ איז זיין בליק געפאלען

אויף א יונגע מיידעלע, א נייטערקע מיט'ן נאָמען שרה, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכענט מיט א זיסען קול'כעל. פאר איהר זיס זינגען האָט מען איהר גערופען „פאסאריקא, דאָס איז א רומעניש וואָרט וואָס בעדייט פויגעלע. און גאָלדפאדען האָט געבראכט דערצו, אז זי האָט איינגעווייליגט צו שפיעלען א ראָל אין דעם שטיק, וואָס ער האָט זיך געקליבען צו שטעלען. זי האָט אין אַבענד אָבעששפיעלט, נאָר איהר מוטער האָט ערקלערט מיט'ן האַר-בען וואָרט, אז זי וועט ניט לאָזען איהר טאַכטער מעהר שפיעלען און שרה'ס שידוך מיט דער ביהנע האָט זיך נאָך יענעם אַבענד געענדיגט אין גאַלאַץ.

אַבער די יונגע שרה האָט דוקא חשק געהאט צו שפיעלען און זי האָט אריינגע'טענה'ט מיט איהר מאמען, נאָר די טענות האָבען איהר נאָר ניט געהאַלפּען און די מוטער האָט קאטעגאָריש ער-קלערט, אז כל זמן זי איז ביי איהר טאָר קיין טהעאטער ניט גע-דאַכט ווערען, נאָר ווען זי וועט חתונה האָבען, וועט זי קענען טהאָן וואָס זי וויל.

שרה האָט געלאָזט וויסען גאָלדפאדענ'ען דעם אורטהייל, וואָס איהר מוטער האָט ארויסגעגעבען, און דער גרינדער פון אידישען טהעאטער האָט צוזאמענגערופען זיינע צוויי אקטיאָרען און האָט מיט זיי געהאַלטען א ראָט. ער אליין האָט געהאט א ווייב, גראַד-גער איז אויף געווען א בעווייבטער און אויף אזא אופן איז שכר גאָלדשטיין געווען דער איינציגער וועלכער האָט מיט איהר געקענט חתונה האָבען מיט'ן צוועק צו געווינען איהר פאר דער ביהנע. גאָלד-פאדען און גראַדנער האָבען איהם איבערגערעדט, אז ער זאָל עס טהאָן נאָר ווי עס ווייזט אויס האָט דאָס אַנפאַנגס געקלונגען ווי א המצאה, נאָר ווי עס האָט זיך ארויסגעוויזען אין עטליכע חדש'ס ארום, איז שכר גאָלדשטיין טאקע אריבערגעפאָהרען קיין גאַלאַץ, האָט מיט איהר חתונה געהאט און געבראכט איהר קיין יאסי שפיעלען. ארום דער צייט האָט זיך אין בוקאַרעסט געוויזען א נייער אַנטרעפּעניאַר מיט א נייער טרופּע אקטיאָרען. דאָס איז געווען משה הירוויטש. משה הירוויטש איז געבאָרען געוואָרען אין סטאַניסלאָו, נא-

ליציען, אין 1844, ביי פרומע עלטערען און האָט געקראָגען אַ אירי-
שע ערציהונג. ביז פופצעהן יאָהר האָט ער געלערנט אין ישיבות
און נאָכדעם האָט ער זיך גענומען לערנען שחיטה, נאָר אין דער
צייט איז ער געכאפט געוואָרען פון דער השכלה און ער האָט זיך
אַבגעגעבען מיט זייטיגע למוּדים. צו אכטצען יאָהר האָט ער
פערלאָזט גאליציען און איז אוועק נאָך רומעניע און איז געוואָרען
אַ לעהרער פון העברעאיש אין יאסי. אין 1871 האָט ער אָנגעהוי-
בען ארויסצוגעבען אַ צייטונג אין העברעאיש און רומעניש, וועלכע
האָט געהייסען „טימפול“ (די צייט), נאָר זי האָט קיין ערפאלג ניט
געהאט. ווען יאסי איז פאר איהם געוואָרען צו ענג איז ער אוועק
קיין בוקארעסט. הורוויטש האָט בעהויפטעט, אז ער איז געווען אַ
לעהרער פון געאָגראפיע אין דעם בוקארעסטער אוניווערזיטעט און
דערפון האָט ער זיך גענומען די פרעטענזיע אויפ'ן טיטעל פראָפּע-
סאָר. ווי ווייט די דאָזיגע פרעטענזיע האָט אַ ממשות איז ניט
בעשטימט, נאָר זיכער איז, אז ער איז געווען אַ דירעקטאָר פון אַ
אידישער שולע אין בוקארעסט. די אידישע בעלי בתים פון בוקא-
רעסט זיינען מיט איהם צוליעב וואָס עס איז ניט געווען צופריעדען
און זיי האָבען איהם ארויסגעיאָגט פון זיין שטעל. ער האָט זיך
דערפאר מיט זיי אָבגעערעכענט אויפ'ן סאמע נארעשסטען אופן און
האָט זיך גע'שמד'ט.

אַלס איינער וואָס האָט זיין זיונה געדארפט זוכען פון אַ אי-
דישער שולע האָט דאָס איהם קיין גוטס ניט געקענט טהאָן און אויב
ער האָט ערווארט אַז די קריסטליכע נשמה־פּערזאָרגער וועלען איהם
קומען צו הילף, האָט ער זיך אין זיין חשבון גענאָרמ. און ארום
דער צייט וואָס גאָלדפאדען האָט געגרינדעט זיין טהעאטער אין בר-
קארעסט, איז משה הורוויטש ארומגעגאנגען אָהן אַ קנעלונג און
האָט ניט געוואוסט, צו וואס צו געהמען זיך.

די קורצע צייט וואָס דער רוסישער קאמיסאריאט איז געזע-
סען אין בוקארעסט האָט מען אין אידישען טהעאטער געמאכט
גלענצענדע געשעפטען און דאָס האָט באוואויגען משה הורוויטש
צו פרוּב דען זיין מול אויפ'ן נייען פעלד.

נאָך פסח אין 1878 האָט ער געעפּענט אַ טהעאטער אין בוקא-

רעסט. זיין טרופע איז בעשטאנען פון אבא שעהנגאלד, וועלכער האָט זיך דעמאלט בעוויזען צום ערשטען מאל, משה טהייד, הער־שעל גאלדענבערג און א געוויסע גאלדשטיין.

זיין ערשטע שטיק איז געווען „דאָס פּוילישע אינגעל“, גענוי מען פון לינעצקי'ס ווערק אונטער דעם זעלביגען נאָמען. דערביי איז נויטיג צו בעמערקען, אז דאָס דאָזיגע שטיק האָט נאָר ניט צו טהאן מיט'ן „פּוילישען אינגעל“, וואָס הורוויטש האָט אָנגעשריבען מיט יאָהרען שפעטער און וואָס איז עד היום געבליבען אין רעפער־מואר.

באלד נאכדעם האָט ער אָנגעשריבען א צווייטע שטיק, „באני קיי טראן“, נאָר זי איז מאוס דורכגעפאלען און א דריטע שטיק „די וויסטע אינגעל“, אן איבערזעצונג פון רומעניש.

גאלדפארדען איז ניט געפעלען געווען צו האָבען א קאָנקר רענט ביי דער זייט, און כדי פטור צו ווערען פון איהם, האָט ער געשיקט נאָך אבא שעהנגאלד, וועלכער איז געווען די הויפט קראפט פון הורוויטש'עם טרופע און האָט איהם אריינגענומען צו זיך.

און אבא שעהנגאלד האָט זיך די טרופע ניט געקענט האַלטען און זי איז גלייך צופאלען געוואָרען.

אבער דאָס האָט הורוויטש'ן ניט געמאכט פאר אויס דירעקט טאָר. ער האָט שוין דעם טעם פון טהעאטער פערזוכט און ער האָט שוין געוואוסט מיט וואָס מען עסט עס. אין בוקארעסט איז פאר איהם בעת מיטען קיין פלאץ ניט געבליבען, האָט ער זיך אוועקגע־לאָזט איבער די אנדערע רומענישע שטעט.

אויף דער פראווינץ האָט ער זיך געטראָפען מיט גראדנער און אזוי ווי איצט זיינען זיי ביידע געווען דורכגעדרונגען מיט א שנאה צו גאלדפארדען האָבען זיי צוזאמען געשלאָסען איין קאָמפאניע און אוועקגעלאָזט זיך צוריק קיין בוקארעסט צו לערנען מיט איהם בלק. די טרופע האָט איצט געטראָגען דעם דאָפעלטען נאָמען פון גראדנער און הורוויטש, און דער לעצטער האָט דאָ אויף פערנומען א פלאץ אלס שוישפיעלער. צוזאמען מיט זיי א ז אויך געקומען פיוועלע פריעדמאן.

אָבער הורוויטש און גראדנער האָבען ניט געקענט הויזען צו־

זאמען. מען דארף פערשטעהן, אז זיי האבען קיין גלענצענדע גע-
שעפטען ניט געמאכט און דערצו נאך האט זעהר פיעל געהאט צו
זאגען, וואס יעדער פון זיי האט זיך גערעכענט פאר דאס אויך
בערסטע פון שטויסעל, און זיי האבען זיך ניט נאך געריסען נאך
עס פלעגט אפט קומען ביי זיי צו א געשלעגן. די געשלעגען זיינען
געווען אזוי אפט, אז עס איז געווארען א ווערטעל: ווען מען זעהט
צוויי צילינדערס וואלגערען זיך אין גאס, זאל מען וויסען אז זיי
זיינען גראדנערס און הורויטשעס.

דאס האט לאנג ניט געקענט אנהאלטען און זיי האבען זיך
צוטהיילט. הורויטש האט צוזאמענגעשטעלט א נייע טרופע, אין
וועלכע עס זיינען אריין זיין טאכטער שארלאטע, צאל גרינבערג
(שפעטער זיין איידעם) און אנדערע, וועלכע זיינען לאנג ביי דער
ביהנע ניט געבליבען. ער האט אויך אריינגעקראגען צוריק אכא
שעהנגאלד און אוועקגעלאזט זיך אויף דער פראווינץ. אין בער-
לאט איז צו דער טרופע צוגעקומען א נייע אקטריסע, דאס איז
געווען היה שרה אדער קלארא, מיט וועלכער שעהנגאלד האט חתונה
געהאט און א לאנגע צייט האבען זיי ביידע פערנומען דעם אויבען
אז אויף דער אידישער ביהנע.

גראדנער און זיין ווייב האבען זיך אוועקגעלאזט געבען קאנ-
צערטען, ווי ער האט עס געטהאן פאר גאלדפארען. ער האט גע-
האפט, אז צוזאמען מיט מרס. גראדנער וועלען די קאנצערטען צו-
געהן לעבעדיגער, נאך דער דאזיגער סאָרט אונטערהאלטונג איז אין
די פאך יאהר פון מאדע ארויס און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאָהרען
קיין קאנסטאנטינאָפאל.

איידער גראדנער האט שותפות געמאכט מיט הורויטשען,
האט ער געהאט זיין אייגענע טרופע אין יאסי. אלס דירעקטאר האט
ער געטהאן אלץ וואס ער האט געקענט, אז זיינע פארשטעלונגען
זאלען אויסגעהמען ביים עולם און ער האט דאריבער אַבנערע-
ט מאגולעסקא פון גאלדפארען און געווירקט דורך שכן גאלדשטיין,
אז ער זאל מחנך זיין זיין יונגע ווייבעל שרה צו דער ביהנע. נאך
אלס שוישפיעלער האט ער ניט געקענט פערטראגען, ווען דער עולם
האט אפלאָדירט מאגולעסקא און מרס. גראדנער, האט ניט געקענט

פערטראגנען די אפלאָרדיסמענטען, וואָס מען האָט געשענקט שרה גאַלדשטיין (שפעטער בעוואוסט אלס סאַפיע קארפ). די קנאה צוויי-שען די אקטיאָרען און די אקטריסעס איז געוואָרען אזוי גרויס, אז זיי האָבען מעהר ניט געקענט שטעהן צוזאמען.

נאָר מיט'ן אַבפּאַהרען פון די גראַדנערס איז די טרופע געד בליבען אין יאסי, און איצט איז דער הויפט פון דער קאָמפּאניע געד וואָרען זעליג מאַגולעסקא און זי האָט געטראָגען זיין נאָמען. פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז שוין איצט קיין מניעה ניט געווען. אין דער צייט האָט מען שוין מעהר קיין שהחינו ניט געדראַפּט מאַכען אויף א אידישען אקטיאָר אָדער אידישע אקטריסע. אזוי ווי שוועמאָד נאָך א רעגען זיינען זיי ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסען. דער צעמיל פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז נאָר אין קורצען משך אויסגעוואַקסען נאָר א היבשער. איידער די ביהנע איז אלט געוואָרען א יאָהר צו צוויי, האָט מען שוין אָנגעזעהלט עט-ליכע צעהנדליג שוישפיעלער און שוישפיעלערינס. אזוי בעגעגענען מיר שוין אין די פערשיעדענע שטעדט אין רומעניען, אין דער צייט פון דעם רוסיש טערקישען קריעג: גראַדנער, גאַלדשטיין, שאַפּראַ, מאַגולעסקא, צוקערמאן, זילבערמאן, מיכל גליקמאן, ישראל ווייני-בלאט, משה טהיד, בויקע, אבא שעהנגאַלד, משה פינקעל, ראָזענ-בערג, ספּיוואַקאָווסקי, וואָלף שפּייזער, וויינבערג, מאָריס קרייז, לייזער שוואַרץ, שמחה דיימאַנד, בערגמאן, צלאַל גרינבערג, פייוועל פריעדמאן, עדעלמאן, גאַרטענשטיין, און נאָך פיעלע אנדערע, וואָס האָבען זיך אויף דער ביהנע לאנג ניט געהאַלטען. אויך דער צעמיל פון פרויען אויף דער ביהנע איז אין דעם משך פון די ערשטע צוויי יאָהר היבש אויסגעוואַקסען. אזוי בעגעגענען מיר שוין דעמאָלט די אקטריסעס: ראָזע פריעדמאן, מאַרגאַרעטע שוואַרץ, אַנעטא שוואַרץ (פינקעלס ערשטע ווייב), גאַלדיצע, שרה נאַטהאַן, שרה גאַלדשטיין (שפעטער סאַפיע קארפ) אַנעטע גראַדנער, מינועל צוקערמאן, שאַרלאַטע הורוויטש (שפעטער גרינבערג), ראָזע אַקסעלראַד, קלאַר-רא שעהנגאַלד, פּאַלינע פינקעלשטיין (שפעטער ערעלשטיין) און איהר שוועסטער, וועלכע איז שפעטער געוואָרען פרוי מאַגולעסקא און נאָך אנדערע. עס איז שוין דעמאָלט אפילו געווען א יונגע מיין

דעלע, א סינד, וואס פלעגט ערשיינען אויף דער ביהנע און זינגען קופלעטען, לאקסער האָט זי געהייסען, און זי איז איצט אויך בער קאנט אונטער דעם נאָמען אויף דער ביהנע.

אונטער דער צייט האָט גאָלדפאדען געשאפען נאָך עטליכע אפערעטקעס, אויפ'ן זעלביגען שניט ווי די פריהערדיגע. די דאָזיגע אפערעטקעס זיינען איבערגעמאכט געוואָרען פון גוישע ביר ליגע שטיקער אָהן שום פרעמענויעס אויף ליטעראטור. זיינע שטיק קער פון דער דאָזיגער צייט זיינען געווען: „א מאן מ'ט הערנער“ אין דריי אקטען, „טודרוס בלאָז“ אין דריי אקטען (די לצים צוויי שטען די אקטואָרען האָבען גערופען די דאָזיגע שטיק „טודרוס דוי“), „די שטומע כלה“ אין דריי אקטען (מיט יאָהרען שפעטער האָט זיך לאַמאָרעווסקי פון דאנען ארויסגענומען די גאנצע סצענע מיט'ן רבי און גבאי און מיט אלע וויצען פאר זיין „ישיבה בחור“), „בריינד דעלע קאָזאק“, „די כישוף מאכערין“, „נייבע ניימע, נייקוקעריק“, און נאָך אנדערע. די דאָזיגע ווי אויך גאָר די ערשטע שטיקער זיינען שטענדיג געשטעלט געוואָרען מיט א צוגאב, דאָס הייסט מיט א קליינעם וואָדעוויל. „אזוי למשל, איז צו „שמענדיק“ צוגעגעבען געוואָרען „א גלאַז וואסער“, צו אן אנדער שט'ק — „דער קאמאר“ צו נאָך אן אנדערער — „די שוועבעלעך“ און דאָס גלייכען.

און ווי דער מנהג איז דעמאָלט געווען צווישען די דראמעני שרייבער האָט גאָלדפאדען אויך איבערגעמאכט דעם „באנקיי טיר ראן“ און „די וויסטע אינזעל“ און אריינגענומען זיי אין זיין רעד פערטואר. דערביי איז אפשר כדאי צו בעמערקען, אז גאָלדפאד דענ'ס „באנקיי טיראן“ האָט געהאט מעהר ערפאלג ווי הורוויטשעס. אין יאסי האָט לאטיינער אונטער דער צייט געגעבען „לומפאר ציום וואנאבונדוס“ (איבערזעצט פון רומענישען) און „די ליבע פון ירושלים“.

די „ליבע פון ירושלים“ איז טהיילווייז געווען גענומען פון מפו'ס „אהבת ציון“ און טהיילווייז פון ווערבעל'ס „חולדה ובור“, און דאָס הייסט, אז דער אינהאַלט איז עהנליך געווען צו גאָלדפאדענ'ס מייסטערווערק „שולמית“, וואָס איז געשריבען געוואָרען מיט עטליכע יאָהר שפעטער. דערביי איז אויך כדאי צו בעמער

קען, אז ווערבעל, דער פערפאסער פון „חולדה ובור“ איז געווען גאלדפארענ'ס שווער.

די שפע איז געווען גרויס אין אידישען טהעאטער אין דער דאָר זיגער צייט. די גרעסטע שפע איז געווען אין גאלדפארענ'ס טהעאטער אין בוקארעסט און דער דירעקטאָר און די אקטיאָרען האָבען זיך ממש געבאָדען אין כל טוב. און דערצו איז אפילו ניט געווען גויטיג, אז די אקטיאָרען זאָלען קריגען זעהר גרויסע שכירות. אזוי גיך ווי א פאָרשטעלונג אין טהעאטער האָט זיך געענדיגט, האָבען שוין פאָדראַטשיקעס געוואַרט אויף זיי און געפיהרט זיי אין די רייכסטע רעסטאָראַנען, וואו מען האָט געגעסען, געטרונקען און גע-הוליעט ביז גרויסען טאָג. אזוי איז געווען נאכט אין נאכט אויס און די טייערסטע וויינען האָבען זיך געגאָסען ווי וואַסער.

מען דערצעהלט אן אנעקדאָט, וואָס כאַראַקטעריזירט גוט יעדער צייט. דער אַקט אָר. נ. נ. איז פּלוצים קראַנק געוואָרען און אַ דאָקטאָר האָט איהם ערקלערט, אז ער דארף האָבען אַן אפּעראַציע. ווען ער האָט זיך אָנגעפרעגט, וואָס דאָס איז פאַר אַ הילף, האָט איהם דער דאָקטאָר געזאָגט, אז ער לייַדט פון וואַסער אין מאָד גען. ער האָט זיך צולאָכט, און דער דאָקטאָר האָט נאָך אזא מיין ער-קלערונג געקראָגען אַ פנים פון חוֹזק אין זיינע אויגען, ווייל דאָס איז געווען אין דער סאַמע צייט פון דער גרויסער שפע אין טהעאטער און ער האָט געקענט שווערען אז זינט די אידישע פאָדראַטשיקעס זיינען אָנגעלאָפּען אַן בוקארעסט, איז אפילו אַ טראַפּען וואַסער ניט אַריין אין זיין מויל, און ער האָט זיך ממש געבאָדען אין שאַמ-פאַניער.

און די שפע איז ניט נאָר געווען אין בוקארעסט; אין יעדער היבשער שטאָדט, וואוהין גאלדפארען איז געקומען גאסטראָליען מיט זיין טרופע, איז דאָס טהעאטער געווען געפאָקט. אין גאַלאַץ האָבען זיך צוויי אונטערנעהמער אַרויסגערוּפּען צו בויען אַ טהעאטער ספּעציעל פאַר גאלדפארען. דאָס איז שוין געווען אין די לעצטע טע חרשים פון דעם קריגען.

אויך דארף מען פערשטעהן, אז אין דעם טהעאטער אין יאסי האָט מען אויך ניט געמאַכט קיין שלעכטע געשעפטען. אזוי, למשל,

זעהען מיר, אז דער אקטיאָר ישראל וויינבלאט, וועלכער איז ארי-
בער פון גאלדפאדען צו מאגולעסקא אין יאָסי האָט געקריגען 250
פראַנק אַ חודש. ביי גאלדפאדען אין בוקארעסט האָט ער געקרי-
גען 170 פראַנק אַ חודש.

געשפיעלט האָט מען דעמאָלט ניט מעהר ווי פיער מאָל אַ
וואָך: שבת צו נאכט, זונטאָג ביי נאכט, דינסטאָג און דאָנערש-
טאָג. ווי עס איז צו זעהן האָט מען זיך דעמאָלט געהיט ניט אויפ-
צורייצען די פרומע אידען געגען טהעאטער און אזא אבענד ווי
פרייטאָג צו נאכט, ווען אלע אידען סיי פרומע און סיי ניט פרומע
זיינען פריי, האָט מען ניט געשפיעלט, הגם אין די פיעסען פון יע-
נער צייט איז אָנגעגאנגען א שטענדיגער „קאמף מיט'ן פאנאַטיזם“
און מען האָט חוזק געמאכט פון די פרומע אידען.

הגם מען האָט זיך געדארפט רעכטען, אז די מלחמה וועט איי-
ביג ניט געדויערען און פריהער אָדער שפעטער וועט זי זיך ענדי-
גען. האָט אבער קיינער וועגען דעם ניט געטראכט. מען האָט גע-
נלויבט, אז אזא איז געוואָרען דער צושטאָנד פון אידישען טהעא-
טער און די שפע וועט אלע מאָל אָנהאלטען. נאָר דאָ איז אָנגע-
קומען איין בעריכט נאָכ'ן צווייטען, אז די מלחמה האָט זיך געענ-
דיגט און דער גאנצער קאָך ארום דעם קאָמיסאָריאט איז מיט אמאָל
שטילער געוואָרען. איינער נאָכ'ן צווייטען האָבען די אידישע פאד-
ריאטשיקעס פערפאקט זייערע זאכען צוזאמען מיט'ן אָנגעקליבענעם
גאלד און געלאָזט זיך פאָהרען צוריק אהיים, און איידער מען האָט
זיך גוט ארומגעקוקט, איז קיינער פון די אָנגעלאָפענע ניט געבלי-
בען. אַ חוץ יענע וואָס האָבען ניט געהאט אויף הוצאות.

מיט'ן אויפהערען פון דעם גאלדענעם מכול האָט אויך אויפ-
געהערט די שפע אין אידישען טהעאטער. עס איז ווידער געבליבען
דער זעלביגער אַרימער עלעמענט, וואָס האָט פאטרעאניזירט די איי-
דישע ביהנע פאר דער מלחמה. די ביינקלאָד זיינען געבליבען האלב
אָדער דריי פיערטעל לעדיג, אין דער קאסע איז געווען אַ חושך,
נאָר אויב פאר דער מלחמה האָבען די דירעקטאָרען און אקטיאָרען
צופריעדעגעשטעלט זיך מיט אזא צושטאָנד אין דער האַפנונג אויף
בעסערע צייטען. האָבען זיי איצט בשום אופן ניט געקענט כלייבען

צופריעדען נאכדעם ווי זיי האבען געלעבט אזא גוטען טאג.
 אין יאסי איז מאגולעסקא'ס טרופע באלד נאך דער מלחמה
 צושלאגען געווארען און די אקטיארען האבען זיך צושפרייט איר
 בער'ן לאנד.

אין בוקארעסט האט גאלדפאדען איינגעזעהן אז דארטען איז
 שוין מעהר פאר איהם קיין פלאץ ניט געבליבען און ער האט איצט
 אנגעהויבען צו טראכטען וועגען רוסלאנד.

פאר פסח אין 1879 האט גאלדפאדען איבערגעלאזט זיין
 טרופע אין רומעניען און איז צוזאמען מיט זיין סעקרעטער יצחק
 ליברעסקו אוועקגעפאָהרען קיין אדעס.

צעהנמער קאפיטעל.

טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

איידער נאָלדפארדען האָט בעשלאָסען צו פאָהרען קיין רוס-לאַנד, האָבען זיך פון זיין טרופע אָבגעטהיילט עטליכע אַקטיאָרען און זיינען אוועקגעפאָהרען קיין אַדעס. צווישען זיי זיינען געווען ישראל ראָזענבערג און ספּיוואַקאָווסקי.

ראָזענבערג איז פריהער געווען אן אַדעסער וואוילער יונג, האָט זיך געריבען ארום געריכט, געשריבען פראַשעניעס און תּמיד געזוכט א גרינגען רובעל צו פּערדיענען. בשעת די מלחמה האָט אויסגעבראָכען, איז ער אוועק קיין בוקאַרעסט, וואוהין עס זיינען געלאָפען אלע, וואָס האָבען געהאט אן אויסקוק אויף א גרינגען פּערדיענסט, נאָר א ליץ פון דער נאַטור, און אַהן א בעשטימטען צוועק אין לעבען, איז ער אריינגעפאלען אין נאָלדפארדענ'ס טרופע און איז געוואָרען אן אַקטיאָר. ער איז געווען א קאָמיקער און האָט זיך דעמאָלט אויסגעצייכענט מיט זיין שפּיעלען. אזוי גיך ווי ער האָט דערזעהן, אז אין טהעאטער אין בוקאַרעסט ווערט אומע-דיג, האָט ער זיך מיישב געווען און אוועקגעלאָזט זיך צוריק קיין אַדעס. איהם זיינען געווען בעקאנט אלע וועגען און שטענען פון דאָרטען און האָט ריכטיג אויסגערעכענט, אז אין אַדעס איז פאָר-האַן א גוטער פּלאץ פאָר א אידישען טהעאטער.

ראָזענבערג און ספּיוואַקאָווסקי האָבען צוגעצויגען צו זיך די אַדעסער פּאָלקס זינגער, צוזאמענגעשטעלט א טרופע. איז וועלכע

עס זיינען אריין יאנקעל קאצמאן, מענדעל אבראמאוויטש (ער איז שפעטער געוואָרען דער מאן פון דער בעקאנטער אקטריסע מרס. אבראמאוויטש, וועלכע איז איצט מרס. יאָוועליר) אריה שראנע, אהרן טאנער, באַרים אלטמאן און סאַפיע אבערלענדער, וועלכע האָט געשפיעלט אונטער'ן נאָמען מיכעלסאָן (זי האָט שפעטער חתונה געהאט פאר דעם בעוואוסטען שוישפיעלער יעקב אדלער), געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב און צום ערשטען מאָל אין אָדעס האָט מען גענומען שפיעלען אידישע שטיקער.

דעם ערשטען אבענד האָט מען געשפיעלט דריי וואָדעווילען: „פיער פאַר פאַרצעלייענע טעלער“, „די שוועבעלאַך“, און „די דריי טויבע“, אַלע געשריבען פון א. גאַלדפאָדען; אַ הויז דעם האָבען די נעכט גע פאַלקס זינגער געזונגען קופלעטען פון גאַלדפאָדענ'ס רע-פערטואַר.

דער עולם האָט דערפון געלעקט די פינגער און מען האָט דעם זעלביגען פראַגראַם אָנגעהאלטען עטליכע מאָל.

עס ווייזט אויס, אַז ראָזענבערג און ספיוואַקאווסקי, וועלכע האָבען זיך שוין בעטראַכט אַלס גרויסע קינסטלער, האָבען מורא געהאט צו פערלאָזען זיך מיט אַ גאַנצע שטיק אויף די נעכטיגע פאַלקס זינגער און דעריבער האָבען זיי אָנגעהויבען מיט וואָדעוויל-לען, וועלכע זיינען געווען געהנטער צו זיי.

די ערשטע גאַנצע שטיק איז געווען „בריינדעלע קאַזאַק“, פון א. גאַלדפאָדען.

מען איז פשוט געשטאַנען אויף די קעפּ, אַזאַ גרויסער עולם איז געקומען זעהן די קאַמעדיע. די פאַדריאדטשיקעס, וואָס האָט בען זיך צוריקגעקעהרט פון בוקאַרעסט, האָבען זיך נסים אָנדער-צעהלט פון אידישען טהעאטער. די פאַלקס זינגער האָבען אויפגע-כאַפט די קופלעטען פון גאַלדפאָדענ'ס שטיקער און אריינגעבראַכט זיי אין די אידישע הייזער. און דאָס אַלץ האָט אָנגעצונדען די נייגערדע צו זעהן, וואָס מען שפיעלט אין אַ אידישען טהעאטער. מען האָט נאָכדעם געשטעלט „שמענדריק“, און די „קאַפּריזונע טאַכטער“. די הויפט דאָל פון „שמענדריק“ האָט געשפיעלט קאַצ-מאַן און ער האָט זיך אין איהר אויסגעצייכענט און גלייך בעקומען

די העכסטע אנערקענונג.

די „קאפריזונע טאכטער“ פערדיענט דאָ צו ווערען ספעציעל דערמאָנט, ווייל אין דעם דאָזיגען שטיק, אין „רעמעסלעני קלוב“ האָט יעקב אדלער געמאכט זיין דעביוט. ער האָט נאָך דעמאָלט ניט געהאט די זכיה צו קריגען א ראל מיט ווערטער, נאָר ער האָט געהאט א צד אין דער קאָמפאָניע, ער איז געווען א גוטער ברודער מיט ראָזענבערג און דער לעצטער האָט איהם איינגעטהיילט א שמוץ מע ראל. דאָס איז די ראל פון דער שיקסע מאַרדיאַל, וואָס קבצנאָן פיהרט ארויף אויף דער ביהנע ביים סוף פון דריטען אַקט. מאַרדיאַל טאַנצט א קאָרדיל און דער פאַרהאַנג פאַלט.

יעקב אדלער איז ניט קיין פּאָלקס־זינגער און זינגען איז געדווען זיין אכילעס'עס פּיאַטע, דאָס הייסט זיין שוואַכסטער פּונקט. ער איז געווען א בן יחיד ביי אַרימע עלטערען און אלס אַזעלכער האָט ער איבער זיך ניט געהאט קיין אויבער האַר. ער האָט קיין חשק ניט געהאט צום לערנען און איז לאַנג אין קיין חדר ניט געדעסען און אויך ניט אין קיין שקאַלע. די גאס איז איהם געווען בעסער געפעלען און ער האָט זיך אין גיכען קונה שם געווען אלס מוזיק ווען ער איז אביסעל אונטערגעוואַקסען האָט ער זיך אויסגעצייכענט אין געשלעגען און מען האָט איהם דערפאַר גערופען „יאַנקעלע קולאַק“.

זיין פּאַטער האָט איהם אַריינגעגעבען אין א שניט קראַם, כדי ער זאָל האָבען א בעשעפטיגונג. ער האָט דאָ געדארפט טראַגען קלומקעס צו די קונים און דאָס איז איהם נאָך וועניגער געפעלען געוואָרען. ער האָט געהאט אַ שעהנע האַנדשריפט און ער האָט גענומען זוכען א פּרנסה אלס איבערשרייבער. ער האָט זיך געוואַר־פען פון איין בעשעפטיגונג אויף דער צווייטער, פון איין שטעלע אויף דער צווייטער, און האָט זיך ביי קיין זאך ניט אבגעשטעלט, און די לעדיגע צייט האָט ער מיט יונגע חברה פערבראַכט אין דעם שטאָדטישען טהעאטער, וואו ער האָט זיך דערהויבען צו דער מדרגה פון א משגיח איבער קלאַקיאַרען. אין די לאַקאַלען, וואו ער האָט געהערט די פּאָלקס־זינגער, און געמאכט אליין הוֹליאַנקעס, איז ער געווען דער קאָמיקער און נאַכשפּאַטער. ער האָט געהאט אַ

תשוקה צו דעקלאמירען און איבערקרימען און נאָכשפעמען יעדען און אלעס.

אלס משגיח איבער קלאַקיאָרען איז ער אין טהעאטער ניט גער-
גאנגען ווי א געוועהנליכער בעזוכער. ער האָט זיך ניט אזוי אינ-
טערעסירט מיט די פיעסען, ווי מיט די אקטיאָרען. ער האָט געהאט
זיינע אקטיאָרען, פאר וועלכע ער איז כוּדעים געפאלען און וועלכע
ער האָט פּערזענטערט. און צוזאמען מיט אנדערע העלדען פון דער
גאליאָרקע האָט מען אויסגעדריקט די בעגייסטערונג פאר זיי מיט
דונערענדע אפלאַדיסמענטען. און פּערקעהרט, ווען אן אקטיאָר איז
זיי ניט געפּעלען געווען האָט מען איהם אויסגעפייפט. אין אמער-
דיקא אויפ'ן אידישען טהעאטער לָשון הייסען אזעלכע „פּאטריאָר-
טען“, און פיעלע אקטיאָרען זיינען ארויסגעקומען פון די דאָזיגע
„פּאטריאָטען“.

דאָס אידישע טהעאטער איז געווען ווי געוואונשען פאר
איהם. און ער איז גלייך געוואָרען א בן בית הינטער די קוליסען.
איז דער שטיק האָט ער זיך גענומען צוגרייטען פאר א טהעאטער
קאריער. ווען ער פלעגט בלייבען אליין, איז ער לאנג געשטאנען
פאר'ן שפּיעגל, געמאכט פּערשיעדענע גרימאסען, געגלאַצט מיט
די אויגען און געזוכט אויסצודריקען אלערליי געפיהלען. ער האָט
אויך פּערלאָזט מעשה ארטיסט, לאנגע האָר און געווארט אויף דער
געלעגענהייט צו ערשיינען אויף דער ביהנע און ווערען אן אקטיאָר
מיט אקטיאָרען גלייך. נאָר וועגען אדלער אלס שוישפיעלער ווע-
לען מיר רעדען שפּעטער.

ביי א פראבע פון דער נעקסטער שטיק האָט זיך ארויסגע-
ווויען. אז איינער פון די אקטיאָרען איז ניט געקומען. מען האָט
זיך געקליבען שטעלען אויף מאָרגען גאלדפּאדענ'ס „סצויק און מור-
ציק“ און די ראָל פון אבעלע איז נט געווען בעזעצט. די דאָזיגע
ראָל האָט געדארפט שפּיעלען „באָריס באָד גוי“ און דאָס איז געווען
די ערשטע געלעגענהייט, וואָס אדלער האָט געקריגען צו שפּיעלען
אז ראָל מיט ווערטער. ביים אויפטרעטען אין דער דאָזיגער ראָל
איז איהם די נשמה ארויסגעפאלען. ער האָט ניט געזעהן, וואָס עס
טהוט זיך אויף דער ביהנע און האָט ניט געהערט דעם סופלער, נאָר

פון דעם אבענד און האָט מען איהם אָפּט איינגעטהיילט קליינע, אונבעדייטענדע ראַלען, און ער איז שוין געווען פּעררעכענט אויב גוט ווי איינער פון דער קאָמפּאָניע.

די פיהרער פון דער טרופע האָבען געלעבט א גוטען טאָג, די געשעפטען אין טהעאטער זיינען געווען גוט און די אקטיאָרען האָבן בען אָנגעטהאָן צילינדערס, לאַנגע „ווינטשיקאווס“, וואָס זיינען דער מאָלט געווען אין דער מאַדע און זעמשענע הענדשקעס. ארום דער צייט האָט זיך נאָלדפּאָרען אויסגעקליבען צו זאַהר דען קיין אָדעס.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז שוין געווען דערמאָנט, אז צוליב א באַנקראַט האָט נאָלדפּאָרען געמוזט פּערלאָזען אדעס אין צוליב די בעלי חובות האָט ער אהין ניט געקענט קומען. עס איז שווער אויסצוגעפינען, ווי אזוי נאָלדפּאָרען האָט איצט געמאכט די רייווע קיין אָדעס. די מיינונגען זיינען וועגען דעם גרויסן פּרשיעדען. מען זאָגט, אז ארום יענער צייט איז אָבערשאַפט געוואָרען דער שולד געזעץ און אויף אזא אופן האָט ער מעהר ניט געדארפט מירא האָבען פאר זיינע קרעדיטאָרען. מען זאָגט אויך, אז אויס כבוד או-פ'ן דיכטער און דראַמאַטורג האָבען די קרעדיטאָרען בעשלאָסען ניט צו פּערפאָלגען איהם און, ער האָט איצט געקענט זיין פראַנק און פריי אין אָדעס. נאָר ווי דאָס זאָל ניט זיין, איז ער פאר פּסח, צוזאמען מיט יצחק ליברעסקו, אוועקגעפאָהרען קיין אדעס. זיי זיך גען געקומען אליין, אָהן דער טרופע, נאָר דאָס איז געווען גענוג, אז ראָזענבערג און ספּיוואַקאָוסקי זאָלען אויפהערען צו געבען זיך ערע פּאַרשטעלונגען. אין רומעניען איז ניט אנערקענט געווען קיין אויטאָרס רעכט, נאָר אין רוסלאַנד איז דער זכות פון דעם שרייב בער בייגעשטאַנען איהם, אז פּרעמדע זאָלען זיך מיט זיינע ווערק ניט בענוצען.

א חוץ דעם איז געווען גענוג, וואָס נאָלדפּאָרען אַליין איז געקומען, אז די פריהערדיגע קאָמפּאָניע זאָל אבטרעטען אָן א זייט. די ראָזינע קאָמפּאָניע האָט געהאט אנדערע פּיעסען — לאַטיינער'ס און הורוויטש'עס, נאָר מיט זיין קומען איז ביי זיי אָבערפּאַלען יעדער חשק צו מאַכען שבת פאר זיך. די מורא און דרך ארץ פאר

גאלדפארען איז געווען זעהר גרויס צווישען די אקטיאָרען, און זיי האָבען איהם גערופען „רבי“ און „טאַטע“.

גאלדפארען האָט גלייך געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב, און ווען ער האָט מיט ליברעסקו געמאכט דעם חשבון, זיינען זיי געקור מען צום שלום, אז מען דארף דערצו האָבען לכל הפחות פינף טויז זענד רובעל.

און עס האָט זיך איצט אויסגעוויזען, אז פון די אלע גליקען, וואָס גאלדפארען האָט געמאכט אין רומעניען, איז איהם נט גער בליבען גענוג אפילו אויף אויבערצונעהמען די טרופע פון בוקאַר דעסט קיין אַדעס. נאָך דעם גרויסען גאלדענעם מבויל איז ער אין אַדעס אָנגעקומען אַרימער, ווי ער איז מיט עטליכע יאָהר צוריק אַנטלאָפּען פון דאַרמען. די סומע פון פינף טויזענד רובעל איז אָך אַן אונטערדייטענדע און יעדער איינער, וואָס האָט געהאט עפעס א שייכות מיט'ן טהעאטער וואָלט עס געקענט גרינג שאפען פאר אזא אונטערנעהמונג, בפרט דער גיינדער פון דעם אידישען טהעאטער, נאָך דער פריהערדיגער באַנקראַט איז איהם געווען אין וועג, און ער האָט געמוזט אוועקשיקען זיין סעקרעטאר ליברעסקו צוריק קיין רומעניען און יענער האָל דאָרט הויבען אן הקפה. עס האָט לאנג ציט גענומען ליברעסקו צו שאפען אין רומעניען די נויטיגע סומע און חל המועד פסח איז ער צוזאמען מיט דער קאַמפּאניע אוועק געפּאָהרען קיין אַדעס. ער האָט מיטגעפיהרט מיט זיך צוויי און פערציג פּערזאָן, צווישען וועלכע עס זיינען אויך געווען קרעדי-טאָרען.

די קרעפטען פון דער קאַמפּאניע זיינען געווען: צוקערמאַן, פינקעל, טהייד, אנעטע שוואַרץ, מארגאריטע שוואַרץ, מינדעל צור קערמאַן, בויקע, יאנקעלע ראָזענפעלד, הערשעל גאלדענבערג און אַנדערע.

אין אַדעס האָט גאלדפארען אריינגענומען אין זיין טרופע פון דער פריהערדיגער קאַמפּאניע: אריה שראַגע, יאנקעל קאַצ-מאַן, באַריס באַרגני, באַראַדקין, שאול וויינשטיין און פאַשענקאַ מאַשקאוויטש, און געשמעלט די „כּשוף מאַכערין“, „בריינדעלע קאַ-זאַס“, „קאַפּריזונע טאַבטער“, און „שמענדיק“. צוקערמאַן איז

געווען דער פער פון דער קאמפאניע און די פרעסע האָט איהם זעהר געלויבט און ער איז געווען דער ליעבלינג פון טהעאטער.

מען האָט אזוי אָבגעשפיעלט עטליכע חדשים און עס האָט אויסגעזעהן, אז דאָס אידישע טהעאטער האָט שוין געפונען זיין ריכטיגע היים, נאָר דאָ האָבען זיך אָנגעהויבען מסירות און אין א שעהנעם טאָג איז אָנגעקומען פון פעטערבורג א בעפעהל, מען זאָל ניט לאָזען שפיעלען קיין אידיש טהעאטער.

אין אַדעס איז דעמאָלט געווען א געוויסער קאָדלעפעל מיט'ן נאָמען קרוג. ער איז געווען בעקאנט מיט'ן פעטערבורגער גאָלאָווא און איז געווען אויסגעמישט מיט „נאטשאַלסטוואָ“. ער האָט זיך ארויסגערופען אויסצוכלאַפּאַטשען אן ערלויבניס, אז מען זאָל מעגען שפיעלען אידיש טהעאטער, ניט נאָר אין אַדעס נאָר אין גאַנץ רוס-לאַנד, און דערפאר האָט ער פערלאַנגט, אז גאָלדפארען זאָל מיט איהם מאַכען דעם טהעאטער שותפות. גאָלדפארען איז דערויף איינגעגאנגען און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאַהרען קיין פעטער-בורג.

נאָר אזוי ווי קיינער האָט ניט געקענט וויסען אויף זיכער, צי פון דער שתדלנות וועט עפעס ארויסקומען, און סתם זיצען און וואַרטען איז ניט געווען קיין פלאַן, האָט די טרופע דערווייל גע-מאַכט א ריזע צוריק קיין רומעניען און האָט זיך אָבגעשטעלט אין יאסי, און געשפיעלט דאָרטען פינף וואָכען צייט. דאן איז אָנגעקור-מען א טעלעגראמע פון רוסלאַנד, אז מען מעג שוין ווידער שפיע-לען אידיש טהעאטער און די טרופע האָט מיטגענומען מיט זיך אבא שעהנאָלד און א נייע אקטריסע, ליזע איינהאַרן, וועלכע האָט שעהן געשפיעלט פיאנאָ און גוט געזונגען.

איצט איז שוין דער רעמעסלעני קלוב געווען צו קליון, צו אונבעדייטענד פאר'ן אידישען טהעאטער און גאָלדפארען האָט גע-דונגען דעם מארינסקי טהעאטער. די קאמפאניע האָט זיך געהאל-טען אין איין סטאָלירען, קרעפטען האָבען זיך געביטען, אייניגע זיינען צוגעקומען און אנדערע זיינען אָבגעפאלען. באלד איז דאָ אריין ספיוואקאווסקי און אויך גראדנער מיט זיין פרוי. גראדנער האָט געמאַכט א גרויסען פּוראָר אין דער ראַלע פון דער באַבע אין

דער „כשוף מאכעריין“, נאָר ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט א ווידערשפעניגסטען גייסט און האָט ניט געקענט פערטראָגען צו האָבען איבער זיך אן אויבערהאר. ער האָט געהאט זיינע אייגענע צוויי שטיקער און האָט געקריגען אן ערלויבנים צו שפילען זיי אין ניקאָלאיעוו. ער האָט אָבערעדט פינקלען, משה טהייך און שענה-נאָלד און נאָך אנדערע און צוזאמענגעשטעלט אן אייגענע טרופע. גראדנער האָט אבער געמאכט א טעות, ווען ער האָט געמיינט, אן עס איז גענוג צו האָבען אן ערלויבנים צו שפילען. ער האָט ניט געוואוסט, אז א הויז דער ערלויבנים דארפען די פיעסען זיין צענ-זוירט און זיינע פיעסען האָבען דעם הכשר פון דער צענזור ניט געהאט. דער ניקאָלאיעווער פאָליצמייסטער האָט איהם די ערלויב-נים אונטערגעשריעבען, נאָר ווען עס איז געקומען צו די פיעסען, האָט מען זיך געכאפט, אז זיי זיינען ניט צענווירט. האָט זיך גראדנער אן עצה געגעבען אויפ'ן רומענישען אופן און האָט אויס-געקליבען די „כשוף מאכעריין“, וואָס האָט געהאט דעם נויטהיגען הכשר, נאָר גוטע מענשען האָבען וועגען דעם געלאָזט גלייך ווי סען גאָלדפאדען, וועלכער האָט תיכף טעלעגראפירט צום פאָליצ-מייסטער, אז די „כשוף מאכעריין“ איז זיינע און האָט איהם אויפ-געפאָדערט ער זאָל ניט ערלויבען צו שפילען איהר. דער פאָליצ-מייסטער האָט געשיקט רופען גראדנער'ן און געמאכט איהם א שארפען אויסרייד. גראדנער איז גלייך אבגעפאָהרען פון ניקאָ-לאיעוו און די טרופע איז דאָרטען געבליבען שטעקען אויף גרויסע צרות. נאָר אין שטאָרט האָט מען זיך אויף זיי מרחם געווען און מען האָט זיי אָבערשיקט קיין אָדעס. דאָ האָבען זיי אָנגעשטעלט מענשען, אז מען זאָל זיך אריינלעגען אין א שלום, און גאָלדפאדען האָט זיך געלאָזט איבערבעטען און צוריק אריינגענומען זיי אין זיין טהעאטער.

אין דער צייט האָט זיכערמאן פערלאָזט מאָגלעסקאָס רי-מענישע טרופע און איז אָנגעקומען צו גאָלדפאדען און האָט דאָ אויך געמאכט א גרויסען פוראָר.

אין אָדעס איז אַצט אויך אָנגעקומען מאקס קארפ. ער איז נאָך קיין אקטיאָר ניט געווען, נאָר ער האָט געהאט אַ נאָהענטע בע-

קאנטשאפט מיט'ן אירישען טהעאטער. און אזוי ווי ער האט גע-
האט א גוטע שטים האט מען איהם באלד אריינגענומען אין טהע-
אטער.

ווען גאלדפארדען האט אין אדעם גענומען מארינסקי טהעא-
טער, האט ער קיין חשק ניט געהאט צו מאכען שותפות מיט קרוג.
הנם בשעת עם איז פערבאטען געווארען צו שפילען א דיש טהעא-
טער און קרוג האט זיך אונטערגענומען אויסצואוויקען אן ער-
לויבנים, האט איהם גאלדפארדען צוגעזאגט צו מאכען איהם פאר א
שותף אין טהעאטער, אויב פון זיין שתדלנות וועט עפעס ארויסקור
מען. אבער דערפאר האט גאלדפארדען צוזאמענגעשטעלט א קאמ-
פאניע פאר דער פראווינץ אונטער דער דירעקציע פון זיין ברוד-
ער טוביא און קרוג און האט זיי אוועקגעשיקט א בער זיד רוס-
לאנד.

די קאמפאניע איז בעשטאנען פון ראזענבערג, קאצמאן, סא-
ניע אבערקענדער, שבת (עלמערער ברודער) און אנדערע. מיט דער
קאמפאניע איז אויך מיטגעפאָהרען אדלער און עם האט געדויערט
א קורצע צייט ביז ער איז געוואָרען א גאנצער אקטיאר.

עם פערשטעהט זיך, אז די קאמפאניע האט קיין נייע זאכען
ניט געשפיעלט און ניט געדארפט. פאר די שטעדט און שטעדטלאך,
וואו די קאמפאניע האט אָנגעשפארט, איז אלץ וואס מען האט גע-
שפיעלט געווען שפאָגעל ניי.

קיין איבעריגע קרעפטען האט די קאמפאניע ניט פערמאָגט
און אויב עם האט אויסגעפעהלט א קראפט אין א שטאָרט האט מען
זי דארטען גופא געזוכט און געפונען. די הויפט פאָדערונג פון אן
אקטיאר איז דעמאָלט געווען, אז ער זאָל קענען זינגען.

אזוי האט שוין ביים ערשטען ארויספאָהר אין כערסאָן אויס-
געפעהלט דער קאמפאניע א קאמיקער פאר דער ראָל פון האַצמאָך
אין דער כשור-מאכערין. נאָר גלייך האט זיך אָבגעזוכט א בחור,
וואס איז געווען בעקאנט מיט'ן גאנצען רעפערטואר פון די פאָלקס-
זינגער און אין א פאָר טעג האט ער אָבגעקנאקט זיין ראָל אזוי, אז
ער האט אויסגענומען ביי די דירעקטארען און איז פערבליבען אין
דער קאמפאניע און איז מיטגעפאָהרען איבעראל און האט גע-

שפיעלט יונגע און אלטע פרויען און אויך קאמישע ראָלען. דאָס איז געווען דער בעקאנטער קאָמיקער אברהם פישקינד.

אין קעשענעוו האָט די דאָזיגע קאָמפּאָניע געגעבען דוד קעס-לערץ די ערשטע געלעגעהייט צו פּערזענלעך דעם טעם פון א ביהנע. ער האָט ניט געהאט אזא גליק אריינצושפּרינגען גלייך אין א ראָל. פאר דער ערשטער צייט איז געווען איבער גענוג, אז ער האָט גע-קראָגען די זכיה צו שטעהן אויף דער ביהנע אלס סטאַטיסט. נאָר ער האָט געהאט א גוטע שטיק און ער האָט געקענט האַפּען צו שטייגען העכער און דערגרייכען צו דער מדרגה פון אן אקטיאָר.

אין קעשענעוו זיינען אויך אריינגעקומען די פּאָלקס-זינגער מ. היימאַוויטש (היינע) און גרודבערג. אלס פּאָלקס-זינגער האָט בען זיי שוין קיין אונטער-כטונג אין דער קונסט פון שפּיעלען ניט געדארפט האָבען און זיי זיינען גלייך אריין אלס אקטיאָרען.

ווען די דערמאָנטע קאָמפּאָניע איז אָנגעקומען קיין סמילע, האָט אויסגעפּעהלט אן אקטריסע. ביז איצט האָט אן דער קאָמד פּאָניע געשפּיעלט פּריילין דאיען (שפּעטער מרס. קאצמאן), נאָר דעם פּאָטער איז ניט געפּעלען געווען, וואָס זי פּאָהרט ארום מיט אקטיאָרען און ער א ז געקומען און אוועקגענומען איהר. נאָר אפילו אין אזא קליינעם שטעדטעל ווי סמילע האָט מען לאנג ניט גע-דארפט זוכען א נייע קראפט. דאָ האָט די קאָמפּאָניע געמראָפּען פּריילין סאַניעס און זי איז ארויף אויף דער ביהנע. פּריילין סאַ-ניעס איז קיין אנדערע ווי די שפּעטער געוואָרענע בעוואוסטע שוין שפּיעלערין קעני ליפּצין.

ווי עס זעהט אויס, איז אלץ וואָס האָט זיך געפּאָדערט אין געווען צו געבען נאָר א רופ, און פּאַרטיגע אקטיאָרען זיינען ווי דורך א כּשוף פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסען. אין די שטעדט, וואו מען האָט נאָך קיין טהעאטער אין די אויגען ניט געזעהען, האָט מען שוין געזונגען פּיעלע טהעאטער ליעדלאך מיט'ן אמת'ן טראַפּ און מיט די ריכטיגע האַוואַיעס פון טהעאטער און דאָס זיינען געווען ניט נאָר פּאָלקס-זינגער נאָר אויך יונגע פּועלים, וואָס האָבען שוין געמראָפּען דעם וועג אן א קעלער. אלע אַזעלכע, אויב זיי האָבען נאָר געהאט שטימען, זיינען געווען פּיקס און פּאַרטיג פּאַר

דער ביהנע און מען האָט זיי נאָר געדארפט ווייזען דעם שניט און זיי זיינען געוואָרען פארטיגע אקטיאָרען.

נאָר איין זאך איז שווער צו ערקלערען. מיר האָבען געזעהן ווי אזוי איידער דאָס אידישע טהעאמער איז אלט געוואָרען עטליכע חדשים האָבען מיר שוין אויף דער אידישער ביהנע געהאט אזעלכע אקטיאָרען ווי ישראל גראדנער, זעליג מאגולעסקא און איידער דאָס אידיש טהעאמער איז אלט געוואָרען א יאָהר אין רוסלאנד האָבען מיר שוין געהאט יעקב אדלער, דוד קעסלער, קעני סאָניעס. עס איז אמת, גראדנער און מאגולעסקא זיינען געווען דעמאָלט נאָך גאָר רויהע טאַלאַנטען און סיי אדלער און סיי קעסלער און סיי סאָניעס האָבען נאָך ניט דערגרייכט אפילו צו דער מדרגה פון וואָס מען רופט אויפ'ן טהעאמער לשון פורציעס. אדלער איז געווען אַ קטן שבקטנים אין אַן אונבערדייטענדע פראַווינציעלע קאָמפאניע און קעסלער איז געווען ניט מעהר ווי א סטאַטיסט, נאָר זיי זיינען שוין פון דער ביהנע מעהר ניט אָבגעשטאַנען און עס האָט ניט געדויערט זעהר לאַנג און זיי האָבען זיך גענומען רוקען צום אויבען אָן אויף דער ביהנע מיט זיכערע טריט און זיינען דאָרטען פערבליבען ביז היינטיגען טאָג.

מאכט מען אַ חשבון פון אלע שטערען וואָס האָבען געלויבט מען אויף דער ביהנע מיט אַ שטענדיגען שייך, געפינען מיר גיך אויס, אַז מיט דער אויסנאהם פון מאַדאָם קאליש, זיינען קיינע אידישע ערשטע קלאַסע אקטיאָרען ניט צוגעקומען דורך אלע יאָהרען. עס איז אמת, אַז עס זיינען געווען אַ סך, אַ סך שטערען אין אידישען טהעאמער די ערשטע יאָהרען, נאָר זייער שייך האָט לאַנג ניט אָנגעהאלטען, און איידער מען האָט זיך אַרומגעקוקט, זיינען זיי אויסגעלאָשען געוואָרען. שטערען וואָס האָבען אויסגע־האלטען די פראַבע פון צייט, זיינען געווען מאַגולעסקא, גראדנער, אדלער, קעסלער, ליפצין, דאָס הייסט די זעלביגע וואָס האָבען זיך בעוויזען די סאַמע ערשטע צייט אין רומעניען און אין רוסלאַנד. און דורך אלע יאָהרען און וואַנדערונגען פון דער אידישער ביהנע איז אויסער מאַדאָם קאליש ניט צוגעקומען קיין איינציגער גרוי־פער שטערן. עס זיינען צוגעקומען פיעל גוטע, אמת גוטע אַז

מיאָרען און אקטריסעס, נאָר ניט קיין שטערען. און פאר דער דאָזיגער ערשיינונג איז ניטאָ קיין שום ערקלערונג.
 מיר האָבען שוין דערמאָנט, אז קיין מניעה פון שפיעלער איז ניט געווען. אפילו אין די פּערוואַרפענסטע שטעדטלאַך האָט מען זיי געקענט שאַפּען, אויב מען האָט זיי געדאַרפּט. עס פּערשטעהט זיך, אז דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס דער מאַסשטאַב פון שפיעל־לען איז געווען זעהר א נידריגער — און די וואָס האָבען פּערנומען דעם אויבען אָן אויף דער ביהנע זיינען געווען אויך ניט מעהר ווי אַנפאַנגער. און דער דאָזיגער צושטאַנד האָט גרינג געמאַכט פאר יעדען וואָס האָט געוואָלט ווערען אן אקטיאָר ארויפצוגעהן אויף דער ביהנע.

נאָר וואָס איז געווען די צויבערקראַפּט, וואָס האָט אזוי גרינג צו זיך צוגעצויגען אזוי פיעל יונגע מענשען צו דער ביהנע?
 א מאַטעריעלען געווינס האָבען די דאָזיגע יונגע מענשען ניט געקענט ערוואַרטען. די מאַטעריעלע לאַגע פון די אידישע אקטיאָר־רען די ערשטע יאָהרען אויף דער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי פון די משוררים/לאַך ביי די חזנים אין די קלענערע שטעט. די דאָזיגע משוררים/לאַך האָבען ניט אלע מאָל געהאַט אפילו ריכ־טיג אַבצועסען און ווען ניט די „גוטע ברידער“, וואָס מען קען געפינען אין יעדען שטעדטלעך, וואָלטען זיי נאָך מעהר צוגעהונג גערט. די גוטע ברידער, וואָס האָבען לייעב געהאַט די נגינה, פלעגן אונטעררוקען די משוררים עפעס אַ ביס אָדער אַ נאָשעריי און שטילען זייער הונגער. מיט דער אויסנאהם פון דער צייט וואָס דער רוקיס־טערקישער קריעג האָט געדויערט, און אַ נאָלדענער מבוֹל האָט זיך אַ גאָס געטהאָן אויף אלעמען, האָבען די קלענערע אקטיאָרען די ערשטע יאָהרען נאָר ניט געקענט ערוואַרטען פון דער ביהנע. עס האָט געהייסען, אז די אקטיאָרען קריגען בעשטימטע שכירות, נאָר דאָס רוב זיינען די שכירות געווען אויפ'ן צעטל און מעהר ניט. ווען גאָלדפאָדען האָט אויסגעריכט די ערשטע קאָמפּאָזיטע פון אַדעם און אוועקגעשיקט איהר אין די אנדערע שטעט, האָבען די אקטיאָרען אין אַדעם גופא אַ לענגערע צייט זייערע שכירות ניט בעקומען, ווייל עס איז פשוט ניט געווען מיט וואָס

צו צאָהלען זיי. נאָך דאָס האָט ניט אָבגעהאַלטען סיי פּאַרטיגע אקטיאָרען און סיי אַזעלכע וואָס האָבען ערשט געזוכט צו ווערען אקטיאָרען אַנצושליסען זיך אין דער קאָמפּאַניע, וואָס האָט זיך אוועקגעלאָזט איבער די קלענערע שטעט. די דירעקציאָן פון דער דאָזיגער קאָמפּאַניע האָט אויך אויפגעהערט צו צאָהלען שכירות אַזוי גיך ווי די קאסע איז געוואָרען שוואַכער. און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג פאַר דער קאסע צו ווערען שוואַכער, אַז די פּער-שפּראַכענע שכירות זאָלען ניט אויסגעצאָהלט ווערען פינקטליך. די דירעקציאָן איז ניט געווען בלינד, די דירעקטאָרען האָבען גע-זעהן, וואָס פאַר אַ גדולת עם ווערט אויף אַ בחור אָדער אַ מיידעל, אַז מען נעהמט איהם אָדער איהר אריין אין טהעאטער און מען לאָזט איהם אָדער איהר ערשיינען אויף דער ביהנע, און זיי האָבען זיך אָנגעשטויסען, אַז די גדולה אליין איז אַ געניגענדע געצאָהלט פאַר דער ארבייט. און דאָס איז טאקע געווען אמת, פיעלע פון דער קאָמפּאַניע זיינען געווען העכסט צופריעדען מיט די בעסארא-ביער וויינען, וויינטרויבען און פּאַסטראָמא און האָבען מעהר נאָך ניט פּערלאנגט.

הייסט עס אַז קיין מאטעריעלען געווינס האָבען די יונגע קרעפ-טען ניט געזוכט ביים אריינטרעטען אין טהעאטער, און נאָך ווע-ניגער וואָלט געווען צו פּערדעכטיגען אין די דאָזיגע קרעפטען אַ שטרעבונג צו קונסט. דעמאָלט איז קונסט געווען נאָך נאָך אַ פּרעמדע זאך פאַר די יונגע בחורים און מיידלאך, וואָס האָבען גע-וואָלט ארויפטרעטען אויף דער ביהנע.

עס פּערשטעהט זיך, אַז די ביהנע האָט דעם צויבער פון אויפ-הויבען עטליכע פּערזאָנען איבער טויזענדע. די וואָס שטעהן אויף אַ ביהנע פיהלען, ווי טויזענדע אויגען זיינען צוגעשמידט צו זיי, ווי טויזענדער הערצער קלאפען מיט שמחה אָדער טרויער פון זייערע ווערטער און פון זייערע האַנדלונגען, און זיי פיהלען זיך ווי העלדען צווישען אַ מאסע. אַזאַ מין גרויסע אויפּמערקזאַמקייט ווי דער אקטיאָר אָדער אקטריסע ציהט צו זיך, קען פּערדרעהען דעם קאָפּ פיעלע מענשען, און עס דאַרף ניט זיין קיין צווייפּעל, אַז די דאָ-זיגע גרויסע אויפּמערקזאַמקייט, די דאָזיגע מדרגה פון העלדיש-

קייט, וואָס די שפּיעלער פּיהלען אויף דער ביהנע איז געווען און איז און וועט זיין דער טריב צו ווידמענען זיך זער ביהנע.

נאָר עס וואָלט געווען א גרויסער טעות צו ערקלערען דערמיט אַליין, פאַר וואָס יונגע מענשען האָבען אזוי אָבגעשלאָגען די שווע-לען פון דער ביהנע. נאָך אלעמען דאַרף מען זיך ניט נאַרען, מען האָט דעמאָלט געקוקט אויף די שפּילער ווי אויף די פּסולת פון דער גהעטאָ. אין בעסטען אופן האָט מען זיי גערופּען פּורים שפּיע-לער, אַקטיאָרסטשיקעס, קאָמעדיאַנסטשיקעס און אנשמענדיגע מענשען האָבען זיך געהאַלטען פון זיי פון דערווייטענס. און דאָס האָט בשום אופן ניט געקענט געבען דער ביהנע אזא צויבער, וואָס זאָל צוציהען יונגע לייט אין אזא גרויסער צאָהל.

קוקט מען זיך גוט צו ווי די שפּיעלער האָבען דעמאָלט פּער-בראַכט זייער צייט, געפינען מיר א שטאַרקערע צויבערקראַפט פאַר דער ביהנע. די ביהנע האָט געהאַט דעם זעלטענעם גלאַנץ פון הפּקרות. אזוי גיך ווי איינער איז אַרויף אויף דער ביהנע, האָט זיך פאַר איהם אָנגעהויבען א לעבען, וואו עס זיינען אָבגעשאַפט גע-וואָרען אין נאַצען אַזעלכע ווערטער ווי „עס איז ניט שעהן“, „עס פאַסט ניט“, „מען טאָר ניט.“ ווען מען איז אַריין אין דער חברה שפּיעלער איז שוין אלץ געווען שעהן, אלץ האָט געפאַסט און אלץ האָט מען געמענט.

אין יענער צייט און אפילו נאָך איצט אויף אין אַזעלכע פּלע-צער וואו א טעהאַטער שמעזט אויף היינערשע פּיסלאַך זיינען גע-וועהנליך די מעצענאַמען דער סאַמע פּסולת פון דער שטאַדט. אלע וואָס זיינען מעהר אָדער וועניגער בעקאַנט מיט'ן אידישען טעהאַ-טער ווייסען, אז די דירעקטאָרען זוכען שטענדיג צו געפּעלען ווערען דער מאַסע. דאָס טהוט מען בשום אופן ניט אויף צו להכעיס די אינטעליגענטערע טעהאַטער־בעזוכער אָדער אויס שנאה צו דער בעסטערער דראַמע. די דירעקטאָרען זיינען איבערצייגט, אז זייער ברויט קומט פון דער גרויסער מאַסע, און ניט ווייל די מאַסע איז אזוי גרויס און די צאָהל אינטעליגענטערע בעזוכער איז א קליינע, נאָר ווייל דער פּראַסטער עולם איז טאַקע מעהר פּעראַינטערעסירט אין טעהאַטער. די ערשטע יאָהרען פון א טעהאַטער איז ער אינ-

גאנצען אָבגעלעגט אויף דעם סאמע פראָסטען עולם. נאָר דער פראָסטער עולם איז אַרים און דאָס העכסטע וואָס ער קען איז קוין פּען אַ בילעט און ווייטער נאָר ניט. ווען דער דאָזיגער עולם איז זעהר אַ גרויסער, דארף דער טהעאטער צו קיינעם ניט אָנקומען, נאָר ווען דער עולם איז ניט זעהר קיין גרויסער, פאָדערען זיך שוין מער צענאטען. און אזוי ווי די בעלי בתים, די נגידים ווייכען אין אזא צייט פון דעם טהעאטער, נעהמען אויף די ראָל פון מעצענאטען אזעלכע, וועמען אַ קערבעל קומט אָן זעהר גרינג. און דאָס זיין נען געווענהליך פּערזאָנען פון דער אונטער-וועלט. די דאָזיגע חברה-לייט פיהלען זיך בעשמירט, וואָס זיי קענען זיך קאָמפאָנירען מיט מענשען, וואָס טראָגען צילינדערס, פאָלירמע שיד, זעמשענע הענדטשעקעס און פעלערינעס. צוזאמען מיט די חברה-לייט הויבט מען אָן צו לעבען אַ גוטען מאָג. אזוי גיך ווי מען ווישט אָב די שמינקע פון געזיכט נאָר אַ פאַרשטעלונג שטעלט מען זיך אין נאָר צען אין דעם רשות פון די חברה לייט און מען שלעפט זיך איבער שענקען, רעסטאראַנען, וואו מען עסט און מען שכור'ט אויף וואָס די וועלט שטעהט און פון דאָרטען לאָזט מען זיך אוועק איבער די פּרעהליכע הייזלאַך און מען הוילעט כל זמן מען קען נאָר האַלטען זיך אויף די פיס.

אַן אַנזעהערעניש ווי אזוי מען האָט די ערשטע יאָהרען זיך אויפגעפיהרט ביים טהעאטער, גיט דער בעוואוסטער שוישפיעלער יעקב אדלער :

.....וואָס זאָל מען זיך לייקענען, איך בין קיין צדיק פריהער אויך ניט געווען, נאָר פריהער איז דאָס געווען מעשה יונגעראַן, דאָן און וואו, אבער איצט האָט מיר געצויגען יעדע נאכט צו פּערברענן גען ביז'ן פריהמאָרגען אין לוסטיגע געזעלשאפטען, וואו עס שפאָ צירען אַ סך מאַמזעלען פאר'ן שוין פון פיעלע ליכט... עס האָבען זיך פּערברידערט מיט אונז מענשען מיט אַ שלעכטען רענאָמע און די קליינע פאָליציי בעאמטע, ווי פריסטאָוס, נאדזיראטעלס, צוזאמען מיט דעם ביינאכטיגען פאטרול קאָזאקען. זיי האָבען אָנגעהאָן קאָ פאַטעס אין אונזער גארדעראַב, און מיר אין זייערע שיגעלען און

מיר זיינען כלומרשט געווען די נאטשאַלסטווא און אזוי האָבען מיר געהוילעט גאנצע נעכט.

„אין מיין נייער קאריערע האָב איך נאָך קיין וואונדער ניט דערוויזען. נאָר אין דער קורצער צייט האָב איך שוין בתכלית השלמות אויסגעלערענט די תורה צו קומען יעדען פריהמאָרגען אהיים מיט ניט זיכערע טריט, מיט א בערוישטען מוח און צו שלאָפּ פּען א גאנצען טאָג ווי אן אונפערשעהמטער פּוילענצער. אין מיין טהיר האָבען אָנגעהויבען צו קלאפּען אונגעבעטענע געסט; איך האָב אָנגעהויבען צו בעקומען ליעבעס-בריעף... קורץ, מיין אויפפיהרונג איז געווען מעשה אקטיאָר.“

און אויב דאָס איז געווען דער בעגריף וועגען דער אויפפיהר-
רונג פון אן אקטיאָר, דארף נאָר קיין וואונדער ניט זיין, פאר וואָס אזוי פיעל יונגע בחורים האָבען מיט קנאה ארויפגעקוקט צו די אק-
טיאָרען און פאר וואָס זיי האָבען אזוי אָבגעשלאָגען די שוועלען פון דער ביהנע.

אזא אויסגעלאסען לעבען האָט א רייץ פאר א געוויסען סאָרט מענשען. בפרט ווען די הפקות איז צוגעדעקט מיט דעם שעהנעם מאנטעל פון קונסט.

אברהם גאָרדפאָדען האָט זיך אין אַדעם איצט דערפיהלט טאקע ווי גאָט אין אַדעם. ער האָט זיך ניט נאָר געזעהען אלס גרינדער פון אידישען טהעאטער, נאָר אלס פערקערפערטער אידישער טהע-
אטער. ער איז געווען דער טהעאטער און אַהן איהם האָט זיך די אידישע ביהנע ניט געטאָרט א ריהר טהאָן. אונטער דער פאפּיר-
רענער קרוין פון דער ביהנע האָט ער זיך פאָרגעשטעלט אלס אב-
סאָלומער הערשער אין דעם אידישען טעמפל פון קונסט. אויף זיינעם א מאַך מיט'ן פינגער איז זיינער א ברודער, אן איינפאכער בעל מלאכה, געוואָרען אן אנטרעפאָניאָר און האָט מזכה געווען די אידען אויף דער פראַווינץ מיט טהעאטער פאָרשטעלונגען, און אויף זיינעם א וואונק האָט יעדע אידישע פאָרשטעלונג געמוזט גלייך אויפּהערען. ער האָט זיך אין דער צייט נאָר ניט געקענט פאָר-
שטעלען, אז ער זאָל דארפּען קאָנקורירען מיט וועמען עס איז אויף זיך דאווענען פּעלד.

די געשעפטען אין אדעם זיינען אוועק זעהר גוט. די אידישע בעפעלקערונג האט שטארק פאטראניזירט די קונסט, וואס איז גע-
ווען אזוי ניי ביי אונז, און צום טהעאטער זיינען כסדר צוגעקומען
נייע קרעפטען און אנדערע זיינען אוועק. די לייכטקייט מיט וועל-
כע נייע קרעפטען זיינען געשאפען געווארען האט געפיהרט דערצו,
וואס גאלדפאדען האט איבער זיי ניט געציטערט און מיט זיי קיין
צערעמאניעס ניט געמאכט. און יענע אקטיאָרען וואס זיינען פון
איהם אוועק האָבען אויף איהם קיין גוט הארץ ניט געהאט.

איינער פון די דאָזיגע אונצופרידענע אקטיאָרען איז געווען
ספיוואקאָוסקי. אָנגעהויבען צו שפיעלען האָט ער אין רומעניע
אין דער צייט פון דעם קריעג. ער איז אין בילדונג געשטאנען
מיט פיעל קעפ העכער פון אלע אידישע אקטיאָרען, זיין האַלטונג
און בענעהמונג איז געווען אריסטאָקראטיש און ער איז געווען דער
ליעבהאָבער פאר עקסעלאַנס. מיר זעהען, אז באלד ווי גאלדפאדען
האָט גענומען דעם מאַרינסקי טהעאטער, האָט ספיוואקאָוסקי גע-
שפיעלט אין זיין טרופע און אין א קורצע צייט נאָכדעם טרעפען
מיר איהם שוין אויף דער פראָווינץ אין טוביא גאלדפאדענס טרופע.
עס איז גרינג אָנצושטויסען זיך, אז דאָס האָט ער ניט געטהאָן פאר
נחת, און ער איז געווען זעהר אויפגעבראכט אויפ'ן גרינדער פון
טהעאטער.

די גוטע געשעפטען, וואס גאלדפאדען האָט געמאכט אין מאַ-
רינסקי טהעאטער האָבען געריסען די אויגען דעם בעל הבית פון
דעם דאָזיגען טהעאטער. דער אייגענטימער איז געווען א גרעק
און געהייסען האָט ער אָמער. גאלדפאדען האָט דעם טהעאטער פון
איהם געדונגען, נאָר ווען אָמער האָט דערזעהן וואָס פאר גוטע גע-
שעפטען דער דירעקטאָר מאַכט, האָט ער אָנגעבאָטען גאלדפאדען'ען
צו ווערען מיט איהם א שותף. גאלדפאדען האָט דערפון ניט גע-
וואָלט הערען, און דאָס האָט דעם גרעק ביז געמאכט.

אָמער אליין האָט קיין בעגריף ניט געהאט וועגען די אנדערע
אידישע אקטיאָרען אין רומעניען, נאָר דאָ האָט זיך אריינגעמישט
ספיוואקאָוסקי און איהם ערקלערט וועגען דער גרויסער רעפוטאָציע
וואָס מאַנלעססאָ האָט זיך ערוואָרבען. און וואָס פאר א פוראָר ער

וועט מאכען אין אדעס. ער האָט זיך אונטערגענומען אריבערצו-
ברענגען מאָנולעסקאָ'ן מיט זיין קאָמפּאניע, מיט זיין רעפּערטואר.
מיר קענען ניט בעשטימען, צי ספּיוואַקאָווסקי איז געווען דער
ערשטער, וואָס האָט אריינגעגעבען שכל אַמער'ן און אויפגעגעבען
איהם דעם דאָזיגען פּלאַן, צי עס האָבען זיך שוין געפונען פאר איהם
אזעלכע וואָס האָבען געוואָלט רעכענען זיך מיט גאָלדפּאדען, נאָר
זיכער איז, אז אַמער האָט געשיקט ספּיוואַקאָווסקי'ן אלס שלּיח קיין
רומעניען, ער זאָל ברענגען מאָנולעסקאָ'ן מיט זיין טרופּע. איז
יאָסי האָט ספּיוואַקאָווסקי געטראָפּען יצחק ליברעסקו, וועלכער איז
בזו א קורצע צייט צוריק געווען די רעכטע האַנד פון גאָלדפּאדען.
אין אָדעס האָט גאָלדפּאדען איהם אַבגעזאָגט פון זיין שמעל און צו-
ריקגעשיקט איהם אהיים קיין יאָסי. ער האָט דערפאר געהאט א
כעס אויף גאָלדפּאדען און צו איהם האָט זיך ספּיוואַקאָווסקי גע-
ווענדעט, אז זיי זאָלען אלס גאָלדפּאדענס שונאים צוזאמענשטעלען
א טרופּע און פּאָהרען קיין אָדעס.

מאָנולעסקאָ און לאַטיינער זיינען דעמאָלט געווען אין באַטור
שאַן און זיי האָבען קוים קוים זיך דורכגעשלאָגען. זיי האָבען זיך
אַנגעכאַפט אַן דעם פּאַרשלאַג ווי אַן אַ הייסען שטיין און אלע פּיער
זיינען גלייך אוועק קיין אָדעס.

ליברעסקו האָט אין גרונד קיין זאך דאָרטען ניט געהאט וואָס
צו טהאָן, נאָר פאר זיין הילף האָט מען איהם איינגעטהיילט און
ארכייט איבערצושרייבען פּיעסען.

דאָס אלץ איז געטהאָן געוואָרען בשתיקה, כדי גאָלדפּאדען זאָל
דערפון ניט געוואָהר ווערען, איידער מען וועט זיין זיכער, אז מאָ-
גולעסקאָ קען האָבען אַ קיום אין רוסלאַנד און צי ער וועט האָבען
פּיעסען פאר'ן טהעאטער.

עס פּערשטעהט זיך, אז אַמער האָט געגארט צו האָבען גאָלד-
פּאדענ'ס רעפּערטואר, נאָר מען האָט איהם ערקלערט, אז פון שטי-
קער וועט קיין מניעה ניט זיין. לאַטיינער האָט שוין עטליכע אויס-
געפרובירטע שטיקער געהאט און מאָנולעסקאָ האָט אויך מיטגע-
בראַכט דעם „פּוילישען אינגעל“ פון הורוויטש. אַמער איז מיט די דאָ-
זיגע שטיקער אוועקגעפּאָהרען קיין פּעטערבורג און געלאָזט זיי צענ-

זוריען, און ווען ער איז געוואָרען זיכער מיט א טרופע און פיע סען, האָט ער אָהן צערעמאָניעס ארויסגעווארפען גאָלדפאָדען פון טהעאטער און אריינגענומען מאָגולעסקא מיט זיין קאָמפאָניע.

דאָס ערשטע שטיק האָט מען געשטעלט „יענטע פיפערנאָטער“ פון לאַטיינער, און זי איז דורכגעפאלען בתּוּפּים ובמחולות. נאָר דאָס צווייטע שטיק, וועלכע איז אויך געווען לאַטיינערס און האָט געהייִר סען „שמואל שמעלקעס“, האָט זעהר אויסגענומען.

גאָלדפאָדען האָט זיך אָנפאנגט ניט געגלויבט, אז א טהע־אטער וועט זיך קענען האַלטען אָהן איהם. נאָר איצט, ווען ער האָט דערזעהען, אז מאָגולעסקא האָט גענומען אדעס מיט שטורעם און אז לאַטיינער'ס שטיק האָט אויסגענומען, האָט ער צוזאמענגענומען א קאָמפאָניע און האָט זיך אוועקגעלאָזט איבער דער פּראָווינץ. זיין ערשטער אַבשטעל איז געווען אין ניקאָלאיעוו, וואו זיין קאָמפאָניע האָט געשפּיעלט דריי חדשים נאָכאָנאַנד, און ביי יעדער פּאַרשטע־לונג איז דער טהעאטער פול געווען.

גאָלדפאָדען איז אהין אָנגעקומען חנוכה צייט אין 1880 און ער האָט גענומען דורכלופטערן זיין אלטען רעפּערטואַר, און די קאָמפאָניע האָט געשפּיעלט „שמענדריק“, „כשוף מאכערין“, „בריינדעלע קאָזאַק“ און דאָס גלייכען. דערווייל האָט גאָלדפאָדען דערוואוסט זיך, אז מאָגולעסקא קלייבט זיך צו שטעלען לאַטיינער'ס פיעסע „די ליעבע פון ציון“, א שטיק וואָס איז געווען גענומען פון ווער־בעל'ס „בור וחולדה“ און פון מפר'ס „אהבת ציון“. איצט האָט זיך גאָלדפאָדען דערמאָנט אז נאָך אין רומעניען האָט ער אָנגעהויבען צו שרייבען א פיעסע „שולמית“ וואָס האָט זיך אויך געשטיצט אויף „בור וחולדה“, און ער האָט זיך ענערניש גענומען צו דער ארבייט. ער האָט איצט געפיהלט, אז ער דארף עפעס אויפטהאָן, און אויפ־טהאָן עפעס אזוינס, וואָס זאָל קלאָר און דייטליך מאַכען, אז די ביהנע האָט נאָר איין צויבערער און דאָס איז קיין אנדערער ווי גאָלדפאָדען.

איז ניקאָלאיעוו האָט ער „שולמית“ געענדיגט און דארטען אויפגעפיהרט, און זי האָט געמאכט א גוואַלדיגען רעש. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, ווי מען האָט געזעהען אויף דער אירישער

ביהנע א היסטארישע פיעסע. דער ערפאלג איז געווען אזא גרוי-סער, אז מען האָט אָנגעהויבען צו שפּיעלען יעדען אבענד, אויף פּרייטאג צו נאכט. ביז דעמאָלט, סיי אין רומעניע, סיי אין אָרעס און סיי אויף דער פּראָווינץ, האָט מען נאָר געשפּיעלט עטליכע מאָל א וואָך און קיין מאָל ניט פּרייטאג צו נאכט.

אבער עס האָבען זיך גלייך א שאַט געטהאָן בריער צו גאָלד-פאדען, אז אויב ער וועט ווייטער מחלל שבת זיין און ניט אויפהער-רען צו שפּיעלען פּרייטאג צו נאכט, וועט מען מאכען אין טהעאטער אזעלכע סקאנדלען, אז ער וועט דארפּען אנטלויפּען פון שטאָדט און ער האָט זיך בערעכענט אז עס לוינט ניט איינצורייסען מיט'ן פּרו-מען עלעמענט, און ער האָט נאָכגעגעבען.

„שולמית“ איז דאָס בעסטע ווערק, וואָס גאָלדפאדען האָט אָנגעשריבען. זי צייכענט זיך אויס מיט אזא איינפאכקייט, מיט אזא פּשטות, וואָס'ן מען בעגעגענט ניט אין די אנדערע שטיקער, און זי איז געווען דאָס ערשטע שטיק וואָס האָט געגעבען דער אידישער ביהנע א רעכט צו רופּען זיך מיט אַזאַ נאָמען און געוויזען איהר דעם ריכטיגען וועג אויף וועלכען צו געהן.

„שולמית“ איז אן אָפּערעטע און די מוזיק האָט גאָלדפאדען אליין געשאפּען. גאָלדפאדען איז ניט געווען קיין מוזיקער, נאָר ער האָט לייעב געהאט נגינה און האָט געהאט דערין א בעל-הבית'שען בעגריף. ווי שוין געזאָגט, האָט ער זיך צו שולמית גענומען נאָך אין רומעניע, און טאקע באלד ווי ער האָט געגרינדעט א טהעאטער אין בוקארעסט. ער האָט אויף דער אָפּערעטע געלייגט גרויסע האָפענונג און האָט אָבגעשאצט איהר ריכטיגען ווערט. דעמאָלט האָט מאָגולעסקא געשפּיעלט אין זיין קאָמפּאניע, און אזוי ווי דער לעצטער איז געווען א מנגן, האָט ער זיך מיט איהם מיישב געווען וועגען דער מוזיק.

און מאָגולעסקא'ס השפּעה פּערשפּרייט זיך כמעט איבער דעם גאנצען ערשטען אקט. דאָס האָט ער צוגעפאסט וועלוועלע משעם-טאָפּאלער'ס „לך, השם, הגדולה“ צום ערשטען כאָר: „אָנגעלאָדען.“ די סאָלאָ וואָס שולמית זינגט, ווען זי פּערבלאָנדרושעט: „לָאָז זשע ריין נס“ איז גענומען פון דעם זעלביגען וועלוועל טשעסמאָפּאָ-

לער'ס „ד' זכרני" (הלל), און אזוי כמעט דורך דעם גאנצען ערשטן טען אקט. נאָר ווי עס ווייזט אויס, איז מאָגלעסקא ארויסגע-טראָטען פון זיין קאָמפּאָניע איידער גאָלדפּאָדען איז פּאַרטיג גע-וואָרען מיט דער מוזיק פון דעם ערשטען אקט, און דאָס האָט איהם אַבגעהאַלטען פון ענדיגען די אָפּערעטע די ערשטע עטליכע יאָהר. דערמיט דארף אויך ערקלערט ווערען, ווי אזוי לאַטיינער איז געקומען צו דעם זעלביגען סיוזשעט אין זיין „ליעבע צו ציון". פון גאָלדפּאָדענ'ס טרופּע איז מאָגלעסקא אוועק קיין יאַסי און דאָר-טען איז לאַטיינער געוואָרען זיין סופּלער און פּערפּאָסער. און עס איז מעהר ווי וואַהרשיינליך אז מאָגלעסקא האָט איהם אויפּמערק-זאם געמאַכט אויף „בור וחולדה" און ער אליין האָט שוין צוגעגע-בען דערצו דעם „אהבת ציון".

עס איז אויך נויטיג צו בעמערקען, אז גאָלדפּאָדען האָט אליין אויך געשאפּען נגונים פאַר שולמית. אין צווייטען אקט איז גאָלד-פּאָדענ'ס „קום צו מיר, דו שענהער בחור", ווי אויך דער געזאַנג פון חתן און כאָר, און דאָס גלייכען: די מוזיק פון דעם „פּאַסטור-כעל" האָט געגעבען מינדעל צוקערמאַן פון אַ טערקישען ליעד. און דערפאַר איז גרינג צו זעהען, אז ביים שאפּען די מוזיק פאַר שולמית האָט גאָלדפּאָדען געהאַט שטאַרק אין זינען צוצופּאַסען זיך צום אמת'ען אידישען גוסט.

דער ערפּאָלג האָט אריינגעגעבען גאָלדפּאָדענ'ען פּרישען מוטח און ער איז באַלד אוועקגעפּאַהרען צוזאַמען מיט פינקעל קיין וואַר-שא, מיט דער האָפענונג צו קריגען דאָרטען א „ראַזרעשעניע" (ער-לויבנים) צו עפענען אַ אידישען טהעאַטער, נאָר זיין מיה איז גע-ווען אומזיסט.

און גאָלדפּאָדען האָט געמוזט געהמען דעם וואַנדער-שטעקען און געהן פון איין שטאָדט אין דער צווייטער. פון ניקאָליעו איז ער אוועק קיין יעליסאוועטגראַד, קיין קרעמענטשוג, קיין כאָר-קאָוו. דאָ האָט ער אוועקגעשיקט צוקערמאַנען קיין פּאָלסאווע, וואו עס האָט געשפּיעלט טוביה'ס קאָמפּאָניע און אין פּאָלסאווע האָט ער זיך בעגעגענט מיט טאַבאַטשניקאָוו, וועלכער האָט געזונ-גען ביי אַ חזן און אין אַן איטאַליענישער אָפּערע. אין דער אָפּערע

איז ער געווען א כאַריסט און מען האָט איהם אויך אנפערטרויט קלייך נע ראלען. צוקערמאן האָט איהם אוועקגעפיהרט קיין כאַרקאָוו, וואו ער איז אריין אין גאַלדפאדען'ס טרופע. אין כאַרקאָוו איז די טרופע געשטאנען זעקס וואָכען, און דאָ האָט שוין „שולמית“ ניט אזוי שטארק נושא חן געווען. נאָר דערפאר האָט מען דאָ געלעקט די פינגער פון „שמענדריק“ און „קוני לעמעל“.

טאַבאַטשניקאָוו איז גלייך אריין אויף ליעבשאַכער ראלען, וועלכע ביז א צט האָט געשפיעלט זילבערמאן. דער לעצטער איז דערפאר ארויס פון דער קאַמפאניע און איז אוועק פון כאַרקאָוו. נאָך די זעקס וואָכען איז גאַלדפאדען מיט זיין טרופע אוועק

געפאָהרען קיין מאַסקווע, וואו ער איז געשטאנען דריי חדשים. דאָ איז די גאנצבארסטע סחורה געוואָרען „שמענדריק“ און דאָס פובל־ליקום איז געווען א געמישטע. מען רעכענט, אז א העלפּע בעויל־כער זיינען געווען קריסטען און אזוי גיך ווי די ערשטע פאַרשטע־לונגען זיינען געגעבען געוואָרען, האָט מען אָנגעהוּ בען צו בעגריסען אירען אין די מאַסקווער נאסען מיט'ן נאַמען „שמענדריק“. וואו נאָר א קריסט האָט בעגעגענט א אירען האָט ער איהם גערופען שמענד־ריק.

דאָס איז זעהר ניט געפעלען געוואָרען די מאַסקווער אירען און זיי האָבען אָנגעהויבען צו מורמלען געגען גאַלדפאדען. די אי־דישע אינטעליגענץ האָט איהם אויפגעוואָרפען, אז מיט זיינע שטיי־קער ברענגט ער א חרפה אויפ'ן אידישען נאַמען און מ'איז איהם אזוי דערגאנגען די יאָהרען, אז נאָכדעם ווי זיין טרופע האָט דאָר־טען געשפיעלט דריי חדשים, האָט ער ערקלערט צוקערמאנ'ען, אז ער איז שוואַך און אויסגעמאטערט און ער וויל אברוהען, און דער־ביי האָט ער איהם געמאכט א פאַרשלאַג, אז ער זאָל נעהמען די טרופע און אוועקלאָזען זיך אין דער ליטע. און אליין איז גאַלד־פאדען אוועקגעפאָהרען נאָך קיעוו.

פינקעל האָט זיך געפונען בעליידיגט, וואָס די ממשלה איבער דער טרופע איז איבערגעגעבען געוואָרען צו צוקערמאן. ער האָט גענומען אנעמען שוואַרץ, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאט און איז מיט איהר אוועקגעפאָהרען קיין אדעס.

צוקערמאן האט איבערגענומען די ממשלה איבער דער ארץ פע, נאך קיין געלד מיט וואס צו פאָהרען אין ניט געווען. ער האט דאריבער איבערגעלאָזט די קאָמפאניע אין מאַסקווע און אין אליין אוועקגעפאָהרען קיין מינסק. דאָ האָט ער ניט נאָר געדארפט בער זאָרגען א טהעאטער, נאָר אויך שאַפּען געלד אויף אריבערצוברענגן גען די קאָמפאניע. אין שטאָדט האָט מען איהם אָנגעוויזען אויף א מלואה און ווען ער האָט זיך צו איהם געווענדעט נאָך דער הלואה האָט יענער געפרעגט:

— און וואס איז דער משכון?

— די גארדערבאָב פון שולמית.

נאָר אזוי ווי די סומע וואָס צוקערמאן האָט געבעטען איז גע- ווען טויזענד רובעל, האָט ער זיך געקוויינגעלט און נאָך א לענגער רען ישוב הדעת האָט ער געפרעגט:

— און וואָס איז מכה די פערד?

צוקערמאן האָט גלייך פערשטאַנען, אז דער מלואה מיינט, אז ער האָט דאָ צו טהאָן מיט א צירק און ער האָט איהם געענטפערט:

— אַה, מיר האָבען פערד און שקאפּעס!

און די הלואה איז געשאפּען געוואָרען.

די טרופע איז געשטאַנען אין מינסק זעקס וואכען און האָט געמאַכט גלענצענדע געשעפטען. די גאַנצע אינטעליגענץ פון שטאָדט איז געקומען זעהען די אידישע פאָרשטעלונגען און האָט אָנגעקוואַלען פון „שמענדיק“ און „קוני לעמיל“ און די „כשוף- מאכערין.“ דאָס זעלביגע איז געווען אין קאָוונע — פון וואנען די טרופע איז אוועקגעפאָהרען קיין דינאַבורג. דאָ איז צו דער טרופע צוגעקומען י. ארלער און זיין ווייב.

אונטער דער קורצער צייט איז שוין ארלער געוואָרען אז אמת'ער אקטיאָר און האָט חתונה געהאט מיט סאַפּיא אבערלענדער. אזוי ווי ער האָט קיין גוטע שטימע ניט געהאט, האָט ער געזוכט אויס- צוצייכענען זיך מיט עפעס אנדערש. און ער איז געווען דער ערש- טער אקטיאָר צו ווייזען, אז א חוץ זינגען דארף מען אויך שפּיער לען אויף דער ביהנע. זייער ערשטער אויפטריוט אין דינאַבורג איז געווען אין דער דראַמאטישער ראָל פון יאַזעף אין דער „אינטריגע“

(„דוואַסיע די פּליאַטקע מאכערין“) און ער האָט געמאכט א גרוי-סען פּוראַר.

אזוי ווייט איז „שולמית“ געווען די איינציגע נייע פּיעסע וואָס איז געשאפּען געוואָרען צווישען ויסעו און ויחננו אויפ'ן וועג. ווען מען האָט געהאַלטען אין איין ארומפּאַהרען פון איין שטאַדט אין דער צווייטער, איז ניט געווען קיין שום נויטיגקייט צו שאפּען נייע פּיעסען. די אַלטע שטיקער זיינען געווען ניי אין יעדער פּראָ-ווינציעלער שטאַדט, וואוהין א נע ונד קאַמפּאניע איז אָנגעקומען. און די קאַמפּאניעס האָבען געקענט ארומפּאַהרען יאָהרענלאַנג און די ביהנע זאָל גאָר ניט געווינען.

אַבער אנדערש איז די זאך געווען אין אדעס. דאָרטען איז דאָס פּובליקום שטענדיג געווען כמעט דאָס זעלביגע און די אַלטע פּיעסען האָבען דאָרטען ניט געקענט געהן. מען האָט געדארפּט האָ-בען עפּטער און עפּטער נייע שטיקער און דער טהעאטער האָט שוין מעהר ניט געקענט זיין דער רשות היחיד פון איין פּערפּאסער. אונטער דער צייט האָט דער בעל הבית פון מארינסקי טהעא-טער אָמער געהאט אויף זיך עפעס א פּראָצעס און ער איז געווען גע-צוואונגען צו פּערלאָזען אדעס. דעם טהעאטער האָט איבערגענו-מען לערנער.

לערנער איז ניט אראָבגעפאלען פון הימעל, ווען ער האָט אי-בערגענומען דעם מארינסקי טהעאטער. ער איז בעקאנט געווען מיט'ן אידישען טהעאטער פון דער ערשטער שעה, וואָס ער האָט זיך געגרינדעט אין בוקארעסט.

ווי עס זעהט אויס פ.ן דעם אָנהויב פון זיין קאריער איז ער געווען אן אַנרוהיגע נאַטור און האָט זיך געוואָרפען אויף אַלע זיי-טען. געענדיגט די גימנאַזיע אין זשימאַמיר, האָט ער א יאָהר שטור-דירט אין אדעסער יודישישען פּאקולטעט, נאָר ער איז ווייטער ניט געגאנגען און גענומען זיך צום זשורנאַליזם. ער איז באלד אריין אין „אדעסקי וועסטניק“ און איז דאָרטען געוואָרען א שטענדיגער מיטאַרבייטער, נאָר ווען דער רוסיש-טערקישער קריעג האָט אויסגע-בראַכען, טרעפען מיר איהם שוין אין בוקארעסט אלס ארויסגעבער און רעדאַקטאָר פון א טעגליכער רוסישער צייטונג „זאַפּיסקי

גראזשדאנינא. "אזא בעשעפטיגונג האט נאָר געקענט זיין א צייט ווייליגע, ווייל לאנג האט די מלחמה ניט געקענט אָנהאלטען, און בוקארעסט איז ניט געווען דער פלאץ פאר א רוסישער צייטונג. דערווייל האט ער געהאט די מעגליכקייט צו זיין ביים ברית פון אידישען טהעאטער און שליסען מיט איהם א נאָהענטע בע-קאנטשאפט.

אליין וואָלט לערנער'ן קיינמאָל ניט איינגעפאלען, אז די צייט איז געקומען פאר א אידישען טהעאטער. ער איז געווען ווייט פון יענעם אידען, וועלכער האט זיך גענויטיגט אין אזא אונטערהאל-טונג, וואָס א אידישער טהעאטער האט געקענט געבען. נאָר ווען דער טהעאטער איז שוין געווען א טהאטזאך, איז איהם אריין א געדאנק, אז דאָס איז א פרוכטבארע פעלד, ווען מען זאל עס בע-ארבייטען ווי געהעריג איז.

לערנער האט בעלאנגט צו אן אנדער פליענעל פון דער אידי-שער אינטעליגענץ. ער האט זיך ניט געשטעלט צופריעדען מיט גאָלדפארדעו'ס אראַבלאָזען זיך צום פאַלק. ער האט גערעכענט, אז די אויפנאבען פון א אידישען טהעאטער איז אויפצוהויבען דאָס פאַלק צו זיך. און אזוי ווי איהם איז אויסגעקומען צו זעהען אין בוקארעסט די ערנסטע בורלעסקעס אין אידישען טהעאטער, האט זיך אין איהם גענומען ענטוויקלען א פערלאנג צו ווייזען וואָס מען קען אויפטהאן מיט א אידישען טהעאטער און ער האט געווארט אויף אזא געלעגענהייט.

די דאָזיג'ע געלעגענהייט האט זיך געמאכט אין אדעס. נאָר צו געבען די בעסערע פיעסען פון וועלכע ער האט געטרוימט האָבען זיך געפאָדערט שרייבער, וועלכע זאלען זיי קענען שאַפען. מיר האָבען שוין דעמאָלט געהאט גוטע טאלאנטפולע אידישע שרייבער, נאָר זיי האָבען ניט געהאט קיין בעקאנטשאפט מיט דער ביהנע. לערנער האט די דאָזיגע שווערע פראגע פערענטפערט דערמיט, וואָס ער האט זיך געווענדט צו די שרייבער פון די אומות העולם. ער האט בעגריפען, אז דער גאנצער אויפטהו וועט ניט ווערטען זיין קיין שאַס פולווער, אויב די בעסערע שטיקער וועלען ניט האָבען אידישעס אין זיך. ער האט בעגריפען, אז עס וועט זיין נאָר א קנאָפער קונץ

צו נעהמען א גוטע דראמע פון די גוים און דערלאנגען איהר די בע-
זוכער פון א אידישען טהעאטער. דער פראסטער טהאטער בעזוכער
וועט אויף אזא דראמא קוקען ווי א האָהן אויפ'ן בני אדם, און די
אידישע אינטעליגענץ וועט אויס'בלען אלע ביזע חלומות צום
דירעקטאָר פון טהעאטער. וואָס פאר א פנים האָבען געקענט האָבען
די פאַרשטעלונגען פון גוטע אייראָפעאישע פיעסען אויף דער אי-
דישער בינהע, ווען די נייגעבאקענע אידישע אקטיאָרען האָבען
אפילו ניט געוואוסט דעם אַלף-בית פון שפיעלען?

לערנער האָט דעריבער געמאכט א קאָמפראָמיס. ער האָט אויס-
געקליבען ביי די אומות העולם אזעלכע פיעסען אין וועלכע די
האנדלונג און די פערזאָנען זיינען געווען אידישע. פון דעם דייטשען
רעפערטואר האָט ער אויסגעקליבען נוצקאוויס, „אוריאל אקאסטא“,
פון דעם פראנצויזישען האָט ער גענומען סקריב'ס „די יודין“ און
האָט זיי איבערגעזעצט אין א ריינעם אידיש. די דערמאָנטע פיע-
סען האָבען ניט נאָר געהאט די מעלה, וואָס זייער אינהאלט איז
געווען א אידישער און פערשטענדליך פאר דעם דורכשניטליכען
אידישען טהעאטער געהער, נאָר זיי זיינען געווען אין דעם רעפער-
טואר פון יעדער אייראָפעאישער מדינה און די אידישע אקט אָרען
האָבען געקענט געהן זעהן בעריהמטע רוסישע אָדער דייטשע אק-
טיאָרען שפיעלען אין די דאָזיגע פיעסען, און אויב זיי האָבען נאָר
אליין דעמאָלט ניט געקענט אויפפאָסען אזעלכע ראָלען האָבען
זיי עס געקענט אַבלערנען פון בעריהמטע אקטיאָרען.

די הויפט-ראָלען אין די דאָזיגע צוויי פיעסען האָבען גע-
שפיעלט אבא שעהנגאָלד און סאַפיע נאָלדשטיין (קארפ) און האָר-
בען זיך אויסגעצייכענט אין זיי. און יאָהרען-לאנג איז געווען די
שטרעבונג פון יעדען אמביציעזען אקטיאָר און אקטריסע, וואָס האָר-
בען געטפיעלט די ראָלען פון ליעבהאָבער און ליעבהאָבערין צו ער-
שוימען אין „אוריאל אקאסטא“, וואָס איז ביז היינטיגען טאָג גע-
בליבען א רעפערטואר שטיק. און אויב „זשודאָוקא“ (די יודין)
האָט ניט אזוי מאַרדק ימים געווען, איז דאָס געווען דערפאר, וואָס
זי איז ניט נאָר א דראמא, נאָר אויך אן אָפּערא (די מוזיק האָט גע-

שריעבען האלעווי) און שוין א לאנגע צייט ווי אפּעראס זיינען פּערשוואונדען פון דער אידישער ביהנע.

עס וואָלט אבער געווען א גרויסער טעות צו דענקען, אז לער-נער איז געווען דער איינציגער, וועמען עס איז איינגעפאלען צו געבען דער אידישער ביהנע א ליטערארישען פנים.

איז אז אנדער פּלאץ איז געווען בעמערקט, אז אין דער זעל-ביגער צייט האָט גאַלדפּאדען פּערענדיגט די ערשטע פּיעסע, וואָס האָט דעם אידישען טהעאטער געגעבען א רעכט צו טראַגען אזא נאָמען. און דארטען איז אויך געווען בעמערקט, אז גאַלדפּאדען האָט די דאָזיגע פּיעסע „שולמית“ אָנגעהויבען צו שרייבען נאָך אין בר-קארעסט.

אונטער די בעסטע אומשמענדען האָט דער אידישער טהעא-טער אין בוקארעסט געהאט ניט מעהר ווי א לאַקאלען כאַראַקטער, און א נאַציאָנאלע בעדייטונג האָט ער ערשט געקראָגען ווען זיין השפּעה האָט זיך גענומען פּערשפּרייטען איבער א גרויסען טהייל פון פּאָלק. און דאָס איז געשעהן, ווען דער טהעאטער איז ארי-בערגעטראַגען געוואָרען פון רומעניען נאָך רוסלאַנד, וואו עס איז געווען דער ראשו ורבו פון דעם אידישען פּאָלק. און עס איז געווען דאָ מעהר ווי צו ערווארטען אז די אָנשטרענגונגען זאָלען זיין גרע-סער פאר א נאַציאָנאלער ביהנע, ווי פאר א לאַקאלען טהעאטער. אין בוקארעסט האָט דער שרייבער ניט געפיהלט קיין גרויסע פּער-אנטוואָרטליכקייט און זיין גאנצע שטרעבונג איז געווען צו שטע-לען צופריעדען דעם אַרטיגען בעזוכער, ווער ער איז ניט געווען. נאָך אפילו דאָרטען זעהען מיר, ווי גאַלדפּאדען האָט שוין דעמאָלט גע-טראכט וועגען עפעס אזוינס, וואָס זאָל האָבען א גרעסערע און שטארקערע קיום. אין אדעם האָט דער דראמענשרייבער אויף זיך דערפיהלט א נאַציאָנאלע פּעראנטוואָרטליכקייט און גאַלדפּא-דען האָט איצט מיט מעהר התמדה גענומען זיך צו „שולמית“, לערנער האָט זיך גענומען צו בעקאנטע דראמען פון די אומות העולם מיט א אידישען אינהאַלט און איבערזעצט זיי. די בעוואוס-טע אידישע שרייבער, וואָס האָבען אין יענער צייט געוואוינט אין אַדעם האָבען זיך ערנסט פּעראינטערעסירט מיט'ן טהעאטער. מענ-

דעלע מוכר ספרים איז געווען אן אַפּטער בעזוכער און האָט געהאט דעם חשק צו שאַפּען עפּעס פּאַר דער ביהנע. אין אַ דראַמאַטישער פּאַרם האָט ער שוין מיט יאָהרען פּריהער געשאפּען אַ ווערק און ער האָט געוואָלט שרייבען אַזאַ פּיעסע, וואָס מען זאָל אויך קענען שפּיעלען. די שטיקער וואָס ער האָט געזעהן האָבען צו זיין האַר צען ניט גערעדט און זיין וואונש איז געווען צו געבען אַ ווערק, וואָס זאָל האָבען אַ העכערען פּאַעטישען און ליטעראַרישען ווערט, אַ חוץ דעם דראַמאַטישען. אין טהעאטער איז אויך געקומען משה ליב ליליענבלום און האָט געזוכט געהענטער צו בעקאַנען זיך מיט די ספּעציעלע פּאַדערונגען פּון דער אידישער ביהנע. אַן אַפּטער בעזוכער איז אויך געווען יצחק יואל לינעצקי, וועלכער האָט מיט עטליכע יאָהר פּריהער אַרויסגעגעבען צוזאַמען מיט גאָלדפּאַדען אַ צייטונג. זיי זיינען געקומען ניט נאָר זעהן ווי מען שפּיעלט אַיִן די טהעאטער, נאָר טאַקע מיט אַ הייסען בעגעהר צו העלפּען פּאַרמירען די אידישע ביהנע און מאַכען פּון דעם אידישען טהעאטער אַ נאַציאָנאַלע אינסטיטוציאָן.

אַרום דער צייט אָדער אַביסעל שפּעלער האָט לערנער אָנגעשריבען „מנחם בן ישראל“, קאַצענעלענבויען איז אַרויסגעקומען מיט אַ דראַמאַ „רשי“, ליליענבלום האָט צוגעגרייט אַ שטיק, וואָס האָט געהייסען „דוואָיעזשאַנעץ“. פּון דעם רוסישען נאָמען האָט מען געדאַרפּט שליסען, אַז דאָס איז געווען אַן איבערזעצונג, נאָר די אַקטיאָרען וואָס געדענקען נאָך די צייט ווען מען האָט די דאָזיגע שטיק אויפגעפיהרט זיינען אונטער דעם איינדרוק, אַז עס איז געווען אַן אַריגינעלע פּיעסע, און עס איז אונפערשטענדליך, פאַר וואָס ליליענבלום האָט געמוזט אַנקומען צו אַזאַ רוסישען וואָרט, וואָס איז ניט אין געברויך ביי די אידען אין רוסלאַנד.

ביי דער ערשטער אויפפיהרונג פּון דער דערמאַנטער פּיעסע איז ליליענבלום געווען הינטער די קוליסען אין טהעאטער. ער האָט זיך צוגעקוקט צו דער פּאַרשטעלונג פּון הינטער אַ קוליסע מיט אַ גרויסער געשפּאַנטקייט. עס האָבען זיך געקייקעלט טרערען פּון זיינע אויגען ווען עס איז צוגעקומען געהנטער צום קלימאַקס אין דריטען אַקט. נאָר דאָ האָט ער פּלוצים דערזעהן עפּעס אַזוינס, וואָס

האָט איהם בשעת מעשה אביסעל צומישט. פאר'ן שלום אקט האָט זיך אָבערשפיעלט א סצענקע, וואָס איז איהם געווען אין גאנצען פרעמד. ער האָט אויף דער ערשטער מינוט ניט פערשטאַנען, וואָס דאָס איז אזוינס און פון וואנען דאָס האָט זיך גענומען. נאָר באלד האָט ער זיך אָנגעשטויסען, וואָס דאָס איז. די צוויי קאָמיקער, וואָס האָבען געשפיעלט אין דעם שטיק, מאַגולעסקא און וויינבלאט, האָבן בען ניט אָנפֿרעגענדיג זיך ביים פערפאַסער, אליין אריינגעשטוקע־וועט א קאָמישע סצענע, וואָס האָט זיך לחלוטין צו דער פיעסע ניט געפאַסט. ליליענבלום האָט זיך דערפיהלט דערפון אזוי ניט גוט, אז ער האָט אוועקגע'חלש'ט אויפ'ן אָרט.

דער אידישער טהעאטער אין ארעם האָט אויף ביי לינעצקי'ן ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דער דראַמא. אזוי ווי ער האָט געהאט א גוטען חוש פאר הומאָר, האָט מען פון איהם ער־ווארט א צאפֿעלדיגע קאָמעדיע. דער פאַקט, אז אין רומעניען האָט הורוויטש דראַמאטיזירט זיין „פּוילישען אינגעל“, האָט איהם גע־וויזען, אז ער קען שאַפען אַריגינעלעס פאר דער ביהנע. און ער האָט זיך טאַקע גענומען צו א פיעסע, וועלכע איז פאַרטיג געוואָרען. ווען גאָלדפֿאדען האָט זיך צוריקגעקעהרט קיין ארעם.

גאָלדפֿאדען און די גאַנצע קאָמפּאַניע איז געקומען הערען ליי־נעצקי'ס נייעסטע שאַפונג. לינעצקי האָט געלייענט און גאָלדפֿאדען און די אקטיאָרען האָבען זיך געהאַלטען אין די זייטען פון לאַכען. פֿלוצים האָט זיך לינעצקי איבערגעהאַקט אין מיטען. ער איז גע־קומען צו א שטעלע, וואָס הייסט אויף דעם לשון פון דער ביהנע „אַפּאַרט“ אָדער „ביי זייט“. דאָס רעדט איינער ארויס אויף דער ביהנע וואָס ער טראַכט אין האַרצען און די צושויער דאַרפֿען פֿער־שטעהן. אז ווען ער רעדט אזוי, ה ע ר ע ז נ י ט ד י א נ ד ע ר ע וואָס שטעהען לעבען איהם אויף דער ביהנע וואָס ער זאָגט.

עס איז גראָד אויסגעקומען, אז די רייד, וואָס זיינען געווען בעצייכענט אפּאַרט אויסגעזאָגט א סוד, וואָס די אנדערע פֿערזאָגען אויף דער ביהנע האָבען בשום אופן ניט געטאַרט וויי־סען, און ווען זיי ווערען דערפון געוואָר האָט די גאַנצע ווייטערע

האנדלונג קיין שום ממשות ניט און קריגט א פנים פון חוזק. דער אבסורד דערפון האָט אזוי א קיצעל געטהאָן דעם הומאָריסט, אז לינעצקי האָט אויסגעשאַסען אין א געלעכטער און אויסגערופען: — צו אלדי רוחות! דאָס איז דאָך נארעש. אין אלע ווינקער לאַך פון טהעאטער וועט מען הערען, וואָס ער זאָגט, נאָר די וואָס שטעהען לעבען איהם דארפען אויף דער מינוט טויב און בלינד ווערען און קיין זאך ניט הערען און קיין זאך ניט זעהן. פוי!

ער האָט ענטשלאָסען פערמאכט די העפט און ניט געוואַלט ליינען ווייטער. און פיעל נאָלדפארען איז צו איהם ניט צוגע- שטאנען און ערקלערט איהם, אז דאָס איז גוט אזוי, אז דאָס איז די ליסענץ פון דעם דראמאטורג און אז אנדערש קען נאָר ניט זיין, האָט ניט געהאַלפען. וואָס איז געוואָרען פון יענע שטיק, איז ניט בעוואוסט. זי איז קיין מאָל ניט געדרוקט געוואָרען. און שפע- טער האָט ער זיין חשק צו דראמא געשטימלט דערמיט, וואָס ער האָט איבערזעצט לעסינגס „נאטהאן דער וויזע.“

עס איז א פערדרוס, וואָס א שרייבער מיט אזא געפיהל פאר ווארהייטליכקייט אויף דער ביהנע און מיט אזא טאָלאַנט האָט ניט געהאט די געלעגנהייט צו בעקאָנען זיך מיט דער נייערער ביהנע- טעכניק, וואָס האָט אָבגעשאפט די „אפארטס“ און „ביי זייט“ אין וואָס וואַלט איהם געוויזען א וועג, ווי אויסצוקומען אָהן זיי.

דערווייטערט פון דעם טומעל פון טהעאטער האָט זיך גאָלד- פארען גענומען פאר א נייער פיעסע, וואָס זאָל מעהר ענטפערען די שטרענגערע פאָדערונגען, וואָס זיינען געשאפען געוואָרען ארום דער ביהנע אין אַדעס. אזעלכע דראמען ווי „אוריאל אקאסטא“ האָבען צו איהם ניט אפעלירט און ער א ז געבליבען טריי זיין טאַקטיק צו געבען דעם פאָלק אַפערעטענמעסיגע שטיקער. און די ווארימע אויפנאחמע פון „שולמית“ האָט איהם געוויזען דעם אויסוועג. ער האָט זיך ווידער גענומען צו א היסטאָרישען שטיק און דאָס איז געווען „בר כוכבא“. נאָר מיט דער מוזיק איז ער ניט פארטיג געוואָרען, ביז ער האָט זיך צוריקגעקעהרט קיין אדעס, וואו מאגנלעסקא איז איהם געקומען צו הילף.

נאָר סיי פיעסען אין דעם גוסט פון לערנער און סיי אזעלכע

ווי „שולמית“ און „בר כוכבא“ זיינען געשאפען געוואָרען ניט אזוי גרינג. און אין דעם אייראָפּעאישען רעפּערטואַר זיינען זיי גע-ווען זעהר וועניג. און דער איד־שער טהעאטער אין ארעס האָט גע-פּאָדערט נייע שטיקער. לַערנער האָט זיך געווענדט צו מאיר שיי-קעוויטש (שמ״ר), וועלכער האָט דעמאָלט געוואוינט אין אָדעס און דער לַעצטער האָט זיך גענומען צו דראַמאַטיזירען זיינע אייגענע דראַמאַטן. ער האָט דראַמאַטיזירט דעם „אידישען פּרויז“, דעם „קאַטאַרזשניק“, דעם „פּראָצענטניק“ און זיי האָבען אויסגענומען ביים עולם.

דאָס האָט אַריינגעגעבען שייקעוויטש'ען א געדאַנק, אז ער זאָל אליין ווערען אן אנטרעפּעניאָר. פון קיין אַקטיאָרען איז שוין דעמאָלט קיין מניעה ניט געווען און א פּלאַץ צום שפּיעלען האָט מען געקענט געפינען אין יעדער שטאָדט. דער עיקר איז געווען פּיעסען, און א פּערפּאסער וואָס האָט געקענט צוזאַמענשטעלען א קליינעם רעפּערטואַר האָט גרינג געקענט ווערען א דירעקטאָר. שמ״ר האָט צוזאַמענגעשטעלט א קאַמפּאַניע, וואָס איז בעשטאַנען פון גראַדנער און פּרוי גראַדנער. מאירסאָן, היינע (היימאַוויטש), קנעלער, קויפּמאַן, פּרוילין זאַקס, געליס און פּרוי געליס, קאַצמאַן, וואַכטעל, פּרידזעל, וועלכער איז געווען א כּאַהר דיריגענט און אַק-טיאָר און נאָך אַנדערע.

אַבער שייקעוויטש איז געווען א צו רוהיגער און שטילער מענש, אז ער זאָל קענען אויסהאַלטען פון די אַקטיאָרען. צוויי-שען וועלכע עס זיינען געווען אייניגע, וואָס האָבען זיך ספּעציעל-ליזירט אין אינטריגעס און מחלוקות און ער האָט זיך באלד אָב-געטרייסעלט פון זיי. די קאַמפּאַניע איז געבליבען אליין און די דירעקציע האָט איבערגענומען היינע. ער האָט זיך בעזאָרגט מיט שייקעוויטש'עם פּיעסען און אוועקגעלאָזט זיך איבער דער פּראָווינץ. די דאָזיגע קאַמפּאַניע האָט צו זיך צוגעצויגען א נייע קראַפּט, א יונגע אַדעסער מיידעל. דאָס איז געווען שרה לעוויצקי, די איצט-גע מרס. אַדלער. זי האָט געהאַט א גוטע שטים און איהר ערשטער אויפּטריט איז געווען אין כּערסאָן אין א ראל אין „פּראָצענטניק“ און זי האָט שטאַרק אויסגענומען.

ווען לערנער האָט זיך דערפיהלט זעהר ענג אין פיעסען, האָט ער זיך געווענדעט צו גאלדפאדען און אויסגעווירקט ביי איהם, אז ער זאָל איהם ערלויבען צו שמעלען זיינע שטיקער.

עס איז אינטערעסאנט צו בעמערקען, אז ווי חריף פיעסען זיינען דעמאָלט ניט געווען, האָבען די צוויי אויטאָרען וועלכע האָר בען מיט עטליכע יאָהר שפעטער געהאלטען די גאנצע ביהנע אין אמעריקא אין זייערע הענד, נאָר ניט געשאפען אין רוסלאנד. אין אן אנדער אָרט איז שוין געווען בעמערקט, אז יאָזעף לאטיינער איז געקומען צו אָמער אלס אויטאָר און די ערשטע צייט האָט מען געשפיעלט זיינע שטיקער, וואָס ער האָט מיטגעבראכט פון רומען ניען און צווישען וועלכע איז אויך געווען די „ליעבע פון ציון“. אויך משה הורוויטש איז אָנגעקומען אין אדעס, ווען שייקעוויטש האָט פארטיג געמאכט זיין „פראָצענטניק“ און ער איז אנגאזשירט געוואָרען אלס אקטיאָר צו שפיעלען אַ ראָל אין דעם דאָזיגען שטיק, נאָר אלס אויטאָר האָט ער קיין פּלאַץ ניט געפונען.

ארום דער צייט האָט שלום יעקב אַבראמאָוויטש גענומען שרייבען דעם „פריזיוו“ פאר דער אידישער ביהנע. זיינע אָפטע בעזוכען אין אידישען טהעאטער האָבען איהם געוויזען, וואָס אַ נייע ביהנע פאָדערט און ער האָט געזוכט צו שאפען אַ שטיק לויט דעם מוסטער וואָס ער האָט דאָרטען געזעהן.

ער האָט דעם שניט געכאפט און טאקע דערפאר איז דער „פריזיוו“ ארויסגעקומען אַהן אַ פנים. ער האָט זיך געקליגט אריינ צוברענגען דעם קאָמישען עלעמענט און האָט אפילו ניט פערגעסען קיין פּומונים און טענצלאַד, נאָר אנשטאט צו קאָנצענטרירען זיך אויף דער דראמע איז ער פערקראכען אין זייטיגע דרכים. אויב אַבראמאָוויטשעס ווערק געוויינען פיעל חן פון זיין „ניט דאָס בין איך און כען“ איז דאָס גענוג צו הרג'ענען אַ דראמע. אין „פריזיוו“ קומען אריין פיעל סצענעס, וואָס האָבען מיט דער דראמע ניט צו טהאָן, די סצענקעס גופא זיינען מייסטערהאפט געשילדערט, נאָר זיי געהערען זיך ניט אָן מיט דער דראמע, און דער פּועל יוצא דער פון איז, אז די ענטוויקעלונג פון דער דראמע בלייבט אפט שמעחן און נאָכדעם ניט זי מיט אַמאָל אַ שפרונג.

עס איז גויטיג צו בעמערקען, אז אין „פריזיוו“ האָט אבראָד מאָוויטש אָנגעוווּזען אויף א רייכען קוואַל פאַר ליעדלאַך. אין נאָלד פאַדענס שטיקער האָבען די ליעדלאַך פערנומען א בכבוד'יגען פלאץ און די ערנסטע זיינען דורכגעדרונגען מיט א פּאַעטישען געפיהל. ער האָט די ליעדער אַליין געשאפּען און אָפּט זיינען זיי געווען דער בעסטער טהייל פון זיינע שטיקער. די אנדערע דראמענשרייַ בער זיינען ניט געווען געבענשט מיט אזא מתנה צו שאפּען ליעדער מיט א פּאַעטישען פונק און זיי האָבען ענטוועדער געהאַלפּען זיך מיט פרעמדע אָדער אַליין געמאַכט גראמען, וואָס האָבען קיין שום טעם ניט געהאַט. אבראמאָוויטש איז געווען דער ערשטער וואָס האָט זיך בענוצט מיט פּאַלקס ליעדער און אין „פריזיוו“ זינגט די דיענסטמיידעל דוואָסיע אַזעלכע ליעדלאַך ווי „אויפ'ן פריפעשאַק“, „צו מיר, צו מיר, דו נשמה מיינע“, „אבינו מלֵך“, און אין דער הינזיכט פון ליעדלאַך וואָלט די אידישע ביהנע א סך געוואונען, ווען די דראמענשרייַבער וואָלטען זיך דערמיט בענוצט.

ווי עס ווייזט או ס, האָט אבראמאָוויטש שפּעטער איינגעזעהן, אז ער איז צו דער ביהנע צוגעטראָטען מיט א פאלשען דרך, ווייל אין א פּאָר צעהנדליג יאָהר ארום אין א געשפרעך מיט א ניו יאָר קער דירעקטאָר האָט ער זיך אויסגעדריקט, אז זיין וואונש איז צו שאפּען א פּאַעטישע דראמע אין דעם גייסט פון לוצאמא.

אבראמאָוויטש איז פארטיג געוואָרען מיט זיין פיעסע, ווען דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד האָט שוין געזעהלט זיינע לעצטע טעג.

עס האָט לאנג ניט גענומען און גאָלדפארען איז ווידער געוואָרען דירעקטאָר אין דעם טהעאטער אין אדעס, נאָר יעצט איז די מלוכה געווען צוטהיילט צווישען איהם, לערנער און שייקעוויטש. אָבער באלד האָט זיך אנגעהויבען א רייסעריי צווישען זיי און נאָלד פאַדענען איז געלונגען ארויפצושטופּען לערנער'ן פון טהעאטער. גאָלדפארען האָט ביים צוריקקעהרען זיך קיין אדעס מיטגעבן בראַכט זיין צווייטע היסטאָרישע פיעסע „בר ככבא“ און מיט מאַד גולעסקא ביי דער זייט איז ער גיך פארטיג געוואָרען מיט דער מוזיק. „בר ככבא“ האָט שטאַרק אויסגענומען, נאָר איידער נאָלד

פארען האָט נאָך צייט געהאט אנצופרעהען זיך מיט דעם ערפּאָלג, איז אַרויסגעגעבען געוואָרען די ביטערע גזרה, וואָס האָט פּערבאָר-טען אידישען טהעאטער אין גאַנץ רוסלאַנד. דאָס איז געווען אין סעפטעמבער 1883.

מען זאָגט, אז די גזרה האָט זיך גענומען פון אַ מסירה. עמ"י צער האָט גע'מסר'ט, אז „בר ככבא" איז ניט קיין כשר'ע שטיק און אז דער פּראָלאָג איז געציעלט געוואָרען געגען דער רעגיערונג. מען זאָגט אויך, אז די מסירה איז געקומען פון אַ פּערפּאסער, וועל-כער האָט ניט אזוי שלעכט געמיינט, ווי עס האָט זיך אויסגעלאָזט. ער האָט געהאַפּט צו ווערען צענוואָר און דאָס וואָלט איהם געגעבען די אויבערהאנד אין טהעאטער.

נאָר ווי אזוי דאָס איז ניט געשעהן, האָט דער אידישער טהעאט-טער אין רוסלאַנד געקריגען אַ טוידט קלאַפּ און זיינע טהויערען זיינען אין אַלע שטעט פּערשלאָסען געוואָרען.

די וואַנדערענדע טרופּען האָבען זייערע אויגען ניט געוואָלט גלויבען און דער גרעסטער טהייל פון זיי האָבען זיך געאיילט צו קומען קיין אדעס. זיי האָבען געהאַפּט, אז אַלע צוזאַמען וועלען אפּשר געפינען אַ מיטעל געגען דער גזרה. אַלענפּאַלס וועט מען זיך קענען קלאָר מאַכען, וואָס מען האָט צו ערוואַרטען. נאָר אין אדעס איז צווישען די אַקטיאָרען די פּערצווייפּלונג געווען נאָר גרעסער, און אַלע האָבען זיך גענומען צום וואַנדער-שטעקען.

מאַגולעסקאַ, די פינקעלס, וויינבלאַט, קעסלער, פיינמאַן, מאַר-נאַרעמאַ שוואַרץ, אַסתר פינקעלשטיין און פּאַלינע עדעלשטיין זיי-נען אַריבער דעם רומענישען גרעניץ און געלאָזט זיך וואַנדערען אַיבער רומענישע שטעט, וואו די מייסטע פון זיי האָבען זייער קאַריער אַנגעהויבען. די קאַמפּאַניע איז געווען אויף גרויסע צרות און נאָכדעם ווי זיי האָבען זיך אַ פּאַר יאָהר אַכגעמאַטערט, האָבען זיי אוועקגעשיקט פינקלען קיין גאַליציע, אז ער זאָל דאַרטען אויס-כלאַפּאַטשען אַ קאַנצעסיע, אַהן וועלכער מען טאָר דאַרטען ניט שפּיעלען. דאָס איז געווען אַנהויב זומער אין 1886 און אין אַ וואָך אַרום איז פון איהם אַנגעקומען אַ בריעה, אז מאַגולעסקאַ זאָל קר-

מען צו איהם אין לעמבערג. באלד איז פון מאגולעסקא אנגעקומען א ידיעה, אז ער און פינקעל זיינען אוועקגעפאָהרען קיין אמעריקא. א צווייטע טרופע וואָס איז בעשטאַנען פון צוקערמאן, ספיר וואקאָזוסקי, שעהנאַלד, שרה גאַלדשטיין, גאַלדשמיט, וויינשטאַט, וויינשטיין, קויפמאַנס און נאָך אנדערע האָט אריבערגעוואנדערט קיין דייטשלאַנד. דער פיהרער פון דער קאַמפאַניע איז געווען דער סופלער בערגער, וועלכער איז אוועקגעפאָהרען פריהער און גענוי מען איז קעניגסבערג מייערס לאָקאַל. בערגער האָט שוין געהאט אביסעל ערפאהרונג אין דייטשלאַנד, ווייל מיט א פאָר יאָהר פריי-הער, ווי דער טהעאטער איז פערבאַטען געוואָרען, איז אין ארעס געקומען ליברעסקו נאָך פיעסען, און אין יענער צייט איז א חוץ דעם פערפאַסער דער סופלער געווען די איינציגע פערזאָן ביי ווע-מען מען האָט זיי געקענט קריגען. בערגער האָט פערשטאַנען זיין גרויסע וויכטיגקייט און האָט געפאָדערט א חלק אין געשעפט, און דער סוף איז געווען, אז ער איז אוועקגעפאָהרען צוזאַמען מיט לי-ברעסקו קיין גאַליציען און דאָרטען האָבען זיי צוזאַמענגענומען מענ-שען פון גאַס, צוזאַמענגעשטעלט א קאַמפאַניע און האָבען אנגע-שפארט אין בערלין, וואו זיי האָבען גענומען דעם אלעקסאַנדער טהעאטער און מזכה געווען דאָס בערלינער פובליקום מיט אידישער קונסט. דאָס ערשטע שטיק איז געווען „די רעקרוטען“ און נעקור מען זיינען ניט נאָר אידען נאָר אויך קריסטען. אין טהעאטער האָט זיך באלד אנגעהויבען א פייעריי און געשריי: „ניעדער מיט די יודען!“ די אידישע בעזוכער, אויב זיי האָבען קיין נחת ניט געהאט פון דער קונסט וואָס מען האָט זיי געוויזען, האָבען אין די געשרייען געזעהן אז אנטיסעמיטישע שטעלונג און האָבען געענט-פערט: „ניעדער מיט שטעקער!“ דאָס איז געווען די צייט פון שטעקער'ס גדולה אין דייטשלאַנד. ביים דריטען אָקט איז געוואָרען א גרויסער סקאַנדאַל אין טהעאטער, און דער דירעקטאָר האָט געמוזט ארויסטרעטען פאר'ן עולם און בעטען, מען זאָל זיך האַלטען אנטשענדיג.

פון דעסטוועגען האָט ליברעסקו אויסגעוויקט ביים דירעקט-טאָר פון טהעאטער ער זאָל געבען א צווייטע פאַרשטעלונג, נאָר דאָ

האָט זיך דער סקאנדאַל אָנגעהויבען גלייך ווי דער פאַרהאַנג האָט זיך אויפֿגעהויבען און מען האָט מעהר דעם אבענד ניט געקענט שפּיעלען און די אקטיאָרען האָבען געמוזט אנטלויפען דורך אַ הינד טער טהיר.

נאָך ווי טרויריג דער רעזולטאַט איז דעמאָלט ניט געווען, האָט שוין בערגער געוואוסט דעם וועג קיין דייטשלאַנד און ווען אידישער טהעאטער איז פּערבאַטען געוואָרען אין רוסלאַנד, האָט ער זיך ארויסגערופען צו זיין דער וועגווייזער פאַר דער דערמאָנטער טער קאָמפּאַניע אין דייטשלאַנד און בזכות זה איז ער געוואָרען איהר דירעקטאָר.

עס ווייזט אויס, אז אין קעניגסבערג האָט מען ביז דעמאָלט קיין אידישע שפּיעלער ניט געזעהן, און עס איז געווען גרינג פאַר דער קאָמפּאַניע צו קריגען א טהעאטער. דאָס ערשטע שטיק איז געווען „שולמית“ און האָט שטאַרק אויסגענומען ביים קעניגסבערגער פּובליקום. נאָך „שולמית“ זיינען געקומען „קוני לעמילס“, „שמענדריק“ און די קאָמפּאַניע איז דאָרטען געשטאַנען צוויי חדשים. אן אגענט איז אין דער צייט געקומען נאָך דער קאָמפּאַניע פון דאנציג, וואו זי האָט געשפּיעלט צוויי וואָכען און פון דאָרטען איז זי אוועקגעפּאַהרען קיין בערלין.

דאָ האָט מען די אידישע שפּיעלער ניט בעגעגענט מיט קיין סבר פנים יפות. אזוי גיך ווי מען האָט זיך דערוואוסט, אז זיי זיין נען אידישע אקטיאָרען, האָט מען פאַר זיי קיין אנדער נאָמען ניט געהאַט ווי „חיים שאיע“. דאָס איז דער נאָמען פון דעם קאָמפּיזיטן כאַראַקטער איז די „רעקרוטען“, וואָס די ליברעסקורבערגער קאָמפּאַניע האָט דאָ געשפּיעלט מיט א יאָהר צוריק און וואָס האָט זיך געענדיגט מיט אזא ביטערע ניעדערלאַגע. קיין דירעקטאָר האָט איצט צו די אידישע אקטיאָרען קיין צוטרוי ניט געהאַט און עס האָט געדויערט א וואָך צייט ביז מען האָט קוים גע'פּוועלט צו גע'בען זיי א פּראָבע און זיי זאלען וווינען וואָס זיי קענען. די פּראָבע איז געווען פאַר קריטיקער און קינסטלער, אויף וועלכע די נייע קאָמפּאַניע האָט געמאַכט א גוטען איינדרוק. די פּראָבע האָט מען

געמאכט בין „שולמית“ און נאך דער פארשטעלונג איז יאָאָכים ארויף אויף דער ביהנע, האָט געבעטען ארויסרופען צוקערמאן און געפרעגט איהם, וועמעס איז די מוזיק פון צווייטען אקט? צוקער-מאן האָט געענטפערט, אז די מוזיק איז גאלדפארענס און יאָאָכים האָט איהם געבעטען, ער זאל אין זיין נאָמען שיקען גאלדפארענען אַ דאנק.

די קאָמפּאָניע האָט איצט געקריגען דעם טהעאטער, קוואַרקס פּלאַץ, אויף זעהר גוטע בעדינגונגען. לויט דעם קאָנטראַקט האָט די קאָמפּאָניע בעקומען זעכציג פּראָצענט פון הכנסה. זעקס חדשים נאָכאַנאַנד האָט מען געשפּיעלט „שולמית“ און אויף דער פּאָדערונג פון דער דירעקציאָן האָט מען אויסגעשנ טען פון דער אַפּערטע די ראָל פון דעם בהן, וואָס איז בעטראַכט געוואָרען אלס בעליידיגונג פאר אידען. נאָך „שולמית“ האָט מען אויפגעפיהרט די „כשוף-מאָ-כערוין“ און דאָ ווידער האָט די דירעקציאָן געפּאָדערט מען זאל אויסשניידען די סצענע מיט די גאָלדען צוליעב דעם זעלביגען טעם. די קאָמפּאָניע איז אין בערלין געשטאַנען אַכט חדשים און איז גע-ווען בעקאַנט אונטער'ן נאָמען „די אידישע אַריענטאַלישע טרופע“.

דער טהעאטער האָט געמאַכט גוטע געשעפטען און די טרופע האָט אָבגעכאַפט דעם אַטהעם. נאָר בערגער איז געווען אַ דרעה קאַפּ אין איהם אַז אַיינגעפאלען, אז מען וועט קענען מאַכען פּיעל בע-סערע געשעפטען, אז מען וועט דעם נאָמען פון דער טרופע פּער-קירצען און זי זאל זיך ארויסגעבען פאר אַן עכטע אַריענטאַלישע. דער חשבון איז געווען, אז אַ טהעאטער מיט אַזאַ טרופע וועט ניט זיין אָבגעלעגט אויף דעם בעשרענקטען אידישען עולם, נאָר וועט פּאַטראַניזירט ווערען פון דעם גרויסען דייטשען פּובליקום, וואָס וועט קומען בעוואונדערען די שפּיעלער און זינגער פון די מזרח פּעלקער. די קאָמפּאָניע האָט געבראַכען דעם קאָנטראַקט מיט קוואַרקס פּלאַץ און איז אוועקגעפּאַהרען קיין האַמבורג. דאָר-טען האָט בערגער ארויסגעלאָזט אַבישען, אין וועלכע ער האָט מודיע געווען דעם האַמבורגער עולם וועגען דעם אַנקומען פון דער בעריהמטער אַריענטאַלישער טרופע און שעהנגאַלד איז אַנאַנסירט

געוואָרען אלס טערקישער טענאַר, צוקערמאַן אלס רומענישער קיזערליכער קאָמיקער, וויינשטאַק אלס רוס שער באַריטאָן און אזוי ווייטער. א טהעאטער האָבען זיי גלייך געקריגען און כדי צוצור געבען לאַקאלע פאַרב האָבען זיי געהאקט ווערטער וואָס זיינען ניט געשטויגען און ניט געפלויען. שוין אין ערשטען אקט האָט זיך אָנגעהויבען א פייעריי צווישען פובליקום און ביים דריטען אקט האָט מען געמוזט אַרונטערלאָזען דעם פאַרהאַנג, צו פערמיידען א גרויסען סקאַנדאַל.

נאָך דעם אבענד זיינען די אקטיאָרען געבליבען ווי אָבער שמיסענע און האָבען זיך שטיל אַריינגע'גנב'עט אין דעם אידיש שטוב קווארטאַל. דאָ זיינען זיי צוריק געוואָרען „די אידישע אַרעינד טאַלישע טרופע" און נאָך צוויי חדשים שפיעלען מיט מאטערניס האָבען זיי זיך צוריקגעקעהרט אין בערלין. נאָר איצט איז שוין זייער רעפוטאַציע געווען פערפלעקט און הגם זיי האָבען דא געד שפיעלעט נאָך פיער חדשים זיינען זיי בעהאַנדעלט געוואָרען גיין הענדשקעס און דער סוף איז געווען, אז די טרופע איז אין בערלין צושלאָגען געוואָרען.

די צוקערמאַנס און שעהנגאַלרס האָבען זיך צוריקגעקעהרט אין רוסלאַנד און געזוכט אַ מקום מנוחה אין וואַרשא. אזוי ווי אידישע שטיקער האָט מען ניט געמאַרט שפיעלען, האָבען זיי געגעבען קאַנצערטען אין עלדאָראַדאָ. באַלד זיינען צוגעקומען די איבריגע אקטיאָרען פון דער „אידישער אַריענטאַלער קאָמפאַניע", ספיוואַ קאָוסקי, וויינשטיין, וויינשטאַק און אנדערע און צוזאַמען האָט מען זיך געקלינגט, ווי אזוי אונטער'ן נאָמען קאַנצערט אַריינצופעק לען אן אקט פון א שטק און אַמאָל א גאַנצע פיעסעלע. ביי די דאָזיגע קאַנצערטען האָט זיך געוויזען טאַנצמאַן, פריהער אלס סופלער און נאָכדעם אלס אקטיאָר. אָפט ביי אזעלכע קאַנצערטען האָט געטראַפען, אז אין מיטען פון א סצענע האָט מען אָנגעזאָגט, אז א פריסטאָוו קומט אין טהעאטער און תוך כדי דבור, האָט מען אויף דער ביהנע אָנגעהויבען צו זינגען סתם אין דער וועלט אַריין. אזא שפיעלען איז די אקטיאָרען ניט געווען צום האַרצען און

איינציגווייזיג האָבען זיי זיך אוועקגעלאָזט זוכען זייער גליק אין אַנדערע מדינות.

די גראדנערס און יעקב אדלער זיינען געווען אין ריגע, ווען דער פערבאָט איז ארויסגעגעבען געוואָרען און זיי האָבען קיין איבריגע שהיות ניט געמאכט און צוזאמען מיט פרוי אדלער (מי' כעלסאָן), פרייליך טשיזיק, קארפ, קעמפנער, באָם, וואכר טעל און אנדערע זיינען זיי אוועקגעפאָהרען קיין לאַנדאָן און ארום דער זעלביגער צייט האָט זיכערמאן צוזאמענגעשטעלט אַ קאָמפאניע און אוועקגעלאָזט זיך אין אמעריקא. די קאָמפאניע איז בע-שטאנען פון זיכערמאנען און פרוי זילמערמאן, היימאָוויטש (היי-נע) און פרוי היימאָוויטש, באראדקיין און פרוי באראדקיין. דער וועג קיין אמעריקא האָט זיך דעמאָלט גערעכענט אזוי ווייט, אז די קאָמפאניע האָט זיך פריהער אָבגעשטעלט אין לאַנדאָן און ערשט פון דאָרטען גענומען אַ שיה קיין ניו יאָרק, צוזאמען מיט קארפ, וואכטעל און יאָזעף לאטיינער אלס סופלאַר און אויטאָר.

משה הורוויטש האָט קיין שום שייכות געהאט מיט'ן אידישען טהעאטער אין רוסלאנד. ער איז אַ לענגערע צייט געבליבען אין רומעניע און געשפיעלט מיט גרינבערג, שפייזנער, בערגמאן און פרוי אקסעלראד, ראזע אקסעלראד, פייוועלע פריעדמאן און אנדערע. נאָר אזוי ווי אין רומעניע איז שוין הורוויטש געווען אויסגעשפיעלט, האָט ער אריבערגעוואנדערט קיין גאליציע און מיט זיין טאכטער שאָרלאטע און איידעם גרינבערג האָט ער זיך אָנגע-שלאָסען אן גראדנערס קאָמפאניע, וואָס איז בעשטאנען פון גראד-נער און פרוי גראדנער, וויינבלאט, עסקרייף, לענארד, הערמאלין און צוזאמען האָבען זיי פריהער געשפיעלט אין די גרעסערע גאלי-צישע שטעט און נאָכדעם האָבען זיי אָנגעשפארט אין וויען און גענומען דעם רינג טהעאטער. קיין כבוד האָבען די אידישע אקטיאָר-רען דאָ ניט געוואונען און די טרופעל איז דאָ צושלאָגען געוואָרען. נאָך אַ קורצען וויזט אין אדעס, וואו הורוויטש האָט געהאָפט אריינצוטערמען אין טהעאטער אלס אקטיאָר, האָט ער זיך מיט לע-דיגען צוריקגעקעהרט קיין גאליציע, וואו ער האָט געטראָפּען אַ פארטיגע קאָמפאניע, וואָס איז בעשטאנען פון די גרינבערגס, אק-

סעלראד, קלמן יאָוועליר, יעטע רויך, (פרוי יאָוועליר), פרוי סאָ-
מולאָף (שפעטער פרוי שאָר).

אין בודאפעסט האָט זיך הורוויטש פערפלאַנטערט. ער האָט
פערברויכט געלד, וואָס די אָנגעשטמעלטע אין טהעאטער האָבען איהם
געגעבען אלס ערבות. ער איז אַרעסטירט געוואָרען, נאָר איידער
דער פראָצעס האָט זיך געענדיגט, איז ער אַנטלאָפֿען קיין קאָנסטאַנ-
טינאָפּאָל. דאָרטען האָט ער זיך אַ קורצע צייט אָבגעפלאַגט און איז
אוועקגעפאָהרען קיין לאַנדאָן, וואו ער איז אָנגעקומען ארום סוף
1886. ער איז אָבער לאַנג ניט פערבליבען אין לאַנדאָן און האָט
זיך מיט'ן שטראָם אוועקגעלאָזט קיין אמעריקא.

שטארקער פון אלעמען האָט דער פערבאָט געמראָפֿען דעם
גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האָט געהאט אַ געפֿהל,
זוי זיין נאנצער בנין איז אַהן אַ שום ווארנונג איינגעפאלען און בע-
גראָבען אונטער זיך דאָס בעסטע וואָס ער האָט פערמאָגט. דער קלאַפּ
איז געווען אזא שטארקער, אז ער האָט זיך אין גאנצען פערלאָרען.
זיין טאַלאַנט איז איצט געווען אין סאמע בליהען. ער האָט מיט
אַ קורצער צייט צוריק פערענדיגט „שולמית“ און ערשט געשאפֿען
„בר כוכבא“, און נאָך עטליכע יאהר טאפֿען אין דער פינסטער און
ווארפען זיך פון איין פּרעמדער נארעשער בורלעסק אויף דער צוויי-
טער, האָט ער געפונען זיך אליין און דעם ריכטיגען וועג פאר דער
אידישער ביהנע. און מיט אַמאָל איז אלץ צושטערט געוואָרען און
פון אלץ איז געוואָרען אַ תל.

דער קלאַפּ האָט פאראליזירט זיין שאפֿענדען גייסט און אונ-
טערנעהאקט זיינע שאפֿענדע קרעפטען. גאלדפארען האָט שפעטער
געשריבען נאָך היסטאָרישע אַפּערעמען און קאָמעדיעס, נאָר עס
האָט איהם גענומען יאָהרען לאַנג ביז ער איז געקומען צו זיך און
דאָס איז געווען, ווען ער האָט אָנגעשריבען „משיח'ס צייטען“ און
דערנאָך האָט ער זיך ווידער אָבגעלאָזט.

גאלדפארען איז געווען דער איינציגער פון אלע יענע, וואָס
האָבען ביז דעמאָלט געשריבען פאר'ן אידישען טהעאטער, צו בע-
גריפֿען דעם תוד פון דער ביהנע און מעהר פון אלע האָט ער

אינסטינקטיוו געפיהלט וואָס עס פאָדערט זיך פאר אן ערשט גע-
שאַפענעם טהעאטער.

אַלע שטיקער פון דעם מיטען זיבעציגער יאָהרען ביז'ן מיטען
אכציגער זיינען דורכגעדרונגען מיט דער זעלביגער טענדענץ. אין
זיי אַלע ווערט געפיהרט א קאמף פאר השכלה. זיי אַלע לאַכען אויס
דעם נארעשען חסיד און מאַכען שפּאַט פון דעם פאנאטיקער און
שמעלען ארויס אין א שעהנעם ליכט די געבילדעטע. אין דעם זיי-
נען גלייך גאָלדפאָדען און לאַטיינער און הורוויטש און שייקע-
וויטש. און אזוי ווי די ערשטע זיבען יאָהר איז גאָלדפאָדען געווען
דער קעניג פון דעם אידישען טהעאטער, האָט ער זיך מעהר ווי
די אַלע אנדערע אויסגעצייכענט אין דעם דאָזיגען קאמף און זיין
שטים האָט זיך געהערט העכער פון אַלע אנדערע.

נאָר אין דעם אופן פון אויסלאַכען דעם נארישען חסיד און
אַבשפאַטען פון דעם פאנאטיקער איז אן אונטערשייד צווישען
גאָלדפאָדען און אנדערע. גאָלדפאָדען ווארעמט זיך אנטקעגען דער
זון פון השכלה און פיהל'ט זיך זעהר אנגענעהם דערפון. ער איז גוט
אן פגעלענט און שפאסט אין גוטען מוטה. ער איז די גאנצע צייט
לויסטיג, פרעהליך, לעבעדיג און איז תמיד גרייט אבצוטהאָן עפעס
א קונדס'עריי.

און טאקע די ערשטע יאָהרען פון זיין טהעטיגקייט אויף דער
ביהנע, האָט דער קונדס אין איהם אין גאנצען פערטריבען דעם
פאָעט און עס איז געווען דער קונדס אין איהם, וואָס האָט זיך אזוי
גרינג צוגעפאסט צו האמעטנע פארסען, גראָבע בורלעסקעס און ביר-
ליגע קאָמעדיעס. דאָ קען מען לאַכען, שפאטען, הונק מאַכען אויף
וואָס די וועלט שמעהט. „די באַבע מיט'ן אייניקעל“, „שמענדיק“,
„קוני לעמיל“, „די קאפריזנע טאַכטער“, „ני בע ני מע“ און דער
גאנצער צעמיל פון די שטיקער אין בוקארעסט ווייזען מיט די פינג-
גער אויפ'ן קונדס. דאָס זיינען אַלץ גראָבע פארסען, וואָס האַבען
אין אַריג נאָל געהאט נאָר איין צוועק צו אונטערהאלטען א גראָבען
געשמאק און מאַכען א פראַסטען עולם צו לאַכען. גאָלדפאָדען איז
אויך אויסען צו לאַכען און מאַכען דעם עולם פרעהלאַך. נאָר די
זעלביגע פארסען, ווען זיי געהען דורך זיינע הענד, נעהמען זיי אן

נאך א טענדענץ און דאס איז צו עפענען די אויגען פון דעם טהע-אטער געהער אויף דעם זיסען ליכט פון השכלה. א הויז דעם וואס גאלדפאדען איז א קונדס איז ער אויף קאמפלוסטיג, נאך זיין קאמף פיהרט ער אהן שנאה, אהן א פערביטערקייט, אהן גאל. ער האט אין די מייסטע שטיקער זיינע געהאט אן אויג, אז דארטען וואו ער פערשפאט א געוויסען סאָרט אידען זאל אויף זיין א שעה-נער איד און אז „פאראלעל“ מיט דעם „פעהלער“ זאל זיין די „מעלה“.

די מוסטערס וואָס ער האָט אויסגעקליבען פאר זיינע ערשטע שטיקער זיינען געווען גראבע פארסען פון די אומות העולם, וואו די פערזאָנען און האַנדלונגען ווערען ניט געמאָלט נאָר געשמירט. נאָר ווי גראב און אונגעלומפערט זיי זיינען ניט געווען, האָבען זיי זיך שטענדיג אויסגעצייכענט מ מ צוויי זאכען: ערשטענס, האָבען די פרעמרע פארסען אנגענומען מעהר אָדער וועניגער א אידישע פארם און מעהר אָדער וועניגער איז אין זיי געשאפען געוואָרען א אידישע אטמאָספער און, צווייטענס, האָבען זיי געהאט איינ-הייטליכקייט און גאנצקייט. דער פארם איז געווען פארם פון אַנ-הויב ביז'ן סוף אהן וועלכער עס איז צומישונג. די האַנדלונג איז ניט פערקראַכען אן א זייט און ניט איבערגעהאקט געוואָרען.

אין די דאָזיגע שטיקער האָט זיך גאלדפאדען ניט אראַבנע-לאַזט צום עולם פון זיין פּאָעטישער הויכקייט. ער ווייזט ניט קיין זויערע מינע, ווען ער מאכט א משונה/דיגע הלצה, איהם קימערט נאָר ניט, וואָס א סיטואַציע קומט ארויס אונגעלומפערט, אבי עס איז נאָר לעבעדיג און ער לאַכט אליין און קוועלט דערפון און האָט שטארק הנאה דערפון. די מאסע פיהלט, אז דער שרייבער איז אין האַרצען און אין דער נשמה מיט איהר און זי לאַכט און קוועלט אזוי הערצליך ווי דער שרייבער גופא.

ניט דער תלמיד פון דער ראבינער שול, ניט דער פּאָעט האָט אַנגעטאפּט דעם דופק ביים פּאָלק. דאָס איז געווען דער קונדס אין גאלדפאדען, וואָס האָט געפונען דעם וועג צום האַרצען פון פּאָלק און געשטעלט איהם אויף איין ברעטעל מיט דער מאסע. זיינע שפּא-סען: זיינע חמצאות, זיינע הלצות, זיינע קונדס/דיגע איינפּעלע און

שפיצלאך זיינען ניט קיין געמאטערטע, זיי קוועלען פון הארצען. ער אליין האָט פון זיי הנאה און די מאסע קוועלט מיט איהם און לעקט פון זיי די פינגער.

דער פיינערער געשמאק אין גאלדפארען האָט איהם אונטער געזאגט ווי ווייט ער קען ערלויבען דעם קונדס צו טרעמען איבער דעם דאָזיגען געפעהרליכען וועג און זאָל ניט אריינפאלען אין די גר בער פון וואלגאריטעט און אונאנשטענדיגקייט. און דאָס האָט מעגליך געמאכט, אז זיינער א פארם זאָל קענען אונטערהאלטען ניט נאָר דעם פראסמען עולם נאָר אויך א צושויער מיט א בעסערען געשמאק.

גאלדפארען האָט דעם קונדס קיין מאָל ניט פערטריבען, ווייל ער איז געווען א טהייל פון זיין „איד“, נאָר וואָס לענגער ער האָט געשריבען, האָט ער איהם אלץ מעהר קאָנטראָלירט, אלץ מעהר אב-געשטופט צום הינטערנרונד און אלץ מעהר געמאכט פלאַץ פאר דעם דיכטער.

איבריגענס, עס האָט לאַנג ניט געדויערט די פרייד מיט דער השכלה. איבער גאנץ רוסלאַנד האָט אָבגעקלונגען דער אימה'דיגער געשריי פון די פאגראמען און אלע גליקליכע האָפנונגען פון די פאָרטגעשריטענע אידען זיינען פלוצים אויסגעלאָשען געוואָרען. גאלדפארענס האַרץ האָט געשלאָגען מיט אמת'ער לעבע צו זיין פאָלק און ער האָט דערפיהלט דעם גאנצען ווייהטאָג פון דעם גרוי-טען חורבן. ער האָט שוין איצט מעהר ניט געקענט לוסטיג מאַכען זיך איבער זיינע פאנאטישע ברידער און פון זיין מווע האָבען זיך דערהערט נייע טענער. אין דער צייט האָט ער געשאפען „בר כוכבא“. פאר א קעמפער פון השכלה איז „בר כוכבא“ געווען א סיוושעט, אויף וועלכען ער האָט זיך גרינג געקענט אויסגליטשען. „בר כוכבא“ איז געווען א קעמפער און פערטרעטער פון דעם נייען דור אין זיין צייט. זיין רעוואָלוציאָנערער נייסט האָט געדארפט גע-ווינען די גאנצע סימפאטהיע פון א שרייבער, וועלכער האָט א ביי טערען קאמף געהאט מיט'ן אַלמען דור. פאר די פאגראמען וואָלטען די גענער פון בר כוכבא ארויסגעקומען פון גאלדפארענס פעדער ווי שווארצע טייוואָלים. נאָר איצט איז זיין בליק געוואָרען טיעפער.

זיין טאָלאַנט רייפער. דער טיכטינסטער געגנער פון בר כוכבא, דער פּרעדיגער פון קושען דעם שונא'ס רוט איז געווען רבי אלעזר, און איצט ווערט ער געשילדערט גאר אנדערס.

אין דעם פּראָלאָג, אין דער סצענע אין שוהל, וואו רבי אלעזר קלאַנט אויף דעם תל, וואָס איז געוואָרען פון ירושלים, ווענדעט ער זיך צו די פּערוואַמעלטע מיט די פּאַלגענדע ווערטער:

„מיר זיינען שולדיג אין אונזער אונגליק מיר, יעדער בעזונדער; ווי גאָרישע, שלעכטע קינדער האָבען מיר געהאנדעלט אונגלויביג

געגען אונזער גרויסען גאָט, וואָס ער לעבט אייביג. ער האָט אונז געלעבט, מיר האָבען זיך דערפון ניט געמאכט, ער האָט אונז א תורה געשענקט, מיר האָבען זי פּעראכט, ער האָט אונז גוטס געגעבען מיר האָבען עס ניט געוואוסט צו שעצען.

מיר האָבען איהם דערצארענט מיט פּרעמדע געצען.

דערפאר לאָמיר זיך האַלטען שטיל, אויף גאָט זיך ניט בעקלאַגען.

און דאָס שלעכטס, וואָס קומט אויף אונז מיט בטחון איבערטראָגען.

לאָמיר איהם בעטען מיט א ריין האַרץ, ניט פּערשטעלט, מיט נאַמנות.

אונזער האַרץ זאָל זיין דער מזבח, אונזערע ריינע געדאַנקען — די קרבנות.

לאָמיר בעטען פאר'ן ביסעל אידען, וואָס נאָך פּערבליבען.

פאר די וואָס זיינען דאָ, פאר די וואָס זיינען פּערטריבען.

לאָמיר פּאַלגען די נייע הערשער, וואָס זיי אונז געביטען.

וועלען זיי אונז בעהאַנדלען מיט חסד און מיט גוטען.

לאָמיר בעטען פאר'ן שלום פון אונזער צעזאר הנעלה,

ווייל אין זיין שלום וועט אונז שלום זיין אמן סלה!

אין די דאָזיגע ווערטער זעהט איהר דעם אלטען פרומען גרייז,

אין וועמעס האַרצען זיינען שוין אַנגעשטאַרבען אלע שמוּרס.

אין וועמעס אָדערען דאָס בלוט רינט שטייל, און וועמעס אלע געדאנקען זיינען פערנומען מיט דער בעסערער וועלט, אויפ'ן שוועל פון וועלכער ער שטעהט שוין גרייט און קלאפט אין טהיר. דער אלטער גרייז דארף נאָר געצעהלעטע טעג געהן אין דעם יאָר פון דעם שונא, זיינע אָכגעשטארבענע ליידעגשאפטען לאָזען איהם רוהיג טראכטען וועגען דעם מקור פון דעם גרויסען אידישען אונגליק. זיין מיעפע אמונה זאָגט איהם, אז דער שונא איז נט מעהר ווי א שליח פון גאָט, און ווען אזוי איז דער ווילען פון גאָט, וואָס וועט זיין די פעולה פון א מרידה? יא, ער, קען אנדערס ניט רעדען, ווי נאָר וועגען הכנעה, וועגען בויגען דעם רוקען.

דער יונגער בר כוכבא האָט קאָכעדיג בלוט. יוגענד וואַגט, וואו עלטער טראכט. ער רופט צום קאמף:

„הויבט אויף אייערע קעפ, אלטע, וועט איהר אליין זאָגען,

אז אויף די לעבעדיגע איז דאָ מעהר ווי אויף די טויטע

צו קלאָגען.

א מינדסט רוימיש אינגעל שפייט אייך אין פנים,

רייסען אייך אָב די קליידער, מאכען אייך סימנים.

איהר רעדט מיט זיי מיט גוטען, זיי ענטפערן אייך מיט כעס

אונזער פערמעגען רויבט מען עפענטליך אין מיטען דער גאס.

אונזערע פרויען שענדען זיי, און מ'ר טאָרען זיך ניט קלאָגען.

אַה, ניין, וואָס איהר ווילט מענט איהר אייך זאָגען,

די יונגע הייסע בלוט קען ניט צוועהן אזוי קאלט,

יעדע מינוט פאר זיך דעם שונא'ס מערדעריש געשטאלט.

האקט מיר אָב דעם קאָפ, ווארפט איהם אריין אין קבר,

נאָר ניט רייסען יעדע מינוט צו ביסלעך איטליכס אבר.

כל זמן די האַנד איז דאָ, לאַמיר זי אויפהויבען,

אז שטארבען זאָלען מיר אלע, וואָס טויג איינעם אליין לעבען.

שטעהט אויף, ברידער, אין נאָמען פון אונזער הייליג לאַנד

און לאַמיר אויסקעהרען פון איהם, דעם שלעכטען בייזען

פינד!

אזוי רעדט עס בר כוכבא און אזוי רעדט יוגענד, קוראזש, בת,

מוטה, און גאָלדפארען איז דאָ געלונגען אויסצודריקען אן אייביג

מענשליכונ ווארהייט. אין דיזע עטליכע ציילען צייגט זיך ארויס א טאלאנט, און דאס ווערק הויבט זיך אויף צוליעב דעם אויף א הער כערע מדרגה.

אין זיינע שפעטערע ווערק זיינען צואווארפען א סך טהייערע רע פערלען. נעהמט למשל די היסטארישע אָפּערעטע „עקדת יצחק“, און לעזט די געדאנקען פון אברם'ן, ווען ער בעט אויף א יורש.

אויף אזא יורש האָב איך געבעטען, וואָס ער זאָל פּערפֿלאַנצען ווייטער

פון דור צו דור די תורות פון זיינע פאטער,

אה, קען ער דען הייסען בוים, ווען ער לאָזט ארויס קיין

צווייגען ?

קען ער הייסען קוואל, ווען זיינע וואסערן שטעהען

און שווייגען ?

• • • • •
אד, ווי אונגליקליך פיהלט זיך דער מענש, ווען ער

בלייבט אין זיין צעלט

מיעד פון זיין לעבען אליין, און דארף געהען פון דער וועלט

און אויף די עלטערע יאָהר

בלייבט ער עלענד גאָר

אַהן כח און אָהן געזונד

און אָהן איין איינציג קינד.

ווער קען איהם טרויסטען, ווען ער ווערט נעביד קראנק,

ווער וועט איהם בעגלייטען, ווען ער געהט דעם לעצטען גאנג ?

זיין קבר שטעהט אין פוסטע פעלד איינער אליין,

קיין טרעהר פון א קינד בענעצט קיינמאָל דעם גלאטען שטיין.

פּערנעסען, פּערלאָרען ווערט זיין נאָמען אויף אייביג, אוי,

אַהן א קינד.

דאָס זיינען איינפאכע ווערטער, ניט געצאצקעטע, ניט גע-

קינצעלטע און זיי דיהרען די טיעפסטע סטרונעס פון מענשליכען הארצען.

אזעלכע פערלען זיינען צווייעט איבער אלע שפעטערע ווערק,

וואָס גאָרפארען האָט געשאפּען. וואָס ווייטער ווערט זיין טאלאנט

מעהר צייטיג און מעהר ענטוויקעלט, און איהר קענט הערען ווי ער זאגט: „נו קינדער, מיר האָבען שוין גענוג געשטיפט, עס איז איצט שוין צייט צו ווערען אביסעל לייטישער!“

נאָר די האַרמאָניע צווישען דעם אויטאָר, פובליקום און שוין שפיעלער פלאצט ניט דערפון, וואָס די פיעסען הויבען אָן צו אטעהען מען מיט מעהר ערנסטקייט: דאָס פובליקום און די אקטיאָרען זיינען אויך ארויס פון די וויקעלאָד און אויסגעוואקסען פון די ערשטע קונדס־שטיקער. די ענטוויקלונג פון די דריי עלעמענטען איז ניט קיין געצוואונגענע, קיין אָנגעווארפענע, נאָר א גאנץ נאָט טירליכע.

נאָר ווי ערנסטער גאָלדפארען ווערט ניט, פערנעסט ער אויף איין סעקונדע ניט, אז ער האָט צו טהאָן מיט א ביהנע און ער ווענדעט אָן אלע מיטלען וואָס די ביהנע פערמאָגט אויסצונעהמען ביים פובליקום. וואָס מען זאָל ניט שפיעלען מוזען אריינקומען ליעדעלאָד, פזמונים־לאָד, שאַנסאַנעטען און איז דערביי ניט שמארק מקפיד צו די צייט און פלאץ ערלויבען איהם עס צו טהאָן. איז „שולמית“, למשל, שפארט ער אריין דאָס ליעד „ראַזינקעס און מאַנדלען.“ דאָס ליעדעל איז א שעהנס, נאָר איז דער צייט ווען איר דישע מיידלעך האָבען געטאַנצט אין די וויינגערטנער און גערופען צו די בחורים אז זיי זאָלען מיט זיי חתונה האָבען, האָט מען ניט געקענט זינגען וועגען ווערטה פאפיערען און קאנטאָרען און אייזענ־באָנען, פון וועלכע יודעלע וועט פערדיענען א סך געלד. נאָלד־פארען האָט עס געוואוסט אויסגעצייכענט און אין א בעמערקונג צו „ראַזינקעס מיט מאַנדלען“ פערענטפערט ער זיך: „כאָטש דאָס ליעד (ראַזינקעס און מאַנדלען) איז נישט אין פלאץ, נאָר איר האָב עס דערפאר אהער ארויסגעשטעלט, ווייל דעם פובליקום איז דאָס זעהר ליעב און בעקאנט.“ אָדער אין „עקדת יצחק“ זינגט לוט דאָס פערבאַמענע עפעלע.“

„אוי חוה מיט דער שלאַנג!
דער קאסירער טהוט מיר באַנג.
איבער דעם עפעלע

ליגט זיין קעפעלע

טיעה אין דר'ערד פון לאנג.

אזעלכע ליעדעלאך וואס פאסען זיך צו דעם שטיק ווי א היינטמאדישער הוט צו דער נאקעמער מומער הוה'ן, קען מען טרע-פען כמעט אין יעדען ווערק, און די איינציגע אורזאך פאר וואס מען האט זיי אהין אריינגעקוועמט איז נאך די, וואס די ליעדע-לאך געפעלען דעם עולם.

אמאל פיהלט זיך גאלדפארען פערשעמט פאר אזא אונגע-לומפערטקייט און סטארעט זיך צו מאכען עפעס א היתר, ווי, למשל, אין „שולמית“, לאזט ער זיין העלד אבשלום'ן צוכינדען זיין פעקיל און נעהמט ארויס ראזינקעס און זאגט:

ראזינקעס מיט מאנדלען, עס עראינערט מיך אז די ליעדעלע, מיט וואס בת ציון האט פערוויגט איהר בן יחיד אידעלע. נאך אפט האט ער אפילו אזא היתר אויף ניט. עס טרעט ארויס דער קאמיקער און הויבט אן צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין.

א גרויסען געוויכט האט גאלדפארען געלעגט אויף די דעקא-ראציעס און אויסשטאטונג, און זיין רייכע פאנטאזיע ארבייט שטארק, ווי אזוי צו פאנגען דאס אויג פון דעם צושויער, און ער לאזט ניט דורך די מינדעסטע געלעגענהייט צו מאכען א ביהנע עפעקט.

אין „עקדת יצחק“ אין ערשטען אקט, ווען אברהם ווערט אנדרע-מילט, לאזט זיך אראב אין דער ארקע פון דעם הינטערנרונט אן ענגעל אין דער געשטאלט פון א קליין קינד און בלייבט הענגען אין דער לופט. דאס קינד דעקלאמירט, ידוע תדע כי גר יהיה א. ז. וו. און בשעת מעשה ערשיינט א טראנספארענט-בילד וואס שטעלט פאר ווי די אידען ארבייטען עבודת פרך אין מצרים. און ווען דאס קינד דעקלאמירט ונתתיך לגוים ומלכים ממך, דאן ערשיינט אן אנדער טראנספארענט-בילד, וואס שטעלט פאר אלע אידישע מלכים. דער שלום פון דעם ערשטען אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס די דריי אורחים וואס זיינען געקומען צו אברהם'ן געהען צו דער ארבע און שטעלען זיך ארויף אויף דעם וואלקען, וואס ליגט אויף

דער ערד, ווארפען אראָב די מאנטלען, עפענען אויף די פליגלען. די וואַלקען הויבען זיך אויף און פערשווינדען מיט זיי אין הימעל. דאָס בילד ווערט בעלייכטעט מיט וויאלעט פייער, די אנדערע אקט טען ענדיגען זיך אויך מיט אועלכע עפעקטען.

אין „שולמית“ ביים שלום פיערטען אקט הויבט זיך אויף איין פאַרהאנג נאָכ'ן צווייטען נאָר מיט דעם צוועק צו ווייזען דעם אויג בילדער פון דער צייט ווען דער בית המקדש איז געווען.

ביים שלום לעצטען אקט אין „באָבע מיט'ן אייניקעל“ עפענט זיך אין דער טיעף פון דער ביהנע א וואנד, דאָס בילד שטעלט פאַר רבי מאיר בעל נס קבר, ארום א בלאס פייער זיצען ארץ ישראל אידען און זינגען שטיל. דאן הויבט זיך אויף א צווייטער פאַרהאנג און מען זעהט אדעלען מיט אינגאצען אומגעארעמט אין חופה קליידער, בעלייכטעט פון בענגאליש פייער.

ביים שלום לעצטען אקט אין „בר כוכבא“ איז א גאנצע אי-לומינאציע פון פערשיעדענע בענגאלישע פייערן. איבערהויפט האָט גאַלדפארען ארויסגעוויזען א שוואַכקייט צו בענגאלישע פייערן און מלאכים.

נאָר די עפעקטען זיינען ביי איהם אויך ניט קיין אויסנע-טראַכטע, זיי זיינען ניט די פרוכט פון א קאלטער אויסרעכענונג. נאָר טאקע איהם גופא זיינען זיי געפעלען געווען. זיי זיינען אפשר נאָרוו און דערמאָנען גיכער א קינד, וואָס שרייט מיט התפעלות „זו זו“ פון אז אַנגעצונדענעם שוועבעלע. נאָר די דעמאָלסדיגע צושויער זיינען געווען נאָך נאָיווער.

גאַלדפארענס שטיקער, סיי די ערנערע און סיי די בעסערע, סיי די ערשטע און די שפעטערע צייכענען זיך אויס דערמיט, וואָס די גאנצע קראפט ליעגט אויפ'ן אויטאָר. אין מאַדערנע פיעסען איז די ארבייט פון דעם אויטאָר נאָר א האַלבע, די פיעסע איז ניט מעהר ווי א נאקעטע נשמה און די ארבייט פון דעם שוישפיעלער איז צו דערפילען די צווייטע העלפט, געבען דער נשמה א קערפער. עס בלייבט פאר'ן שוישפיעלער צו געבען דער פיעסע אלע חושים און גליעדער, און אויב ער טהוט ניט זיין ארבייט בשלמות, וועט דאָס

שטיק ארויסקומען אַהן הענד, אַהן פיס, אַהן א קאפּ, אַהן א לייב און אַהן לעבען.

גאַלדפּאַרענס שטיקער זיינען נאָר אנדערש געבויט. די אר-
בייט פון דעם שוישפיעלער איז א מפל, די גאנצע קראפט ליגט אין
דעם שטיק גופא. עס איז גענוג אן אן אקטיאר זאל קענען אביסעל
זינגען, אביסעל שפרינגען, אביסעל רעדען, אביסעל מאכען לצנות,
און די אויפפיהרונג פון דער פּעסע וועט דורכגעהן גלאט. גאַלד-
פּאַרענס א שטיק שמעהט ניט אין געפּאָהר, אן זי זאל ארויס אַהן
הענד און אַהן פיס און אַהן לייב און לעבען צוליב דעם שפיעלען
פון א שוישפיעלער. ווער עס האָט נאָר א נישט־קשה'דיגע שטיק
צום זינגען און האָט מוט און קוראזש ארויסצוטרעטען אויף א
ביהנע וועט קענען שפּעלען אין גאַלדפּאַרענס א ווערק. דאָס שטיק
נעהמט אויס ביים פובליקום מיט די ווערטער, ווערמלאַך, סיטואַ-
ציאָנען, ליעדלאַך און אויב נאָר דער אקטיאר איז ניט אין גאנצען
א קאליקע וועט דאָס שטיק האַבען ערפּאַלג.

רעדט מיט וועלכען קאָמיקער איהר ווילט, וואָס האָט נאָר
געשפיעלט אין גאַלדפּאַרענס צייט איז רומעניען אָדער רוסלאַנד,
וועט ער אייך דערזעהלען, אן נאָך אזא „שמענדריק“, נאָך אזא
„קוני לעמיל“, נאָך אזא באַבע באַנציע ווי ער איז ניט געווען. לאַ-
מיר שוין אויפּמערקזאָם מאַכען, אן מאַגלעסקא איז געווען אונ-
איבערטערפליד אין די דאָזיגע ראַלען, נאָר די אנדערע קאָמיקער
בעריהמען זיך אויף ניט ווען זיי דערזעהלען, ווי מען האָט פון זיי
דעמאָלט געלעקט די פינגער. ביי יעדען קאָמיקער פון יענער צייט
וועט איהר געפינען אויסשנימע פון צייטונגען, ווי מען האָט איהם
געריהמט פאר זיין שפיעלען.

מיר זעהען דאריבער, אן אלע קליינע טרופעס, וואָס פּאַהרען
ארום איבער דער פּראָווינץ, נעהמען זיך געוועהנליך צו גאַלדפּאַ-
רענס שט קער. זיי פיהלען, אן אין די דאָזיגע שטיקער וועלען זיי
קענען אונטערהאלטען א פובליקום און מען וועט זיי מיט פּוילע
אייער ניט פּערוואַרפען.

מען דארף אויף איהם קוקען ווי אויפ'ן פּאַטער פון דער איי-
דישער ביהנע, גרינדער פון אידישען טהעאטער. עס איז אמת, אן

אָהן גאַלדפאָדען וואָלט אויך אַ ביהנע בעשאַפּען געוואָרען, ווייל די פּאָדערונג אויף אזא אונטערהאַלטונג איז שוין געווען ביים פּאָלק, און די אונטערהאַלטונג נופּא איז דער פּאַרם פון גראַבע פּאַרשטער לונגען איז שוין אויך געווען, נאָר עס איז קיין צווייפּעל ניט, אז ווען ניט גאַלדפאָדען וואָלט די אידישע ביהנע בעשאַפּען געוואָרען אַ סך שפּעטער. גאַלדפאָדען איז בעזעסען יענע קראַפט, וואָס האָט געמאַכט מעגליך, אז אַ טהעאטער זאָל קענען זיך האַלטען ביי אידען.

און אז אַ טהעאטער זאָל זיך קענען האַלטען האָט זיך געפּאָדערט, אז עס זאָל זיין אַ האַרמאָניע צווישען דעם גרינדער פון טהעאטער, אַקטיאָרען און פּובליקום. אָהן אזא האַרמאָניע איז געווען אונמעגליך, אז אידיש טהעאטער זאָל האָבען אַ קיום. די פּאָדערונג אויף אידיש טהעאטער איז נאָר געווען ביים פּראָסטען עולם, ווייל דער אינטעליגענטער קלאַס האָט זיך געשעהמט מיט אַלץ, וואָס איז געווען אידיש. און כדי אויסצונעהמען ביים פּראָסטען עולם האָט דער שרייבער פון פּיעסען געמוזט עפעס האָבען אין זיך, וואָס זאָל איהם שמעלען אויף איין ברעטל מיט דער מאַסע. אזא פּאָדערונג האָט געקענט נאָכקומען איינער, וואָס איז ניט געשטאַנען העכער פון דער מאַסע, אַלענפּאַלס אין געשמאַק ניט העכער. ווען אזא וואָלט געווען דער גרינדער פון אידישען טהעאטער, וואָלט די איר דינע ביהנע אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַ קאַפּע־שאַנטאָן און וואָלט זיך מיט דער צייט ענטוויקעלט אין אַ מוזיק האַל. אונטער גאַלדפאָדענס הענד האָט די ענטוויקלונג פון אידישען טהעאטער אָנגענומען אַ געוונטען כאַראַקטער. גאַלדפאָדען האָט אָנגעהויבען מיט שטיקער וואָס זיינען ניט געווען צו הויך פאַר אַ קאַפּע־שאַנטאָן טאָן. דער קונדס איז גאַלדפאָדען האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו שרייבען אזעלכע שטיקער. נאָר ביי די דאָזיגע שטיקער האָט ער זיך לאַנג ניט געהאַלטען. דער גוטער פּאַעט איז גאַלדפאָדען און דער בעסערער געשמאַק הויבען אָן צו פּאָדערען אַ בעפרייער דינג, און זיי ווייזען זיך אַרויס אַלץ מעהר און מעהר אין די שפּעטערע שטיקער.

נאָר גאַלדפאָדען איז ניט קיין כּופּה הר כּנינית. ער וואַרפט

ניט אן אויפ'ן פובליקום מיט גוואלד זיינע בעסערע שטיקער. אזוי ווי ער האט פריהער ניט געשריעבען גראבע, נארעשע בורלעסקעס כדי צו געפעלען ווערען דעם פובליקום, נאָר ער האָט זיי געשריער בען ווייל דער קונדס אין איהם האָט פון זיי הנאה געהאט, אזוי שרייבט ער שפעטער אויף ניט בעסערע שט קער כדי אויסצונעהר מען ביי אינטעליגענטע מענשען. די שטיקער ענטוויקלען זיך אויף א נאטירליכען אופן. אין די ערנסטע בורלעסקעס האָט ער ארויס געוועזען אז ער האָט אן אָפענעם אויג וואָס האָט בעמערקט און אונטערנעכאפט כאראקטעריסטישע סצענעס פון דעם אידישען לעבן און געגעבען זיי א לעבעדיגען קאליר, דאָ און דארטען רייסט זיך ביי איהם ארויס א פערעל פון פאָעזיע; און שפעטער קומען מענשליכע, לעבעדיגע האנדלונגען עפטער. דאָס פובליקום און די אקטארען וואקסען מיט איהם, און די ביהנע געהט אויף אזא אופן אלץ פאָרווערטס און פאָרווערטס.

אין זיינע ערגערע שטיקער ציהט ער זיין גאנצע יניקה פון דעם קאמפּ צווישען השכלה און פאָנאטיזם. ער איז בענייטערט פאר בילדונג, און זוכט צו עפענען די אויגען דעם אלטען דור. ער ביי זערט זיך פאר וואָס מען איז פערגלויבט אין נארעשקייטען און קעמפט פאר די אידישע טעכטער וואָס ווערען פערקויפט צו יחוס. און טריי צום רעצעפט פון דער צייט פון השכלה קומט ביי איהם ארויס דער אלטער דור שוואַרץ, און פערקעהרט דער נייער דור שטעלט מיט זיך פאָר, אָדער ריכטיגער געזאָגט, דארף מיט זיך פאָרשטעלען אלץ וואָס איז ליכטיג, וואָס איז פיין און וואָס איז גוט. פון דעסטוועגען אז עס מאכט זיך איהם א געלעגעהייט צו מאכען הונק פון נייערן דור האַלט ער זיך ניט אָפּ. אין דער „קאָפּריזנער טאַכטער“ לאַכט ער אָפּ פון די היינט־וועלטליגע מיידלאך, וואָס האַבען איבערגעלייענט עטליכע ביכלאך און מיינען אז דאָס איז בילדונג.

בכלל אבער האָט ער בשום אופן ניט געקענט כאַפען די בילדער פון זיינע פאזיטיווע העלדען. זיי קומען נאָר ניט ארויס קיין מענשען. זיינע געבילדעטע קומען ארויס אַהן לייב און אַהן לעבען. מעהר פון אלע היסטאָרישע אָפּערעטען איז איהם געלונגען

„שולמית“. די איינפאכקייט, די תמימות פון דער דראמע האָט איהר פּערגלייכונג מיט'ן ביבלישען ראמאן רות.

ווי וואָלט אָנגעגאנגען די ווייטערע ענטוויקלונג פון גאלדפאָד דען, ווען זיין קאריער וואָלט ניט איבערגעריסען געוואָרען, איז שווער צו בעשטימען. גאלדפאָדען האָט געקראָגען א טוידט־קלאָפּ, ווען די רוסישע רעגירונג האָט פּערבאָטען די אידישע טעאטערס. דאָס איז געווען די צייט, ווען גאלדפאָדען האָט געשאפּען זיינע בעסטע שטיקער. זיין טאלאנט איז דאמאָלסט געוואָרען צייטיגער, דאָס פּובליקום און די אקטיאָרען זיינען אויך דאמאָלסט צייטיגער געוואָרען, דאָס איז געווען א גוטע ערמונטערונג, אז ער זאָל געהן ווייטער און ווייטער. נאָר ווען דער טעאטער איז פּערבאָטען געוואָרען האָט ער זיין גאנצע פּובליקום פּערלאָרען, ער האָט אויך פּערלאָרען זיינע אקטיאָרען, מיט וועלכע ער איז צוזאמען אויסגעוואקסען, און ווען ער האָט גענומען וואָגלען פון לאַנד צו לאַנד, איז שוין קיין האַרמאָניע ניט געווען צווישען איהם, פּובליקום און אַקטיאָרען. דאָס האָט געהאט א שלעכטען איינדרוק אויף זיין שאפּען און די ענטוויקלונג פון זיין טאלאנט האָט זיך איבערגעריסען.

עס איז שווער צו בעשטימען, ווי וואָלט זיך זיין טאלאנט ענטוויקעלט, ווען מען וואָלט איהם אין מיטען ניט איבערגערייטען: עס איז שווער צו זאָגען, צו וואָלט ער שפּעטער אָנגעהויבען צו שרייבען מאָדערנע דראמען. גאלדפאָדען האָט בעהויפטעט, אז ער וואָלט פון זיין וועג ניט אָבגעטראָטען. ער האָט ניט לייעב געהאט קיין טראַגעדיעס, אלענפאלס זיין האַרץ האָט ניט געצויגען צו פאַרשטעלונגען וואָס רופּען ארויס טרעהרען. ער האָט לייעב געהאט קאָמעדיעס און אָפּערעטען. נאָר עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז ווען גאלדפאָדען וואָלט די גאנצע צייט געבליעבען ביים טהעאטער, וואָלט זיין ענטוויקלונג געווען א געזינטערע, און די אידישע ביהנע וואָלט בעפרייט געוואָרען פון א סך אַנשיקענישען, מיט וועלכע זי איז געשטראפּט געוואָרען נאָך איהם.